МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСТИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ ТА ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ВРЕГУЛЮВАННЯ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

МОНОГРАФІЯ

Академ прес

Київ – 2024

УДК 351.862.4:[327:355]
К 35
Рекомендовано до друку вченою радою Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби (протокол № 3 від 25 вересня 2024 року)

***Рецензенти**:*

***Купрієнко** Дмитро Анатолійович, доктор військових наук, професор, начальник відділу забезпечення якості освіти – головний науковий співробітник Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*

***Домбровська** Світлана Миколаївна, доктор наук з державного управління, професор, заслужений працівник освіти України, начальник науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України*

***Корчак** Наталія Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічної політики Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби КНУ імені Тараса Шевченка*

Авторський колектив*:*

Ситник Григорій Петрович, доктор наук державного управління, професор (Вступ, розділ 1); **Орел** Марія Григорівна, доктор наук державного управління (розділ 2); **Запорожець** Тетяна Володимирівна, доктор наук державного управління, доцент (розділ 3); **Клименко** Наталія Григорівна, доктор наук державного управління, доцент (розділ 4); **Таран** Євгеній Іванович, кандидат політичних наук, доцент (розділ 5); **Шипілова** Лариса Миколаївна, кандидат політичних наук, доцент (розділ 6, Висновки**)**

К 35 **Концептуальні засади національної стійкості та державна політика врегулювання воєнно-політичних конфліктів:** колективна монографія / за заг. ред. Г.П. Ситника ; ТОВ «Академпрес». – Київ, 2024. – 358 с.

ISBN 978-966-7541-58-3

У монографії, підготовленій колективом авторів кафедри глобальної та національної безпеки в межах виконання науково-дослідної роботи «Державна політика щодо врегулювання воєнно-політичних конфліктів та реінтеграції тимчасово окупованих територій», висвітлені концептуальні основи національної стійкості держави в умовах нових викликів і загроз, визначені пріоритети забезпечення національної стійкості в процесі відновлення територіальної цілісності України, представлені правові аспекти управління національною стійкістю України та зарубіжний досвід її забезпечення, розглянуті особливості воєнно-політичних конфліктів та інструменти їх врегулювання.

Монографія розрахована на науковців, аспірантів, державних службовців, коло професійних обов'язків яких пов'язане із вирішенням проблемних питань забезпечення національної безпеки.

УДК 351.862.4:[327:355]

ISBN 978-966-7541-58-3

© Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби КНУ імені Тараса Шевченка, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....9

РОЗДІЛ 1. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ ЯК КОМПЛЕКСНА ПРОБЛЕМА
(д.н.держ.упр., проф. Ситник Г. П.).....17

1.1. Проблемне поле дослідження національної стійкості у контексті національної безпеки 17

1.2. Забезпечення належного рівня національної стійкості як теоретична проблема 30

1.3. Атрибути проблемного поле оцінювання ризиків для національної безпеки при втраті національної стійкості 46

1.4. Світоглядно-управлінський аспект проблем забезпечення національної стійкості 57

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКО-СОЦІАЛЬНІ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ
(д.н.держ.упр., Орел М. Г.).....77

2.1. Політична ідентифікація та соцієтальна ідентичність особистості як чинники національної стійкості.....77

2.2. Когнітивні ознаки суспільно-політичної дестабілізації, як небезпеки національній стійкості.....91

2.3. Інституціонально-цивілізаційний підхід до формування механізмів забезпечення безпеки та стійкості соціальних систем.....121

РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНИ УКРАЇНИ
(д.н.держ.упр., доц. Запорожець Т. В.).....141

3.1. Пріоритети забезпечення національної стійкості в процесі відновлення територіальної цілісності України.....141

3.2. Інституційний механізм забезпечення національної стійкості 167

РОЗДІЛ 4. ПРАВОВІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ СТІЙКІСТЮ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
(д.н.держ.упр., доц. Клименко Н. Г.) 203

4.1. Правові аспекти управління національною стійкістю України 203

4.2. Зарубіжний досвід забезпечення національної стійкості: досвід для України 213

РОЗДІЛ 5. СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ
(к.політ.н., доцент Таран Є. І.) 242

5.1. Сутність та класифікація воєнно-політичних конфліктів 242

5.2. Воєнно-політичні конфлікти сучасності 248

РОЗДІЛ 6. ОСОБЛИВОСТІ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЇХ ВРЕГУЛЮВАННЯ
(к.політ.н., доц. Шипілова Л. М.) 272

6.1. Особливості воєнно-політичних конфліктів у XXI столітті. 272

6.2. Інструменти врегулювання воєнно-політичних конфліктів. 292

ВИСНОВКИ 321

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 338

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC INSTITUTE
OF PUBLIC ADMINISTRATION AND CIVIL SERVICE

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF NATIONAL STABILITY AND STATE POLICY FOR SETTLEMENT OF MILITARY-POLITICAL CONFLICTS

MONOGRAPH

Academ press

Kyiv – 2024

UDC 351.862.4:[327:355]
C 751
Approved by the Academic Council of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Protocol No. 3, of September 25, 2024)

Reviewers:

Kupriienko *Dmytro Anatoliiovych, Doctor of Military Sciences, Professor, Head of the Department of Quality Assurance of Education – Chief Researcher of the National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky*

Dombrovska *Svitlana Mykolaivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Head of the Research Center of the National University of Civil Defense of Ukraine*

Korchak *Natalia Mykolaivna, Doctor of Law Sciences, Professor, Head of the Public Policy Department of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Authors team:

Hryhorii Sytnyk, Doctor of Science in Public Administration, Professor (Introduction, Chapter 1); **Mariia Orel**, Doctor of Science in Public Administration (Chapter 2); **Tetiana Zaporozhets** Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor (Chapter 3); **Nataliia Klymenko**, Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor (Chapter 4); **Yevhenii Taran**, Ph.D. in political sciences, Associate Professor of Political Science (Chapter 5); **Larysa Shipilova**, Ph.D. in political sciences, Associate Professor of Political Science (Chapter 6, Conclusions)

C 751 **Conceptual principles of national stability and state policy for the settlement of military-political conflicts:** collective monograph / according to general ed. H.P. Sytnyk ; Academpress Ltd. – Kyiv, 2024. – 358 p.

ISBN 978-966-7541-58-3

In the monograph, prepared by the team of authors of the of Global and National Security Department as part of the research work "State policy on the settlement of military-political conflicts and the reintegration of temporarily occupied territories", the conceptual foundations of the national stability of the state in the face of new challenges and threats are highlighted, the priorities of ensuring national stability in the process of restoring the territorial integrity of Ukraine, the legal aspects of managing the national stability of Ukraine and the foreign experience of its provision are presented, the peculiarities of military-political conflicts and the tools for their settlement are considered.

The monograph is intended for scientists, graduate students, civil servants, whose professional responsibilities are related to solving problematic issues of national security.

UDC 351.862.4:[327:355]

ISBN 978-966-7541-58-3

© Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2024

CONTENTS

INTRODUCTION

CHAPTER 1. ENSURING NATIONAL STABILITY AS A COMPLEX PROBLEM
(Doctor of Science in Public Administration, Prof. Hryhorii Sytnyk)

1.1 The problematic field of national stability research in the context of national security

1.2 Ensuring the appropriate level of national stability as a theoretical problem

1.3. Attributes of the problematic field of risk assessment for national security in case of loss of national stability

1.4. Worldview and managerial aspect of ensuring national stability problems

CHAPTER 2. POLITICAL-SOCIAL AND INSTITUTIONAL ASPECTS OF PROBLEMS OF NATIONAL STABILITY
(Doctor of Science in Public Administration, Prof. Mariia Orel)

2.1. Political identification and social identity of the individual as factors of national stability

2.2. Cognitive signs of socio-political destabilization as a danger to national stability

2.3. An institutional and civilizational approach to the formation of mechanisms for ensuring the safety and stability of social systems

CHAPTER 3. MECHANISMS FOR ENSURING NATIONAL STABILITY OF UKRAINE
(Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor Tetiana Zaporozhets)

3.1. Priorities of ensuring national stability in the process of restoring the territorial integrity of Ukraine

3.2. Institutional mechanism for ensuring national stability of Ukraine

CHAPTER 4. LEGAL ASPECTS OF MANAGING THE NATIONAL STABILITY OF UKRAINE AND FOREIGN EXPERIENCE IN ITS ENSURE
(Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor Nataliia Klymenko)

4.1 Legal aspects of managing the national stability of Ukraine

4.2 Foreign experience of ensuring national stability: experience for Ukraine

CHAPTER 5. THE ESSENCE AND CLASSIFICATION OF THE MILITARY AND POLITICAL CONFLICTS OF THE PRESENT TIME
(Ph.D. in political sciences, Associate Professor Yevhenii Taran)

5.1. The essence and classification of military-political conflicts

5.2. Military and political conflicts of the present time

CHAPTER 6. FEATURES OF MILITARY AND POLITICAL CONFLICTS AND TOOLS FOR THEIR SETTLEMENT
(Ph.D. in political sciences, Associate Professor Larysa Shipilova)

6.1. Peculiarities of military and political conflicts in the 21st century.

6.2. Tools for settlement of military and political conflicts

CONCLUSIONS

REFERENCES

ВСТУП

Останні десятиліття ознаменувалися загостренням проблем безпеки на національному, регіональному, глобальному рівнях. Перед світовою спільнотою постали питання пошуку нових шляхів і механізмів щодо адекватного реагування на виклики та загрози не тільки національній безпеці окремо взятої країни, а й глобальній безпеці загалом. Нової сили набуває суперництво між провідними державами за перерозподіл сфер впливу та зростає загроза застосування силових методів при розв'язанні наявних між ними суперечностей про що, зокрема, свідчить стійке зростання витрат на розробку новітніх систем озброєнь.

Реальною стала глобальна ескалація тероризму, невпинно зростає потік нелегальної міграції та імовірність появи нових ядерних країн, набуває загрозливих обрисів міжнародна організована злочинність, поширення пандемій. Крім того, на території багатьох країн спостерігається загострення суспільно-політичних та соціально-економічних проблем, які трансформуються у збройні конфлікти, ескалація яких є реальною загрозою міжнародному миру та стабільності. І тому вкрай важливим є пошук адекватних, ефективних державно-управлінських дій, формування спільної політики протистояння новим викликам і загрозам сучасності.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України не є локальним, периферійним конфліктом. Агресія Кремля несе не лише загрозу державності України, її суверенітету, а й спрямовує свою активність на руйнування єдності ЄС, загалом політичного устрою Європи. В той же час Західний світ поки що не сформував адекватних і ефективних засобів, механізмів і політик протистояння російській гібридній експансії. Навпаки, зростає загроза руйнування єдиного "санкційного фронту", що сприйматиметься Кремлем як безкарність і заохочення до активних дій. І як наслідок - девальвація глобальної та регіональної структур безпеки, що загрожує не просто ескалацією конфліктів на континенті, а й руйнуванням європейського співтовариства.

Головна проблема на сьогодні полягає у забезпеченні належного рівня готовності держави та суспільства до реагування на широкий спектр небезпек, своєчасного реагування на ризики безпековому середовищу, пошуку шляхів підвищення ефективності кризового менеджменту та поглиблення співробітництва у сфері безпеки на всіх управлінських рівнях.

Ці та інші чинники призвели до того, що потенціал загроз глобальній та національній безпеці досяг рівня, за якого без розробки системної державної політики захисту національних інтересів й відповідно ефективних механізмів забезпечення належного рівня національної стійкості може постати питання про існування України як суверенної держави.

З огляду на це, науковцями кафедри глобальної та національної безпеки Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби КНУ імені Тараса Шевченка виконується науково-дослідна робота за темою «Концептуальні засади національної стійкості та державна політика врегулювання воєнно-політичних конфліктів». Робота спрямована на вирішення комплексної проблеми забезпечення національної безпеки, оскільки воєнно-політичний конфлікт України з Російською Федерацією має не лише воєнний та політичний виміри, а й економічну, соціальну, інформаційно-смислову та інші складові. Очевидно, що його врегулювання не буде остаточним без подолання негативних наслідків у різних сферах життєдіяльності суспільства та держави, у тому числі й тих, які стосуються широкого спектру проблемних питань пов'язаних із забезпеченням національної стійкості.

Це зумовлює актуальність пошуку шляхів підвищення ефективності політики національної безпеки та механізмів її реалізації у контексті врегулювання воєнно-політичного конфлікту з Російською Федерацією. Виконання цього завдання передусім передбачає проведення системного аналізу міжнародного та національного досвіду врегулювання воєнно-політичних конфліктів, відновлення та реінтеграції постраждалих у результаті бойових дій та окупації територій, забезпечення нормальних умов життєдіяльності для їх населення

та концептуальне осмислення теоретичних засад формування вказаної політики, які мають слугувати основою для напрацювання відповідних рекомендацій для органів державної влади. Вказана політика повинна мати передусім комплексний характер, а відтак вже на поточному етапі реалізації готувати підґрунтя для створення ефективних механізмів відбудови території України, що знаходиться у тимчасовій окупації РФ. Лише у цьому випадку можна забезпечити належний рівень національної стійкості України, що полягає у здатності протистояти загрозам національним інтересам , адаптуватися до умов невизначеності та появи кризових явищ при їх реалізації.

У монографії авторами на основі комплексного аналізу існуючих наукових праць структуровані концептуальні засади національної стійкості та систематизовані інструменти врегулювання воєнно-політичних конфліктів.

У першому розділі окреслено проблемне поле дослідження національної стійкості у контексті національної безпеки та показано, що забезпечення її належного рівня є досить складною теоретичною проблемою. З огляду на це визначенні атрибути проблемного поле оцінювання ризиків для національної безпеки при втраті національної стійкості та розкрито світоглядно-управлінський аспект проблем її забезпечення.

Показано, що соціальне явище, яке позначають концептом «національна стійкість» та проблема її забезпечення мають постійно перебувати у колі наукового дискурсу як об'єкт наукового пізнання і як пріоритет суб'єктів публічного управління. Встановлено також, що головною метою механізму забезпечення національної стійкості є своєчасне та адекватне реагування на фактори, які є причинами небезпек національній ідентичності. У проблемному полі дослідження національної стійкості цей механізм необхідно розкладати як взаємодоповнюючий елемент комплексного механізму забезпечення національної безпеки. Це дозволяє використовувати напрацьований методологічний інструментарій в теорії національної безпеки при дослідженні проблем забезпечення національної стійкості. Тому актуальною є

розробка прогностичних моделей, які б дозволяли отримувати адекватні оцінки ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівня національної стійкості у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі. Ці моделі мають враховувати принципові особливості та тенденції трансформації влади в сучасному інформаційному суспільстві на всіх ієрархічних рівнях управління та тенденції зміни світового порядку. Результати, отримані з використанням цих моделей, мають враховуватися при розробці відповідних інституціональних механізмів реагування з боку суб'єктів публічного управління на фактори, які здійснюють або можуть здійснювати у перспективі негативний вплив на національну стійкість. Акцентується увага на тому, що недосконаліть протидії гібридним загрозам системи національної безпеки не є наслідком відсутності системи забезпечення національної стійкості, а передусім неадекватності визначення національних інтересів та недостатній ефективності механізмів їх реалізації.

У другому розділі розкриті політико-соціальні та інституціональні аспекти проблеми національної стійкості крізь призму політичної ідентифікації та соцієтальної ідентичності особистості як чинників національної стійкості, когнітивних ознак суспільно-політичної дестабілізації, як небезпеки національній стійкості й, відповідно запропоновано інституціонально-цивілізаційний підхід до формування механізмів забезпечення безпеки та стійкості соціальних систем.

У даному випадку політична ідентифікація особистості розкладаються як фундаментальна основа здатності людини адекватно сприймати, аналізувати та оцінювати політичні процеси, що допомагає індивіду збагнути свою своєрідність, самобутність, бути свідомим та активним суб'єктом процесів, пов'язаних із забезпеченням національної стійкості. Врахування ж «соцієтальної ідентичності», може поставати як інтегральний образ сукупності ролей, доступних індивідам в їх особистісному досвіді. Кожна держава має свої національні особливості політичної ідентифікації та соцієтальної ідентичності

особистості. В сучасному суспільстві індивіди вирішують проблему самоідентифікації в контексті ціннісних орієнтацій, які зумовлені історичним минулим, релігією, мовою, звичаями, традиціями та іншими чинниками, які значною мірою формують фундамент національної стійкості.

Визначені типи та когнітивні ознаки суспільно-політичної дестабілізації, як небезпеки національній стійкості, що є важливим для прийняття відповідних стратегічних управлінських рішень. При цьому акцентується увага на тому, що стійкий розвиток політичної системи передбачає структуризацію середовища її існування шляхом внесення до нього певного порядку. Тому вказаний порядок доцільно розглядати як передумову забезпечення стійкості системи та виділяти: моральний, юридичний та концептуальний рівні, які взаємопов'язані. Відсутність належної узгодженості між цими рівнями є своєрідною Ахіллесовою п'ятою політичної системи, що зумовлює необхідність першочергової уваги до цього питання при аналізі мотивів ініціаторів дестабілізації системи, як загрози національній стійкості.

Показано, що національна стійкість як соціальну система, складається із множини взаємозумовлених елементів, а більшість проблем функціонування та розвитку таких систем мають інституціональне походження, тому для її дослідження доцільним є застосування інституціонального підходу. З іншого боку, цивілізаційний підхід використовують при дослідженні соціальних систем, коли хочуть проаналізувати способи та форми реалізації людської сутності в контексті гармонізації відносин у системі "суспільство – людина – природа" та зміцнення єдності, консолідації людства, як спільноти, перед загрозами його існуванню, що змінює й уявлення про стійкість соціальних систем та підходи щодо механізмів її забезпечення. Тому одним із кроків пошуку оптимальних рішень з питань безпеки та стійкості соціальних систем, який виходить за межі класичної парадигми, є поєднання інструментів та методології напрацьованих в межах інституціонального та цивілізаційного підходів. Йдеться про інституційно-цивілізаційний підхід, який

передбачає комплексне врахування, зокрема: принципів і підходів системно-синергетичного аналізу, які знайшли своє відображення у цивілізаційній парадигмі дослідження суспільних процесів та принципів системного аналізу та ролі суспільної свідомості.

У третьому розділі висвітлені механізми забезпечення національної стійкості та визначені її пріоритети в процесі відновлення територіальної цілісності України. Розглянутий інституційний механізм забезпечення національної стійкості дозволив визначити ключові компоненти та ознаки національної стійкості, обґрунтувати їхні характеристики, що дозволяє ефективніше формувати державну політику та стратегії, спрямовані на зміцнення стійкості держави, а також на підвищення її здатності до протидії загрозам і відновлення після криз. Доведено, що інституційний механізм забезпечення національної стійкості створює структурну і організаційну основу для досягнення та підтримки організаційної стійкості на всіх рівнях управління і діяльності та є складною системою, що базується на чітких і логічно взаємопов'язаних принципах, які визначають її ефективність. Реалізація цих принципів на практиці є ключовою для забезпечення стабільності та функціонування системи.

У четвертому розділі розглянуті правові аспекти управління національною стійкістю України та зарубіжний досвід її забезпечення. Проведено аналіз правового забезпечення і доведено, що для належного правового забезпечення управління національною стійкістю у вітчизняному законодавстві має бути визначено організаційний механізм системи забезпечення національної стійкості, розподіл відповідальності, координації відповідної діяльності, стратегічного планування тощо.

Досліджено зарубіжний досвід управління національною стійкістю на основі зміни у безпековому середовищі, які стали каталізатором об'єднання підходів НАТО та ЄС до забезпечення стійкості та пошуку спільних шляхів протидії гібридним загрозам, доведено, що досвід розробки концептуальних та стратегічних документів НАТО і ЄС стосовно посилення

стійкості має враховуватись під час реформування сектору безпеки і оборони України, зміцнення її стійкості та наближення до стандартів загальноєвропейської та євроатлантичної спільноти.

У п'ятому розділі представлена сутність та класифікація воєнно-політичних конфліктів сучасності, структурована їхня типізація та різновиди.

Окреслені впливи на природу воєнно-політичних відносин, а разом з тим і на воєнно-політичні конфлікти сучасності. Зазначено, що класифікація воєнно-політичних конфліктів є важливою щодо встановлення їх наслідків. Якщо брати до прикладу російсько-українську війну, то це дозволить досить широко проаналізувати наслідки воєнно-політичного конфлікту. Тому, їх виокремлення є досить важливим при створенні дієвої системи національної безпеки та оборони. Це дозволить осмислити масштаби воєнного конфлікту та ефективніше висвітлювати його на заході і характеризувати ті виклики, які постають перед військовими та цивільним населенням за таких умов.

Можемо зазначити, що воєнно-політичні конфлікти руйнують систему цінностей людства, при цьому, не лише реальні протиріччя можуть зумовити окремі воєнно-політичні конфлікти, але й так звані штучні, нав'язані протиріччя, які формують у населення специфічні, часто помилкові погляди до певного об'єкту.

У шостому розділі проведено аналізу існуючих наукових праць визначена специфіка виникнення воєнно-політичних конфліктів та систематизовані інструменти їх врегулювання, оскільки процеси глобалізації позначаються і на модернізації основних концепцій воєнної стратегії. Зазначається, що за використання новітніх інформаційних технологій, поряд з політичним, матеріальним насильством, застосовується й духовне – у вигляді „інформаційних війн", тісно пов'язаних з терміном „інформаційна зброя", головними елементами якої є інформаційні технології та інформаційні процеси, що

застосовуються під час ведення традиційних війн або в можливих „інформаційних війнах”.

Розглянуто конфлікт як організовану форму збройного протистояння соціальних сил, що може відбуватись усередині держави або на міжнародному рівні і для такого конфлікту є високий рівень керованості, а ключовим – політичні наміри кожної зі сторін. Обґрунтовані підходи щодо врегулювання збройних конфліктів, визначені важелі впливу на них для мирного завершення, оскільки форми та методи ведення конфліктів постійно змінюються і стають технологічно складнішими, авторами систематизовані інструментів їхнього врегулювання.

Результати проведеного дослідження, на думку авторів, доводять теоретичну важливість і практичну цінність у розбудові системи забезпечення національної стійкості, як складової системи забезпечення національної безпеки.

РОЗДІЛ 1. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ ЯК КОМПЛЕКСНА ПРОБЛЕМА

1.1. Проблемне поле дослідження національної стійкості у контексті національної безпеки

У затвердженій Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021 "Концепції забезпечення національної системи стійкості" зазначається, про відсутність єдиних принципів і механізмів забезпечення національної стійкості на державному, регіональному та місцевому рівнях та що не вирішено питання законодавчого, інституційного, методологічного забезпечення функціонування національної системи стійкості та взаємодії суб'єктів її забезпечення[1].

Водночас, є всі підстави стверджувати, що російсько-українська війна надала додаткового імпульсу актуальності дослідження та наукового пошуку нових шляхів і механізмів щодо адекватного реагування на виклики та загрози не тільки національній безпеці України, а й глобальній безпеці. В цілому вказані небезпеки зумовлені багатьма факторами (подіями, явищами, процесами тощо). Вони генерували низку взаємопов'язаних кризових явищ в соціальних системах (національних, регіональних, глобальних). Фактори, переважна частина яких має ймовірнісну природу, вирізняються різною динамікою та специфікою еволюційного розвитку, інтенсивністю впливу на безпеку життєдіяльності різних соціальних систем у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі на чому акцентують увагу багато дослідників[2].

---

[1] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 вересня 2021 року № 479/2021 «Про запровадження національної системи стійкості». URL**:** https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181

[2] Безпекове середовище 2033: Монографія. К.: НУОУ імені Івана Черняховського, 2022. 117 с.; Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк,

Часто не досить очевидними є й джерела (першопричини) виникнення тих чи інших факторів та кореляція (взаємозалежність) між ними. Тому виявлення множини та статистичної пов'язаності між факторами, які зумовлюють виклики та загрози національній та глобальній безпеці, а відтак і пошук відповідних механізмів щодо адекватного реагування на них, є значною науковою проблемою. При цьому вона стає на порядок складнішою при намаганні виокремлення та оцінювання

С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.;

[2] Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 456 с.; Резнікова О. Забезпечення національної безпеки і національної стійкості: спільні й відмінні риси / Резнікова О. // Вісник Львівського університету, 2018. № 19. С. 170–175.; Резнікова О. Концептуальні підходи до вибору моделі забезпечення національної стійкості / Ольга Резнікова // Стратегічні пріоритети. 2019. № 1. С. 18–27; Назаров М.С. Національна стійкість України: від концептуальних засад до практичної реалізації // Політикус. 2020. Випуск 2. С.64-69; Литвиненко О.М. Рівень стійкості та згуртованості громадян України (за результатами соціологічних досліджень). НІСД.2023. https://niss.gov.ua/news/statti/riven-stiykosti-ta-zhurtovanosti-hromadyan-ukrayiny-za-rezultatamy-sotsiolohichnykh; Стійкість — трендове слово чи одна з умов існування держави?: інтерв'ю О.Резнікової // https://armyinform.com.ua/2021/03/13/stijkist-trendove-slovo-chy-odna-z-umov-isnuvannya-derzhavy/; Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія / М. М. Розумний. К. : НІСД, 2016. 196 с.; Резнікова О.О., Войтовський К.Є.Проблема термінологічної невизначеності у сфері розбудови національної стійкості. НІСД // https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/az-7-gloss-060121_5.pdf; Організація системи забезпечення національної стійкості на регіональному і місцевому рівнях : аналіт. доп. / [Резнікова О. О., Войтовський К. Є. Лепіхов А. В.] ; за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД, 2021. 140 с.; Шелест Г. Концепція стійкості НАТО та Україна //https://prismua.org/wp-content/uploads/2021/12/Strategic_ukr.pdf; Резнікова О., Войтовський К., Лепіхов А.. Щодо координації діяльності з розбудови національної стійкості (стратегічний рівень): аналітична записка. К.: НІСД. 2019 // https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-02/analit-resnikova-national-security-9-2020-1.pdf; Резнікова О., Войтовський К. Щодо концепції забезпечення національної стійкості в Україні: аналітична записка. К.: НІСД. 2020 // https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-02/analit-resnikova-national-security-8-2020-1-1.pdf

факторів, від яких залежить стійкість соціальних систем, якщо її розглядати як одну із детермінант безпеки цих систем. Про це зокрема, свідчать результати наукових досліджень виконаних в межах досить ґрунтовної національної доповіді "Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз та фундаментальне монографічне дослідження О. О. Резникової "Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища"[3]. Тому доцільно виокремити деяке проблемне поле дослідження національної стійкості у контексті національної безпеки, яке утворюється сукупністю взаємозумовлених проблем і в його межах здійснювати оцінювання впливу стійкості на безпеку соціальних систем.

Виконаний нами аналіз наукових праць дозволяє дійти думки, що проблемне поле дослідження національної стійкості у контексті національної безпеки утворюють три блоки взаємозумовлених комплексних проблем.

Блок 1. Проблема розкриття сутності (змісту) соціального феномена, який позначають поняттям (концептом) "національна стійкість" та формування адекватних механізмів її забезпечення, тобто фактично про операціоналізації цього поняття у теорії національної безпеки. Вирішення цієї проблеми передбачає передусім виявлення та системний аналіз множини факторів, які є причинами викликів та загроз національній безпеці, виокремлення серед них та оцінювання тих факторів, від яких залежить стійкість соціальних систем, якщо її розглядати як одну із детермінант безпеки цих систем. Це, так би мовити, теоретико-методологічний блок (складова) проблемного поля дослідження національної стійкості у контексті національної безпеки.

---

[3] Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.;

[3] Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 456 с.

Блок 2. Проблема розкриття організаційно-функціональної структури та особливостей зовнішніх і внутрішніх вимірів національної стійкості крізь призму вирішення проблеми національної ідентичності та консолідації суспільства. Вирішення цієї проблеми передбачає передусім визначення характеристик та динаміки взаємозумовленості національної стійкості та національної безпеки у політичній, соціальній, економічній та гуманітарній сферах життєдіяльності суспільства та держави. Ці сфери утворюють відповідні складові (політичну, соціальну, економічну та гуманітарну) проблемного поля дослідження національної стійкості у контексті національної безпеки.

Блок 3. Проблема виокремлення, якісного системного аналізу, адекватної інтерпретації та операціоналізації політико-інституційної детермінанти національної стійкості як стрижневого елемента стратегії збереження державності та прогресивного розвитку держави, а відтак і як визначального пріоритету діяльності її інститутів. Сукупність проблемних питань, які мають вирішуватися у даному випадку утворюють світоглядно-управлінський блок (складову) проблемного поля дослідження національної стійкості у контексті національної безпеки.

Зміст цих блоків (складових) проблемного поля дослідження національної стійкості у контексті національної безпеки (теоретико-методологічний, блок проблем у політичній, соціальній, економічній, гуманітарній сферах життєдіяльності суспільства та держави, пов'язаних із забезпеченням їх стійкості світоглядно-управлінський) дозволяють стверджувати, що забезпечення її належного рівня є як теоретичною, так управлінською проблемою. Певною мірою це підтверджує

структура та зміст згаданої національної доповіді[4], а також низка інших публікацій по вказаній проблематиці[5].

Водночас, як це часто буває, поява того чи іншого концепту (поняття), яким позначають те чи інше об'єктивно існуюче

[4] Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.;

[5] Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 456 с.; Резнікова О. Забезпечення національної безпеки і національної стійкості: спільні й відмінні риси / Резнікова О. // Вісник Львівського університету, 2018. № 19. С. 170–175.; Резнікова О. Концептуальні підходи до вибору моделі забезпечення національної стійкості / Ольга Резнікова // Стратегічні пріоритети. 2019. № 1. С. 18–27; Назаров М.С. Національна стійкість України: від концептуальних засад до практичної реалізації // Політикус. 2020. Випуск 2. С.64-69; Литвиненко О.М. Рівень стійкості та згуртованості громадян України (за результатами соціологічних досліджень). НІСД.2023. https://niss.gov.ua/news/statti/riven-stiykosti-ta-zhurtovanosti-hromadyan-ukrayiny-za-rezultatamy-sotsiolohichnykh; Стійкість — трендове слово чи одна з умов існування держави?: інтерв'ю О.Резнікової // https://armyinform.com.ua/2021/03/13/stijkist-trendove-slovo-chy-odna-z-umov-isnuvannya-derzhavy/; Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія / М. М. Розумний. К. : НІСД, 2016. 196 с.; Резнікова О.О., Войтовський К.Є.Проблема термінологічної невизначеності у сфері розбудови національної стійкості. НІСД // https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/az-7-gloss-060121_5.pdf; Організація системи забезпечення національної стійкості на регіональному і місцевому рівнях : аналіт. доп. / [Резнікова О. О., Войтовський К. Є., Лепіхов А. В.] ; за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД, 2021. 140 с.; Шелест Г. Концепція стійкості НАТО та Україна //https://prismua.org/wp-content/uploads/2021/12/Strategic_ukr.pdf; Резнікова О., Войтовський К., Лепіхов А.. Щодо координації діяльності з розбудови національної стійкості (стратегічний рівень): аналітична записка. К.: НІСД. 2019 // https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-02/analit-resnikova-national-security-9-2020-1.pdf; Резнікова О., Войтовський К. Щодо концепції забезпечення національної стійкості в Україні: аналітична записка. К.: НІСД. 2020 // https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-02/analit-resnikova-national-security-8-2020-1-1.pdf

соціальне явище, перебуває не тільки у колі наукових інтересів дослідників. Часто воно стає своєрідним трендовим словом і для політиків, управлінців, експертів, аналітиків. Як правило, це призводить до значної кількості публікацій та дискусій, в яких пропонуються різні інтерпретації (трактування) змісту поняття, яким позначають те чи інше соціальне явище. Але чи є зростання кількості публікацій переконливим доказом належного розкриття сутності (природи) соціального явища? На жаль, інколи все відбувається навпаки, оскільки виникають значні труднощі в інтерпретації та операціоналізації цих понять у теорії й виникає проблема термінологічно-концептуальної невизначеності. Про це зокрема, свідчить виникнення різноманітних словосполучень (своєрідні "гібриди" понять), використання яких у теорії і практиці фактично шкодять розкриттю сутності (природи) того чи іншого соціального явища. Таких прикладів в теорії безпеки та теорії публічного управління можна навести безліч, особливо коли йдеться про поняття, які досить багатогранні, використовуються в різних сферах, мають різні відтінки та взаємопов'язані з іншими факторами (соціальними явищами). Як сумно пожартував якось один із моїх колег, в Україні кожний другий якщо не академік, то професор національної безпеки точно. Головне, голосніше викрикувати: "національна безпека", "національні інтереси" і, як то кажуть, "креатив на марші".

Наприклад, відсутність належного розуміння серед, на жаль досить широкого кола фахівців сутності концепту "безпека", призвели до появи таких понять як "кадрова безпека", "водяна безпека", "інтелектуальна безпека" "повітряна безпека", тощо, а концепту "загроза" таких понять як "динамічна загроза", "актуальна загроза", "визначальна загроза", "гібридна загроза" та інших стосовно змісту яких виникає чимало запитань. Ці запитання зумовлені передусім дещо поверховим розумінням об'єктивно-суб'єктивної природи (сутності) концептів "безпека" та "небезпека". Тому повністю підтримаємо занепокоєність О. О. Резнікової та К. Є. Войтовського щодо не вирішення

проблеми термінологічної невизначеності у сфері розбудови національної стійкості[6].

З огляду на те, що проблемне поле дослідження забезпечення національної стійкості ми розглядаємо у контексті національної безпеки, вважаємо за доцільне акцентувати увагу на деяких принципових положеннях, які вже знайшли своє відображення в наших роботах[7]. Їх врахування, як на наш погляд, дозволить певною мірою просунутись у напрямку зниження рівня термінологічної невизначеності при вирішені проблем щодо забезпечення національної стійкості.

1. У процесі еволюційного розвитку сформувався інстинкт самозбереження живих істот. У даному випадку його суть полягає у спроможності живих істот виявляти та оцінювати та рефлексувати (тією чи іншою мірою) на фактори, що можуть бути причинами небезпек їх буттю (існуванню). Тому для будь якої соціальної системи (від окремої людини до ойкумени включно) визначальними є фактори, які заперечують її природну визначеність (буття), а відтак спонукають до захисних дій. Саме ці фактори (соціальні явища) ідентифікуються системою як "небезпеки".

---

[6] Резнікова О.О., Войтовський К.Є. Проблема термінологічної невизначеності у сфері розбудови національної стійкості. НІСД // https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/az-7-gloss-060121_5.pdf; Стійкість — трендове слово чи одна з умов існування держави?: інтерв'ю О. Резнікової // https://armyinform.com.ua/2021/03/13/stijkist-trendove-slovo-chy-odna-z-umov-isnuvannya-derzhavy/

[7] Ситник Г. П. Взаємозумовленість соціальних явищ, які визначають концептами "небезпека" і "безпека", та її врахування в теорії публічного управління // *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 16. С. 61–67; Ситник Г. П. Про один із підходів щодо концептуалізації соціального явища, яке визначають поняття «національна безпека в теорії публічного управління // *Вчені записки Таврійського національного університету імені Вернадського* (серія: Державне управління). 2019.Том 30 (69), № 5. С.17-22; Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник. К.: НАДУ, 2012. 544 с.; Ситник Г. П., Орел М. Г. Публічне управління у сфері національної безпеки: підручник. К.: Видавець Кравченко Я.О., 2020. 360 с.

2. Небезпека для соціуму, тобто як соціальне явище, завжди має об'єктивно-суб'єктивний характер. Проте ступінь співвідношення суб'єктивності та об'єктивності може бути різною, адже одна й та сама дія (процес, факт тощо) може отримати з боку суб'єкта (соціальної системи) відносно різну оцінку крізь призму можливих негативних наслідків для його буття. Очевидно, що оцінка цих наслідків формує у суб'єкта відповідне ставлення до того чи іншого соціального явища як небезпеки. Принципово важливим є й те, що людина може оцінювати небезпеку опосередковано, тобто переносити свою оцінку на інші об'єкти й суб'єкти. Водночас, одне й те соціальне явище (фактор) може оцінюватися нею як небезпечне, чи як безпечне, залежно від її світоглядно-ціннісних орієнтацій, накопиченого досвіду, професійних вподобань тощо.

Отже, соціальне явище за об'єктивним змістом є небезпекою для соціальної системи, якщо має місце заперечення її природної визначеності (буття). Принципово важливо, що можливість заперечення міститься у самому предметі, тобто, якщо є предмет, то є й можливість заперечення його існування. Очевидно, навряд чи можна говори про небезпеку територіальній цілісності державі, яка втратила суб'єктність, тобто суверенітет або небезпеку життю мертвій людині. На жаль, на цю обставину, як на наш погляд, дослідники звертають недостатню увагу. Це зумовлено єдністю сталості й змінності, спрямованістю й формами розвитку будь-якого предмету (системи) згідно діалектичного закону "заперечення-заперечення". Таким чином, факт існування предмету приховує у собі можливість заперечення його буття, тому що за своїм змістом можливість небезпеки існує не ззовні, а всередині предмету, якому небезпека загрожує як заперечення важливих для його буття характеристик, тобто тих, що визначають його цілісність та індивідуальність. Висновки очевидні:

- соціальне явище (фактор), яке соціальна система інтерпретує як "небезпека" є формою його оцінки як заперечення її буття, але варто розрізняти об'єктивні умови існування явища та суб'єктну форму його їх відображення;

- ототожнення об'єктивного змісту соціального явища як небезпеки для системи є суб'єктною формою його сприйняття й призводить до перенесення суб'єктивного змісту на це явища, яке може й не відповідати його сутності;

- небезпекою для соціальної системи є об'єктивна можливість негативної дії на неї факторів, у тому числі соціальних явищ унаслідок чого суттєво погіршиться її стан, або виникне небажана динаміка її розвитку. Водночас зміст і форми прояву небезпек можуть бути різними. Наприклад, можна говорити про небезпеки в економічній чи політичній сферах. Що до суб'єктів та механізмів реалізації небезпек, то можна говорити про зовнішні та внутрішні небезпеки.

3. Соціальне явище, яке визначають концептом "безпека" існує лише у живій природі, а його сутність має розкриватися через сутність соціального явища, яке визначають концептом "небезпека". Об'єктивно-суб'єктивний природа небезпеки зумовлює можливу неадекватну оцінку безпеки суб'єкта, коли він починає діяти виходячи власних уявлень про небезпеку. Це зумовлює необхідність розгляду концепту "безпека" як наукової та управлінської категорії, яка відображає універсальні властивості та закономірності розвитку матеріальних, природних і духовних явищ, як елементів об'єктів реального світу. При цьому динамічність трансформацій в різних сферах суспільного життя в епоху постмодерну (інформаційного суспільства) спонукають до подальшого з'ясування онтологічного, гносеологічного та аксіологічного аспектів проблеми забезпечення безпеки.

4. Зміст, який характеризує об'єктивні властивості, складові та ознаки соціальних явищ і форма, як сукупність зв'язків структури їх змісту, які позначають концептом "безпека", мають розглядатися крізь призму умов буття соціальних систем. Ці умови є фундаментальною та системною характеристикою, яка визначає специфіку та динаміку розвитку систем, акумулює наслідки їх багатогранної діяльності. Причини та динаміка розвитку соціального явища, яке визначають концептом "безпека" стосовно тієї чи іншої соціальної системи, тобто

якісно-кількісний стан явища, можуть бути розкриті категоріями буття, а саме:

- категорія "якість", яка дає змогу дійти висновку про сталість явища й характеризує внутрішню нероздільну визначеність та сукупність його суттєвих рис;

- категорія "кількість", яка відображає мінливість явища та є зовнішньою характеристикою ступеня розвитку його властивостей: динаміки змін, кількісних наслідків, тощо;

- категорія "структура", яка відображає єдність, взаємозв'язок, залежність якості та кількості, що перебувають в нерозривній єдності згідно з діалектичним законом переходу кількісних змін в якісні.

Що до поняття (концепту) "стійкість", то, як і розглянуті нами поняття "небезпека" та "безпека", воно також досить багатогранне, використовується в різних сферах й має різні відтінки. На цьому акцентує увагу зокрема, Резнікова О. О.[8]. Дійсно, вживаними є словосполучення: "фінансова стійкість", "корозійна стійкість", "психологічна стійкість" та інші. Водночас вона ж, не без підстав, стверджує, що поки що не повною мірою сформовані нормативно-правові засади забезпечення національної стійкості в Україні. Безумовно, ця обставина ускладнює прийняття адекватних політико-управлінських рішень спрямованих на її забезпечення.

Водночас, з урахуванням викладеного вище, очевидно, що належний рівень стійкості організаційно-функціональної структури будь-якої соціальної системи є важливою передумовою її адекватного реагування на фактори, які породжують небезпеки її функціонуванню (буттю). Тому належний рівень стійкості дозволяє соціальній системі адаптуватись до перманентних змін зовнішнього і внутрішнього середовища. Іншими словами, належний рівень стійкості дозволяє їй зберегти свою природню визначеність, а відтак вижити в умовах кризових ситуацій надзвичайного характеру,

[8] Стійкість — трендове слово чи одна з умов існування держави?: інтерв'ю О. Резнікової // https://armyinform.com.ua/2021/03/13/stijkist-trendove-slovo-chy-odna-z-umov-isnuvannya-derzhavy/;

наприклад, затяжної економічної чи політичної кризи і навіть воєнно-політичного конфлікту (війни). Суспільство та створені ним інститути надскладні соціальні системи. Тому концепт "національна стійкість" має постійно перебувати у колі наукового дискурсу як об'єкт наукового пізнання, а її забезпечення бути пріоритетом суб'єктів публічного управління.

Досить часто, і не без підстав, під "національною стійкістю" розуміють здатність держави зберігати стійкість до зовнішніх та внутрішніх агресивних впливів[9]. Очевидно, що вказана здатність має передбачати спроможність держави своєчасно та адекватно реагувати на ті чи інші небезпеки шляхом впровадження відповідних інституційних змін та адаптації до зовнішнього та внутрішнього середовища без шкоди для основних цінностей та інститутів суспільства.

Принципово важливою є також здатність держави (її інститутів) безперервно функціонувати під час криз та відновлюватися після руйнівних наслідків явищ будь-якої природи. Оскільки стійкість системи нерозривно пов'язана з її безпекою, то варто погодитися з тими, які стверджують, що національна стійкість є визначальною передумовою забезпечення національної безпеки[10]. При цьому, як не без підстав зазначає

---

[9] Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.; Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 456 с.; Резнікова О.О., Войтовський К.Є. Проблема термінологічної невизначеності у сфері розбудови національної стійкості. НІСД // https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/az-7-gloss-060121_5.pdf; Стійкість — трендове слово чи одна з умов існування держави?: інтерв'ю О. Резнікової // https://armyinform.com.ua/2021/03/13/stijkist-trendove-slovo-chy-odna-z-umov-isnuvannya-derzhavy/; Назаров М.С. Національна стійкість України: від концептуальних засад до практичної реалізації // Політикус. 2020. Випуск 2. С.64-69;

[10] Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол.

О. О. Резнікова, фактори, які здійснюють вплив на національну стійкість, мають різну природу, динаміку, специфіку еволюційного розвитку та інтенсивність впливу[11].

Водночас, як ми вже зазначали вище, принципово важливим є те, що інколи не досить очевидними є джерела (першопричини) виникнення та кореляція (взаємозалежність) між факторами, які інтерпретують як небезпеки соціальним системам. Безумовно, це суттєво ускладнює адекватне оцінювання впливу факторів на безпеку систем. Особливо це характерно для умов суспільно-політичних криз, зокрема в умовах воєнно-політичного конфлікту (війни). Завдання значно ускладняється при намаганні ідентифікації (виокремлення) та оцінювання факторів, від яких залежить стійкість соціальних систем, якщо розглядати її як одну із детермінант їх безпеки. Це, в кінцевому підсумку, й зумовлює складність вирішення проблеми пошуку шляхів адекватного реагування на вказані фактори з боку суб'єктів публічного управління та суспільства. Але її потрібно вирішувати. Як зазначає академік НАН України С. І. Пирожков: "Жоден геополітичний гравець — країна чи союз країн не вирішить за Українську державу та громадянське суспільство нашої країни проблему національної стійкості, як визначальної передумови збереження суверенітету, незалежності та справжньої суб'єктної реалізації у світі[12].

Таким чином, національна стійкість становить фундамент національної безпеки. Але передумови її забезпечення є досить динамічними в сучасному світі. Це зумовлює необхідність розробки прогностичних моделей, які б дозволяли отримувати адекватні оцінки ризиків при стратегічному плануванні у сфері

С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.;

[11] Резнікова О.О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 456 с.

[12] Пирожков С.І. Національна стійкість України: стратегія забезпечення// Український географічний журнал, № 2(188). 2022. С.10. URL:https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGZ_2022_2_003.pdf

національної безпеки. На цьому акцентують увагу зокрема, В. П. Горбулін, А. Б. Качинський, Г. П. Ситник, М. Г. Орел, А. І. Семенченко[13]. Тому при дослідженні національної стійкості у контексті національної безпеки необхідно також розробляти прогностичні моделі, які б дозволяли отримувати адекватні оцінки ризиків для національної безпеки у випадку загрози втрати належного рівня стійкості держави у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі. При цьому при розробці вказаних моделей мають бути враховані принципові особливості та тенденції трансформації влади в сучасному інформаційному суспільстві на всіх ієрархічних рівнях управління та тенденції щодо зміни світового порядку. Очевидно, що результати, отримані з використанням цих моделей, мають враховуватися при розробці відповідних інституціональних механізмів реагування з боку суб'єктів публічного управління та суспільства на фактори, які здійснюють або можуть здійснювати у перспективі негативний вплив на національну стійкість.

Таким чином, доходимо наступних висновків.

1. Суспільство та створені ним інститути як соціальні системи мають складну організаційно-функціональну структуру, тому забезпечення їх стійкості, а відтак і соціальне явище, яке позначають концептом "національна стійкість" та проблема її забезпечення мають постійно перебувати у колі наукового

[13] Горбулін В.П., Качинський А.Б., Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Моногр. В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. К.: НІСД, 2011. 288 с.; Горбулін В.П. Системно-концептуальні стратегії національної безпеки України / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. К. : ДП "НВЦ "Євроатлантикінформ", 2007. 592 с.; Горбулін В.П. Засади національної безпеки України: підручник / Горбулін В.П., Качинський А.Б. К.: Інтертехнологія, 2009. 272 с.; Ситник Г. П. Основи стратегічного планування національної безпеки : навч. посіб. / Г. П. Ситник, М. Г. Орел ; за ред. Г. П. Ситника. К. : ВПЦ "Київський університет", 2022. 208 с.; Семенченко А.І. Методологія стратегічного планування у сфері національної безпеки України: Монографія / А. І. Семенченко. К. : НАДУ, 2008. 429 с.;

дискурсу як об'єкт наукового пізнання і як пріоритет суб'єктів публічного управління.

2. Головною метою (місією) механізму забезпечення національної стійкості на усіх ієрархічних рівнях соціальних систем є своєчасне та адекватне реагування на фактори, які є причинами небезпек національній ідентичності. При цьому у проблемному полі дослідження національної стійкості у контексті національної безпеки, цей механізм необхідно розкладати як взаємодоповнюючий елемент (складову) комплексного механізму забезпечення національної безпеки. Це дозволяє використовувати напрацьований методологічний інструментарій в теорії національної безпеки при дослідженні проблем забезпечення національної стійкості.

3. Актуальною є розробка прогностичних моделей, які б дозволяли отримувати адекватні оцінки ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівня національної стійкості у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі. Ці моделі мають враховувати принципові особливості та тенденції трансформації влади в сучасному інформаційному суспільстві на всіх ієрархічних рівнях управління та тенденції зміни світового порядку. Результати, отримані з використанням цих моделей, мають враховуватися при розробці відповідних інституціональних механізмів реагування з боку суб'єктів публічного управління та суспільства на фактори, які здійснюють або можуть здійснювати у перспективі негативний вплив на національну стійкість.

1.2. Забезпечення належного рівня національної стійкості як теоретична проблема

Аналіз проблемного поля дослідження національної стійкості у контексті національної безпеки дозволяє стверджувати, що забезпечення її належного рівня є досить складною теоретичною проблемою. Це підтверджує і аналіз основних положень Концепції забезпечення національної

системи стійкості[14]. У ній, зокрема зазначається, що серед проблем, які потребують розв'язання на етапі запровадження національної системи стійкості, є: відсутність методик прогнозування, запобігання та реагування на ризики та кризові ситуації на різних етапах їх розвитку та відсутність загальних методологічних засад оцінювання ризиків національній безпеці з метою підготовки, прийняття і впровадження стратегічних рішень.

Як на нашу думку, в теоретичній проблемі забезпечення належного рівня національної стійкості доцільно вирізняти три основні складові:

- подальше розкриття сутності та структури соціального феномена "національна стійкість";

- виявлення та системний аналіз факторів, які здійснюють вплив в інформаційному суспільстві на національну ідентичність, яка є домінантою національної стійкості;

- розробка прогностичних моделей, які б дозволяли отримувати адекватні оцінки ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівня національної стійкості. У цьому підрозділі ми розглянемо перші дві складові вказаної проблеми, а третю складову – у наступному.

Коментарі щодо першої складової проблеми. Передусім варто зазначити, що у низці публікацій зроблена спроба розкриття сутності (змісту) феномена "національна стійкість", виявлення та аналізу факторів, які здійснюють вплив на неї, обґрунтування пріоритетів стратегії національної стійкості, взаємозв'язку національної безпеки та національної стійкості, аналізу концептуальних підходів НАТО та ЄС до забезпечення стійкості держави і суспільства у сфері національної безпеки [15].

---

[14] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 вересня 2021 року № 479/2021 «Про запровадження національної системи стійкості». URL: https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181

[15] Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН

Водночас, у затвердженій Концепції забезпечення національної системи стійкості під національною стійкістю розуміється "здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій"[16]. Це визначення значною мірою корелює зі змістом поняття стійкість – "здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей", яке наведено у Стратегії національної безпеки України[17]. Таким чином, у вказаній Стратегії стійкість визначається однією з головних підвалин забезпечення національної безпеки України. Ми також дотримуємося цієї думки.

З огляду на викладене, як на наш погляд, не досить обґрунтованими є твердження деяких дослідників, що на відміну

України. Київ, 2022. 552 с.; Пирожков С. І. Національна стійкість України: стратегія забезпечення// Український географічний журнал, № 2(188). 2022. С.3-10. URL:https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGZ_2022_2_003.pdf; Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища **:** монографія. Київ : НІСД, 2022. 456 с.; Концептуальні підходи НАТО та ЄС до забезпечення стійкості держави і суспільства у сфері національної безпеки аналіт.зап./ А.О. Місюра, В.О. Паливода: НІСД, 2018. 15 с.; Назаров Н.С. Національна стійкість України: від концептуальних засад до практичної реалізації. *Науковий журнал «Політикус».* 2020, вип.2. с.64-69. URL: http://politicus.od.ua/2_2020/11.pdf; Національна стійкість України та національна безпека. Аналітична записка / за ред. О. М. Майбороди. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 40 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2022/04/Analit.zapyska-2022.pdf

[16] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 вересня 2021 року № 479/2021 «Про запровадження національної системи стійкості». URL**:** https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181

[17] Указ Президента України №392/2020. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 202о року "Про Стратегію національної безпеки України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020

від національної безпеки поняття національна стійкість є ширшим поняттям, яке охоплює протидію загрозам у всіх сферах – політичній, економічній, військово-політичній, інформаційній, етнокультурній, соціальній, екологічній[18]. Вони обґрунтовують це тим, що, на їх думку, національна безпека, більше концентрується на військовій складовій та реагуванні на гібридні виклики та деструктивні впливи, а не на застосуванні стратегій випередження їх появи[19]. Ми не можемо з цим погодитися.

У даному випадку, варто акцентувати увагу на тому, що, як відомо, ті чи інші підходи щодо забезпечення національної безпеки ґрунтуються на концепції національних інтересів[20]. Останні ж, як свого часу було доведено Г. П. Ситником, мають визначатися на основі національних цінностей і адекватно відображати суспільні потреби щодо захисту та розвитку

[18] Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. С.12

[19] Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики тавипередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. С.12

[20] Дзюбань О. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій: методологія дослідження та забезпечення : монографія / О. Дзюбань. Харків : Константа, 2006. 440 с.; Горбулін В.П. Засади національної безпеки України: підручник / Горбулін В.П., Качинський А.Б. К.: Інтертехнологія, 2009. 272 с.; Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки у її визначальних сферах: монографія / Ю.В.Богданович Ю.В., А.І.Семенченко та ін. К.: НАДУ, 2007. 430 с.; Ситник Г. П., Орел М. Г. Публічне управління у сфері національної безпеки: підручник /за заг.ред. Г. П. Ситника, Київ: Видавець Кравченко Я.О. 2020. 360 с.; Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою України : теорія і практика : монографія. Київ : Вид-во НАДУ, 2004. 408 с.

національних цінностей[21]. Тому недосконаліть та невідповідність протидії гібридним загрозам системи національної безпеки є не стільки наслідком відсутності окремої системи забезпечення національної стійкості, яка, на думку авторів національної доповіді "Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз", має функціонувати паралельно із системою забезпечення національної безпеки[22], а передусім неадекватності визначення національних інтересів в сучасних реаліях та недостатній ефективності механізмів їх реалізації.

Коментарі щодо другої складової проблеми. Виявлення та системний аналіз факторів, які здійснюють вплив в інформаційному суспільстві на національну ідентичність, яка є домінантою національної стійкості, є більш складною, проте, як на нашу думку, їй чомусь менше приділяється уваги у науковому дискурсі.

Очевидно, що національна ідентичність значною мірою є наслідком консолідації влади (правлячої політичної еліти), суспільства і кожної людини (індивіда) навколо спільних національних цінностей (передусім світоглядних). Тому варто погодитися з тезою, що формування національної ідентичності та її збереження є процесом реалізації цивілізаційного національного проєкту[23]. Водночас формування (збереження)

---

[21] Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою України : теорія і практика : монографія. Київ: Вид-во НАДУ, 2004. 408 с.

[22] Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. С.12

[23] Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022

національної ідентичності у контексті реалізація вказаного проєкту в сучасних умовах глобалізації та зміни світового порядку, домінантою якої є передусім глобальна культурно-цивілізаційна криза та трансформація (перерозподіл) влади на глобальному і часто національному рівні, сьогодні зіштовхується зі значними труднощами. Особливо, якщо враховувати визначальну роль інформації в боротьбі за владу та управлінських процесах на чому акцентують увагу багато дослідників.

Наприклад, Е. Тоффлер, американський філософ та один із авторів концепції постіндустріального суспільства, довів, що сьогодні основою влади є знання (інформація). Завдяки їм сталася фундаментальна трансформація сутності влади та владних відносин, оскільки відбулася кардинальна зміна в співвідношенні: насильство-багатство-знання. Йдеться про те, що сьогодні знання, які використовують при здійсненні управління та контролю за суспільними процесами, суттєво переважають переваги інших джерел влади, які можуть бути у розпорядженні провладної еліти. Тому сучасне публічне управління потребує нових інститутів, організацій, технологій, стилів лідерства та інтуїції, які не притаманні традиційним бюрократичним структурам.

Варто зазначити, що окрему увагу Е. Тоффлер приділяє зростаючому впливі засобів масової інформації та комунікацій. На його думку вони продукують потік досить суперечливих образів, символів і "фактів". Тому чим більше даних, інформації та знань використовується системою управління, тим складніше може стати для будь-кого, включаючи політичних лідерів, отримання уявлення про те, що відбувається насправді"[24]. Основною причиною цього є те, що у політичних кризах всі сторони (політики, бюрократи, військові тощо) використовують різні прийоми, які засновані на маніпуляціях з інформацією, при цьому ще до того, як вона поступає в засоби масової інформації. Через це виникає парадоксальна ситуація. З одного боку, якомога

[24] Toffler, Alvin. (1990) La métamorphose du pouvoir. Paris: Éditions Robert Laffont.

більша обізнаність про все стає насущною необхідністю для будь-якої влади, бо сучасна її структура ґрунтується на інтелекті, але, з іншого боку, лише небагато заяв, повідомлень в політичному або урядовому житті можуть вважати істиною, оскільки на них лежить відбиток протиборства у владних структурах. Іншими словами, велика частина інформації, що знаходиться у владних структурах, в такій мірі зазнають політичної обробки, що стає не можливим з'ясувати суть події, повідомлення, а розповсюдження їх засобами масової інформації, ще більше викривляє реальний стан речей. Тому варто погодитися з Е. Тоффлером, що хитрі політики і бюрократи відмінно знають, що дані, інформація і знання — це зброя противника, заряджена і готова вистрілити в боротьбі, що відбувається за владу, яка складає основу політичного життя"[25].

Таким чином, влада, яка донедавна ґрунтувалася на організованому насильстві і багатстві, втрачає свій вплив, оскільки знання та інформація стають її головними джерелами. Тому відбувається кардинальна зміна відносин у системі "знання – влада". Про це свідчать сучасні трансформації, що відбуваються у всіх сферах суспільного життя. Вони потребують відповідного реконструювання інститутів та технологій соціального управління у тому числі, очевидно й тих, які забезпечують належну національну стійкість.

У контексті сказаного доцільно згадати позицію одного із основоположників кібернетики та теорії штучного інтелекту, американського математика Н. Вінера, стосовно ролі систем комунікацій в сучасному суспільстві. На його думку, системи комунікацій знаходяться в руках багатих людей, тому висловлюють передусім їх думки. Через це вказана система, яка повинна сприяти підтриманню сталості суспільства, потрапляє до рук тих, хто більш всього зацікавлений в грі за владу і гроші, тобто стає одним з чинників його диференціації, оскільки великі співтовариства мають значно менше суспільно доступній

[25] Toffler, Alvin. (1990) La métamorphose du pouvoir. Paris: Éditions Robert Laffont.

інформації[26]. Саме тому у кінці 70-х років минулого століття німецький філософ та один із засновників неофрейдизму та фрейдомарксизму Е. Фромм не без підстав стверджував, що політичні технології, озброєні засобами інформатики, можуть маніпулювати суспільною свідомістю, через що інформація може стати засобом інформаційного тиску і панування, а відтак ми живемо на порозі інформаційного імперіалізму[27].

Варто погодитися з В. Пугач, що сьогодні управління не є виключною компетенцією державних органів, які дедалі щільніше переплітаються з транснаціональними корпораціям та неурядовими організаціями, котрі отримали можливість надавати послуги, що раніше вважалися прерогативою держави"[28]. На її думку транснаціональні актори вимагають прилаштування управлінської діяльності держави до потреб транснаціонального капіталу, культивуючи, тим самим створення транснаціонально-орієнтованого управлінського класу – своєрідного "обслуговуючого персоналу" вказаного капіталу, так би мовити "акторів поза суверенітетом". Внаслідок цього відбувається маргіналізація національно-орієнтованої адміністрації[29]. Тобто представників органів державної влади, які мають бути націлені на захист інтересів суспільства і держави на національному та глобальному рівнях.

---

[26] Wiener, N. (1948). Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine. Cambridge: MIT Press. https://ia801701.us.archive.org/26/items/cybernetics-or-communication-and-control-in-the-animal-and-the-machine-norbert-wiene-ocr/Cybernetics%20or%20Communication%20and%20Control%20in%20the%20Animal%20and%20the%20Machine%20-%20Norbert%20Wiene_OCR.pdf

[27] Ерік Фромм. Мистецтво любові / Пер. з англ. В. І. Кучменко. Харків: «КСД», 2017. 192 с. ; Ерік Фромм. Мати або бути? / Пер. з англ. Г. В. Яновська. Харків: «КСД», 2020. 304 с.

[28] Пугач В.Г. Метаморфози управлінського ласу сучасної держави // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління № 2 (4). – 2019. – С.143 // DOI: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-4-2-138-145

[29] Пугач В.Г. Метаморфози управлінського ласу сучасної держави // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління № 2 (4). – 2019. – С.144 // DOI: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-4-2-138-145

Водночас, є всі підстави стверджувати, що в умовах інформаційні війни під прицілом на всьому геополітичному просторі держави-мішені проти яких застосовуються всі доступні засоби: пропаганда, психологічні атаки всередині держави, дипломатичні кола, "переписування" історії, а обман виступає загальною її методологією. Тому брехні стає все більше і вона стає все більш витонченою. Безумовно, це вимагає більш розвинутої здатності мислення і раціональної поведінки як з боку провладної національної еліти так і суспільства. У даному випадку йдеться про здатність адекватної самоідентифікації кожного індивіда, оскільки сучасні інформаційні впливи спрямовані на руйнування, деформацію, фальсифікацію тих чи інших даних та людських здібностей щодо критичного мислення.

Феномен інформаційних війн набуває домінуючої форми зародження, активації і перебігу різноманітних конфліктів на національному та глобальному рівнях у боротьбі за владу. При цьому, як відомо, соціальні системи, якщо аналізувати їх стійкість, функціонують по-різному залежно від того, в якому стані вони знаходяться: рівноваги або неврівноваженості. Тому, якщо використовуючи ті чи інші інформаційні технології так би мовити "розгойдати" систему, то це порушить закони її розвитку і може призвести до руйнації (загибелі). Ця особливість функціонування соціальних систем, безумовно, має враховуватися при дослідження їх стійкості, а відтак і при дослідження національної стійкості у контексті національної безпеки.

Таким чином, в кінцевому підсумку, через битви за владу на національному та глобальному рівнях, основою якої є знання (інформація), трансформація систем публічного управління, у тому числі й у сфері національної безпеки є досить складним процесом. Його наслідки можуть бути досить драматичні, у тому числі й для національної стійкості. Проте у будь-якому випадку, наявні системи управління вимушені перебудовуватися, бо сучасна її структура ґрунтується на інтелекті. І в цьому контексті важливими є результати дослідження сутності влади, які виконав згаданий вище Е. Фромм, ключова теза яких полягає в тому, що в

ієрархічно організованих суспільствах компетентність не обов'язково є невід'ємним елементом влади[30].

Так, в демократичних суспільствах, влада може бути наслідком суми грошей, яку ті чи інші люди вклали в передвиборну кампанію, а відтак між компетентністю і владою може не бути майже ніякого зв'язку. Серйозні проблеми мають місце навіть тоді, коли влада встановлюється на основі компетентності. Керівник може виявитися компетентним в одній області і некомпетентним в іншій або на початку кар'єри може бути чесним і мужнім, проте втратити ці якості, не встоявши перед спокусою влади. Саме тому, мільйонам людей сьогодні важко оцінити поведінку особи, яка обіймає владу, коли все, що їм відомо про неї, - це штучний образ, створений зусиллями фахівців із пропаганди. Повіривши у вигадку, люди, втрачають незалежність, здатність вірити власним очам, покладатися на власну думку, перестають бачити дійсність в її істинному світлі. Та які б не були причини втрати якостей, що визначають компетентність суб'єктів управління, в ієрархічно організованих суспільствах відбувається процес відчуження влади, оскільки зовнішні ознаки компетентності замінюють дійсну компетентність і визначальні її якості. Наприклад, допоки та чи інша особа є керівником держави, вважається, що вона має якості, що роблять її компетентною. При цьому те, що люди приймають за реальні ознаки компетентності, не відбувається само собою. Ті, хто має владу, як правило, подавляють різними методами у тому числі силовими здатність людей до критичного мислення і змушують їх вірити вигадці.

З іншого боку, сучасні процеси глобалізації виробничих та фінансових систем прискорюють процес відчуження влади. Про це свідчить все очевидніше формування "транснаціонального

[30] Ерік Фромм. Мистецтво любові / Пер. з англ. В. І. Кучменко. Харків: «КСД», 2017. 192 с. ; Ерік Фромм. Мати або бути? / Пер. з англ. Г. В. Яновська. Харків: «КСД», 2020. 304 с. ; Fromm, Erich. (1950) Psychoanalysis and Religion. New Haven: Yale University Press.; Fromm, Erich. (1956) The Art of Loving. New York: Harper & Row.; Fromm, Erich. (1976). To Have or to Be? New York: Harper & Row.

блоку" капіталістів, державних управлінців та інтелектуалів. Їх метою є побудова транснаціонального ладу та отримання надприбутків, а не захист національних інтересів. Як наслідок, у колі наукового дискурсу (як правило, у контексті різноманітних постмодерністських проектів типу "мережевого суспільства", "космополітичної держави", "глобального громадянства" тощо) все частіше перебуває проблема нездатності національної держави вирішувати завдання навіть у традиційних для неї сферах діяльності.

Наприклад, оцінюючи спроможність держави адекватно реагувати на сучасні реалії, німецький соціолог та філософ У. Бек зазначає, що європейці тільки, роблять вигляд, що існують Німеччина, Франція, Італія, Нідерланди тощо. Але їх давно вже нема, стверджує він, оскільки "немає більше усього того, на чому донедавна тримався національно-державний світ, а відтак національна держава давно вже перестала створювати загальний порядок взаємовідносин, що мав би містити у собі всі інші принципи поведінки, та нездатна давати відповіді на політичні виклики[31].

Фактично такою є й думка британського соціолога З. Бáумана. Він стверджував, що немає ніякої надії на державні установи (організації), призначенням яких є забезпечення безпеки, оскільки "свобода державної політики невпинно руйнується новими глобальними силами"[32]. Він також вважав, що основними причинами цього є процеси дерегулювання соціально-економічних і політичних відносин, посилення ролі неконтрольованих чинників і тенденцій, наростання невизначеності, придушення проявів людського духу, які донедавна спонукали людей до суспільно-політичних та

[31] Бек У. Влада та контрвлада у добу глобалізації. К.: Ніка-Центр. 2015. 408 с.

[32] Bauman, Z. (2000). Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press. https://giuseppecapograssi.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/01/bauman-liquid-modernity.pdf

соціальних перетворень, а також що культурна ідентифікація та її контроль здійснюються через споживання[33].

З ним повністю погоджувався французький соціолог та філософ Ж. Бодрійяр на думку якого, з якою важко не погодитися, культурна ідентифікація та її контроль відбувається не через ідеологічну та політичну мобілізацію (як було раніше), а через доступ до задоволень. Цей доступ контролюється, бо споживач отримує від культурного середовища специфічну ідентичність, яка є продуктом, що зійшов з конвеєра масової культури, а зростаюча множинність релігійної, етнічної тощо самоідентифікації знижує ступінь політичної мобілізованості громадян, перетворюючи їх в індивідуалізовану масу[34]. Це означає, що національна ідентичність, сьогодні не є результатом природнього розвитку внутрішнього світу індивіду, як це було раніше, що, очевидно, не може не розглядатися як реальна загроза національній стійкості.

Таким чином, сучасна масова культура є важливим чинником трансформації сутності влади та владних відносин в сучасну епоху, оскільки є ефективним механізмом символічної інтеграції, який і формує ідентичність глобального споживача. При цьому в політиці зростає маніпулювання, яке дезорієнтує масову свідомість. Внаслідок цього прискорюється формування суспільств з розмитою національною ідентичністю, тобто відбувається ерозія їх культурного коду, що є реальною загрозою соціальним порядкам та розвитку національних держав.

Дійсно, наприклад, історію будь-якого народу та держави не можна змінити, оскільки всі події вже сталися. Проте можна сфальсифікувати інтерпретацію цих подій у контексті сучасних

---

[33] Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевности / Пер. з англ. А. Марчинського. – Київ: Критика, 2013.; Bauman, Z. (2000). Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press. https://giuseppecapograssi.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/01/bauman-liquid-modernity.pdf

[34] Baudrillard, J. (1970). La société de consommation. Paris: Denoël. https://monoskop.org/images/b/b2/BAUDRILLARD_Jean_-_1970_-_La_soci%C3%A9t%C3%A9_de_consommation.pdf

реалій і на цій основі оцінювати сучасність з огляду на далеке сфальсифіковане минуле. Безумовно, це є своєрідне "гуманітарне насильство", яке й є результатом і визначальною ознакою інформаційної боротьби за владу на всіх управлінських рівнях, від місцевого до глобального. Тому З. Бауман доходить невтішного висновку, що, у кінцевому підсумку, глобалізація більш успішніша в розпалюванні між общинної ворожнечі, ніж у сприянні мирному співіснуванню громад.

Розглядаючи особливості трансформації сутності влади та владних відносин в сучасну епоху варто враховувати, що одночасно мати бажаний рівень безпеки держави та добробуту кожної людини досить складно важко. Матеріальні потреби є величезною силою, яка тримає людину у контакті з повсякденною реальністю. Тому індивіди часто надають пріоритет своїм прагматичним цілям, які значною мірою мають економічну природу, а відтак питання їх національної ідентифікації часто відходять на задній план.

Водночас, як переконливо доводить українська дослідниця М. Г. Орел, в умовах активної генерації симулякрів, які є руйнівними для соціальних порядків, неефективність традиційних способів інтеграції та координації дій індивідів, сформувала проблемне поле конституювання соціальності нового типу в межах якого необхідно здійснювати пошук оптимального балансу влади в трикутнику: індивід-суспільство-держава, що дає змогу мінімізувати небезпеки дезінтеграції суспільства та стійкості держави[35]. Очевидно, вказана обставина має обов'язково враховуватися при інтерпретації та операціоналізації концепту "національна стійкість" та при

[35] Орел М. Г. Теоретичні основи державного управління у сфері політичної безпеки : монографія. Київ : «Поліграф плюс» 2019. 320 с.; Orel M., Yastrubetska L., Havrylenko N., Tonkykh O., Yefimov V. Financial security management under the conditions of digitalization: the state and business entities. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security.* October 2021. Vol. 21. № 10. P. 310–316. DOI: https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2021.21.10.44

формуванні механізмів її забезпечення у контексті національної безпеки.

Важливо також, що неоднозначний вплив глобальних процесів на національну ідентичність, а відтак і національний розвиток, можлива підміна провладною елітою національних інтересів своїми, мають спонукати до активних дій щодо захисту культурного коду макросоціальної спільноти (нації), яка проживає на певній території у контексті забезпеченні стійкості державності. У даному випадку під державністю розуміється певна організація матеріального і духовного буття народу, як соціальної системи, яка складається із території, макросоціальної спільноти (нації), яка на ній проживає і вирізняється культурним кодом, та створені нею державні інститути, які утворюють каркас національної держави.

Таким чином, глобалізаційні процеси та інформаційні технології кардинально змінюють суспільне життя та ускладнюють систему владних відносин, здійснюють потужний вплив на людську природу та свідомість, а відтак на їх самоідентифікацію. Вказані чинники потребують адекватних управлінських рішень в основі яких, як правило, завжди нові знання, тобто новітні наукові здобутки.

Очевидно також, що сучасну епоху дієздатність органів державної влади передусім залежить від того, наскільки вони використовують при підготовці та імплементації своїх рішень поради і рекомендації науковців, експертів, аналітиків, а також від інформаційного насищення цих рішень достовірною інформацією. Наявність достовірної інформації є передумовою обізнаності суб'єктів управління щодо стану справ у сферах життєдіяльності суспільства та держави, дозволяє формувати в об'єктів управління ті чи інші ціннісно-політичні орієнтації. Тому зростає роль організацій, метою яких є акумуляція та системний аналіз вказаної інформації, що сприяє мобілізації інтелектуального потенціалу фахівців-управлінців при підготовці політичних та державно-управлінських рішень. Ці організації можуть перебувати у штаті органу державної влади, а можуть бути і неурядовими структурами.

І насамкінець, виходячи з панівної в демократичному світі концепції народовладдя, у Конституціях багатьох держав закріплено ідею, що джерелом політичної (державної) влади є народ, його волевиявлення та суверенітет. У статті 5 Конституції Україні зазначено, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ[36].

Загальновідомо, поняття "суверенітет народу" означає, що вся влада в країні належить народові, який реалізуючи свій статус джерела влади, бере участь в управлінні державою, зокрема, через вибори делегує реалізацію владних повноважень органам держави та здійснює владу через різні форми безпосередньої демократії. Проте викладене вище свідчить, про очевидну суперечність сутності влади та владних відносин та тези "єдиним джерелом влади є народ" (навіть у демократичних суспільствах). Насправді ця теза є специфічною юридичною абстракцією (фікцію).

Звичайно, юридичні фікції часто використовуються, як прийом юридичної техніки для цілей правового регулювання, визнаючи існуючими ті юридичні факти, що відсутні в реальному житті і, навпаки. Тому юридичні фікції є необхідною умовою створення, універсальності, стрункості та впорядкованості правил правового регулювання суспільних відносин. Водночас, принциповою передумовою доцільності використання вказаних фікцій є тісна пов'язаність з реальними правовідносинами для врегулювання яких вони використовуються та очевидність такого зв'язку для всіх суб'єктів правовідносин. Сучасні трансформації сутності влади свідчать про все більшу невідповідність тези "єдиним джерелом влади є народ" реаліям владних відносин на національному, і тим більше, на глобальному рівні управлінні. Саме тому, на думку Е. Тоффлера, нас чекає глобальна битва за владу, оскільки колишня система влади розвалюється, старі моделі влади не працюють, колишні

[36] Конституція України.- (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, № 30, ст.141).- {Із змінами}.- [Електронний ресурс] // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

важелі владного впливу не спрацьовують, тому крах старого стилю управління прискорюється[37].

Сьогодні інформаційні технології є важливим інструментом отримання та здійснення владних повноважень та панування, але науковці поки-що не мають однозначної відповіді на питання, як вплинуть на людину нові технології. Наприклад, філософи застерігають проти політичного диктату, а політологи стверджують, що політики, які використовують новітні інформаційні технології, можуть в своїх цілях маніпулювати суспільною свідомістю.

Звичайно, інформаційні технології рішуче змінюють суспільне життя. Проте до цього часу немає серйозних досліджень, які показували б благотворність дії нових технологій на психіку людини, а відтак і на владні відносини. Навпаки, багато фактів свідчать про те, що ці технології, зокрема, змінюють природу людини, її свідомість, з'являються люди, позбавлені емоційного світу. Важко уявити, що такі люди можуть бути джерелом політичної (державної) влади. Тому концепція народовладдя, яка закріплена у Конституціях багатьох держав світу (народ-джерело влади), де-факто поступово перетворюється в ідею фікс.

Таким чином, викладене вище зумовлює необхідність досить ґрунтовного міждисциплінарного аналізу соціального феномену "національна стійкість", яке повинне виходити далеко за межі акцентування головної уваги на гібридних загрозах національного та глобального характеру.

Таким чином, доходимо наступних висновків.

1. У теоретичній проблемі забезпечення належного рівня національної стійкості доцільно вирізняти три основні складові: подальше розкриття сутності та структури соціального феномена "національна стійкість"; виявлення та системний аналіз факторів, які здійснюють вплив в інформаційному суспільстві на національну ідентичність, яка є домінантою національної стійкості; розробка прогностичних моделей, які б дозволяли

[37] Toffler, Alvin. (1990) La métamorphose du pouvoir. Paris: Éditions Robert Laffont.

отримувати адекватні оцінки ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівня національної стійкості

2. Недосконаліть протидії гібридним загрозам системи національної безпеки не є наслідком відсутності системи забезпечення національної стійкості, а передусім неадекватності визначення національних інтересів та недостатній ефективності механізмів їх реалізації.

3. Національна ідентичність значною мірою є наслідком консолідації правлячої еліти, суспільства і кожної людини навколо національних цінностей, а її формування та збереження процесом реалізації цивілізаційного національного проєкту.

4. Збереження національної ідентичності в сучасних умовах домінантами яких є глобальна культурно-цивілізаційна криза, перерозподіл влади на всіх рівнях управління, визначальна роль інформації у боротьбі за владу, зіштовхується зі значними труднощами. Тому вирішення практичних завдань щодо забезпечення належного рівня національної стійкості у контексті національної безпеки потребує нових підходів, інститутів, організацій, технологій, які притаманних для традиційних структур.

1.3. Атрибути проблемного поле оцінювання ризиків для національної безпеки при втраті національної стійкості

Розробка прогностичних моделей, які б дозволяли отримувати адекватні оцінки ризиків для національної безпеки у випадку загрози втрати належного рівня національної стійкості зумовлює необхідність вирішення низки проблем теоретичного, методологічного та світоглядно-управлінського характеру, які власне формують проблемне поле оцінювання вказаних ризиків. Комплексне вирішення цих проблем сприятиме виявленню особливостей та закономірностей оцінювання ризиків, формуванню відповідного понятійно-категоріального апарату та адекватних інституційних механізмів реагування на наслідки для національної безпеки через втрату належного рівня національної стійкості.

У цьому підрозділі розглянемо особливості формування проблемного поля оцінювання ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівні національної стійкості, які мають головним чином теоретичний та методологічний характер. Для цього доцільно виокремити та проаналізувати проблемні питання загального характеру, які значною мірою й зумовлюють визначальні особливості (атрибути) вказаного поля. Сьогодні є всі підстави стверджувати, що серед проблемних питань, які зумовлюють вказані атрибути є, зокрема наступні.

Перше проблемне питання. Вплив ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівні національної стійкості має системний, а відтак гібридний характер. Це означає, що множина факторів, які породжують ці ризики має розглядатися як система. Тому науково обґрунтовані оцінки впливу тих чи інших факторів, принципово не можуть бути отримані без використання спеціально-наукової і логіко-методологічної концепції дослідження систем, тобто без використання основних теоретичних положень напрацьованих в межах загальної теорії систем та системного аналізу.

Друге проблемне питання. Ризики для національної безпеки України у випадку втрати належного рівні національної стійкості у тому числі й ті, які зумовлені наслідками російсько-української війни, утворюють досить специфічну систему, оскільки вона є своєрідною комбінацією із елементів, які утворюють фізичні, біологічні та соціальні системи.

Дійсно, елементами цієї системи водночас є ризики зумовлені:

- факторами фізичної природи як то: катастрофічне забруднення ґрунтів, водних ресурсів; фізичне руйнування критичної інфраструктури та інші, які не можуть не здійснювати вплив на національну стійкість;

- біологічними факторами, зокрема шкода біологічному різноманіттю, довкіллю;

- соціальними факторами: демографічні втрати; трансформація соціальних інститутів; економічні втрати;

морально-психологічний стан індивідів та суспільства в цілому та інші.

Очевидно, що тією чи іншою мірою вказані фактори здійснюють вплив на національну стійкість, а відтак породжують ризики для національної безпеки гібридного характеру. Певною мірою на цьому акцентується увага й у затвердженій Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021 "Концепції забезпечення національної системи стійкості". У ній при характеристиці проблеми, яка потребує розв'язання зазначається, що реальність, що формується в умовах стрімкого розвитку сучасних технологій, змінює традиційні уявлення про загрози як такі, що зумовлені причинами переважно природного, техногенного, соціального або воєнного характеру[38]. Тому ***за ознакою складності*** вказана система ризиків для національної безпеки, особливо коли оцінювати їх у контексті впливу на національну, регіональну та глобальну безпеку, є ***дуже складною***.

Дуже складні системи, як відомо не піддаються точному і детальному описові. Водночас, за ***ознакою зв'язку елементів*** (у даному випадку - ризиків), ця система є ймовірнісною[39]. Це означає, що передбачити поведінку системи ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівня національної стійкості, а відтак і її вплив на інші системи життєзабезпечення суспільства можна лише з певною мірою ймовірністю. Іншими словами, оцінки впливу вказаних ризиків для національної безпеки, як, до речі, і факторів, які зумовлюють вказані ризики, принципово не можуть бути детерміновані, оскільки і ризики і фактори не взаємодіють точно передбачуваним способом.

---

[38] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 вересня 2021 року № 479/2021 «Про запровадження національної системи стійкості». URL: https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181

[39] Прокопенко Т.О. Теорія систем і системний аналіз: навч.посіб. Черкаси: ЧДТУ, 2019.139 с.; Величко О. М., Гордієнко Т. Б. Основи системного аналізу і прийняття оптимальних рішень: Підручник. Одеса:Олді+, 2021. 672 с.

Третє проблемне питання. При оцінюванні ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівня національної стійкості у контексті їх впливу на безпеку життєдіяльності соціальних систем, тобто як небезпек, необхідно враховувати, що небезпека за змістом може мати водночас як суб'єктивний, так і об'єктивний характер. На цьому ми вже наголошували у попередньому підрозділі. Внаслідок цього, що один і той самий фактор, який породжує ті чи інші ризики для національної безпеки у випадку зниження рівня національної стійкості може отримати з боку суб'єктів, які їх оцінюють (науковців, політиків, управлінців, аналітиків, експертів), досить різну оцінку. Можливе навіть ігнорування того чи іншого фактора, хоча насправді він може породжувати досить реальні ризики для національної безпеки, а відтак і небезпеки для тієї чи іншої соціальної системи.

Це означає, що в широкому розумінні фактори, які зумовлюють вказані ризики, незважаючи на об'єктивну природу цих факторів, для дослідника завжди існують виключно у формі суб'єктного визначення. Тому необхідно розрізняти об'єктивні передумови виникнення вказаних ризиків, які генеруються тими чи іншими факторами, й суб'єктну форму їх відображення, які не тотожні. Вказана обставина часто буває на заваді адекватної оцінки ризиків чи ситуацій при їх інтерпретації (оцінюванні) як небезпек тим чи іншим соціальним системам. Скоріш всього саме вона є однією із причин недостатньої ефективності національної системи національної безпеки, на що акцентує увагу академік НАН України С. І. Пирожков[40]. Правда, він пов'язує це із відсутністю як такої системи національної стійкості.

Четверте проблемне питання. Загальновідомо, що в умовах суспільно-політичного конфлікту і, особливо, воєнно-

[40] Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.

політичного (війни), достовірна інформація, тобто умовно кажучи, "правда" завжди стає її першою жертвою. Це зумовлює принципову відмінність у виявленні та оцінюванні учасниками конфлікту факторів, які є його причиною та, відповідно, безпекових наслідків конфлікту. Тому, як правило, деякі фактори свідомо ігноруються, а деякі штучно створюються (так звані симулякри). При цьому спроби виявити ті чи інші фактори, які дійсно призвели до конфлікту та на його динаміку, і на цій основі проаналізувати їх вплив на безпеку життєдіяльності різних соціальних систем (національних, регіональних, глобальних) у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі, інколи досить жорстко придушуються. Як наслідок, незалежно від того якою є світоглядно-ціннісна, ідеологічна чи політико-економічна компонента конфлікту, формується віртуальна реальність, як своєрідний простір невизначеності. У цьому просторі, як слушно зазначають Б. О. Парахонський та Г. М. Яворівська, домінує маніпулятивний дискурс конфлікту й, таким чином, створюється паралельний світ, як його основний механізм[41]. Особливо це проявляється в сучасних проксі-війнах, у тому числі в умовах гібридної війни.

Окремо варто акцентувати увагу на тому, що як свідчить аналіз публікацій, у створенні вказаної віртуальної реальності приймають активну участь не тільки політики, провладні експерти та аналітики, а навіть деякі науковці. Останні "наукового обґрунтовують" ту чи іншу множину та статистичну пов'язаність факторів, які зумовлюють причини та наслідки конфлікту (особливо в умовах воєнно-політичного) та відповідні оцінки їх впливу на безпеку життєдіяльності соціальних систем керуючись принципом так званої "політичної доцільності", тобто у руслі офіційної думки провладної еліти. Це породжує низку додаткових руйнівних та важко передбачуваних ризиків політичного, економічного, техногенного та іншого характеру для соціальним систем (національних, регіональних та глобальних). При цьому ці ризики, як правило, мають

[41] Парахонський Б.О., ЯворськаГ.М. Онтологиях війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. К.: НІСД, 2019. 560 с.

довгостроковий характер, оскільки в кінцевому підсумку вони є наслідком, прийняття неадекватних стратегічних управлінських рішень, в основу яких покладаються вказана "науково обґрунтована" та чи інша множина та статистична пов'язаність факторів, які зумовлюють причини та наслідки конфлікту та оцінки їх впливу на безпеку життєдіяльності соціальних систем.

Принципово важливим є й те, що інтенсивність впливу цих загроз на безпеку життєдіяльності соціальних систем стрімко зростає по завершенню конфлікту (при настанні мирного періоду, у разі воєнно-політичного конфлікту). Причиною є тотальна переоцінка факторів, які зумовили конфлікт та його наслідки.

П'яте проблемне питання. Воно значною мірою має методологічний характер. Як ми зазначали у підрозділі 1.2, Концепція забезпечення національної системи стійкості серед проблем, які потребують розв'язання на етапі запровадження національної системи стійкості, виокремлює відсутність загальних методологічних засад оцінювання ризиків національній безпеці з метою підготовки, прийняття і впровадження стратегічних рішень[42].

Очевидно, що принципово важливою складовою вказаного оцінювання є наявність відповідної системи визначення та моніторингу порогових значень показників (індикаторів), що характеризують рівень захищеності національних інтересів та виникнення загроз національній безпеці. Тією чи іншою мірою на цьому акцентують увагу зокрема, В. П. Горбулін, А. Б. Качинський, О. О. Резнікова, К. Є. Войтовський, А. В. Лепіхов, Р. Б. Примуш, І. В. Антипенко, Т. М. Дзюба, М. І. Опанасенко, О. В. Мотайло [43]. Тому не випадково, що у

[42] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 вересня 2021 року № 479/2021 «Про запровадження національної системи стійкості». URL: https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181

[43] Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. К. : НІСД, 2010. 288 с; Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень : монографія / А. Б. Качинський. К. : НІСД, 2013. 104 с.; Національні системи оцінювання ризиків і загроз: кращі світові практики, нові можливості для України : аналіт. доп. /

першій у вітчизняній історії Стратегії національної безпеки України, яка була затверджена у 2007 році, як один із шляхів удосконалення системи управління національною безпекою розглядалась "розробка та впровадження загальнодержавної системи визначення та моніторингу порогових значень показників (індикаторів), що характеризують рівень захищеності національних інтересів у різних сферах життєдіяльності та виникнення реальних загроз національній безпеці"[44]. Проте у наступній редакції цієї Стратегії, чомусь це принципово важливе положення зникло[45].

Як на нашу думку, вказане проблемне питання методологічного характеру суттєво доповнює атрибути проблемного поля оцінювання ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівня національної стійкості.

При розробці загальних методологічних засад оцінювання вказаних ризиків можна виділити три взаємопов'язані аспекти

[Резнікова О. О., Войтовський К. Є. Лепіхов А. В.] ; за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД, 2020. 84 с.; Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.; Примуш Р. Б. Система державного моніторингу у сфері національної безпеки України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 4. – URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=614 (дата звернення: 12.08.2024); Антипенко І.В. Перспективи запровадження національної оцінки ризиків у контексті розбудови національної системи стійкості в Україні // *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 12. С.80-84; Дзюба Т. М.,Опанасенко М. І. Розроблення паспорту загрози для системи раннього виявлення загроз національній безпеці України // *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2021. № 4(12). С. 61-68; Мотайло О.В. Ризики та загрози національній безпеці // *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Том 31 (70) № 5.С.116-121; Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою України (теорія і практика) : монографія / Г.П. Ситник. К. : НАДУ, 2004. 408 с.

[44] Про Стратегію національної безпеки України. Указ Президента України від 12 лютого 2007 року №105/2007. URL: // https://www.president.gov.ua/documents/1052007-5496

[45] Про Стратегію національної безпеки України. Указ Президента України від 8 червня 2012 року №389/2012. URL: // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text

дослідження проблеми: онтологічний, гносеологічний та аксіологічний (ціннісний).

Онтологічний аспект дослідження дозволяє з'ясувати фундаментальні проблеми існування, розвитку сутнісного, найважливішого. У даному випадку йдеться про первоначала всього існуючого, найзагальніші принципи буття (способу існування) світу, людини, суспільства, особливість цих первоначал, які існують об'єктивно (незалежно) від людини та її свідомості. Онтологічний аспект дослідження в межах проблемного поля оцінювання ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівня національної стійкості полягає в тому, що безпека, як явище існує в загальній структурі буття об'єктів реального світу. Вона перебуває в різних формах, які відображають оптимальні умови життєдіяльності (буття) об'єктів реального світу, тобто такі умови, за яких мінімізовані небезпеки природної визначеності буття цих об'єктів.

Гносеологічний аспект дослідження передбачає акцентування уваги на теорії пізнання того чи іншого фактора. Йдеться про вивчення проблеми природи пізнання, відношення знання до реальності, дослідження загальних передумов пізнання, виявлення умов його достовірності та істинності. Тому у даному випадку гносеологічний аспект виявлення та системного аналізу множини факторів, які є причинами ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівня національної стійкості передбачає не аналіз індивідуальних механізмів, які діють у психіці, що дозволяють тому або іншому суб'єктові дійти певного пізнавального результату щодо розуміння того чи іншого фактору. Він дозволяє виявити загальні підстави, які дають можливість розглядати цей результат як знання, що виражають реальний (дійсний) стан речей. Водночас гносеологічний аспект розкриття змісту вказаних ризиків пов’язаний з значними труднощами.

З одного боку, об’єктивно існує, безперервний процес об’єктивних змін факторів, які зумовлюють той чи інший стан зовнішнього й внутрішнього середовища життєдіяльності

соціальних систем, у тому числі факторів, які породжують небезпеки втрати стійкості їх буттю.

З іншого боку, постійно генерується практично відкрита множина оцінок причин (факторів) і наслідків цих небезпек. Як правило, ці оцінки включають явний чи латентний світоглядно-ціннісний контекст. Це зумовлено тим, що, як суспільне явище, безпека належить до загальнолюдських цінностей, а відтак має ціннісну значущість для соціальних систем. Тому об'єктивно виникає необхідність дослідження і аксіологічного аспекту при виявленні та системному аналізі множини факторів, які є причинами втрати національної стійкості та відповідних ризиків для національної безпеки.

Аксіологічний (ціннісний) аспект дослідження методологічних проблем, які потребують розв'язання на етапі запровадження національної системи стійкості у тому числі при оцінюванні ризиків для національної безпеки у випадку втрати її належного рівня є надзвичайно важливим. Це обумовлено тим, що виявлення та системний аналіз множини факторів, які є причинами зниження рівня національної стійкості мають поміж іншого враховувати основні положення учення про природу духовних, моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язок між собою, а також із соціальними, культурними факторами та особистістю людини.

Принципово важливим є й те, що слід враховувати презумпцію невизначеності та нестійкості в соціальних системах, яка зумовлена суперечливістю ціннісних орієнтацій та інтересів елементів системи (індивідів та соціальних груп). Не менш важливим є й врахування принципу цілісності соціальної системи. Він зобов'язує досліджувати її безпеку в певному інституційному середовищі, що забезпечує об'єднання різноспрямованої діяльності її елементів в єдиний процес для досягнення загальних цілей, які детерміновані ціннісними орієнтаціями її елементів.

На переконання М. Вебера, у кожної історичної епохи є своя система цінностей[46]. Тобто це категорія принципово історична. Тому існує множина рівноправних ціннісних систем. Ці системи є регуляторами людської діяльності, факторами стабільності та інтеграції соціальних систем різних рівнів – від малих груп до суспільства у цілому. Тому головна функція системи цінностей передусім соціальна - служити основою вибору для дій та інтеграції соціальних систем.

Звичайно, в реальному житті система цінностей значною мірою вже задана людині, тому вона має лише пристосовувати свою поведінку до неї. Сама соціальна система накопичує, зберігає та підтримує (чи заперечує) ті чи інші цінності, створені людиною. Тому будь-яка цінність, як і фактори, які інтерпретуються як небезпеки, завжди має об'єктивно-суб'єктивну природу. Водночас структура системи цінностей не є незмінною, оскільки вона формується в процесі історичного розвитку тієї чи іншої соціальної системи. Проте принципово важливим є те, що часові масштаби існування системи цінностей не збігаються з масштабами і часовими параметрами соціально-економічних, політичних та інших змін в соціальній системі, на що звертав увагу ще М. Вебер, а в подальшому і Д. Норт.

Система цінностей суспільства набуває форми взаємопов'язаної та взаємообумовленої сукупності певних моральних норм, за допомогою яких регулюються взаємовідносини всередині суспільства, підтримується його стійке існування і, таким чином, забезпечується його безпека. Очевидно, держава не може існувати, опираючись тільки на моральні норми. Вона повинна закріпити пануючі в суспільстві цінності нормами права шляхом включення їх у відповідні акти законодавства. Тому система національних цінностей та їх складова – цінності суспільства отримують офіційний статус і відповідний ***захист*** з боку держави.

---

[46] Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. Олександр Погорілий. К: Основи, 1998. 534 с. ; Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. К.: Основи, 1994. 261 с.

Важливим є й те, що, як правило, створюючи (модернізуючи) ту чи іншу соціальну систему, формальні і неформальні інститути (політичні, економічні тощо), держава, закріплюючи нормами права одні цінності, намагається знищити чи нівелювати інші, які не відповідають політичній орієнтації (проголошеному курсу) чинної влади (правлячої еліти) [47]. Звичайно, це може породжувати ті чи інші небезпеки стійкості соціальним системам й, водночас, призводить до боротьби за переоцінку світоглядно-ціннісних орієнтацій суспільних груп і суспільства в цілому. В країнах розвиненої демократії вона не набуває занадто гострих форм, що не скажеш про країни, які тільки стали на шлях демократичних змін. Вказана обставина обов'язково має враховуватися при дослідженні аксіологічного аспекту проблем оцінювання ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівня національної стійкості.

Таким чином доходимо наступних висновків щодо атрибутів проблемного поля оцінювання ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівня національної стійкості:

- вплив факторів, які зумовлюють ці ризики має системний характер;

- ризики утворюють специфічну, дуже складну та ймовірнісну систему, яка складається з фізичних, біологічних та соціальних елементів;

- оцінювання факторів, які зумовлюють ризики завжди має об'єктивно-суб'єктивний характер;

- в умовах суспільно-політичного конфлікту, особливо воєнного-політичного (війни) в межах проблемного поля оцінювання ризиків формується віртуальна реальність, як своєрідний простір невизначеності та паралельний світ, де домінує маніпулятивний дискурс конфлікту (війни);

- при розробці загальних методологічних засад оцінювання ризиків необхідно виділяти та враховувати три взаємопов'язані

[47] Дуглас Норт, Джон Волліс, Баррі Вайнгест. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. К.: Наш формат. 2017. 352 с.

аспекти дослідження проблеми: онтологічний, гносеологічний та аксіологічний (ціннісний).

1.4. Світоглядно-управлінський аспект проблем забезпечення національної стійкості

Світоглядно-управлінський аспект проблеми забезпечення національної стійкості полягає в необхідності розробки відповідних інституціональних механізмів реагування з боку суб'єктів публічного управління та адміністрування на фактори, які здійснюють або можуть здійснювати у перспективі негативний вплив на національну стійкість. Вказаний аспект дослідження також є важливим і при оцінюванні ризиків для національної безпеки у випадку втрати її належного рівня. При цьому мають бути враховані наступні чинники.

1. Зміст та взаємозв'язок різних соціальних конструктів. Світоглядно-управлінський аспект проблем, які потребують вирішення при формуванні національної системи стійкості віддзеркалює поточні уявлення про зміст та взаємозв'язок різних соціальних конструктів, як то: сенс життя, національні інтереси, лібералізм, демократія, національна ідея, політичний реалізм, ринкова економіка та багато інших. Як відомо, конструкти існують виняткового в силу того, що люди згодні діяти так, ніби ці явища існують, або згодні дотримуватись певних умовних правил поведінки[48].

[48] Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. New York: Anchor Books. https://ia903203.us.archive.org/4/items/BergerSocialConstructionOfReality_201901/Berger%20social-construction-of-reality.pdf; Ващенко, І., & Ананова, І. (2019). Особистість і життєві ситуації у концептуальному просторі психологічної науки. *Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології"*, (46), 59–87. https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-46.59-87; Прокопек О. Трансформація розуміння суспільної реальності на прикладі праць П. Бергера, Т. Лукмана і Н. Лумана. Мультиверсум : філософський альманах. 2015. Вип. 1–2 (139–140). С.169-179; Стегній О. Парадигмальні зрушення у вивченні соціальної реальності доби глобалізації. Український соціум. 2010. № 3. С. 59–71

На думку П. Бергера та Т. Лукмана суспільство створюється завдяки діяльності індивідів, які мають знання у вигляді суб'єктивних уявлень і вважають їх реальними, тому вони не переймаються питаннями, що для них "реально", оскільки вважають свою "реальність" "знаннями", а відтак люди в різних суспільствах вважають самі по собі зрозумілі їм абсолютно різні "реальності"[49]. З огляду на це комплексне осмислення трансформаційних процесів (соціальних змін), які відбуваються у суспільстві і відображаються у масовій свідомості, ідеології, культурі є принципово важливим, оскільки ці процеси, як на наш погляд, здійснюють потужний вплив на національну стійкість України.

Сьогодні українське суспільство намагається ніби автономно створити власне уявлення про світ. При цьому місце єдиного ідеологічного центру, в якому раніше (за радянських часів) виконувалася робота, так би мовити з виробництва символічного та звідки надходили відповідні директиви стосовно розуміння й перебудови світу, зайняли параметричні поліморфні соціальні інститути. Вони здатні ідентично використовувати об'єкти з однаковим інтерфейсом без інформації щодо конкретного типу цього об'єкта. Ці інститути й перебирають на себе функції виробництва соціального смислу. Тому актуальною проблемою є визначення джерел і механізмів виробництва соціальних смислів. Ці анонімні інститути, як соціальні конструкти, завжди віртуально присутні у масовій свідомості як засіб конституювання смислу.

Свого часу М. Вебер довів, що сутність соціального буття, на відміну від біологічного чи фізичного, полягає у наявності в соціальному бутті сенсу[50]. Вказаний сенс також є соціальним конструктом. Тому можна стверджувати, що не розуміючи сенсу своїх дій людина діє як тварина чи механізм. Обмежена раціоналістичною ідеологією вона існує нелегально у символічному просторі соціального світу.

---

[49] Бергер П., Лукман Т. Соціальне конструювання реальності. Трактат по соціології знання. М .: Медіум, 1995. 323 с.

[50] Вебер. М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. К.: Політика, 1998. 321 с.

Іншими словами, реальність конструюється суспільством, тому соціальні конструкти є продуктом його розвитку. Вони завжди штучні, але їх сприйняття масами дозволяє трансформувати, перебудовувати реальність. Оскільки знання людей про оточуючий їх соціальний світ є результатом їх домовленостей, то будь-які соціальні конструкти, як системи цінностей, в кінцевому підсумку є для них частиною об'єктивної реальності.

Таким чином, соціальний конструкт є ідеєю, яка сприймається як очевидна тими, хто приймає її, але вона залишається штучно створеним культурним артефактом, що належить певній культурі або спільноті. Тому індивід виявляє вибірковість по відношенню до соціальних конструктів, тобто приймає одні, а інші відкидає (не сприймає як істину).

Викладене вище повною мірою стосується й сучасних знань щодо соціальних конструктів, які утворюють методологічну основу запровадження національної системи стійкості у тому числі оцінювання ризиків для національної безпеки у випадку втрати національної стійкості. Оскільки соціальні конструкти є штучно створеними культурними артефактами, що належать певній соціальній спільноті, то в основу тих чи інших стратегічних управлінських рішень, які приймаються для забезпечення національної стійкості, як правило, покладається принцип політичної доцільності. В цьому полягає принципова відмінність дослідження світоглядно-управлінського аспекту проблем, які утворюють проблемне поле оцінювання ризиків для національної безпеки у випадку втрати національної стійкості від описаних вище онтологічного, гносеологічного та аксіологічного аспектів дослідження цих проблем, в яких більшою мірою домінують наукові підходи, принципи та критерії при виявлення та системному аналізі множини факторів, які здійснюють вплив на національну стійкість.

2. Різке зростання соціальної ентропії в умовах криз. Будь-яка криза в соціальній системі призводить до зростання соціальної ентропії. Тому криза звільняє соціальні інститути від досить жорстких норм раціонального мислення й надає їм

легітимного статусу, оскільки щоб не загинути, суспільство, як дисипативна система, має здійснювати постійну роботу проти різкого зростання ентропії. У даному випадку ми погоджуємося з О. А. Радзівіллом, що динаміка суспільства, в якому не проводиться належна робота з підтримки генеральної мотивації (сенсу) людського буття, має тенденцію до розсіяння його духовних, інтелектуальних і матеріальних ресурсів внаслідок нелінійного зростання локальних хаотичних процесів прийняття в якості головної мети окремих засобів і механізмів її досягнення[51].

Робота проти зростання соціальної ентропії може забезпечуватися підтримкою сенсу життя кожної індивіда та діяльності соціальних інституцій. У даному випадку визначальне місце належить національній культурі, як антропогенному системотворчому чиннику суспільства. Саме культура інтегрує в себе систему цінностей, систему знань, систему рулювання суспільних відносин і мистецтво, які мають бути тісно взаємопов'язані і потребують належної пошани й турботи з боку суспільства[52].

На думку О. А. Радзівілла, з якою ми погоджуємося, сукупність соціокультурних рефлексій, як множина відображень у колективній свідомості суспільства досвіду його історії, є основою поведінки суспільства та містить внутрішній дуалізм. Дійсно, у будь-якій який момент найбільш вірогідною є ситуація, коли в межах вказаної свідомості одній ідеології "А" протистоїть ідеологія чи сума ідеологій, об'єднаних під загальним знаком "НеА"[53]. Доки єдність переважає над розпадом, співіснування у

---

[51] Радзівілл О. А. Динаміка соціальних систем як виклик системам регулювання суспільних відносин.*Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2010. Том 1, №1. С. 103

[52] Радзівілл О. А. Динаміка соціальних систем як виклик системам регулювання суспільних відносин.*Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2010. Том 1, №1. С. 97-104

[53] Радзівілл О. А. Причини зростання соціальної ентропії і соціологічно-правові засоби його стримування // *Науковий вісник Інституту*

суспільстві “А” і “НеА” триває, але в умовах кризи в соціальній системі відбувається стрімка поляризація “А” і “НеА” у вигляді концентрації ресурсів суспільства навколо цих протилежних начал. Ця поляризація є станом суспільства як складної, відкритої динамічної системи, коли воно втрачає організаційно-функціональну структурованість та відбувається різке зростання ентропії, тобто невизначеності й невпорядкованості. Ідеологічна компонента є визначальним структуроутворюючим фактором в системі національної стійкості, тому аналогічні процеси відбуваються й в цій системі, а відтак мають бути виявлені та проаналізовані головні причини зростання ентропії в цій системі.

Згідно закону довільного зростання ентропії, який було відкрито Л. Е. Больцманом, довільне протікання стохастичних фізичних процесів веде до деструктуризації, тобто розпаду системи, її “атомізації”. У даному випадку зростання ентропії свідчить про рух до одноманітності. Проте в складних за своєю природою соціальних системах зростання ентропії розглядається як рух до впорядкованості, до нової якісно-кількісної визначеності. Звичайно, одноманітність у соціальній системі суттєво спрощує управління в ній, але, як переконливо показали Д. Норт Дж. Волліс та Б. Вайнгест, в умовах криз зумовлених істотними змінами умов життєдіяльності, така система не може адекватно реагувати на різні небезпеки через відсутність належного рівня різноманіття інституційної структури[54]. Тому впорядкованість в соціальній системі є певною гармонією об’єктивних відмінностей її елементів, об’єднаних на основі якихось загальноприйнятних для них принципів, правил, норм, ідей, сенсу (головної мети). В інституційній теорії йдеться про певну гармонію при функціонуванні формальних і неформальних інститутів суспільства.

міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм. 2010. Том 2, №2. С. 71-77

[54] Дуглас Норт, Джон Волліс, Баррі Вайнгест. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. К.: Наш формат. 2017. 352 с.

Згідно інтерпретації сутності вказаних інститутів, яка належить Д. Норту, вони розглядаються як правила гри, що складаються з офіційних писаних правил, а також неписаних кодексів поведінки, що доповнюють їх, а основні причини соціальних змін зумовлені змінами відносних цін, новими знаннями і технологіями, а також змінами ідеології ("картини світу")[55]. При цьому, погляд Д. Норта на історичний розвиток як на процес, у якому нинішнє і майбутнє пов'язані з минулим безперервністю інституцій, допомагає глибше розібратися у проблемі, чому в соціальних системах зростання ентропії розглядається як рух до впорядкованості, до нової якісно-кількісної визначеності, а не до одноманітності, яка згідно принципу Л. Е. Больцмана призвела б до розпаду системи, до "атомізації" її складових.

Як ми вже зазначали, розроблені людьми інституції є конструктами. Їх неможливо побачити, відчути, доторкнутися і навіть виміряти. Вони можуть бути неформальними (договори, добровільно взяті на себе норми поведінки, неписані кодекси честі, традиції, звичаї, різного роду соціальні умовності тощо), формальними (закони, офіційно закріплені норми права, адміністративні акти тощо). Можна говорити й про інституції третього виду, а саме про вид та ефективність дотримання правил.

Неформальні інституції встановлюються (формуються) стихійно, без будь-якого свідомого задуму, як побічний результат взаємодії багатьох людей, що переслідують власні інтереси.

Формальні інституції та механізми їх захисту вибудовуються в певну ієрархію, в якій правила вищого порядку змінити важче, ніж правила нижчого порядку. Вони встановлюються і підтримуються свідомо, в основному силою держави. Формальні правила за необхідності передбачають різку одномоментну зміну, а неформальні змінюються поступово, еволюційно. Навіть російська революція у жовтні 1917 р., як зазначає Д. Норт, незважаючи на кардинальне перекроюванням

[55] Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт; [пер. з англ. І. Дзюб]. К. : Основи, 2000. 198 с.

інституційної структури суспільства, не змогла відмінити великої кількості попередніх звичаїв, звичок, стандартів поведінки, які зберігалися ще дуже довго.

Таким чином, принциповим є те, що інституції людського буття виростають із минулого і не можуть бути чужими для суспільства. Якщо формальні інституції можуть змінюватися відносно швидко, то неформальні зазнають змін поступово, спираючись на історичний досвід і витікаючи з нього. Для таких країн як Україна це питання є визначальним, де, наприклад, не можна очікувати ефективної роботи законів скопійованих із законодавства розвинених країн, якщо вони не спираються на неформальні "правила гри" цього суспільства.

Д. Норт виділяє два основних джерела зміни інституційної структури: зрушення в структурі відносних цін та ідеологію, під впливом якої формується структура уподобань, переваг людей. При цьому під ідеологією він розуміє суб'єктивні моделі, через призму яких люди усвідомлюють і оцінюють оточуючий світ.

Звичайно, ідеологічні переконання не вільні від впливу зміни відносних цін, оскільки чим більше прибуткових можливостей блокує будь-чия суб'єктивна картина світу, тим сильніші стимули для внесення до неї поправок. Неформальні інституції змінюються поступово, просто з часом їх починають дотримуватися все менше й менше. Водночас, в історії відомі й приклади, коли ідеологічний фактор діяв відносно незалежно від цінових зрушень.

На думку Д. Норта ключем до розкриття змісту історичного розвитку є розуміння досить складного процесу зміни інституційної структури суспільства та економіки. На його переконання, хоча формальні правила, офіційні інституції можна змінити "за одну ніч" шляхом прийняття політичних чи юридичних рішень, неформальні обмеження, неофіційні інституції, втілені в звичаях, традиціях та кодексах поведінки, значно менше сприйнятливі до свідомих людських зусиль[56]. Ці культурні обмеження не тільки поєднують минуле з сучасним і

[56] Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт; [пер. з англ. І. Дзюб]. К. : Основи, 2000. 198 с.

майбутнім та дають нам ключ до розуміння передумов історичного розвитку. Вони є свідченням важливості врахування аксіологічного аспекту дослідження методологічних проблем, які потребують розв'язання на етапі запровадження національної системи стійкості, на чому ми акцентували увагу вище.

З огляду на викладене, очевидно, що для соціальних систем проблемою є різке та неконтрольоване зростання ентропія, а не сама ентропія, як об'єктивне соціальне явище. Це означає, що передусім необхідно адекватно реагувати на фактори, які призводять до такого різкого зростання ентропія в системі національної стійкості.

Як на нашу думку, обов'язково необхідно враховувати два фактори, які мають світоглядно-управлінську природу та неврахування яких безумовно призводять до різкого та неконтрольованого зростання соціальної ентропії в системі національної стійкості та втрати її належного рівня, що породжує ризики національній безпеці.

Перший фактор. Не належне врахування при будь-яких інституціональних змінах феномену діалектичної єдності економічної, політичної та ідеологічної складових у публічному управлінні. Вказане управління є інституціональною структурою, яка, є проекцією інституціональної матриці суспільства. Як переконливо показав О. В. Молодцов, ця проекція, як й система публічного управління, є невід'ємним елементом національної культури, детермінованої історичними, культурними, географічними та іншими факторами, під впливом яких історично формується інституціональна матриця суспільства будь-якої іншої країни[57].

Безумовно, інститут публічного управління є визначальним інституціональним чинником сталого функціонування та розвитку суспільства, а кореляція дій інституціональних суб'єктів у сферах економіки, політики в контексті певних

[57] Молодцов О. В. (2020). Феномен діалектичної єдності економічної, політичної та ідеологічної субматриць у публічному управлінні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, (2(8), 160-169. https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-2(8)-160-169

ідеологічних установок здійснюється в інституціональному середовищі. Варто погодитися з О. В. Молодцовим, що публічне управління, як інституціональна структура (проекція), що відображає інституціональну матрицю суспільства, має бути когерентним останній реагуючи на інтереси суспільства, зокрема, при плануванні інституціональних змін, воно має враховувати діалектичну єдність економічної, політичної та ідеологічної субматриць, функції яких органічно і нерозривно переплетені у реальному соціумі[58]. Це означає, що будь-яка стратегія, у тому числі й щодо формування системи національної стійкості, що не враховує необхідність кореляції та синхронізації економічних, політичних та ідеологічних практик в кінцевому підсумку призведе до різкого зростання соціальної ентропії. Наслідком цього буде зростання соціальної напруги та навіть до спонтанна руйнація існуючих інститутів.

Другий фактор. Можливою причиною різкого зростання ентропії в системі національної стійкості є динаміка суспільства, в якому не проводиться належна культурна робота з підтримки в ньому розуміння головної мети (сенсу) людського буття. Таке суспільство, як слушно зазначає О. А. Радзівілл, має тенденцію до розсіяння його духовних, інтелектуальних і матеріальних ресурсів внаслідок спонтанного нелінійного зростання локальних різновекторних процесів концентрації цих ресурсів навколо засобів досягнення мети, помилково визнаних за саму мету[59]. Це означає, що суспільство, в якому занепадають основні системи, які визначають рівень його культури приречене на різке зростання соціальної ентропії. У такому суспільстві відбувається зниження відносної ваги і авторитету об'єктів і суб'єктів, які є,

[58] Молодцов О. В. (2020). Феномен діалектичної єдності економічної, політичної та ідеологічної субматриць у публічному управлінні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, (2(8), 160-169. https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-2(8)-160-169

[59] Радзівілл О. А. Причини зростання соціальної ентропії і соціологічно-правові засоби його стримування // *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм.* 2010. Том 2, №2. С.73.

так би мовити, носіями впорядкованості та одночасно збільшення впливу на суспільство носіїв ентропії.

Наприклад, носіями впорядкованості можуть бути бібліотеки, музеї, парки, інші заклади культури, взірці мистецтва, оздоровчі системи, які не можуть підтримуватися в належному стані без відповідного позитивного світогляду. Усувати ентропію за рахунок розвитку естетичної складової публічного життя населення, правильної організації дозвілля, забезпечення роботи соціальних служб, мережі естетичного виховання, психологічного розвантаження тощо можливо лише при спонтанній зміні всіх складових культури.

Світоглядно-управлінський аспект проблеми забезпечення національної стійкості полягає в необхідності розробки відповідних інституціональних механізмів реагування з боку суб'єктів публічного управління та адміністрування на фактори, які здійснюють або можуть здійснювати у перспективі негативний вплив на національну стійкість. Вказаний аспект дослідження також є важливим і при оцінюванні ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівня національної стійкості. Це зумовлено наступними обставинами.

3. Втрата потенціалу суспільства в умовах криз. При дослідженні світоглядно-управлінського аспекту проблеми забезпечення національної стійкості необхідно враховувати, що в умовах суспільно-політичних конфліктів (криз), особливо воєнно-політичних (війни), будь-яке суспільство, як соціальна система, втрачає значний потенціал. Очевидно, що втрачає потенціал і система національної стійкості, що має враховуватися як при розробці відповідних інституціональних механізмів реагування з боку суб'єктів публічного управління на фактори, які здійснюють або можуть здійснювати у перспективі негативний вплив на національну стійкість, так і при оцінюванні ризиків для національної безпеки у випадку втрати її належного рівня.

Втрата потенціалу соціальної система та неминучі при цьому збитки (політичні, економічні, соціальні та гуманітарні) обумовлені значною мірою й світоглядними проблемами,

оскільки, як правило, відмова від старих і пошук нових світоглядно-ціннісних орієнтирів, що є характерним для суспільно-політичних конфліктів (криз), відбувається в умовах взаємодії причин та наслідків криз. Для ілюстрації цього положення можна проаналізувати деякі статистичні дані, які свідчать про втрати у демографічній сфері в Україні крізь призму світоглядно-ціннісні орієнтирів мігрантів.

У листопаді 2023 року директорка Інституту демографії та соціальних досліджень імені Михайла Птухи Е. Лібанова заявила, що майже 9 мільйонів українців перебувають за кордоном, з них близько 3 мільйонів – трудові мігранти виїзд з України яких не має прямого стосунку до початку війни[60]. Це означає, що світоглядно-ціннісні орієнтири цих трудових мігрантів не були спрямовані на розбудову Україну.

Кількість українців, які сьогодні шукають притулку в Європі, продовжує збільшуватися. Станом на 10 серпня 2024 тимчасовий захист у ЄС отримали вже понад 4,3 мільйона осіб, значна частина яких не планує повертатися додому найближчим часом[61]. Це означає, що їх світоглядно-ціннісні орієнтири не спонукають зробити свій у боротьбу за незалежність своєї Батьківщини, яка переживає надважкі часи. Це відбувається на фоні того, що більшість українців бачать погіршення ситуації в Україні за останній рік практично у всіх сферах, а відчуття впевненості у майбутньому погіршилося для 57% опитаних[62]. Таким чином, у більшості українців світоглядно-ціннісні орієнтири можуть зазнати суттєвої трансформації у напрямку

[60] Демографи підрахували, скільки українців перебувають за кордоном. https://tsn.ua/ukrayina/demografi-pidrahuvali-skilki-ukrayinci-perebuvayut-zakordonom-2456881.html

[61] Кількість українських біженців зростає у ЄС: де частіше шукають притулок https://informator.ua/uk/kilkist-ukrajinskih-bizhenciv-zrostaye-u-yes-de-chastishe-shukayut-pritulok

[62] Більшість українців бачать погіршення ситуації в Україні за рік – соцопитування https://slovoproslovo.info/bilshist-ukraintsiv-bachat-pohirshennya-sytuatsii-v-ukraini-za-rik-sotsopytuvannya/

зростання пасивності та безнадії що, очевидно, буде мати вкрай негативний наслідок для національної стійкості.

Як на нашу думку, принципово важливим фактором, який буде здійснювати негативний вплив на світоглядно-ціннісні орієнтації та національну стійкість буде й те, що після війни в Україні може статися унікальна в історії війн ситуація щодо співвідношення чоловіків та жінок. Як правило, після війни співвідношення чоловіків і жінок суттєво змінюється, оскільки на війні гинуть головним чином чоловіки. Але в Україні, де до початку 2022 року на 100 жінок в Україні припадало 86 чоловіків, за прогнозами О. Гладуна, заступника директора з наукової роботи Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України у репродуктивному віці – від 15 до 49 років буде перевага чоловіків, яка коливатиметься десь на рівні 110 чоловіків на 100 жінок, тому що саме ця група жінок становить більшість серед тих, які наразі виїхали з України[63]. Це означає, що у суспільстві може різко зрости рівень соціальної ентропії. Окрім того, світоглядно-ціннісні орієнтири тих, які воювали та які повернуться до мирного життя, об'єктивно зазнають суттєвої трансформації. У свідомості людей, які ризикували щоденно своїм життям неминуче відбуваються суттєві психологічні зміни, що, очевидно призведе до соціальної напруженості. На жаль, ці проблеми ще не знайшла належної уваги з боку науковців, політиків та управлінців щодо її опрацювання у контексті можливих наслідків для національної стійкості й, відповідно, ризиків для національної безпеки України.

4. Взаємозв'язок структурних елементів національної стійкості із елементами системи забезпечення національної безпеки. Проблема забезпечення національної стійкості пов'язана з необхідністю визначення інституційних засад адекватних механізмів реагування з боку органів державної влади та

[63] Після війни в Україні чоловіків стане більше, ніж жінок: вчений пояснив, у чому причина https://tsn.ua/exclusive/scho-bude-z-ukrayincyami-pislya-viyni-ekspert-poyasniv-yakim-stane-spivvidnoshennya-zhinok-i-cholovikiv-2369959.htm

суспільства в цілому на фактори, які є здійснюють або можуть здійснювати у перспективі негативний вплив на вказану стійкість.

Оскільки національна стійкість має соціальну природу, то її можна розглядати як соціальну систему, яка складається із множини взаємозумовлених елементів, а відтак здійснювати пошук її оптимальної організаційно-функціональної структури та взаємозв'язок її елементів із елементами системи забезпечення національної безпеки. Водночас в межах системи забезпечення національної стійкості можуть бути визначені відповідні механізми її забезпечення, метою яких має бути адекватне реагування на фактори, які є причинами небезпек національній ідентичності в тій чи іншій сфері життєдіяльності держави (політичній, економічній, соціальній та гуманітарній). У такому випадку вказані механізми мають розглядатися як взаємодоповнюючі елементи системного механізму забезпечення національної безпеки.

Як ми зазначали вище, ототожнення об'єктивного змісту небезпеки із суб'єктною формою її сприйняття призводить до перенесення суб'єктивного змісту на об'єкт небезпеки. Тому оцінка того чи іншого фактора як небезпеки завжди має ***ціннісний*** характер, яка в різних світоглядно-ціннісних (культурних, політичних, економічних тощо) системах може бути різною[64] Це породжує об'єктивні труднощі при розробці дійсно ефективних інституційних механізмів реагування з боку органів державної влади та суспільства в цілому на фактори, які здійснюють або можуть здійснювати у перспективі негативний вплив на національну стійкість.

Чинна Концепція забезпечення національної системи стійкості поміж інших основних проблем, які потребують розв'язання на етапі запровадження національної системи стійкості на інституційному рівні, виокремлює проблеми невизначеності інституційної моделі забезпечення національної стійкості та відсутності органів державної влади, відповідальних

[64]Ситник Г. П., Орел М. Г. Публічне управління у сфері національної безпеки: підручник /за ред. Г. П. Ситника. Київ: Видавець Кравченко Я.О., 2020. 360 с.

за координацію взаємодії державних та недержавних структур у сфері забезпечення національної стійкості на державному, регіональному та місцевому рівнях[65]. З огляду на це вказана Концепція намагається закласти основи створення механізму інституційного забезпечення вказаної системи. Водночас аналіз її основних положень викликає деякі запитання.

Наприклад, у Концепції зазначено, що кризова ситуація це "стан, що характеризується крайнім загостренням протиріч, значною дестабілізацією становища в будь-якій сфері діяльності, регіоні, державі" та що "однією з передумов розвитку кризової ситуації може бути виникнення надзвичайної ситуації". Це значна методологічна помилка, оскільки кризові ситуації є атрибутом розвитку будь-якої системи, а їх передумовами є загальновідомі діалектичні закони розвитку систем. Тобто кризові ситуації за певних умов можуть трансформуватися у надзвичайні ситуації, а не навпаки. Водночас, поняття "кризова ситуація" широко використовується у вказаній Концепції та у трьох (із п'яти) пріоритетних завдань, як мають бути виконані згідно затвердженого Кабінетом Міністрів України Плану заходів, метою якого є її виконання Концепції. Йдеться про: запобігання виникненню загроз і настанню кризових ситуацій; реагування на загрози і кризові ситуації; подолання наслідків виникнення загроз або настання кризових ситуацій, а також відновлення сталого функціонування[66]. Зі змісту цих завдань випливає, що чомусь кризові ситуації (які інтерпретуються згідно Концепції як надзвичайні ситуації!) не розглядаються Кабінетом Міністрів України як загрози.

Виникають певні питання й щодо організаційно-функціональної структури запропонованого Концепцією

[65] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 вересня 2021 року № 479/2021 «Про запровадження національної системи стійкості». URL: https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181

[66] Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2023 р. № 1025-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1025-2023-р#Text

механізму інституційного забезпечення національної системи стійкості, до складу якого входять: (на державному рівні):

- Рада національної безпеки і оборони України;
- національний координатор з питань співробітництва України з НАТО у сфері розбудови національної системи стійкості;
- урядовий координаційний орган забезпечення національної стійкості;
- постійні структури міжвідомчої взаємодії з питань забезпечення національної безпеки і стійкості; органи державної влади у межах визначеної компетенції; допоміжні і дорадчі органи з питань забезпечення національної стійкості;
- національна мережа аналітично-експертних, наукових та навчально-методичних центрів розвитку стійкості.

З одного боку, вказана структура (система) є досить розгалуженою і в цілому не ясно, хто несе персональну відповідальність за ефективність та результативність функціонування вказаного механізму, незважаючи на те, що фінансування заходів з реалізації Концепції передбачається за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством.

Обсяг фінансування заходів із реалізації Концепції з Державного бюджету України визначається щороку з урахуванням конкретних завдань та фінансових можливостей.

Вказані завдання визначені в затвердженому Плані заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року[67]. Відповідальні за виконання цих завдань міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, обласні та Київська міська державна адміністрація (військові адміністрації), а інші державні органи, серед яких, зокрема Апарат РНБО України, Національна академія наук України, Національний інститут стратегічних досліджень, СБУ, НАДС -

[67] Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2023 р. № 1025-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1025-2023-р#Text

відповідальні за виконання цих завдань ***за згодою***. Тобто можуть залучатися до виконання завдань, якщо погодяться? Тому не зрозуміло, які саме завдання виконують окреслені вище деякі складові механізму інституційного забезпечення національної системи стійкості (на державному рівні).

Таким чином, у вказаній Концепції очевидним є досить формальний підхід до побудови та забезпечення ефективного функціонування механізмів реагування з боку органів державної влади та суспільства в цілому на фактори, які здійснюють або можуть здійснювати у перспективі негативний вплив на національну стійкість. І, як на нашу думку, однієї із причин цього є те, що досить поверхово враховані описані вище основні чинники, які зумовлюють світоглядно-управлінський аспект проблеми забезпечення національної стійкості.

Таким чином при дослідженні світоглядно-управлінського аспекту проблеми забезпечення національної стійкості мають бути враховані наступні чинники.

1. Зміст та взаємозв'язок різних соціальних конструктів, оскільки осмислення процесів, які відбуваються в українському суспільстві, яке намагається віднайти сенс свого існування та яке відображається у масовій свідомості, ідеології, культурі, здійснюють вплив на національну стійкість, а відтак потребують відповідного інституційного оформлення.

2. Різке зростання соціальної ентропії в умовах криз, які звільняють соціальні інститути від норм раціонального мислення, а відтак щоб не загинути, суспільство, як дисипативна система, має здійснювати постійну роботу проти різкого зростання ентропії. При цьому необхідно враховувати два фактори, які мають світоглядно-управлінську природу: феномен діалектичної єдності економічної, політичної та ідеологічної складових у публічному управлінні; динаміку суспільства, в якому має місце тенденція до розсіяння його духовних, інтелектуальних і матеріальних ресурсів внаслідок спонтанного нелінійного зростання локальних різновекторних процесів концентрації цих ресурсів навколо засобів досягнення мети, помилково визнаних за саму мету.

3. Втрата потенціалу суспільства в умовах суспільно-політичних конфліктів (криз), особливо воєнно-політичних (війни), оскільки втрачає потенціал і система національної стійкості.

4. Взаємозв'язок структурних елементів національної стійкості із елементами системи забезпечення національної безпеки, який необхідно розглядати крізь призму того, що оцінка факторів як небезпек завжди має ціннісний характер, яка в різних світоглядно-ціннісних системах може бути різною, що й породжує об'єктивні труднощі при розробці ефективних інституційних механізмів реагування на фактори, які здійснюють або можуть здійснювати негативний вплив на національну стійкість.

5. Аналіз основних положень Концепції забезпечення національної системи стійкості України та заходів щодо її реалізації свідчить про формальний підхід до побудови та забезпечення ефективного функціонування механізмів реагування на фактори, які здійснюють або можуть здійснювати у перспективі негативний вплив на національну стійкість. Це є наслідком неналежного врахування основних чинників, які зумовлюють світоглядно-управлінський аспект проблеми забезпечення національної стійкості.

Висновки до розділу

Суспільство та створені ним інститути як соціальні системи мають складну організаційно-функціональну структуру, тому забезпечення їх стійкості, а відтак і соціальне явище, яке позначають концептом «національна стійкість» та проблема її забезпечення мають постійно перебувати у колі наукового дискурсу як об'єкт наукового пізнання і як пріоритет суб'єктів публічного управління.

Головною метою (місією) механізму забезпечення національної стійкості на усіх ієрархічних рівнях соціальних систем є своєчасне та адекватне реагування на фактори, які є причинами небезпек національній ідентичності. При цьому у

проблемному полі дослідження національної стійкості у контексті національної безпеки, цей механізм необхідно розкладати як взаємодоповнюючий елемент (складову) комплексного механізму забезпечення національної безпеки. Це дозволяє використовувати напрацьований методологічний інструментарій в теорії національної безпеки при дослідженні проблем забезпечення національної стійкості.

Актуальною є розробка прогностичних моделей, які б дозволяли отримувати адекватні оцінки ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівня національної стійкості у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі. Ці моделі мають враховувати принципові особливості та тенденції трансформації влади в сучасному інформаційному суспільстві на всіх ієрархічних рівнях управління та тенденції зміни світового порядку. Результати, отримані з використанням цих моделей, мають враховуватися при розробці відповідних інституціональних механізмів реагування з боку суб'єктів публічного управління та суспільства на фактори, які здійснюють або можуть здійснювати у перспективі негативний вплив на національну стійкість.

У теоретичній проблемі забезпечення належного рівня національної стійкості доцільно вирізняти три основні складові: подальше розкриття сутності та структури соціального феномена «національна стійкість»; виявлення та системний аналіз факторів, які здійснюють вплив в інформаційному суспільстві на національну ідентичність, яка є домінантою національної стійкості; розробка прогностичних моделей, які б дозволяли отримувати адекватні оцінки ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівня національної стійкості

Недосконаліть протидії гібридним загрозам системи національної безпеки не є наслідком відсутності системи забезпечення національної стійкості, а передусім неадекватності визначення національних інтересів та недостатній ефективності механізмів їх реалізації.

Національна ідентичність значною мірою є наслідком консолідації правлячої еліти, суспільства і кожної людини

навколо національних цінностей, а її формування та збереження процесом реалізації цивілізаційного національного проєкту.

Збереження національної ідентичності в сучасних умовах домінантами яких є глобальна культурно-цивілізаційна криза, перерозподіл влади на всіх рівнях управління, визначальна роль інформації у боротьбі за владу, зіштовхується зі значними труднощами. Тому вирішення практичних завдань щодо забезпечення належного рівня національної стійкості у контексті національної безпеки потребує нових підходів, інститутів, організацій, технологій, які притаманних для традиційних структур.

Атрибутами проблемного поля оцінювання ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівня національної стійкості є наступні: вплив факторів, які зумовлюють ці ризики має системний характер; ризики утворюють специфічну, дуже складну та ймовірнісну систему, яка складається з фізичних, біологічних та соціальних елементів; оцінювання факторів, які зумовлюють ризики завжди має об'єктивно-суб'єктивний характер; в умовах суспільно-політичного конфлікту, особливо воєнного-політичного (війни) в межах проблемного поля оцінювання ризиків формується віртуальна реальність, як своєрідний простір невизначеності та паралельний світ, де домінує маніпулятивний дискурс конфлікту (війни); при розробці загальних методологічних засад оцінювання ризиків необхідно виділяти та враховувати три взаємопов'язані аспекти дослідження проблеми: онтологічний, гносеологічний та аксіологічний (ціннісний).

При дослідженні світоглядно-управлінського аспекту проблеми забезпечення національної стійкості мають бути враховані наступні чинники.

Зміст та взаємозв'язок різних соціальних конструктів, оскільки осмислення процесів, які відбуваються в українському суспільстві, яке намагається віднайти сенс свого існування та яке відображається у масовій свідомості, ідеології, культурі, здійснюють вплив на національну стійкість, а відтак потребують відповідного інституційного оформлення.

Різке зростання соціальної ентропії в умовах криз, які звільняють соціальні інститути від норм раціонального мислення, а відтак щоб не загинути, суспільство, як дисипативна система, має здійснювати постійну роботу проти різкого зростання ентропії. При цьому необхідно враховувати два фактори, які мають світоглядно-управлінську природу: феномен діалектичної єдності економічної, політичної та ідеологічної складових у публічному управлінні; динаміку суспільства, в якому має місце тенденція до розсіяння його духовних, інтелектуальних і матеріальних ресурсів внаслідок спонтанного нелінійного зростання локальних різновекторних процесів концентрації цих ресурсів навколо засобів досягнення мети, помилково визнаних за саму мету.

Втрата потенціалу суспільства в умовах суспільно-політичних конфліктів (криз), особливо воєнно-політичних (війни), оскільки втрачає потенціал і система національної стійкості.

Взаємозв'язок структурних елементів національної стійкості із елементами системи забезпечення національної безпеки, який необхідно розглядати крізь призму того, що оцінка факторів як небезпек завжди має ціннісний характер, яка в різних світоглядно-ціннісних системах може бути різною, що й породжує об'єктивні труднощі при розробці ефективних інституційних механізмів реагування на фактори, які здійснюють або можуть здійснювати негативний вплив на національну стійкість.

Аналіз основних положень Концепції забезпечення національної системи стійкості України та заходів щодо її реалізації свідчить про формальний підхід до побудови та забезпечення ефективного функціонування механізмів реагування на фактори, які здійснюють або можуть здійснювати у перспективі негативний вплив на національну стійкість. Це є наслідком неналежного врахування основних чинників, які зумовлюють світоглядно-управлінський аспект проблеми забезпечення національної стійкості.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКО-СОЦІАЛЬНІ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ

2.1. Політична ідентифікація та соцієтальна ідентичність особистості як чинники національної стійкості

Політична ідентифікація особистості. Активна участь людини в політиці та публічному управлінні є визначальною передумовою ефективного розвитку демократичних інституцій та засобом легітимації влади. Вона свідчить про належну взаємодію політико-управлінських структур з інститутами громадянського суспільства та контроль за їх діяльністю. Крім того, залученням громадян до активної політичної та управлінської діяльності суспільство задовольняє потребу своїх членів в управлінні суспільними справами, тобто створює умови для розкриття їх потенціалу, що створює необхідні умови для ефективного вирішення суспільних завдань.

Як відомо, у політико-управлінському просторі взаємодіють індивіди, об'єкти та суб'єкти політико-управлінських відносин, у тому числі створені ними інститути та організації, від діяльності яких залежить національна стійкість. Водночас людина може бути активно-діючим суб'єктом у ньому лише за певних умов. У даному випадку мається на увазі відносно самостійний активний учасник суспільно-політичного життя, "який володіє свободою волі, діє розумно й усвідомлено, володіє як загальнолюдськими, так і унікальними у своєму роді рисами, зокрема цілісністю, активністю, цілеспрямованістю тощо"[68].

Звичайно, кожне суспільство має свою історію. Її творять люди, які володіють специфічними ідентичностями. Людська ідентичність є чинником формування суб´єктивної соціальної реальності та перебуває в діалектичному взаємозв´язку з

[68] Системні чинники взаємодії політики і управління : наук. розробка / авт. кол. : В. А. Ребкало, Е. А. Афонін, В. А. Шахов та ін. ; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. К. : НАДУ, 2010.- С.14

формуванням та розвитком суспільства, як соціальної системи. Тому вона формується та змінюється у процесі зміни суспільних відносин і, водночас, ідентичності реагують на соціальну структуру, у тому числі й структуру національної стійкості підтримуючи або змінюючи її. Тому, в кінцевому підсумку творцями політики та учасниками публічного управлінського процесу є люди. І якщо людина хоче впливати на них, вона має приєднатися або підтримувати партію (політичний рух), задекларовані цілі яких близькі до її власних. Це передбачає врахування наявних засобів регулювання поведінки людини, як особистості. Саме тому важливим є розуміння сутності соціальних явищ, які позначають поняттями "політична ідентифікація особистості" та "соцієтальна ідентичність", у контексті їх впливу на національну стійкість через публічну політику та управління.

Розглядаючи соціальне явище, яке позначають поняттям "політична ідентифікація особистості" варто акцентувати увагу на об'єкті "ідентифікації", а саме сутності поняття "особистість". Це поняття відображає динамічну єдність біологічного та соціального аспекту буття людини, тобто є віддзеркаленням її соціальної природи та індивідуальності, як суб'єкта соціокультурного життя. Людина розкривається в контекстах соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності. Тому особистість зумовлена системою психічних якостей людини, що визначається ступенем її інтеграції до суспільних відносин, а відтак поняття "особистість" визначає суспільну сутність людини, пов'язану із засвоєнням виробничого і духовного досвіду суспільства та відображає систему соціально значущих рис, що характеризують особу як члена спільноти.

Водночас, під ідентичністю розуміється властивість психіки людини в концентрованому вигляді відображати те, як вона уявляє собі свою приналежність до різних груп (національних, релігійних, політичних, професійних тощо), або

ототожнення себе з тією чи іншою людиною, яка уособлює властиві цим групам властивості[69].

Як правило, та чи інша соціальна поведінка людини в сукупності відображає її почуття, наміри, думки, цілі тощо по відношенню до інших осіб. Тому знання про вказану поведінку дає інформацію про деякі ознаки її особистості і, навпаки, знання чогось про особистість людини дозволяє передбачати її соціальну поведінку. Це повною мірою стосується різних проявів політичної активності (політична участь, професійна політична діяльність тощо), які характеризують якісні характеристики, форми здійснення та ступінь залучення індивіда до політики. Тому процес розвитку політичності особистості йде після розвитку її соціальності, слідом за ним, а з часом спільно один з одним.

Існує чимало інструментів регулювання поведінки людини, як особистості в сучасному суспільстві зокрема, правові та моральні норми, вплив державних та громадських інститутів, ідеологія, релігії, традиції. Ефективність їх комплексного використання суттєво залежить від політичної ідентифікації особистості, оскільки саме вона є важливою передумовою залучення її до активної діяльності при вирішенні проблемних питань у сфері політики та публічного управління.

Зазвичай під політичною ідентифікацією особистості розуміють процес само ототожнення індивіда з іншою людиною (політичним лідером) чи партією (політичним рухом тощо), їх політичною роллю, свідоме прийняття нею певних зразків політичної поведінки та відчуття власної причетності до тих чи інших суспільно-політичних процесів. В кінцевому підсумку, політична ідентифікація є наслідком завершених ідентифікаційних процесів. І в даному випадку, варто зазначити, що визначний дослідник націоналізму, британський соціолог Ентоні Д. Сміт, який ґрунтовно дослідив сутність національної ідентичності, тобто головні риси та прикмети, що становлять основу національної самобутності, серед цих процесів виділяв

[69] Ідентичність // Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1 : А — Л. С. 402-403.

родову, статеву, місцеву, регіональну, соціоекономічну, релігійну, етнічну та національну ідентифікації[70].

Таким чином, завершеність ідентифікаційних процесів допомагає людині збагнути сутність своєї своєрідності та самобутності (відмінності від інших націй, народів тощо), а відтак бути свідомим та активним суб'єктом політичних процесів та управлінських процесів. Тому політична ідентифікація людини є визначальним фактором, який зумовлюють ті чи інші її дій в політичному процесі. Водночас, цей фактор має досить динамічний характер. Це зумовлено тим, що вказана ідентифікація залежить від багатьох взаємопов'язаних та взаємозумовлених чинників. Так, суттєва зміна суспільно-політичної ситуації в країні може кардинально вплинути на зміну політичної ідентифікації людини, оскільки можуть змінитися її світоглядно-ціннісні орієнтації.

У контексті викладеного вище, варто акцентувати увагу на двох принципових національних особливостях політичного життя сучасної України, які безпосередньо впливають політичну ідентифікація особистості, а відтак і на національну стійкість.

Перша полягає в тому, що стало майже національною традицією, що партійні активісти і навіть лідери тієї чи іншої партії (політичного руху) з огляду на політичну кон'юнктуру чи свої особисті прагматичні інтереси досить швидко змінюють свої ідеали, орієнтації, уподобання, світоглядно-ціннісні орієнтації тощо.

Другою особливістю політичного життя в Україні є те, що практично з перших років незалежності відбулося становлення та функціонування політичної системи так званого неопатримоніального типу в якій синтезовані елементи традиційного патримоніального панування та сучасні політичні та управлінські практики, які де-юре є демократичними, але не де-факто. Внаслідок цього в системі домінують тіньові центри прийняття політичних рішень та неформальні домовленостей між ними. Як справедливо зазначає В. Шабанов, фактично

[70] Ентоні Д. Сміт. Національна ідентичність. К.: Основи, 1994. 224 с.

неопатримоніальний тип політичного режиму "формується та розвивається за логікою "сімейного бізнесу", тому поняття сім'я стає його сакральним маркером, що відрізняє його від інших режимів з сильним централізованим управлінням"[71].

Варто також зазначити, що сьогодні елементи та тенденції формування неопатримоніальних режимів спостерігаються навіть в демократичних країнах. Це, зокрема, проявляється у встановленні параметрів та меж легітимності влади. В цих країнах на думку вказаного дослідника, "активно пролонгуються нетипові політичні явища та формуються особливі політичні інституції, які корегують взаємовідносини "індивід-політична система" та "індивід – держава", в тому числі проявляється політична архаїка…фактично створюється кризова ситуація на рівні глобальної політичної взаємодії, яка є відлунням більш глибокого процесу зіткнення просторів існування різних цивілізаційних формувань[72]. Тому, як влучно зазначає В. Бортніков, сутність процесу політичного реформування в Україні звелась до еволюції – від „режиму домінуючої влади" до режиму „безплідного плюралізму"[73].

Очевидно, що вказані особливості політичного життя України, які впливають на політичну ідентифікацію особистості, здійснюють вкрай негативний вплив на національну стійкість, але вони, як на наш погляд, не знайшли належного відображення у колі наукового дискурсу щодо її забезпечення.

З огляду на викладене, принципово важливим в Україні є забезпечення відкритості влади, вільного доступу громадян до інформації. Йдеться передусім про інформацію, яка стосуються діяльності органів публічної влади, конкурентості політичних

---

[71] Шабанов В. Патримоніальний політичний режим та його відтворення: системні риси та специфіка //Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2017. Вип.13. С. 164.

[72] Шабанов В. Патримоніальний політичний режим та його відтворення: системні риси та специфіка //Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2017. Вип.13. С. 165.

[73] Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії: Моногр. – Луцьк: РВВ „Вежа" Волин. держ ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 524 с.

суб'єктів при виборі напрямків державної політики, засобів та способів її реалізації, реформування політичної системи, наслідком якого має стати поєднання системи призначень професіоналів високого класу в органах влади з механізмами контролю громадськості за їх діяльністю. Безумовно, що передумовою вирішення цих завдань є завершення процесів політичної ідентифікації громадян України.

Очевидно, що політична ідентичність не може бути примусовою. В демократичних суспільствах вона має передбачати можливість для кожної людини повної автономії, яка є невід'ємною характеристикою якості особистості та передбачає самостійність у здійсненні свого політичного вибору. Водночас є низка умов, які здійснюють вплив на характер та динаміку формування політичної ідентичності особистості за будь-якого політичного режиму, зокрема: потреби в інформації та знанні про ймовірність і час настання якихось політичних подій; інтерес до політико-управлінських процесів та бажання особисто впливати на них; намагання уникнути політичного маніпулювання з боку інших суб'єктів політики. Тому політичність особи - це її здатність адекватно сприймати, аналізувати та оцінювати політичні процеси і на цій основі виробляти відповідну лінію поведінки в тій чи іншій політичній ситуації, а критерієм сформованості політичної ідентичності особистості є її політична активність.

Таким чином, політичність властива більшості людей. Її якість вимірюється мірою свідомої активної участі в політичних процесах життєдіяльності суспільства, а політична свідомість існує поряд з іншими формами суспільної свідомості (релігійною, правовою, моральною, економічною тощо). Іншими словами, політична свідомість являє собою усвідомлення сфери політики соціальними суб'єктами, знань про політику та її оцінок. Тому масова політична свідомість, яка ґрунтується, зокрема, на політичних ідеях, поглядах, уявлення, ілюзіях людей тощо є відображення масовим суб'єктом політичного буття, політичних відносин та інших пов'язаних з ними явищ.

Розглядаючи соціальне явище, яке позначають поняттям "політична ідентифікація особистості", варто також розуміти сутність та причини іншого явища, яке позначають поняттям аполітичність. Під аполітичністю розуміють свідоме або несвідоме виключення особистості зі сфери політики та управління суспільними процесами. Аполітичність особистості це її психологічний стан, зумовлений низкою чинників, серед яких, зокрема: байдужість (нейтральність) до політичних процесів, розчарування щодо політиків та свідомий відхід від політики як такої; знецінення (несприйняття) політичних ідеалів та ідей; втрата інтересу до суспільних ідеалів, а сподівання лише на власні можливості; зануреність у профдіяльність (науковці, художники, актори тощо).

Значною мірою антиподом аполітичності є політична (ідеологічна) заангажованість. Вона проявляється в концентрації особистістю своїх думок у контексті реалізації виключно власних ідей суспільно-політичного устрою, а відтак характеризується непримиренною опозиційністю до інших ідеологій.

Не без підстав вважається, що основним критерієм, який визначає рівень ідеологічної заангажованості, є співвідношення раціонального та емоційного в структурі особистості. Чим сильнішим є емоційне сприйняття, тим слабшим є прагматичне[74]. Тому, як правило, зростання рівня політичної культури має своїм наслідком зниження політичної заангажованості.

Соцієтальна ідентичність особистості. Важливим чинником, від якого залежить ступінь ефективності залучення людини до політичних та управлінських процесів, є "соцієтальна ідентичність". Це поняття тісно пов'язане з поняттям "соціальна ідентичність", яке означає належність суб´єктів до певних соціальних категорій та ідентифікацію з ними. При цьому в епоху модерну сутність "соціальна ідентичність" розкривалась у контексті аналізу класових, етнічних, вікових та інших

[74] Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. / авт. кол. : Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валевський та ін. ; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова, В. В. Голубь, В. М. Козакова. - К. : НАДУ , 2010. – С.66

відмінностей, як певного набору людських властивостей. Вони, в кінцевому підсумку, визначали механізми єднання людей у суспільство в основі яких феномен солідарності. Водночас вказаний феномен науковці розглядають з різних методологічних позицій.

Так, відомий французький соціолог та філософ Е. Дюркгейм, розглядав феномен солідарності, як наслідок зростання функціональної спеціалізації, що зумовлювало перехід від "механічної" солідарності, коли люди роблять щось виходячи зі спільних інтересів до "органічної", коли для них важливим є забезпечити спільний процес[75]. На думку філософів-матеріалістів солідарність є іманентне, тобто таке, що випливає з внутрішньої природи, прагнення пануючого класу представити свій інтерес як спільний для всіх членів соціуму. В сучасну постмодерністську епоху, як показав у своїх дослідженнях американський соціолог Дж. С. Александер, базовими передумовами солідарності є усвідомлені рефлексивні прагнення людей до найбільш справедливого суспільства[76]. Оскільки віддзеркалюючи себе, як нас бачать інші, ми стаємо компетентними у вираженні соціальних символів, то, на думку П. Гай-Нижник, солідарність має рефлексивний характер, що передбачає активну роль індивіда в її формуванні та пов'язується з проблемою облаштування суспільного устрою[77]. Тому, як стверджують Е. Афонін, О. Суший та Л. Усаченко, "якщо в колишньому (модерному) суспільстві організуючим початком виступає соціально-матеріальний чинник, то в сучасному (постмодерному)

[75] Durkheim, Émile. (1991). De la division du travail social. Depot legal – 1-re edition: 1930 2-e edition "Quadrige": 1991, juin. Paris: Presses Universitaires de France, 1930 Bibliotheque de Philosophie contemporaine108, boulevard Saint-Germain.

[76] Alexander Jeffrey C. (2003) The meanings of social life: a cultural sociology. New York. Oxford university press. https://www.academia.edu/39499708/the_meanings_of_social_life_a_cultural_sociology

[77] Гай-Нижник П. П. Солідаризм як соціально-політична концепція: нарис історії розвитку в Європі та Україні / Петро Петрович Гай-Нижник // Гілея. 2011. № 44 (2). С. 5–24.

суспільстві саме психо-соціокультурне середовище визначає особливість та успішність функціонування соціальних, у тому числі державних інституцій, діяльність економічних та політичних суб'єктів"[78].

З огляду на викладене варто погодитися з Ю. Кальнишем, що консолідація суспільства завжди є одним із пріоритетів державної політики для чого влада активно використовує певні технології та механізми формування суспільної свідомості[79]. Тому проблема взаємодії держави й індивіда в процесі формування суспільної солідарності завжди є актуальною. Складну діалектику цього процесу дозволяє розкрити дослідження явища, яке позначають поняттям "соцієтальний".

Поняття "соцієтальний" з'являється в соціально-філософському дискурсі Заходу на початку XX століття, коли постала потреба зрозуміти сутність нових трансформаційних процесів на макрорівні. Так, американський соціолог і філософ, один із представників соціального дарвінізму Вільям Г. Самнер за допомогою цього поняття прагнув виокремити закономірності колективної або групової організації діяльності індивіда. У нього основою цих закономірностей є автоматичний характер суспільної еволюції та універсальність природного добору і боротьби за існування. Тому, з його точки зору, соціальна нерівність є природним станом і необхідною умовою розвитку цивілізації та соціального добору, а зростання майнової нерівності не є перешкодою суспільному прогресу, а, навпаки, його передумовою. Тобто детермінізм Вільяма Г. Самнера мав політичне підґрунтя, оскільки, оскільки згідно його поглядів капіталізм хороший тому, що ґрунтується на виживанні найсильніших, які складають клас заможних і багатих громадян, а слабкі та ледачі займають нижню сходинку соціальної піраміди. З огляду на це він був прихильником мінімального втручання

[78] Афонін Е. А., Суший О. В., Усаченко Л. М. Суспільні трансформації: міждисциплінарний аспект // Український соціум. 2011. № 3 (38). С. 13

[79] Кальниш Ю. Г. Розвиток теорії суспільної солідарності в сучасній політичній доктрині української соборності // Вісник НАДУ при Президентові України (Серія "Політичні науки"). №1 (80). 2016. С.13

держави у суспільні справи та противником розробки проектів соціально миру, оскільки будь-який із них ігнорує дію об'єктивних законів соціального розвитку.

Деякі вважають, що саме Вільям Г. Самнер, який був прихильником класичного, заснованого на вільній торгівлі лібералізму став основоположником концепції лібертаріанства, оскільки в її основу покладено ідею індивідуальної свободи та мінімізація розміру державного апарату, тому, як правило, більшість лібертаріанців виступають за право людини робити з собою та своєю власністю що завгодно, допоки це не заважає здійсненню аналогічного права іншими.

Крім того, в історії наукової думки він залишив слід своїми дослідженнями походження та розвитку групових звичаїв, які визначають певні стереотипи групової та індивідуальної поведінки людей, проаналізувавши еволюцію громадських форм: уряду, шлюбу і сім'ї, релігії та інших та з'ясувавши, що вони походять від звичаїв і звичок людей і що весь усталений порядок і всі умовності склалися з уявлення суспільств про те, як досягти успіху[80].

Аналіз механізмів виникнення звичаїв і звичок Вільям Г. Самнер здійснював виходячи з того, що способи діяльності, які застосовуються людьми для задоволення своїх потреб, поступово стають рутинними і виступають для індивіда вже як звички. У результаті цього індивід відповідає своєму громадському оточенню як учасник діяльності соціальної групи та як істота, що приймає її норми, тобто слідування звичаям є по суті примусовим - незважаючи на те, що вони не зафіксовані ні в яких законах. При цьому кожна група і належний до неї індивід розглядають свій спосіб життя як найдосконаліший у порівнянні з іншими і сприймають усе через критерії та цінності групи, до якої вони належать.

Видатний американський соціолог та один із засновників соціальної антропології і теоретичної соціології Т. Парсонс застосовував поняття "соцієтальний", характеризуючи процеси,

[80] Уильям Г. Самнер. Народні звички [Електронний ресурс] // http://ecsocman.hse.ru/data/238/114/1217/RUBEV12x20-x200010-32.pdf

які відбуваються в суспільстві в цілому, а саме: для аналізу всього суспільного життя і його сфер - економічної, політичної тощо. Тому, у даному випадку "соцієтальне" тут збігається за значенням із "суспільним"[81]. Водночас поняття "соціальне" Т. Парсонс відносить до соціальних явищ та процесів, позначаючи ним складну мережу взаємодіючих колективів і груп, що утворюють для індивіда систему соціальної ієрархії (соціальні статуси, ролі, престиж тощо), тобто системи, яка визначає їх приналежність до певних соціальних спільнот і груп.

В останні десятиліття, з огляду на кардинальні зміни, що зазнала соціальність, у тому числі у контексті розуміння феномену ідентичності, поняття "соцієтальне" використовують в досить широкому значенні при дослідженні відносин і процесів у суспільстві, як соціальної системи. При цьому, якщо психофізіологічна ідентичність зумовлена єдністю і спадковістю фізіологічних і психологічних властивостей індивіда (соціальної групи), то соцієтальна (психосоціальна) ідентичність означає неподільність і спадковість соціально-матеріального та соціально-ідеального в їх життєдіяльності. Тому "соцієтальна ідентичність" - це психосоціальна реальність соціокультурної "мозаїчності" епохи постмодерну, вирішальну роль у формуванні якої відіграють культурні цінності, які зазнають радикальних змін. Відтак соцієтальна ідентичність домінує у постмодерному суспільстві, яка може поставати як інтегральний образ сукупності ролей, доступних індивідам в їх особистісному досвіді та яка приходить на заміну соціальній ідентичності, що була притаманна самосвідомості представника модерного суспільства з його матеріалістичною картиною світу і тотожністю з соціальними групами. Крім того, сьогодні відбувається кардинальна зміна сутності політичного домінування, яка досягається шляхом гегемонії культурної, на яку свого часу акцентував увагу ще італійський філософ та основоположник неомарксизму А. Грамші.

[81] Ніколаєнко В.Л. та ін. Соціологіка мислення Толкотта Парсонса: монографія /Ніколаєнко В.Л., Ніколаєнко Л.Г., Яковенко Ю.І. ; за ред.Н.І. Соболєвої. К.: ПП «ПФ «Фоліант», 2021. 308 с.

На думку, автора теорії про зіткнення цивілізацій в сучасну епоху, американського політолога С. Гантінгтона, "для більшості людей культурна ідентифікація – найважливіша річ. Люди відкривають нові, але часто старі символи ідентифікації, і виходять на вулиці під новими, але часто старими прапорами, що приводить до воєн з новими, але часто старими ворогами"[82]. Він же, зокрема, у контексті взаємовідносин між владою і культурою, акцентував увагу на тому, що "для людей, які шукають своє коріння, важливі вороги, і найбільш потенційно небезпечна ворожнеча завжди виникає уздовж "ліній розлому" між основними світовими цивілізаціями… в світі після "холодної війни" культура і різні види культурної ідентифікації… визначають моделі згуртованості, дезінтеграції і конфлікту[83].

Викладене вище дозволяє стверджувати, що:

- має місце зростання ролі ціннісних орієнтирів при формуванні громадської думки щодо тих чи інших політичних та державно-управлінських рішень, а відтак і політичної культури, якщо розглядати її як систему домінуючих цінностей та моделей поведінки представників публічної влади та громадян;

- знання про соцієтальні особливості народу зумовлюють його поведінку та дають можливість розкрити конкретний ментальний код культури нації, який фіксує архетипові відмінності між соціальними суб´єктами, формування яких є довготривалим та нелінійним процесом;

- небезпека для індивіду (народу, нації) з боку культурно схожого, як правило, є меншою, ніж небезпека від тих, які суттєво відрізняються культурою.

Таким чином, сьогодні соціокультурний чинник в усіх сферах суспільного життя став визначальним при системному аналізі суперечностей як національного розвитку, так і суспільно-політичних трансформацій у світі. Тому врахування цього чинника при вирішені проблеми забезпечення національної

[82] Huntington, S. P. (1996). The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon & Schuster.

[83] Huntington, S. P. (1996). The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon & Schuster.

стійкості має принципово важливе значення. Очевидно, що гальмування процесів державотворення уповільнює формування соцієтальної національної ідентичності, як основи становлення соціальних інтересів, що, безумовно породжує ризики для національної безпеки.

Варто також зазначити, що, як було показано вище, визначальним чинником активності людини в політиці виступають соціально-культурні умови життєдіяльності суспільства, де відбувається процес її політичної соціалізації. Тому людський вимір політики й державного управління полягає в орієнтованості органів державної влади передусім на створення умов для формування громадянської культури людини, складовими якої у сфері політико-управлінських відносин є, зокрема: інтерес до суспільних справ та громадсько-політична обізнаність і компетентність, а також вміння захищати свої права та інтереси в умовах демократії. Крім того, будь-яка соціальна взаємодія передбачає вплив окремої людини та соціальних груп на політико-управлінські процеси і зворотний вплив цих процесів на психологію окремої людини чи групи. Оскільки людська ідентичність є історичною реальністю, яка формується у руслі тих чи інших соціально-економічних та суспільно-політичних процесів, характер цих процесів пов'язаний з природою людської ідентичності (політичної, соціальної, соцієтальної).

Будучи результатом взаємодії індивідуальної свідомості і соціальної структури, вказані ідентичності реагують на соціальну структуру (підтримують, модифікують або радикально її трансформують). Тому кожне суспільство має свою історію, в контексті якої виникають специфічні ідентичності людей, а історія, водночас, є продуктом їх творчості.

Таким чином, кожна держава має свою систему політико-управлінських елементів, у тому числі національні особливості політичної ідентифікації особистості та соцієтальної ідентичності. В сучасних умовах ця система формується під впливом особливостей національної соціокультурної специфіки держави та глобальної культури. Для останньої характерним є посилення міграційних процесів і міжкультурних впливів, тому

формування соцієтальної ідентичності українського суспільства далекий від завершення. Це знаходить своє відображення в ступені залучення громадян України до політико-управлінської діяльності та практичній діяльності політичних партій в управлінських процесах, зокрема реалізації їх функцій, формах та напрямах взаємодії органів державної влади з неурядовими організаціями.

В сучасному суспільстві публічне управління має здійснюватися з урахування балансу суспільних інтересів, що, як ми показали у підрозділі 1.4 унеможливлю раптове підвищення рівня соціальної ентропії, яка є небезпекою для національної стійкості. Це зумовлено тим, що ігнорування суспільних інтересів є головною причиною суспільно-політичної дестабілізації, оскільки в кінцевому підсумку індивіди вирішують проблему самоідентифікації в контексті своїх ціннісних орієнтацій, які зумовлені історичним минулим, релігією, мовою, звичаями, традиціями та іншими чинниками, які значною мірою формують фундамент національної стійкості.

Таким чином доходимо наступних висновків:

людська ідентичність є чинником формування суб´єктивної соціальної реальності та перебуває в діалектичному взаємозв´язку з формуванням та розвитком суспільства, як соціальної системи. Тому ідентичності реагують на соціальну структуру, у тому числі й структуру національної стійкості підтримуючи або змінюючи її.

Політична ідентифікація, в основі якої здатність людини адекватно сприймати, аналізувати та оцінювати політичні процеси є важливим чинником національної стійкості, оскільки вона допомагає людині збагнути свою своєрідність, самобутність, бути свідомим та активним суб'єктом процесів, пов'язаних із забезпеченням національної стійкості.

Можна виокремити дві національні особливості політичного життя України, які впливають на політичну ідентифікацію особистості та здійснюють негативний вплив на національну стійкість: партійні активісти і лідери партій (рухів) з огляду на політичну кон'юнктуру чи свої інтереси швидко

змінюють свої ідеали, орієнтації, уподобання, світоглядно-ціннісні орієнтації: становлення та функціонування політичної системи так званого неопатримоніального типу в якій синтезовані елементи традиційного патримоніального панування та сучасні політичні та управлінські практики, які тільки де-юре є демократичними, внаслідок чого в системі домінують тіньові центри прийняття політичних рішень та неформальні домовленостей між ними.

При вирішені забезпеченні національної стійкості врахування "соцієтальної ідентичності", яка означає неподільність і спадковість соціально-матеріального та соціально-ідеального в життєдіяльності індивідів, а відтак може поставати як інтегральний образ сукупності ролей, доступних індивідам в їх особистісному досвіді, має принципово важливе значення.

Кожна держава має свої національні особливості політичної ідентифікації та соцієтальної ідентичності особистості. Вони є наслідком національної соціокультурної специфіки держави та впливу глобальної культури. В сучасному суспільстві в кінцевому підсумку індивіди вирішують проблему самоідентифікації в контексті ціннісних орієнтацій, які зумовлені історичним минулим, релігією, мовою, звичаями, традиціями та іншими чинниками, які значною мірою формують фундамент національної стійкості.

2.2. Когнітивні ознаки суспільно-політичної дестабілізації, як небезпеки національній стійкості

У процесі свого розвитку політична та інші соціальні системи (соціально-економічні, соціально-культурні та ін.) будь-якої держави завжди перебувають у певному проміжному стані між станом, який політики, управлінці, науковці, аналітики та експерти інтерпретують як стабільний і станом, який, на їх погляд, є нестабільним. Тому визначальним завданням суб'єктів державного управління національною безпекою – ДУНБ є утримання вказаних систем у такому стані, за якого загрози

національній безпеці будуть мінімізовані. Як відомо, визначення набору когнітивних ознак будь-якого явища (системи, об'єкта тощо), дозволяє зберігати та оновлювати інформацію щодо уявлення про його сутність та відрізняти його від інших явищ (феноменів). З огляду на це актуальною науковою проблемою є визначення сукупності когнітивних ознак суспільно-політичної дестабілізації, які є наслідком порушення нормального функціонування у процесі розвитку соціальних систем.

Виконаний нами аналіз дозволяє стверджувати, що до цього часу в науковій думці відсутня однозначність у розумінні стосовно такого соціального явища як суспільно-політична дестабілізація:

- особливостей функціонування соціальних систем в умовах, які ідентифікують поняттям "дестабілізація" системи та характеристики її можливих типів; переліку взаємозв'язаних та взаємозумовлених чинників, параметрів, індикаторів, які б дозволяли науковцям, аналітикам та представникам органів державної влади здійснювати системний опис та оцінювання процесів, які мають місце при дестабілізації соціальних систем, передусім у контексті забезпечення національної безпеки;

- динаміки та характеристик суспільно-політичних процесів, їх взаємозв'язку у контексті дестабілізації будь-якої соціальної системи: важливості взаємозв'язку, взаємозумовленості, адекватності, своєчасності та результативності політичних, державно-політичних та державно-управлінських рішень в умовах суспільно-політичної дестабілізації для розвитку соціальних систем і передусім політичної системи як передумову забезпечення мінімізації негативних наслідків вказаної дестабілізації для політичної безпеки;

- актуальності дослідження питань пов'язаних з оцінюванням негативного впливу наслідків суспільно-політичної дестабілізації на ефективність державного управління, незважаючи на те, що концепт "суспільно-політична дестабілізація" передусім пов'язаний саме з управлінням, як соціальним явищем та його ефективністю.

При цьому аналіз суспільно-політичного життя в переважній більшості країн світу, у тому числі провідних та з розвинутими основами демократії, дозволяє дійти висновку, що в сучасних умовах глобальних трансформаційних змін і системних невизначеностей у взаємодії факторів, які визначають характер та динаміку їх суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку, суспільно-політична стабільність для них є радше є виключенням, ніж правилом.

Суспільство, як соціальна система, постійно перебуває під впливом практично не замкнутої множини взаємопов'язаних, а інколи і взаємозумовлених факторів, які продукують ті чи інші виклики та загрози суспільно-політичній стабільності.

Серед цих факторів, зокрема:

- використання політичними силами (партіями) неконституційних засобів боротьби за владу;
- політичний екстремізм та політична корупція; кризові явища в економічній системі; зростання соціальної нерівності;
- негативні зовнішньополітичні впливи.

Наслідком дії цих та інших факторів є періодичні збурення, які проявляються як кризові явища різної інтенсивності та спрямованості. За цих умов принципового значення набуває адекватність та своєчасність прийнятих суб'єктами ДУПБ управлінських рішень з метою утримання політичної системи, а відтак і інших суспільних інститутів, як форм організації життєдіяльності суспільства, які надають йому єдності й цілісності та соціальних інституцій, як соціальних практик, що санкціоновані та підтримуються з допомогою соціальних норм і мають важливе значення в структурі суспільства, на траєкторії прогресивного розвитку.

Викладене вище розуміння стабілізації (дестабілізації) соціальної системи передбачає здійснення відповідного комплексу заходів суб'єктами ДУПБ у політичній, економічній та інших сферах життєдіяльності суспільства та держави та пояснює, чому тут і далі мова йде саме про суспільно-політичну дестабілізацію, а не тільки про дестабілізацію політичної системи. Крім того, стає зрозумілим, чому суспільно-політичну

дестабілізацію необхідно розглядати не тільки як виклик чи загрозу політичній безпеці, а й державності, оскільки вона, з одного боку, є певним станом розвитку нації, а з іншого – особливою формою організації життєдіяльності народу, об'єднаного спільними соціальними та культурними інтересами, проживаючого на певній території, маючого власну систему управління та вододіючого внутрішнім та зовнішнім суверенітетом.

Очевидно, що суспільно-політична дестабілізація породжує виклики та загрози не тільки життєдіяльності та розвитку політичної системи, як впорядкованої системи державних і недержавних стосунків, суспільних та політичних інститутів, що виконують певні політичні функції. Вона породжує низку викликів та загроз усій сукупності соціальних та культурних інтересів народу, державному суверенітету та територіальній цілісності держави. Саме тому суспільно-політична дестабілізація має розглядатися як одна із визначальних небезпек політичній безпеці, через що нами приділяється значна увага дослідженню чинників, які її зумовлюють.

На актуальності ґрунтовного аналізу чинників, суб'єктів, об'єктів, цілей, складових, методів, технологій, наслідків дестабілізації соціальних систем, зокрема й політичної системи акцентують увагу багато дослідників. Серед них, зокрема: О. Меженська [84], О. Руденко [85], Г. Ситник[86] , М. Орел [87] та ін.

З огляду на важливість уникнення невиправданих витрат ресурсів на подолання кризових явищ, які час від часу стають об'єктивною реальністю у процесі суспільного розвитку, варто

---

[84] Меженська О. В. Державний переворот як політичне явище : дис. … канд. політ. наук / О. В. Меженська. 2016. 217 с.

[85] Руденко О. М. Теорія суспільної стабільності в державному управлінні : монографія / О. М. Руденко. Київ : НАКККіМ, 2010. 304 с.

[86] Ситник Г. П. Взаємозумовленість соціальних явищ, які визначають концептами "небезпека" і "безпека", та її врахування в теорії публічного управління // *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 16. С. 61–67

[87] Орел М. Г. Теоретичні основи державного управління у сфері політичної безпеки: монографія. Київ: "Поліграф плюс", 2019. 320 с.

погодитися з дослідниками, які вважають, що під суспільною стабільністю варто розуміти стан соціальної системи, для якого характерним є "…певна стійкість, єдність, цілісність, здатність до ефективних та конструктивних дій" [88]. Близьким до такого розуміння сутності стабільності соціальної системи є уявлення авторів українського політологічного енциклопедичного словника про стабільність політичної системи, на думку яких її відмінною рисою є такий стан системи та зав'язків між політичними суб'єктами, для якого характерні "…стійкість, єдність і цілісність, здатність до ефективності і конструктивності" Г. Ситник, М. Орел,[89] В. Горбатенко[90].

Окремої уваги, як на нашу думку, заслуговує розуміння сутності стабільного стану держави, запропоноване Г. Ситником. Він вважає, що вказаний стан є "етапом розвитку держави, на якому, у випадку різкої та негативної зміни дестабілізуючих зовнішніх чи внутрішніх факторів її життєдіяльності, надійно забезпечуються державний суверенітет, територіальна цілісність, соціально-економічний і суспільно-політичний розвиток, зокрема, дотримання прав і свобод особи та стійке функціонування державних і суспільних інститутів"[91].

Ознаками суспільно-політичної стабільності є:

---

[88] Кремень В. Г. Політична безпека України : концептуальні засади та система забезпечення : монографія / В. Г. Кремень, І. Ф. Бінько, С. І. Головащенко. Київ : МАУП, 1998. 92 с.

[89] Публічне управління та адміністрування у сфері національної безпеки: (системні, політичні та економічні аспекти): словник-довідник / уклад.: С. П. Завгородня, М. Г. Орел, Г. П. Ситник / за заг. ред. Д. В. Неліпи, Є. О. Романенка, Г. П. Ситника, Київ : Видавець Кравченко Я. О., 2020, 380 с.

[90] Політологічний енциклопедичний словник / упорядн. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенко. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Київ : Генеза, 2004. 736 с.

[91] Публічне управління та адміністрування у сфері національної безпеки: (системні, політичні та економічні аспекти): словник-довідник / уклад.: С. П. Завгородня, М. Г. Орел, Г. П. Ситник / за заг. ред. Д. В. Неліпи, Є. О. Романенка, Г. П. Ситника, Київ : Видавець Кравченко Я. О., 2020, 380 с.

- *стан суспільства* та *політичної системи*, якому властиві певна стійкість, єдність, цілісність зв'язків між політичними суб'єктами та їх здатність до конструктивної взаємодії щодо досягнення цілей суспільного розвитку;

- *етап розвитку* суспільно-політичної системи, на якому забезпечуються державний суверенітет, територіальна цілісність, соціально-економічний і суспільно-політичний розвиток, стійке функціонування державних і не державних інституцій за рахунок оперативного та адекватного реагування на дестабілізуючі зовнішні та внутрішні фактори та завдяки мобілізації наявного потенціалу держави й суспільства для захисту національних інтересів.

Тому під суспільно-політичною дестабілізацією у суспільстві, яке є соціальною системою, вважаємо такий стан вказаної системи, коли мають місце процеси, які призвели до суттєвого порушення її цілісності, стійкості, здатності щодо ефективної та конструктивної взаємодії її елементів при визначенні та досягненні цілей суспільного розвитку, а також до суттєвого зниження можливостей мобілізації наявного потенціалу для реагування на загрози реалізації життєво важливих інтересів індивіда (громадянина), суспільства та держави, тобто коли знижується ефективність виконання функцій системи державного управління щодо оперативного та адекватного реагування на фактори, які породжують виклики та загрози життєво важливим національним інтересам.

Виконаний нами аналіз також дозволяє дійти висновку, що сьогодні дослідження різних аспектів функціонування соціальних систем досить часто ґрунтуються на основних положеннях та використанні інструментарію, напрацьованих в межах теорії систем та теорії нестабільності (теорії хаосу). При цьому різні аспекти формування та функціонування соціальних систем (інституційні та ідеологічні, нормативне регулювання, функціональну основу, інформаційно-комунікативні елементи тощо) науковці розглядають передусім у контексті їх спроможності забезпечити цілісність структури системи, її розвиток, здатність виконувати основні функції та повернутися у

вихідний стан після збурень, зумовлених впливом тих чи інших факторів Також варто пам'ятати, що соціальні системи є відкритими, нелінійними, їх функціонування та розвиток, тісно пов'язаний з процесами дестабілізації, які мають різну природу та характеристики.

Багато дослідників звертають увагу й на ціннісний підтекст, який практично завжди має місце при дестабілізації соціальних систем. Це зумовлено тим, що ті чи інші суб'єкти соціальної взаємодії, визначаючи зміст та спрямованість своєї поведінки оцінюють ті чи інші фактори, як загрозливі, як такі, що варті уваги, як бажані тощо, а ці оцінки завжди транслюють світоглядно-ціннісні установки суб'єкта оцінювання, доцільним також є введення в науковий обіг наукових категорій "позитивна" та "негативна" дестабілізація.

Якщо говорити про "позитивну" дестабілізацію, як передумову створення додаткових можливостей для переходу на більш перспективну модель розвитку суспільства. У другому випадку "негативну" – про свідоме генерування тими чи іншими суб'єктами такої ситуації нестабільності, яка врешті-решт призводить до соціального хаосу (вибуху) і, як наслідок, до повної структурної руйнації суспільства, як соціальної системи, а відтак і державності. Акцентування уваги на "позитивних" та "негативних" вимірах дестабілізації суспільно-політичної системи дозволяє дещо під іншим ракурсом оцінювати й ті чи інші реформи у політичній, економічній та іншій сферах, особливо коли їх реалізація не забезпечена відповідними ресурсами.

Разом з тим, виявити та виконати системний аналіз всіх чинників та мотивів (цілей) ініціаторів дестабілізації соціальної системи і на цій основі дати достовірний прогноз щодо можливого напряму та параметрів її подальшого розвитку, навіть маючи у своєму розпорядженні перелік можливих альтернатив, досить важко. Це, зокрема, зумовлено тим, що навіть незначна дія (не говорячи про взаємодію!) тих чи інших чинників, зокрема зусилля ініціаторів дестабілізації, спрямовані на досягнення поставлених ними цілей, які до того досить часто є латентними,

тобто прихованими, замаскованими, можуть мати вирішальне значення для остаточного вибору траєкторії розвитку системи. Тільки через деякий час можна дійти висновку, чи була вказана траєкторія (альтернатива) оптимальною з огляду на динаміку розвитку системи, або, навпаки, вона вийшла на траєкторію розвитку, яка є реальною загрозою для природної сутності її існування.

Крім того, проблема вибору оптимальної альтернативи щодо подальшого розвитку соціальної системи ускладнюється не лише внутрішніми суперечливостями, а й часто непередбачуваністю соціальних взаємодій. Суттєві труднощі, як правило, виникають й при визначенні пріоритетності, тобто першочерговості тих чи інших політичних, державно-політичних чи державно-управлінських рішень щодо оперативного та адекватного реагування на дестабілізацію соціальної системи.

На нашу думку, при системному аналізі чинників дестабілізації суспільних систем у контексті її негативного впливу на ефективність державного управління, навряд чи можливим є використання запропонованої ієрархії. У даному випадку критерієм побудови ієрархії вказаних підсистем, яка необхідна для визначення сфери, змісту та пріоритетності управлінських зусиль, спрямованих на реагування на негативні наслідки дестабілізації соціальної системи, має бути рівень загроз життєво важливим національним інтересам у тій чи іншій підсистемі або, іншими словами, потребам її виживання.

Звичайно, історичний досвід розвитку тих чи інших соціальних систем переконливо свідчить, що періоди спадів, застою, підйомів і навіть хаосу та деградації мали і можуть мати місце у будь-якому суспільстві. Це стосується політичних, економічних та інших аспектів його розвитку. При функціонуванні соціальної системи завжди відбувається невпинне формування нової реальності, у результаті чого вона вимушена переходити на новий рівень свого розвитку, змінюючи свою організаційну структуру та цільові функції. Водночас завжди залишається відкритим питання: чи з'являться у суспільства нові можливості для динамічного та безпечного

розвитку у тій чи іншій у сфері життєдіяльності, так би мовити, у постдестабілізаційний період чи ні? Це зумовлено тим, що трансформаційні процеси можуть також призвести і до деградації суспільства, тобто повної руйнації соціального організму (соціальної системи).

Очевидно, що актуальність отримання своєчасної та однозначної відповіді на це питання зростає, коли мають місце очевидні або латентні, свідомі та цілеспрямовані дії тих чи інших ініціаторів дестабілізації суспільно-політичної системи та досить очевидні її негативні наслідки для національної безпеки, передусім для її політичної складової. Безумовно, що вказані дії потребують відповідного реагування передусім суб'єктів системи ДУПБ. Тому комплексним завданням цих суб'єктів є виявлення, ідентифікація, системний аналіз, оцінювання та постійний моніторинг мотивів (цілей) та технологій ініціаторів суспільно-політичної дестабілізації, а також інших чинників, які призводять до неї, а також оцінювання оперативності та адекватності управлінських рішень щодо реагування на наслідки дестабілізації. При цьому не може бути сумніву, що це завдання залишається актуальним незалежно від "позитивного" чи "негативного" контексту наслідків дестабілізації.

Викладене вище свідчить про доцільність визначенням концептуальних засад виокремлення принципових типів дестабілізації суспільно-політичної системи. Тобто при аналізі суб'єктів, об'єктів, мотивів, цілей, технологій тощо вказаної дестабілізації, окрім доцільності запровадження оціночних категорій "позитивна" та "негативна" дестабілізація, не менш актуальним є й вирізнення її певних типів.

У контексті сказаного варто також акцентувати увагу на тому, що визначальним принципом забезпечення прогресивного та стійкого розвитку соціальної системи має бути пошук суспільної злагоди щодо вирішення тих чи інших проблемних питань, зокрема щодо пріоритетів політичних, економічних та інших реформ. Це зумовлено тим, що часто ці реформи, незважаючи на об'єктивну необхідність їх проведення, значною мірою руйнують усталенні традиційні цінності та ідеологічно-

світоглядні уявлення про безпеку життєдіяльності як на рівні окремого індивіда, так і суспільства в цілому. При цьому відсутність національної злагоди щодо вказаних пріоритетів часто є наслідком наявності серед різних соціальних груп і в політичної еліти держави різних уявлень щодо безпекових вимірів політичної, економічної, соціальної та культурної (гуманітарної) стабільності суспільства, в основі яких, як ми вже зазначали, завжди присутній певний ціннісний підтекст.

Останнє зауваження є принципово важливим при виявленні, ідентифікації та оцінюванні небезпек політичній безпеці, які можуть виникати при суспільно-політичній дестабілізації та виборі суб'єктами ДУПБ адекватних управлінських рішень щодо реагування на них.

Таким чином, збурення, які виникають у соціальних системах є поштовхом для їх самозбереження та самовдосконалення. Тому постійний моніторинг та оцінка цих збурень у контексті забезпечення безпечного суспільного розвитку, є обов'язковими при розробці та прийнятті суб'єктами ДУПБ тих чи інших управлінських рішень. Разом з тим чи означає це, як стверджують деякі дослідники, що коли соціальна система перебуває у стані розвитку, її стабільність передбачає, що всі збурення і процеси, які впливають на неї, не спроможні її змінити суттєво, а лише є поштовхом для самозбереження та самовдосконалення (Липинський В.,[92]), а коли має місце підтримка стабільності, то це дозволяє системі перебувати у стані рівноваги, який може забезпечуватися лише за умови, якщо внутрішні або зовнішні параметри цієї системи змінюються не суттєво протягом відносно тривалого проміжку часу, значимого для системи.

Не може бути сумніву, що самозбереження та самовдосконалення соціальної системи навряд чи можливе без зміни її структури та функцій. Навіть коли йдеться про еволюційний розвиток, не кажучи вже про умови реформування

[92] Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Повн. зібр. творів. Т. 6. Кн. 1 / ред. Я. Пеленський. Київ – Філад. : Вид-во Ін-т Східноєвропейських досліджень НАН України, 1995. 470 с.

та трансформації системи головною ціллю яких як раз і є самозбереження системи, шляхом самовдосконалення, адекватного реагування і пристосування до зміни умов середовища її функціонування. Очевидно також, що якщо метою підтримки стабільності соціальної системи є забезпечення перебування її у стані постійної рівноваги, то говорити про стан постійного розвитку втрачає сенс, бо стан рівноваги фактично тотожний ситуації стагнації (застою) у розвитку системи. Зрештою, розвиток суспільства відбувається завдяки тому, що зміна тієї чи іншої підсистеми соціального організму зумовлює зміну його інших підсистем. Саме це робить соціальний організм високоорганізованою системою зі зворотними зв'язками, здатною до саморозвитку та самовдосконалення.

Найважливішими елементами соціального організму є механізми соціальної активності особи та суспільства, функціонування цих механізмів ґрунтується на реалізації схеми: соціальні цінності – ціннісні орієнтації – потреби – інтереси (усвідомлені потреби) – мотиви (спонукання до діяльності) – цілі, яких належить досягти внаслідок цієї діяльності – рішення розпочати діяльність – дії, тобто діяльність, спрямована на задоволення потреб, а також механізмах соціальної диференціації суспільства на соціальні групи та їх інтеграції у складні комплекси соціальних зв'язків, а саме диференціації його життєдіяльності на певні соціальні інститути та інтеграції цих інститутів у складні сукупності інституціональних соціальних взаємодій (Ситник Г.[93]; Матвієнко В.[94]). При цьому останньому механізму притаманні управлінські параметри виміру відповідних соціальних явищ і процесів, тому в ньому визначальну роль відіграють саме управлінські рішення, метою яких є забезпечення ефективного функціонування

[93] Ситник Г. П., Орел М. Г. Публічне управління у сфері національної безпеки: підручник /за заг.ред. Г. П. Ситника, Київ: Видавець Кравченко Я.О. 2020. 360 с.

[94] Матвієнко В. Я. Соціальні технології : монографія. Київ : Укр. пропілеї, 2001. 446 с.

(життєдіяльності) соціального організму, тобто його прогресивного розвитку.

Таким чином, дослідження тих чи інших чинників суспільно-політичної дестабілізації та вплив її наслідків на ефективність державного управління має принципове значення для своєчасної підготовки його суб'єктами адекватних управлінських рішень, які мають за мету зниження рівня загроз національній безпеці, у тому числі й політичній безпеці. При цьому визначальними ознаками вказаної дестабілізації є наявність процесів, які призвели до суттєвого порушення цілісності та стійкості політичної системи та інших соціальних системи, а також здатності до ефективної та конструктивної соціальної взаємодії при визначенні та досягненні цілей суспільного розвитку, мобілізації наявного потенціалу держави для реагування на загрози національним інтересам, тобто коли має місце зниження ефективності виконання функцій суб'єктами державного управління щодо реагування на фактори, які породжують вказані загрози.

Викладене вище також дозволяє дійти висновку, що при дослідженні передумов, перебігу та наслідків суспільно-політичної дестабілізації принципово важливим є застосування системного підходу, як методологічного інструментарію щодо оцінювання політичних економічних та інших аспектів формування нових соціальних систем (переходу їх на інший рівень розвитку), а також врахування їх ціннісного контексту незалежно від "позитивного" чи "негативного" контексту наслідків дестабілізації. Окремої також уваги має бути приділено ґрунтовному аналізу мотивів (цілей) зовнішніх суб'єктів (фізичних і юридичних осіб, міжнародних акторів тощо), зацікавлених у суспільно-політичній дестабілізації, передусім дестабілізації політичної системи та технологій (інструментарію, засобів, способів тощо), які можуть бути ними використані для цілеспрямованого генерування внутрішньополітичної кризи та небезпек державності.

Суспільство перебуває під впливом практично відкритої множини різних факторів, їх взаємодія генерує виникнення

процесів, які часто є причиною перманентних збурень та криз різної інтенсивності у різних системах життєдіяльності суспільстві та держави. Тому важливим етапом інформаційно-аналітичного забезпечення підготовки стратегічних управлінських рішень у сфері політичної безпеки є системний аналіз основних чинників, намірів ініціаторів та можливих наслідків дестабілізації політичної системи, як визначальної передумови суспільно-політичної дестабілізації.

Разом з тим, до цього часу відсутні системні дослідження основних чинників і намірів (цілей) ініціаторів дестабілізації політичної системи та її можливих наслідків, які б дозволили визначити когнітивні ознаки, характерні для тих чи інших типів її дестабілізації. Як правило, при прийнятті державно-управлінських рішень в умовах дестабілізації політичної системи, практично не береться до уваги й важливість забезпечення для її стійкості збалансованості та взаємоузгодження морального, юридичного та концептуального рівнів упорядкування її структурних елементів, тобто стійкості соціального порядку. Не аналізуються також фактори, які є характерними для тих чи інших рівнів соціального збурення, яке, як правило, має місце при суспільно-політичній дестабілізації. Не визначені й особливості підходів щодо дослідження факторів суспільно-політичної дестабілізації.

З огляду на викладене вище, а також на те, що стратегічним завданням суб'єктів системи ДУПБ є утримання політичної систем у стані, за якого загрози національній безпеці будуть мінімізовані, актуальною науковою проблемою є визначення когнітивних ознак, які б дозволили вказаним суб'єктам визначати, який саме тип суспільно-політичної дестабілізації має місце у тому чи іншому випадку та відповідно до цього приймати відповідні управлінські рішення. Вирішення цієї проблеми є також важливим у контексті розробки теоретичних основ формування ефективної національної системи ДУПБ, оскільки це створює додаткові спроможності для неї щодо здійснення оперативного пошуку та реалізації стратегічних політичних, державно-політичних та державно-управлінських рішень

(управлінських альтернатив), адекватних досить широкому колу викликів та загроз життєво важливим національним інтересам, зумовлених суспільно-політичною дестабілізацією.

Виконаний нами аналіз дозволяє дійти висновку, що різним аспектам вказаної проблеми присвятили свої дослідження, зокрема: З. Бауман[95];[96], У. Бек[97], Ж. Бодрійяр[98], В. Горбулін[99], А. Качинський[100], О. Меженська[101], Г. Ситник[102] та ін. Разом з

---

[95] Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевности / Пер. з англ. А. Марчинського. – Київ: Критика, 2013.

[96] Bauman, Z. (2000). Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press. https://giuseppecapograssi.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/01/bauman-liquid-modernity.pdf

[97] Beck, U. (2005). Power in the Global Age: A New Global Political Economy. Cambridge: Polity Press. https://download.e-bookshelf.de/download/0002/9168/77/L-G-0002916877-0004735611.pdf

[98] Baudrillard, J. (1970). La société de consommation. Paris: Denoël. https://monoskop.org/images/b/b2/BAUDRILLARD_Jean_-_1970_-_La_soci%C3%A9t%C3%A9_de_consommation.pdf

[99] Горбулін В. П. Системно-концептуальні стратегії національної безпеки України / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. К.: ДП "НВЦ "Євроатлантикінформ", 2007. 592 с.; Горбулін В.П. Засади національної безпеки України: підручник / Горбулін В.П., Качинський А.Б. К.: Інтертехнологія, 2009. 272 с.; Горбулін В.П., Качинський А.Б., Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Моногр. В.П. Горбулін, А.Б. Качинський. К.: НІСД, 2011. 288 с.

[100] Горбулін В. П. Системно-концептуальні стратегії національної безпеки України / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. К.: ДП "НВЦ "Євроатлантикінформ", 2007. 592 с.; Горбулін В.П. Засади національної безпеки України: підручник / Горбулін В.П., Качинський А.Б. К.: Інтертехнологія, 2009. 272 с.; Горбулін В.П., Качинський А.Б., Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Моногр. В.П. Горбулін, А.Б. Качинський. К.: НІСД, 2011. 288 с.

[101] Меженська О. В. Державний переворот як політичне явище : дис. … канд. політ. наук / О. В. Меженська. 2016. 217 с.

[102] Ситник Г. П. Взаємозумовленість соціальних явищ, які визначають концептами "небезпека" і "безпека", та її врахування в теорії публічного управління // *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 16. С. 61–67; Ситник Г. П. Взаємозумовленість соціальних явищ, які визначають концептами "небезпека" і "безпека", та її врахування в теорії публічного

тим, до цього часу актуальною науковою проблемою залишається концептуалізація типів суспільно-політичної дестабілізації та рівнів соціального збурення, які при цьому мають місце. Невирішеність цієї проблеми породжує труднощі у суб'єктів системи ДУПБ щодо оперативного прийняття стратегічних управлінських рішень, які були б адекватними викликам та загрозам життєво важливим національним політичним інтересам зважаючи на вказану дестабілізацію.

Крім того, у цих та інших дослідженнях, як правило, недостатньо приділяється уваги важливості забезпечення стійкості політичної системи за рахунок збалансованості та взаємоузгодження морального, юридичного та концептуального рівнів упорядкування її структурних елементів, аналізу факторів, які є характерними для тих чи інших рівнів соціального збурення, а також складовим комплексного підходу щодо дослідження факторів дестабілізації політичної системи.

Таким чином, актуальним завданням є визначення когнітивних ознак, які б дозволили суб'єктам системи ДУПБ визначати який саме тип суспільно-політичної дестабілізації має місце у тому чи іншому випадку, а також аналіз чинників, врахування яких є принципово важливим при прийнятті цими суб'єктами стратегічних рішень, які мають за мету мінімізацію негативних наслідків дестабілізації для політичної безпеки, оскільки їх ігнорування може трансформуватися у системну кризу.

Виконаний нами аналіз підходів щодо вирішення вказаної вище проблеми дозволив дійти висновку про необхідність здійснювати дослідження природи суспільно-політичної дестабілізації, зокрема й політичної системи із залученням інструментарію різних галузей наукових знань: філософських,

управління // *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 16. С. 61–67; Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою України : теорія і практика : монографія. Київ : Вид-во НАДУ, 2004. 408 с.; Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник. К.: НАДУ, 2012. 544 с.

соціологічних, політичних, юридичних, публічного управління та адміністрування, національної безпеки та інших. Важливим також є залучення теорії систем, теорії синергетики, загальної теорії безпеки, згідно яких вказана дестабілізація має розглядатися у контексті спроможності системи забезпечити цілісність структури та виконання її основних функцій до, під час та після збурень, зумовлених кризовими явищами (кризами). Крім того, як ми зазначали у попередньому розділі, системний аналіз чинників суспільно-політичної дестабілізації має розглядатися у контексті оцінювання як "позитивних", так і "негативних" її наслідків для подальшого розвитку суспільства та забезпечення політичної безпеки.

З огляду на важливість уникнення невиправданих витрат ресурсів на подолання кризових явищ, які час від часу стають об'єктивною реальністю у процесі функціонування соціальних систем перш за все виокремимо когнітивні ознаки дестабілізації політичної системи, ініціаторами якої (юридичні та фізичні суб'єкти) є прихильниками поступових, узгоджених за часом і ресурсами змін, шляхом проведення відповідних реформ у вказаній системі, тобто йдеться про реформи і, відповідно, зміни еволюційного характеру.

У даному випадку принциповою особливістю є те, що серед ініціаторів дестабілізації можуть бути як політичні суб'єкти, які перебувають на вершині політичної влади, так і їх опоненти. Важливим чинником є також наявність або відсутність певного суспільного консенсусу, тобто підтримки з боку суспільства щодо доцільності здійснення тих чи інших реформ. Як правило, ці реформи розглядаються їх прихильниками, як необхідна умова пошуку додаткових можливостей для прогресивного розвитку та підвищення ефективності функціонування політичної системи в умовах суттєвих змін зовнішніх та внутрішніх чинників, які визначають траєкторію розвитку суспільства.

У даному випадку завжди існує певний ризик, що ініціатори дестабілізації не зможуть повною мірою досягнути поставлених цілей. Це зумовлено тим, що, як правило, обґрунтування тих чи інших цілей розвитку соціальної системи пов'язане з

урахуванням результатів прогнозування розвитку зовнішнього та внутрішнього середовища її функціонування на певну перспективу, а вони завжди мають ймовірнісну складову. Разом з тим чітке розуміння політичним керівництвом життєво важливих національних інтересів, адекватна оцінка можливих засобів та способів щодо їх реалізації, належна самокритичність та відкритість в оцінках результатів реформ, а також широка їх підтримка з боку інститутів громадянського суспільства та громадян, дозволяють належним чином визначити основні вектори та стратегічні завдання щодо поступового реформування тієї чи іншої соціальної системи еволюційним шляхом і, таким чином, уникнути ситуації її стагнації.

З огляду на головну мету ініціаторів дестабілізації політичної системи, а саме реформування її для набуття певної динаміки розвитку суспільно-політичних відносин у пост-дестабілізаційний період та акцентування уваги передусім на еволюційних підходах щодо її досягнення, зумовлену нею суспільно-політичну дестабілізацію доцільно вважати дестабілізацією *еволюційного* типу.

Варто зазначити, що накопичений історичний досвід реформування соціальних систем пов'язаний із її дестабілізацією еволюційного типу, зокрема у пострадянських країнах, свідчить, що у разі відсутності належного моніторингу результатів змін та, у разі необхідності, уточнення параметрів реформ, скоріш всього її ініціатори попадуть у ситуацію, яку можна назвати зачарованим колом та охарактеризувати метафорою "реформи заради реформ". Тому є всі підстави стверджувати, що за вказаних умов, це є однією із закономірностей суспільно-політичної дестабілізації еволюційного типу. Йдеться про своєрідну пастку, в якій будуть набувати все більш очевидних обрисів реальні загрози деградації тих чи інших соціальних систем, у тому числі й політичної системи та, як наслідок, суспільного життя.

Як правило, варто очікувати, що у такому випадку поступово будуть зростати й загрози політичній безпеці, через невідповідність основних параметрів організаційно-

функціональної структури політичної системи характеристикам середовища її існування При цьому ті чи інші цілі задекларованих та започаткованих реформ можуть стати, зокрема, предметом само піару певних політиків, буде спостерігатися невпинне зниження можливостей соціальних механізмів, які забезпечують нормальне функціонування суспільства, що врешті-решт може призвести до їх катастрофічного руйнування. Це у кінцевому підсумку може поставити на порядок денний питання про існування державності як такої. Яскравим прикладом підтвердження сказаного є аналіз змісту низки започаткованих реформ у всіх сферах суспільного життя в останні роки існування СРСР, того, як вони втілювалися у життя, що стали однією з причини розпаду.

В цілому виконаний аналіз наукової та спеціальної літератури дозволяє дійти висновку, що когнітивними (визначальними) ознаками суспільно-політичної дестабілізації еволюційного типу, зумовленої намаганням реформувати політичну систему, є такі:

- ініціатори дестабілізації є прихильниками поступових, узгоджених за часом і ресурсами змін політичної системи, тобто вважають, що зміни мають відбуватися еволюційним шляхом;

- серед ініціаторів дестабілізації можуть бути як політичні сили (партії), які перебувають на вершині політичної влади, так і їх опоненти;

- має місце наявність певного суспільного консенсусу, тобто підтримка з боку суспільства щодо доцільності еволюційних змін політичної системи;

- реформи розглядаються їх прихильниками, як необхідна умова пошуку додаткових можливостей для прогресивного розвитку та підвищення ефективності функціонування політичної системи в умовах суттєвих змін зовнішніх та внутрішніх чинників, які визначають траєкторію розвитку суспільства;

- має місце досить чітке розуміння з боку вищого політичного керівництва держави поточних життєво важливих національних інтересів, адекватна оцінка можливих засобів та

способів щодо їх реалізації, належна самокритичність та відкритість в оцінках результатів реформування політичної системи;

- основні вектори та завдання реформування політичної системи чітко визначені, підтримуються інститутами громадянського суспільства та переважною більшістю громадян країни.

Принципово інший тип суспільно-політичної дестабілізації може мати місце, коли ініціаторами реформування політичної системи є політичні сили (партії), які перебувають на вершині політичної влади, а їх головною метою є певна модернізація системи у контексті зміни тих чи інших векторів суспільного розвитку, які на думку ініціаторів дестабілізації є раціональними. У даному випадку йдеться про спробу ініціювання реформування політичної системи, так би мовити, "зверху".

Звичайно, у даному випадку ініціатори дестабілізації можуть мати досить щире бажання перевести політичну систему на траєкторію прогресивного розвитку шляхом реалізації моделі, яка більш адекватна суспільним очікуванням. Проте вони можуть переслідувати й інші цілі, які за своєю суттю будуть виключно егоїстичні та корисливі. Наприклад, такою ціллю може бути утримання у своїх руках важелів державної влади за будь-яку ціну або отримання вигоди економічного характеру.

Певною мірою можна стверджувати, що тотальний перехід від соціально орієнтованої економіки, характерної для пострадянських країн до неоліберальної передбачав використання технологій (інструментів) дестабілізації політичних і економічних основ життєдіяльності суспільства та держави, яка отримали узагальнену назву "шокова терапія". Як показав час, ініціатори "шокової терапії", наслідком якої була неминуча суспільно-політична дестабілізація, мали передусім за мету отримання власної економічної вигоди. Очевидно, що для досягнення цієї мети перш за все необхідно було за будь-яку ціну зруйнувати усталені соціальні стереотипи поведінки у переважної частини населення. Для цього, як правило, використовувався досить широкий арсенал засобів і способів від

так званої “чудодійної та невидимої руки” ринкової економіки, яка автоматично оптимізує соціально-економічні відносини до тези, що державні інститути мають відігравати своєрідну роль “нічного сторожа” у регулюванні суспільно-політичних та соціально-економічних відносин. Завдання щодо переведення політичної системи на більш прогресивну траєкторію свого розвитку, як показав час, було відносно другорядним.

Сказане переконливо підтверджує досвід пострадянських країн, де у пост дестабілізаційний період політична система модернізувалася головним чином під потреби правлячої політичної еліти, яка переважно складалася з колишньої комуністичної номенклатури. Ця еліта із палких будівничих світлого комуністичного майбутнього стрімко перетворилася в затятих прихильників капіталістичного ладу. Як наслідок, в їх руках опинилися величезні матеріальні та фінансові ресурси, а катастрофічне зростання соціальної нерівності та зубожіння населення набуло нечуваних темпів.

Таким чином, мотиви ініціаторів дестабілізації політичної системи та модернізаційні за своєю сутністю підходи для набуття нею певної динаміки розвитку у пост-дестабілізаційний період, дозволяють дійти висновку, що у даному випадку буде мати місце суспільно-політична дестабілізація *модернізаційного* типу когнітивними (визначальними) ознаками якої є такі:

- ініціаторами дестабілізації є політичні сили, які перебувають на вершині політичної влади і метою яких є модернізація політичної системи у контексті зміни векторів суспільно-політичного розвитку, тобто йдеться про спробу ініціювання змін у політичній системі, а через неї і в інших системах так би мовити, “зверху”;

- ініціатори дестабілізації можуть мати щире бажання перевести політичну систему на траєкторію прогресивного розвитку, але можуть переслідувати й корисливі цілі, наприклад, утримати в своїх руках важелі державної влади;

- досягнення мети ініціаторів дестабілізації, як правило, передбачає руйнування усталених соціально-економічних стереотипів поведінки переважної частини населення, тому

реформування політичної системи завжди супроводжується суттєвими змінами в інших суспільних інститутах;

- часто у пост-дестабілізаційний період політична система трансформується під потреби правлячої еліти, яка при цьому змінює свої ціннісні установки та пріоритети.

І насамкінець варто вирізняти соціальні системи, де об'єктивно назріли досить очевидні та кардинальні реформи, у тому числі політичного характеру, але їм на заваді стоять корумповані або досить консервативні за своєю суттю політичні сили та режими. У такому випадку ініціаторами дестабілізації політичної системи можуть бути суб'єкти, які твердо переконані, що саме вони й є носіями прогресивних ідей. Така дестабілізація дійсно може стати передумовою для зняття перепон на шляху розвитку нового типу суспільно-політичних відносин та, відповідно, кардинальної, революційної за своєю суттю, модернізації політичної системи. Тому, якщо після суспільно-політичної дестабілізації політична система вона вийде на траєкторію прогресивного розвитку, про що, наприклад, буде свідчити створення кращих умов для прав і свобод, а також самореалізації громадян у всіх сферах їх життєдіяльності, зростання якості їх життя, зниження рівня соціальної напруженості, то будуть всі підстави стверджувати про "позитивний" характер вказаної дестабілізації.

Разом з тим, історичний досвід свідчить, що часто, незважаючи на прогресивні цілі ініціаторів революційних змін, існує значний ризик, що суспільно-політична дестабілізація може призвести до збройного громадянського конфлікту і навіть громадянської війни з усіма їх наслідками. При цьому, очевидно, що ризик такого конфлікту значно зростає, коли цілі ініціаторів дестабілізації не відповідають об'єктивним потребам розвитку суспільства, не підтримуються ним, а фактично спрямовані на задоволення егоїстичних потреб ініціаторів або їх досить суб'єктивним, тобто науково не обґрунтованим, уявленням про "світле" майбутнє.

У даному випадку суспільно-політичної дестабілізації передумовою виходу політичної системи на траєкторію

прогресивного розвитку у пост-дестабілізаційний період є здійснення низки реформ, головною метою яких фактично є кардинальна трансформація суспільно-політичних відносин, тобто формування у цей період принципово іншого суспільно-політичного укладу. Тому з огляду на головну мету ініціаторів дестабілізації політичної системи та революційний за своїм змістом характер завдань, виконання яких спрямоване на кардинальну трансформацію суспільно-політичних відносин, у даному випадку буде мати місце суспільно-політична дестабілізація *трансформаційного* типу.

При цьому, як ми зазначали, можливі ситуації, коли суб'єкти (ініціатори) дестабілізації політичної системи та їх прихильники можуть і не досягти поставлених цілей, тобто система не вийде на траєкторію прогресивного розвитку, а відтак буде мати місце її подальша стагнація. У такому випадку, очевидно, що питання необхідності проведення радикальних змін у політичній системі та набуття нею нової якості буде відтерміновано на певний час.

Таким чином, когнітивними (визначальними) ознаками суспільно-політичної дестабілізації, які будуть свідчити, що має місце дестабілізація трансформаційного типу є такі: ініціаторами дестабілізації є суб'єкти, які переконані, що саме вони є носіями прогресивних ідей та знаходяться в опозиції до вищого політичного керівництва держави (правлячого режиму), яке, на їх думку, стоїть на заваді назрілих, очевидних, прогресивних та кардинальних суспільно-політичних реформ; головна мета ініціаторів дестабілізації політичної системи – трансформація її у таку, де у пост-дестабілізаційний період будуть мати місце принципово інші суспільно-політичні відносини; ініціатори дестабілізації можуть мати щире бажання перевести політичну та інші соціальні системи на траєкторію прогресивного розвитку, але завжди є певний ризик, що суспільно-політична дестабілізація, зумовлена трансформаційними змінами політичної системи, може призвести до збройного громадянського конфлікту або навіть до громадянської війни; ризик громадянського конфлікту або громадянської війни

зростає, коли цілі ініціаторів дестабілізації насправді не адекватні потребам суспільного розвитку.

Очевидно, що запропоновані вище типи суспільно-політичної дестабілізації тісно пов'язані. Наприклад, дестабілізація політичної системи, яка на початковому етапі з огляду на проголошені наміри та здійснені перші кроки призвела до суспільно-політичної дестабілізації, яка мала чіткі ознаки модернізаційного типу, може в подальшому, залежно від характеру та масштабів проведених реформ, набути ознак трансформаційного типу або еволюційного типу. Це значною мірою залежить не тільки від щирості намірів та політичної волі ініціаторів дестабілізації, а й наявних у їх розпорядженні ресурсів (матеріальних, фінансових, силових та інших) та, безумовно, ступеня підтримки суспільством тих чи інших реформ.

Варто акцентувати увагу й на тому, що вище апріорі вважалося, що ініціаторами (суб'єктами) дестабілізації політичної системи є ті чи інші внутрішні сили (партії, соціальні групи тощо). Проте серед ініціаторів дестабілізації можуть бути й зовнішні сили, тобто суб'єкти міжнародних відносин, які переслідують свої егоїстичні цілі. Це, зокрема, можуть бути інші держави (групи держав), ТНК, юридичні і навіть фізичні особи, які для реалізації цих цілей часто створюють ті чи інші організації (фонди, трасти тощо).

Очевидно, що в сучасному глобалізованому світі поза межами держави завжди знайдуться як прихильники, так і противники ініціаторів дестабілізації політичної системи, і далеко не факт, що вони не будуть переслідувати деструктивних для подальшого розвитку системи цілі.

В цілому стратегії та технології, які сьогодні використовують зовнішні суб'єкти для суспільно-політичної дестабілізації тієї чи іншої країни, наслідком якої фактично є створення політичної кризи, як правило, поєднують цивілізаційний і геополітичний підходи. Вони дозволяють більш повно з'ясувати сутність політики цих суб'єктів та її наслідки для країни. Проте це тема окремого дослідження, яке виходить далеко за межі нашої роботи. Те саме, між іншим, можна

стверджувати й щодо дослідження передумов доцільності штучної ініціації тих чи інших кризових ситуацій, оскільки намагання з боку провладної еліти зберегти стабільність політичної системи за будь-яку ціну може призвести до втрати динаміки її розвитку, незважаючи на те, що позитивні зміни у розвитку тієї чи іншої соціальної системи й передбачають подолання саме таких ситуацій на шляху пошуку перспективних шляхів її розвитку.

В кінцевому підсумку, визначаючи когнітивні ознаки, які характерні для того чи іншого типу суспільно-політичної дестабілізації завжди варто мати на увазі, що суспільство є соціальною системою. Такі системи, як відомо, з одного боку, тісно пов'язані з середовищем свого існування, а з іншого – мають досить високий ступінь самодостатності та самоорганізації відносно нього. Створені суспільством соціальні системи немов би виростають із середовища, а результати їх функціонування розвитку, в свою чергу, змінюють середовище. Вказана обставина обов'язково має бути врахована при системному аналізі чинників і мотивів ініціаторів дестабілізації політичної системи та зумовленої нею суспільно-політичної дестабілізації та її наслідків для політичної безпеки.

Перш за все варто мати на увазі, що у процесі функціонування політичної системи одночасно відбуваються процеси структуризації та розвитку середовища її існування шляхом внесення до нього певного порядку. Цей порядок можна розглядати як важливу передумову забезпечення стійкості певним чином зорієнтованих елементів середовища, одним із яких і є вказана система. В цілому вирішення проблеми забезпечення стійкості соціального порядку є важливою передумовою забезпечення політичної безпеки. Тому вона заслуговує детального розгляду, що й буде зроблено нами у наступному розділі.

Тут зазначимо, що при аналізі стійкості соціальних систем В. Могілевський запропонував виділяти три рівні вказаного порядку: нижній (моральний рівень), який структурується категоріями (нормами) морального порядку, що є визначальними

для суспільства; середній (юридичний рівень), який структурується нормами права; верхній (концептуальний рівень), який вибудовує певну концепцію розвитку суспільства (цілі розвитку, механізми їх досягнення, необхідні ресурси тощо). При цьому варто погодитися з Г. Ситником[103], який стверджує, що недостатня структурованість будь-якого із зазначених рівнів, зокрема, наявність суперечностей у цінностях на кожному рівні і принципах щодо їх захисту та неузгодженість цілей між ними призводить до деструктивних процесів у соціальній системі, що, зрештою, може призвести навіть до втрати державності (Валевський О.[104]). Це також означає, що досліджуючи чинники суспільно-політичної дестабілізації суспільства необхідно враховувати, що для нього, як і для будь-якої соціальної системи, існують певні порогові величини характеристик функціонування, перевищення яких може зруйнувати його структуру або унеможливити виконання ним основних суспільних функцій. При цьому важливим є також аналіз взаємодії чинників, які можуть підсилювати або нейтралізувати вплив один одного здійснюючи вплив на вказані характеристики функціонування системи.

Таким чином, суб'єктам ДУПБ необхідно постійно здійснювати моніторинг та оцінювання динаміки змін чинників, які характеризують спроможність політичної системи

---

[103] Ситник Г. П. Взаємозумовленість соціальних явищ, які визначають концептами "небезпека" і "безпека", та її врахування в теорії публічного управління // *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 16. С. 61–67; Ситник Г. П. Взаємозумовленість соціальних явищ, які визначають концептами "небезпека" і "безпека", та її врахування в теорії публічного управління // *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 16. С. 61–67; Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою України : теорія і практика : монографія. Київ : Вид-во НАДУ, 2004. 408 с.; Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник. К.: НАДУ, 2012. 544 с.;

[104] Валевський О. Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : монографія / О. Л. Валевський. Київ : НІСД, 2001. 240 с.

виконувати функції, що на неї покладаються, у період дестабілізації. Передусім це стосується її функцій щодо виконання завдань пов'язаних із забезпеченням: державного суверенітету, як політичного, так і економічного; територіальної цілісності; захисту основ конституційного ладу; дотримання визначених конституційно-правовими нормами процедур правонаступності влади; спроможності політичних інститутів та інституцій (механізмів) щодо адекватного впливу на параметри, від яких залежить рівень соціального збурення, яке завжди має місце в умовах того чи іншого типу дестабілізації суспільно-політичної системи.

Очевидно, що той чи інший рівень соціального збурення, яке завжди має місце при суспільно-політичній дестабілізації, зумовлює формування певного потенціалу та спектру загроз безпеці життєдіяльності індивіду, тій чи іншій соціальній групі, суспільству в цілому та ефективному функціонуванню державних інститутів та інституцій. Тому для ідентифікації цих рівнів та оцінювання характерних для них загроз політичній безпеці доцільно мати певну градацію цих рівнів. Використовуючи напрацювання Г. Ситника [105] щодо ідентифікацій рівнів соціального збурення, уявляється доцільним при суспільно-політичній дестабілізації вирізняти такі ситуації та характерні для них рівні соціального збурення: стабільний стан – це майже ідеальний стан у суспільстві, який характерний для початку дестабілізації; соціальний сплеск, який зумовлений різким погіршення ситуації в одній із сфер суспільного життя у зв'язку з реалізацією започаткованих реформ; соціальна напруженість, яка є наслідком розповсюдження серед населення

[105] Ситник Г. П. Основи стратегічного планування національної безпеки : навч. посіб. / Г. П. Ситник, М. Г. Орел ; за ред. Г. П. Ситника. К. : ВПЦ "Київський університет", 2022. 208 с.; Ситник Г. П. Про один із підходів щодо концептуалізації соціального явища, яке визначають поняття «національна безпека в теорії публічного управління // *Вчені записки Таврійського національного університету імені Вернадського* (серія: Державне управління). 2019.Том 30 (69), № 5. С.17-22; Ситник Г. П., Орел М. Г. Публічне управління у сфері національної безпеки: підручник /за заг.ред. Г. П. Ситника, Київ: Видавець Кравченко Я.О. 2020. 360 с.

невдоволення існуючим порядком речей, наприклад, зростанням цін на продовольство, корупції, безробіття, організованої злочинності, зневіри у позитивних змінах тощо; структурна криза, це ситуація, коли виникають кризові явища в окремих ланках управління політичної системи, а у керівництва держави відсутня політична воля та чітка програма дій щодо адекватного реагування на них та щодо здійснення заходів, метою яких є зниження рівня загроз безпеці індивіду, суспільству та державним інститутам; режимна (політична) криза, коли має місце незадоволеність активної частини населення ситуацією, яка склалася через суспільно-політичної дестабілізації та яка переноситься на ставлення до представників органів державної влади, які, як правило, значною мірою деморалізовані, наслідком чого є реальна загроза порушення цілісності політичної системи; соціальний вибух, коли відбувається руйнація державних інститутів та інституцій (механізмів), тобто руйнування силовим шляхом існуючого політичного устрою, а боротьба за державну владу, як правило, призводить до громадянської війни.

Варто зазначити, що умовах політичної кризи може наступити безвладдя в тих чи інших регіонах, а в частини населення може проявлятися почуття агресивності, як результат, різко зростає загроза руйнування державних інститутів та повалення силовим шляхом існуючого політичного устрою. В цілому, наслідки перебігу подій та їх розвиток в умовах політичної кризи важкопередбачувані, оскільки процеси суспільно-політичної дестабілізації часто і досить швидко виходять із під контролю вищого керівництва держави.

З огляду на викладене вище принципово важливим є попередження політичної кризи, а у разі її настання – запобігання перетворенню її у соціальний вибух. З цією метою доцільно мати завчасно розроблений орієнтовний перелік завдань (дій) суб'єктів ДУПБ, виконання яких дозволило б уникнути політичної кризи, а у разі її настання не призвело до переростання її у соціальний вибух.

Оскільки, як зазначалося вище, в умовах структурної кризи, виникають кризові явища лише в окремих ланках управління, це

означає, що вказана ситуація може розглядатися як потенційна загроза для політичної безпеки. В умовах політичної кризи незадоволеність населення переноситься на ставлення до всіх представників органів державної влади, тому має місце переростання вказаної загрози в реальну, передусім у загрозу порушення цілісності політичної системи.

Очевидно, що для недопущення переростання структурної кризи в політичну кризу суб'єкти ДУПБ мають здійснювати комплекс дій передусім щодо: виявлення суб'єктів, які генерують небезпеки політичній безпеці, оцінювання їх можливої протидії реалізації життєво важливим інтересам у політичній сфері та визначення умов, за яких ці суб'єкти можуть застосувати силові методи; уточнення обсягів збитків політичній безпеці; розробки плану заходів щодо зниження рівня небезпеки політичній безпеці, у тому числі щодо додаткового захисту та оборони об'єктів критичної інфраструктури із залученням наявних сил і засобів; розробки та проведення спеціальних інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на консолідацію суспільства та нейтралізацію діяльності суб'єктів небезпек політичній безпеці.

Разом з тим, якщо уникнути політичної кризи не вдалось, то для недопущення її переростання в соціальний вибух, окрім перерахованих заходів, суб'єкти ДУПБ мають невідкладно здійснити й інші заходи, серед яких, передусім: підготовка у порядку встановленому чинним законодавством управлінських рішень щодо введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, а в невідкладних випадках – і рішень щодо оголошення загальної або часткової мобілізації та визначення передумов їх прийняття; підготовка звернень до міжнародних інститутів безпеки та міжнародної спільноти за допомогою; забезпечення додаткового захисту та оборони об'єктів критичної інфраструктури, а у разі необхідності невідкладна ліквідація наслідків їх руйнування (захоплення).

Очевидно, що зростання рівня соціального збурення не обов'язково може проходити через всі вищезазначені стадії. Наприклад, чим більший дискомфорт відчуває населення у

процесі суспільно-політичної дестабілізації, тим більше проявляється почуття пригніченості, яке характерне для соціальної напруженості, яка, в свою чергу, може швидко трансформуватись у політичну кризу.

Викладене вище свідчить про необхідність запровадження комплексного підходу щодо дослідження чинників, суб'єктів та цілей реформування (трансформації) політичної системи, наслідком чого є суспільно-політична дестабілізація, у контексті забезпечення політичної безпеки. Основними елементами вказаного підходу мають бути: застосування принципів і підходів системно-синергетичного аналізу, що дозволяє врахувати з системних позицій низку факторів, які здійснюють вплив на безпечний розвиток соціальної системи та синергетичний ефект їх взаємодії; врахування суттєвих змін пріоритетів у структурі виробництва, де визначальною стає власність на інтелектуальні здобутки, знання, інформацію, відкриття, наукомісткі технології; розуміння того, що сучасні системи забезпечення національної безпеки складаються із досить складних та взаємопов'язаних політичних, економічних, правових, інформаційних, технічних та інших підсистем; врахування світоглядно-філософських, політологічних, соціологічних, правових та етичних аспектів вирішення проблеми забезпечення політичної безпеки, а не тільки управлінських.

Варто акцентувати увагу на тому, що при дослідженні чинників суспільно-політичної дестабілізації застосування принципів і підходів системно-синергетичного аналізу зумовлене необхідністю комплексного врахування низки факторів, які сьогодні справляють визначальний вплив на розвиток національних політичних систем та забезпечення політичної безпеки. Серед них, зокрема: необхідність врахування еволюційних законів розвитку природи та суспільства; зростання динаміки змін ціннісних орієнтацій індивідів та соціальних груп в умовах постмодерну; важливість вибору концепції (стратегії) суспільного розвитку, за якої досягається гармонізація соціальних, економічних, політичних та гуманітарних взаємовідносин.

Крім того, у контексті виокремленого типу суспільно-політичної дестабілізації принципово важливим є дослідження правових та етичних аспектів забезпечення політичної безпеки. Його результати дозволяють визначити та зафіксувати на законодавчому рівні етичні межі щодо вибору пріоритетів та можливих (допустимих) засобів і способів забезпечення політичної безпеки за того чи іншого із зазначених вище рівнів соціального збурення, які можуть мати місце при дестабілізації політичної системи. Це обумовлено тим, що у тріаді "безпека людини – безпека суспільства – державна безпека" їх співвідношення може бути різним залежно від динаміки та наслідків дестабілізації політичної системи. Наприклад, якщо внаслідок дестабілізації виникне громадянський конфлікт, який має велику ймовірність переростання у збройний, то, очевидним стає пріоритет забезпечення державної безпеки, бо на перший план висуваються завдання щодо збереження територіальної цілісності, суверенітету та конституційного ладу в країні.

Таким чином, на основі системного аналізу основних чинників і намірів (цілей) ініціаторів дестабілізації політичної системи, її очікуваних наслідків та у контексті підготовки інформаційно-аналітичного підґрунтя для прийняття суб'єктами системи ДУПБ стратегічних управлінських рішень нами виокремлені когнітивні ознаки, які дозволяють цих суб'єктам, визначати, який саме тип дестабілізації політичної системи має місце: еволюційний, модернізаційний, трансформаційній чи комбінований. При цьому при виявленні та системному аналізі чинників і мотивів ініціаторів дестабілізації політичної системи окремої уваги заслуговують цілі, стратегії і технології підриву суспільно-політичної стабільності, які можуть використовувати зовнішні сили для цілеспрямованого генерування загроз національній безпеці, зокрема соціальної кризи.

Стійкий розвиток політичної системи передбачає структуризацію середовища її існування шляхом внесення до нього певного порядку. Тому вказаний порядок доцільно розглядати як передумову забезпечення стійкості системи та виділяти: моральний, юридичний та концептуальний рівні, які

взаємопов'язані. Відсутність належної узгодженості між цими рівнями є своєрідною Ахіллесовою п'ятою політичної системи, що зумовлює необхідність першочергової уваги до цього питання при аналізі мотивів ініціаторів дестабілізації системи.

При дестабілізації політичної системи необхідно здійснювати моніторинг забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності, захисту конституційного ладу, дотримання процедур забезпечення правонаступності влади, а також спроможності державних інститутів та інституцій щодо адекватного реагування на ті чи інші рівні соціального збурення (стабільний стан; соціальний сплеск; соціальна напруженість; структурна криза; режимна (політична) криза; соціальний вибух).

2.3. Інституціонально-цивілізаційний підхід до формування механізмів забезпечення безпеки та стійкості соціальних систем

Національну стійкість ми розглядаємо соціальну систему, яка складається із множини взаємозумовлених елементів. Це дозволяє суттєво просунутися у вирішенні проблеми розкриття сутності національної стійкості, здійснювати пошук її оптимальної організаційно-функціональної структури та механізмів забезпечення.

Більшість проблем функціонування та розвитку соціальних систем мають інституціональне походження[106]. Тому доцільним є застосування інституціонального підходу, який здатен найбільш повно забезпечити вивчення соціальної системи в її безпосередньому взаємозв'язку з іншими системами.

Інституціональний підхід має потенційно високу спроможність до ґрунтовного дослідження та всебічного аналізу соціальних систем як об'єктів публічного управління, а як методологічна основа створює умови для активізації

[106] Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт; [пер. з англ. І. Дзюб]. К. : Основи, 2000. 198 с.; Дуґлас Норт, Джон Волліс, Баррі Вайнгест. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. К.: Наш формат. 2017. 352 с.

різноманітних міждисциплінарних досліджень соціальних систем. Він забезпечує відстеження інституціональних кількісно-якісних змін та перетворень різних соціальних інститутів, аналіз інституціональних факторів, як сукупності фундаментальних історичних передумов розвитку, політичних, економічних, правових, соціальних та духовних (культурних) правил і норм, які визначають рамкові умови функціонування соціальних систем[107].

Розгляд національної стійкості як соціальної системи дозволяє досліджувати її з використання концепту "соціальний порядок"[108]. Вказаний концепт, як нами було показано є важливим при дослідженні теоретичних основи державного управління у сфері політичної безпеки[109]. Тому, як на нашу думку, використання концепту "соціальний порядок також може знизити концептуальну невизначеність при розкритті сутності явища, яке позначають концептом "національна стійкість".

Що до цивілізаційного підходу, то передусім варто зазначити, що в індустріальну епоху під цивілізацією розуміли той чи інший рівень та результати технологічного освоєння дійсності в контексті накопиченого матеріального та духовного багатства. Сьогодні до цього поняття вдаються, коли хочуть позначити способи та форми реалізації людської сутності в контексті гармонізації відносин у системі "суспільство – людина – природа" та зміцнення єдності, консолідації людства, як спільноти, перед глобальними загрозами його існуванню. Багато фахівців переконані, що новий порядок розвитку людства за своєю суттю передбачає заперечення багатьох цінностей індустріальної епохи. Очевидно, це побічно зачепить і основні уявлення про національну стійкість, структуроутворюючим

[107] Петроє О. Інституціональний підхід як методологічна основа дослідження та аналізу соціальних систем у державному управлінні. URL: irbis-nbuv.gov.ua > cgibin > irbis_nbuv > cgiirbis_64 > znpnadu_20

[108] Гоббс Т. Левіафан. К.; Дух і Літера, 2000. 6 0 6 с.

[109] Орел М. Г. Теоретичні основи державного управління у сфері політичної безпеки: монографія. Київ: "Поліграф плюс", 2019. 320 с.

фактором якої є національні цінності та підходи щодо формування механізмів її забезпечення.

Водночас уже сьогодні очевидно, що новому порядку розвитку людства властиві риси та закономірності, які не є простим продовженням старих і багато чим від них відрізняються. Варто також погодитися з тими, які стверджують, що керованість з боку людини динамікою подальшого суспільного розвитку має стати домінуючою характеристикою буття. Тому відносини між суспільною системою та її окремими сферами, рівнями, підсистемами, іншими елементами мають стати рівноцінним індивідуальним виміром суспільного цілого, до якого вони належать.

З огляду на вищесказане, а також з огляд на політичні та соціально-економічні потрясіння глобального характеру, останні десятиріччя ознаменувалися активізацією пошуку шляхів та механізмів забезпечення безпеки соціальних систем (міжнародних та національних). Зусиллями багатьох учених сформувалася певна схема дослідження та формування механізмів забезпечення безпеки, яку можна назвати класичною. В її основі покладено твердження, яке набуло обрисів канонічної дослідницької моделі і стосовно національної безпеки зводиться до наступного.

Національна безпека є інтегральна характеристика безпеки людини, безпеки суспільства та державної безпеки, а її бажаний рівень залежить від дотримання у процесі стратегічного публічного управління деякої комбінації змінних у трикутнику: "національні інтереси" – "небезпеки щодо їх реалізації" – "можливості держави"[110]. Тому створення належних умов для підтримки бажаного рівня захищеності національних інтересів, забезпечення цілісності об'єктивно диференційованого суспільства, визначальною передумовою якої є національна

[110] Ситник Г. П., Орел М. Г. Публічне управління у сфері національної безпеки: підручник /за заг.ред. Г. П. Ситника, Київ: Видавець Кравченко Я.О.2020. 360 с.; Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник. К.: НАДУ, 2012. 544 с.

стійкість та нейтралізація небезпеки здатності держави відстоювати вказані інтереси, як правило, є найвищий пріоритет державної політики. У цьому контексті розв'язуються й проблеми формування різноманітних механізмів реагування (політичних, економічних та інших) на небезпеки розвитку людини, суспільства і держави.

Неупереджений аналіз дозволяє дійти висновку, що механізми забезпечення національної безпеки провідних країн світу побудовані згідно описаної вище моделі є збалансованими, досконалими та досить ефективними. Про це, зокрема, свідчить несуперечливість нормативної бази їх функціонування, стандартів, належна увага до створення відповідних інституційних структур, якість підготовки й укомплектування їх професіоналами високого рівня, постійне вдосконалення методології визначення пріоритетів політики безпеки та процедур прийняття стратегічних управлінських рішень.

Водночас в інших країнах спроби побудувати аналогічні механізми, не є достатньо успішними. Недостатніх економічних, політичних, воєнних та інформаційних можливостей цих країн вказані механізми у кращому випадку спроможні гарантувати лише асиметричний характер реакції на небезпеки для своїх громадян і держави в цілому з боку інших країн. Це свідчить про не універсальність класичної парадигми формування та дослідження механізмів забезпечення національної безпеки.

З іншого боку, сьогодні стає все очевиднішим, що пошук оптимальних рішень з питань безпеки все частіше виходить за межі класичної парадигми. Це зумовлено тим, що, як правило, вказаний пошук необхідно здійснювати у деякому багатомірному просторі. У цьому просторі все активніше проявляють себе інші суб'єкти міжнародних відносин, наслідки важко передбачуваних суспільно-політичних процесів національного та регіонального рівня, активізованих глобалізацією. Це приводить до гострих дебатів про найбільш ефективну концептуальну основу формування механізмів забезпеченню міжнародної та національної безпеки (реалізм, конструктивізм, лібералізм тощо). Тому, якщо раніше відносна структурно-функціональна простота

розвитку земної цивілізації сприяла певному ступеню надійності результатів аналізу міжнародної та національної безпеки і сформованих на основі вказаних результатів відповідних механізмів її забезпечення, то сьогодні розробка ефективних стратегій, спрямованих на забезпечення безпеки тих чи інших соціальних систем перетворилася у більш складну проблему.

Все очевиднішим є й те, що інтенсифікація процесів глобалізації породила низку додаткових проблем стратегічного порядку.

Наприклад, загострення антагонізму несумісних між собою цінностей. Так, пара цінностей "свобода і рівність", трансформується в дилему: "відкрите" чи "закрите" суспільство, яка може бути сформульована наступним чином: або за абсолютну цінність у глобальному вимірі визнати пріоритет прав і свобод індивіду і у цьому контексті розглядати його безпеку, або такою цінністю визнати "рівність" і, так би мовити, "поділити все по справедливості". Але історія надає багато прикладів, що в останньому випадку неминучим є обмеження прав і свободи індивіду у всіх сферах суспільного життя.

Має місце й інша, не менш глобальна проблема – необхідність переоцінки ролі та відповідальності держави у сучасному світі крізь призму її можливостей і механізмів по забезпеченню стійкого і безпечного суспільного розвитку.

Окрім того, незважаючи та постійні дискурси, що здобутки будь-якої національної культури є рівноцінним індивідуальним виміром цінностей людської цивілізації, аналіз керівних документів з питань безпеки провідних країн світу показує - вони лише модернізують старі стратегії, так званого "стримування", "неядерного стримування" тощо і особливо не переймаються національними цінностями, а відтак і національною культурою більш слабких країн. Більше того останні десятиріччя свідчить - досягнення стратегічних політичних цілей, як правило, досягається, як і раніше шляхом розв'язування локальних війн і конфліктів, внутрішніх підривних дій, політичного, інформаційного, економічного тиску проти ймовірного противника.

Окреслені вище чинники в сукупності свідчить про те, що класичний підхід щодо формування механізмів забезпечення безпеки у міжнародному та національному вимірах не дозволяє враховувати реалії сучасного мінливого і суперечливого світу.

Зокрема, йдеться про можливість реалізації різних варіантів національного розвитку одного й того суспільства, глибоке переосмислення ролі індивідуального та колективного інтелекту, національні та міжнародні виміри безпеки людини. Тому необхідність подальшого вдосконалення класичної схеми моделі дослідження та формування механізмів забезпечення безпеки, надання їй більшої універсальності та гнучкості, є очевидною. Оскільки національна стійкість є фундаментальною основою національної безпеки сказане повною мірою стосується й розробки механізмів забезпечення вказаної стійкості.

Одним із таких кроків є поєднання інструментів та методології напрацьованих в межах інституціонального та цивілізаційного підходів для дослідження та формування не тільки механізмів забезпечення безпеки соціальних систем (на чому свого часу акцентував увагу Г. П. Ситник[111]) а й при дослідженні їх стійкості в сучасному досить мінливому світі. Тобто йдеться про інституційно-цивілізаційний підхід до формування механізмів забезпечення національної стійкості у контексті національної безпеки.

З іншого боку, при вивченні феномену безпеки й відповідно механізмів її забезпечення (від людини до ойкумени) не уникнути й відповіді на питання про головні рушійні сили історичного розвитку (у різних його вимірах: політичних, економічних, соціальних культурологічних тощо).

Сьогодні уявлення про вказані сили є досить різноманітні і не є окремим предметом нашого розгляду. Водночас варто зазначити наступне. Загальновідома позиція німецького філософа Г. Гегеля, що в основі історичного розвитку – розгортання "абсолютної ідеї", яка є надприродним і нічим не

[111] Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник. К.: НАДУ, 2012. 544 с.

обумовленим духовним началом, що породжує реальний матеріальний світ – природу, людину, суспільство та людське мислення. Близькою до нього є позиція й інших вчених, на думку яких історія народу, це не що інше, як прогрес та регрес його "духу", що народи й цивілізації змінюють один одного в історичному процесі, як тільки виконають свою культурно-цивілізаційну місію. Але в кінцевому підсумку в основу тієї чи іншої теоретичної концепції, щодо так би мовити, "двигуна нації" покладається одна із тез:

- процес виникнення, становлення і занепаду етносу є наслідком причинно–детермінованих взаємин певних соціальних спільнот з їхнім природнім оточенням;

- процес виникнення, становлення і занепаду етносу є результатом реалізації деякого спонтанного ланцюга подій та явищ в основі яких: "дух", "роль особи в історії", "пасіонарність", "історична доля" тощо.

В обох випадках стійкість етносу при взаємодії із іншими етносами (соціальними системами) є фундаментальною, визначальною, але змінною величиною (характеристикою), тобто функцією досить значної кількості факторів (подій, явищ, процесів тощо). Саме тому ми говоримо про певний рівень стійкості соціальної системи.

У контексті сказаного варто зазначити, що в теорії випадкових процесів строго доводиться, що цілком імовірними є ситуації, коли при відомому стані процесу у деякий момент часу, його подальший стан може не залежати від "минулого".

Принципово важливим є те, що, як правило, "майбутнє" може прогнозуватися (передбачатися) нами з певною ймовірністю, але "майбутнє" може бути принципово не пов'язане причинно-наслідковим зв'язком з "минулим". Тут доречно згадати й концепцію випадкової події О. Курно, який ввів в науковий обіг поняття перехресних причинно-наслідкових рядів. Його концепція виходить із того, що події, які виникають при зустрічі або комбінації явищ, що належать незалежним

рядам, які утворилися у порядку причинності, є "явищами випадковими або наслідками випадку"[112].

Сьогодні більшість вчених переконані в тому, що скоріш всього в історії виникнення та розвитку етносів має місце одночасне поєднання обох процесів. Це означає, що не тільки взаємини (соціальні взаємодії) соціальних спільнот з природнім оточенням творять етнос, а й сам етнос, його свідомість, його ціннісні орієнтації та уявлення творять етнос, бо вони спонукають його до активної дії, спрямованої на перетворення свого оточення.

Безумовно, це призводить до множинності етносів, але ні в якому разі не заперечує онтологічну рівноцінність будь-яких ознак етносів і будь-яких етносів взагалі. В розвитку будь-якого етносу тісно переплітається, так би мовити, "матеріальна" і "ідеальна" складова. Це означає, що соціальні інститути держави мають займати більш активну позицію спрямовану на підтримку подальшого розвитку як титульної нації, так і інших етносів.

В контексті сказаного, необхідно звернути увагу на значну обмеженість загальновідомого методологічного принципу історичних реконструкцій при аналізі етнічної структури суспільства. В його основі комплексне використання результатів наукових досліджень антропології, археології, палеогеографії, геології, палеонтології та інших наук. В сукупності, це дозволяє розпізнати події конкретного історичного часу, виходячи з нього самого. Намагання з'ясувати закономірності виникнення та розвитку етносів, передбачити їх майбутнє тільки на основі навіть комплексного аналізу результатів досліджень вказаних наук досить важко.

Деякою мірою, підтвердження правоти такого погляду на динаміку розвитку етносів можна знайти у Дж. Сороса[113]. Обґрунтовуючи своє бачення історичного розвитку він зазначає, що факти зі світу природи не залежать від тверджень, які висувають вчені. Це ключова риса фактів, яка дає змогу їм

---

[112] Cournot, Auguste. (1908) .Leçons sur les probabilités. Paris: Gauthier-Villars.

[113] *Сорос Дж.* Криза глобального капіталізму: (Відкрите суспільство під загрозою) / Пер. з англ. Р.Ткачук, А.Фролкін. К.: Основи, 1999. С.34-35.

служити критерієм істини наших тверджень. В ситуації з мислячими учасниками все не так, бо існує двосторонній зв'язок.

З одного боку, люди прагнуть сформувати картину, яка б узгоджувалася з реальністю, як вони її розуміють. Насправді вказана реальність - це соціальні конструкти, оскільки люди таким чином реалізують пізнавальну функцію розуму, яка водночас визначає їх пасивну позицію по відношенню до оточуючої реальності.

З іншого боку, люди прагнуть змінити дійсність за власним бажанням. У цьому проявляється активна функція людської діяльності, тобто їх активна позиція по відношенню до оточуючої реальності. Коли обидві функції здійснюються одночасно, виникає ситуація, яку Дж. Сорос називає рефлективною. Він переконаний, що саме такі ситуації покладено в основу будь-якого історичного процесу. Тому теперішні думки можуть впливати на настання подій в майбутньому, а ці події, в подальшому, перетворитися на досвід, який зможе впливати на мислення сучасників вказаного майбутнього. Ця особливість вирізняє події, так званого "історичного значення", які не просто змінюють світ, а змінюють наше розуміння світу, і це нове розуміння, у свою чергу, по-новому впливає на розвиток світу.

Таким чином, поточні зміни у сподіваннях людей, їх погляди, ідеї, у тому числі помилкові, здійснюють вплив на події майбутнього, а відтак творять історію, майбутнє суспільного організму, яке вони покликані передбачити. Тому такою значною є роль ідей у розвитку будь-якого етносу, бо їх взаємодія з матеріальними умовами творить діалектичний реальний процес історичного буття.

Вищевикладене свідчить про необхідність переходу до нової парадигми пізнання процесів, що відбуваються в природі та суспільному житті у контексті формування механізмів забезпечення безпеки та стійкості соціальних систем, у тому числі й національної безпеки та національної стійкості. Зміст вказаного переходу зумовлений необхідністю передусім.

По-перше, застосування принципів і підходів системно-синергетичного аналізу, які знайшли своє відображення у

цивілізаційній парадигмі дослідження суспільних процесів. Їх застосування дозволяє врахувати з системних позицій низку факторів, які здійснюють вплив на безпечний розвиток соціальної системи. Серед цих факторів, зокрема:

- необхідність вибору стратегії розвитку системи, за якої досягається гармонія економічних, політичних, соціальних та культурних взаємовідносин на місцевому, регіональному, загальнодержавному та міжнародному рівнях;

- суперечливість змін загальнолюдських, національних, групових, особистісних інтересів та ціннісних орієнтацій, а відтак - не достатня прогнозованість і визначеність суспільно-політичних та соціально-економічних трансформацій, бо зміна будь-якої підсистеми соціального організму, часто викликає спонтанну зміну багатьох його підсистем;

- економічна глобалізація та розвиток інформаційних технологій, які призводять до поширення віртуальних груп за інтересами й ускладнюють здатність держав до ефективного управління, на яке здійснює все більший тиск масова, часто низькопробна й ворожа до національних здобутків культура;

- взаємодія держав з актуальних питань безпеки сьогодні відбуваються не тільки і не стільки строго по "вертикалі", на якій вони об'єктивно диференційовані з точки зору їх ієрархічної нерівності (передусім у політичних, економічних та воєнних вимірах), а все більше по "горизонталі", що дає змогу більш ґрунтовно відобразити різні аспекти забезпечення міжнародної та національної безпеки.

Для характеристики вищевказаних процесів З. Бауман запропонував метафору - "текуча сучасність", яка, на його думку, фіксує перехід від світу жорсткого, структурованого, обтяженого низкою соціальних норм і обов'язків до світу пластичного, дуже мінливого та вільного від бар'єрів і кордонів[114]. Цей перехід уже сьогодні призвів до глибинних змін у людському житті, які важко піддаються поясненням в таких термінах, як "інформаційне

[114] Bauman, Z. (2000). Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press. https://giuseppecapograssi.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/01/bauman-liquid-modernity.pdf

суспільство", "сітьове суспільство", "постмодерн" й є однією з причин поступової втрати значення таких дискурсів, як "націоналізм", "патріотизм", "нація-держава".

Звичайно, для різних країн світу оцінки вказаних факторів, які здійснюють вплив на безпечний розвиток соціальної системи, мають різне звучання та виміри. Тому сукупність, пріоритетність проблем, можливості, шляхи та перспективи їх розв'язання у контексті забезпечення їх безпеки та національної стійкості можуть суттєво розрізнятися. Такою, наприклад, є проблема вибору ціннісно-ідеологічних засад державного будівництва та тісно пов'язана з нею причинно-наслідковими зв'язками інституалізація соціально-політичних інститутів. Ця проблема, як правило, породжує низку дискусій стосовно оптимальної моделі системи публічного управління, ступеня його централізації (децентралізації) або оптимального співвідношення державного суверенітету і державної безпеки, у контексті дотримання прав і свобод людини тощо. В кінцевому підсумку дискусії, як правило, трансформуються у коливання суспільної думки та політичної еліти з широкого кола питань, починаючи з оцінки історичного минулого й закінчуючи уявленнями про обриси майбутнього, яке б гарантувало національну, регіональну чи міжнародну безпеку.

Не менш важливим проблемним питанням, відповідь на яке має життєве значення для безпеки суспільства та держави, є й вибір оптимального варіанту стосовно світоглядно-політичної домінанти основи політики національної безпеки, а відтак і базових засад національної стійкості.

По-друге, важливим кроком переходу до нової парадигми пізнання процесів, що відбуваються в природі та суспільному житті у контексті формування механізмів забезпечення безпеки та стійкості соціальних систем, є усвідомлення та врахування того, що відбулися кардинальні зміни пріоритетів у структурі виробництва, визначальним стає не власність на засоби виробництва, а власність на духовні і, насамперед, інтелектуальні здобутки людства, знання, інформацію, відкриття, наукомісткі технології. Тому в розвинених країнах світу інвестиції в людину, освіту, науку тощо є пріоритетними. Звідси більш бережне

ставлення до індивіду, особистості, а вже перші кроки на шляху глобалізації показали необхідність і більш якісного управління суспільними процесами. При цьому інституалізація соціально-політичних інститутів сьогодні є визначальним чинником для зростання можливості від окремої особи до людської цивілізації включно змінити своє становище на краще у різних його вимірах (політичному, соціальному, економічному та гуманітарному).

У даному випадку відправнім моментом є положення системного аналізу про наявність у будь-якому системному утворенні системо утворювального зв'язку. У системах та механізмах забезпечення безпеки таким зв'язком є взаємозалежність суб'єктів безпеки. Вона набуває різних форм й охоплює всі складові економічної, політичної, соціальної та духовної сфер життєдіяльності суспільства. Завдяки цьому відкриваються перспективи оптимізації структури та аналізу всіх процесів, що відбуваються у суспільстві у їх безпековому вимірі. Цілісність вказаної системи забезпечується її центром в особі органів державної влади та сукупністю функцій, які вони покликані виконувати.

По-третє, з позицій інституційного підходу, механізми забезпечення безпеки є досить складними політико-правовими та організаційно-технічними системами. Зокрема, до них входять суб'єкти безпеки, інструменти влади, норми чинного національного законодавства. Вище ми показали настільки значною є роль ідей у розвитку будь-якого етносу, що поточні зміни у сподіваннях людей, їх погляди, ідеї здійснюють вплив на обриси майбутнього, а відтак творять майбутнє суспільного організму. Тому з огляду на структуру механізму забезпечення безпеки соціальної системи, у тому числі їх стійкості, виникає потреба у врахуванні феномену суспільної свідомості, яка належить до емерджентних властивостей суспільства й відіграє ключову роль в усіх суспільних процесах. На думку учених сьогодні включення свідомості в науковий аналіз є чи не найважливішою проблемою розвитку як природничих, так і суспільних наук. Але розв'язання цієї проблеми має особливе значення при дослідженні процесів забезпечення безпеки, адже

багато понять і категорій пов'язаних із феноменами безпеки та небезпеки випливають із суспільної свідомості. Тому таким важливим є дослідження суспільної свідомості та форм, яких вона набуває в механізмах забезпечення безпеки соціальних систем, особливо їх стійкості.

Таким чином одночасне застосування принципів системного аналізу та врахування ролі суспільної свідомості в процесах забезпечення безпеки соціальних систем дає змогу розглядати пізнавальну та предметно-перетворювальну діяльність людей у нерозривній єдності, яка проявляється як система практично орієнтованих знань, що набувають форм професійних компетенції людей.

По-четверте, принципово важливим при формуванні механізмів забезпечення безпеки соціальних систем та їх стійкості є врахування результатів філософсько-політологічного та правового аналізу, а також досліджень нормативно – ціннісної та етичної суті процесу забезпечення вказаної безпеки та стійкості.

Філософсько-політологічний аналіз дозволяє розглянути вказаний процес як соціальне явище, метою якого є захист та підтримка державної влади та пов'язане з інтересами життєдіяльності великих соціальних спільнот. Правовий аналіз цінний з'ясуванням особливостей та меж можливого правового регулювання діяльності суб'єктів і об'єктів безпеки соціальної системи та її стійкості, які обумовлені існуючими правовими нормами. Результати дослідження нормативно – ціннісної та етичної суті безпеки дозволяють визначити специфічні етичні норми-обмеження, що можуть впливати на вибір сил, засобів, способів забезпечення безпеки та стійкості соціальної системи.

Зокрема, у тріадах: "безпеки людини – безпека суспільства – безпека держави" та "стійкість людини – стійкість суспільства - стійкість держави" їх співвідношення може бути різним. Воно залежить від характеру, спрямованості, інтенсивності загроз безпеці та стійкості. Очевидно, за умов суспільно-політичного конфлікту, який має тенденцію до переростання у збройний, пріоритет має належати безпеці держави та її стійкості, бо на

перший план висуваються завдання збереження цілісності, суверенітету та конституційного ладу. Тому ці завдання всі країни визначають як життєво важливі національні інтереси й здійснюють підготовку відповідних сил і засобів. Водночас міжнародна практика свідчить, що можлива й трансформація цих завдань у контексті таких дискурсів, як демократія, лібералізм, права людини. Це й зумовлює необхідність уточнення етичних норм-обмежень, що можуть впливати на вибір сил, засобів, способів, характер та межі діяльності й взаємовідносин суб'єктів і об'єктів безпеки соціальної системи та її стійкості.

Проте, у кінцевому підсумку, інституалізація механізмів забезпечення безпеки та стійкості соціальних систем не повинна відбуватися з акцентом виключно на права і свободи людини, як на абсолютну цінність. Намагання протиставляти одна одній безпеку чи стійкість держави, суспільства та особи, як і абсолютизація однієї із них призводить до небажаних наслідків. Так, надання пріоритету державній безпеці призводить до тоталітаризму всередині країни, а в разі абсолютизації безпеки особи – до хаосу й громадянського конфлікту, який як правило, призводить не тільки до втрати безпеки держави та безпеки суспільства, а в кінцевому рахунку і до втрати безпеки людини.

По-п'яте, важливим елементом нової парадигми пізнання процесів, що відбуваються в природі та суспільному житті у контексті формування механізмів забезпечення безпеки та стійкості соціальних систем є використання організаційного підходу, оскільки вказані механізми є організаційними системами, тобто системами, створеними людьми для досягнення певних цілей. Такі системи пов'язані з середовищем, функціонують в ньому, а результати їх функціонування, в свою чергу, змінюють середовище. Тому використання організаційного підходу має вирішальне значення для наукового пояснення багатьох дискусійних питань. Наприклад, для визначення місії механізму, його складових та організації їх взаємодії. Тобто організаційній підхід передбачає розмежування власне організації структури механізмів забезпечення безпеки соціальних систем та їх стійкості та організації процесів взаємодії

його складових. Цей підхід дає змогу також зрозуміти, чому і як набувається той чи інший статус того чи іншого елемента вказаних механізмів.

У цьому контексті мають розглядатися об'єкти безпеки та стійкості соціальної системи, які виконують певні економічні, політичні, духовні і соціальні та інші функції. Кожен із об'єктів має власні та спільні інтереси, реалізація яких передбачає певні форми і способи взаємодії (економічної, політичної, правової тощо) яка може слугувати інтегральною характеристикою процесу функціонування механізму забезпечення безпеки чи стійкості соціальної системи і певною мірою відображенням його динамічного стану. Ця обставина надає додаткові інструментальні можливості для раціоналізації системного переходу від потреб у забезпечені безпеки та стійкості соціальної системи (від людини до міжнародної спільноти включно) до пошуку раціональних варіантів управлінських стратегій, орієнтованих на задоволення вказаних потреб.

Таким чином доходимо наступних висновків.

Національна стійкість як соціальну система, яка складається із множини взаємозумовлених елементів, а більшість проблем функціонування та розвитку таких систем мають інституціональне походження, тому для її дослідження доцільним є застосування інституціонального підходу, який здатен найбільш повно забезпечити вивчення соціальних систем в її безпосередньому взаємозв'язку з іншими.

Сьогодні цивілізаційний підхід використовують при дослідженні соціальних систем, коли хочуть проаналізувати способи та форми реалізації людської сутності в контексті гармонізації відносин у системі "суспільство – людина – природа" та зміцнення єдності, консолідації людства, як спільноти, перед загрозами його існуванню, що змінює й уявлення про стійкість соціальних систем підходи щодо механізмів її забезпечення.

На цей час сформувалася класичні схема дослідження та формування механізмів забезпечення безпеки, основі якої твердження, яке набуло обрисів канонічної моделі і стосовно

національної безпеки зводиться до того, що вона є інтегральна характеристика безпеки людини, суспільства та держави, а її бажаний рівень залежить від дотримання деякої комбінації змінних у трикутнику: "національні інтереси" – "небезпеки щодо їх реалізації" – "можливості держави".

Механізми забезпечення національної безпеки провідних країн світу побудовані згідно канонічної моделі є збалансованими, досконалими та ефективними, але в інших країнах через недостатність у них ресурсів спроби побудувати аналогічні механізми, не є достатньо успішними, що свідчить про не універсальність класичної парадигми формування та дослідження механізмів забезпечення національної безпеки.

Пошук оптимальних рішень з питань безпеки все частіше виходить за межі класичної парадигми, оскільки його необхідно здійснювати у деякому багатомірному просторі де все активніше проявляють себе інші суб'єкти міжнародних відносин, наслідки важко передбачуваних суспільно-політичних процесів національного та регіонального рівня, активізованих глобалізацією, тобто він не дозволяє враховувати реалії сучасного мінливого і суперечливого світу. Оскільки національна стійкість є фундаментальною основою національної безпеки це стосується й розробки механізмів забезпечення вказаної стійкості.

Одним із кроків пошуку оптимальних рішень з питань безпеки та стійкості соціальних систем, який виходить за межі класичної парадигми, є поєднання інструментів та методології напрацьованих в межах інституціонального та цивілізаційного підходів. Йдеться про інституційно-цивілізаційний підхід, який передбачає комплексне врахування: принципів і підходів системно-синергетичного аналізу, які знайшли своє відображення у цивілізаційній парадигмі дослідження суспільних процесів; кардинальних змін пріоритетів у структурі виробництва; принципів системного аналізу та ролі суспільної свідомості; результатів філософсько-політологічного та правового аналізу, а також досліджень нормативно – ціннісної та етичної суті процесу забезпечення безпеки та стійкості

соціальних систем; організаційного підходу, оскільки вказані механізми є організаційними системами, створеними людьми для досягнення певних цілей.

Висновки до розділу

Людська ідентичність є чинником формування суб´єктивної соціальної реальності та перебуває в діалектичному взаємозв´язку з формуванням та розвитком суспільства, як соціальної системи. Тому ідентичності реагують на соціальну структуру, у тому числі й структуру національної стійкості підтримуючи або змінюючи її.

Політична ідентифікація, в основі якої здатність людини адекватно сприймати, аналізувати та оцінювати політичні процеси є важливим чинником національної стійкості, оскільки вона допомагає людині збагнути свою своєрідність, самобутність, бути свідомим та активним суб'єктом процесів, пов'язаних із забезпеченням національної стійкості.

Можна виокремити дві національні особливості політичного життя України, які впливають на політичну ідентифікацію особистості та здійснюють негативний вплив на національну стійкість: партійні активісти і лідери партій (рухів) з огляду на політичну кон'юнктуру чи свої інтереси швидко змінюють свої ідеали, орієнтації, уподобання, світоглядно-ціннісні орієнтації: становлення та функціонування політичної системи так званого неопатримоніального типу в якій синтезовані елементи традиційного патримоніального панування та сучасні політичні та управлінські практики, які тільки де-юре є демократичними, внаслідок чого в системі домінують тіньові центри прийняття політичних рішень та неформальні домовленостей між ними.

При вирішені забезпеченні національної стійкості врахування «соцієтальної ідентичності», яка означає неподільність і спадковість соціально-матеріального та соціально-ідеального в життєдіяльності індивідів, а відтак може поставати як інтегральний образ сукупності ролей, доступних

індивідам в їх особистісному досвіді, має принципово важливе значення.

Кожна держава має свої національні особливості політичної ідентифікації та соцієтальної ідентичності особистості. Вони є наслідком національної соціокультурної специфіки держави та впливу глобальної культури. В сучасному суспільстві в кінцевому підсумку індивіди вирішують проблему самоідентифікації в контексті ціннісних орієнтацій, які зумовлені історичним минулим, релігією, мовою, звичаями, традиціями та іншими чинниками, які значною мірою формують фундамент національної стійкості.

На основі системного аналізу основних чинників і намірів (цілей) ініціаторів дестабілізації політичної системи, її очікуваних наслідків та у контексті підготовки інформаційно-аналітичного підґрунтя для прийняття суб'єктами системи ДУПБ стратегічних управлінських рішень виокремлені когнітивні ознаки, які дозволяють цих суб'єктам, визначати, який саме тип дестабілізації політичної системи має місце: еволюційний, модернізаційний, трансформаційній чи комбінований. При цьому окремої уваги заслуговують цілі, стратегії і технології підриву суспільно-політичної стабільності, які можуть використовувати зовнішні сили для цілеспрямованого генерування загроз національній безпеці, зокрема соціальної кризи.

Стійкий розвиток політичної системи передбачає структуризацію середовища її існування шляхом внесення до нього певного порядку. Тому вказаний порядок доцільно розглядати як передумову забезпечення стійкості системи та виділяти: моральний, юридичний та концептуальний рівні, які взаємопов'язані. Відсутність належної узгодженості між цими рівнями є своєрідною ахіллесовою п'ятою політичної системи, що зумовлює необхідність першочергової уваги до цього питання при аналізі мотивів ініціаторів дестабілізації системи. При цьому при дестабілізації політичної системи необхідно здійснювати моніторинг забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності, захисту конституційного ладу, дотримання процедур забезпечення правонаступності влади, а

також спроможності державних інститутів та інституцій щодо адекватного реагування на ті чи інші рівні соціального збурення (стабільний стан; соціальний сплеск; соціальна напруженість; структурна криза; режимна (політична) криза; соціальний вибух).

Національна стійкість як соціальну система, яка складається із множини взаємозумовлених елементів, а більшість проблем функціонування та розвитку таких систем мають інституціональне походження, тому для її дослідження доцільним є застосування інституціонального підходу, який здатен найбільш повно забезпечити вивчення соціальних систем в її безпосередньому взаємозв'язку з іншими.

Сьогодні цивілізаційний підхід використовують при дослідженні соціальних систем, коли хочуть проаналізувати способи та форми реалізації людської сутності в контексті гармонізації відносин у системі "суспільство – людина – природа" та зміцнення єдності, консолідації людства, як спільноти, перед загрозами його існуванню, що змінює й уявлення про стійкість соціальних систем підходи щодо механізмів її забезпечення.

На цей час сформувалася класичні схема дослідження та формування механізмів забезпечення безпеки, основі якої твердження, яке набуло обрисів канонічної моделі і стосовно національної безпеки зводиться до того, що вона є інтегральна характеристика безпеки людини, суспільства та держави, а її бажаний рівень залежить від дотримання деякої комбінації змінних у трикутнику: "національні інтереси" – "небезпеки щодо їх реалізації" – "можливості держави".

Механізми забезпечення національної безпеки провідних країн світу побудовані згідно канонічної моделі є збалансованими, досконалими та ефективними, але в інших країнах із-за недостатніх у них ресурсів спроби побудувати аналогічні механізми, не є достатньо успішними, що свідчить про не універсальність класичної парадигми формування та дослідження механізмів забезпечення національної безпеки.

Пошук оптимальних рішень з питань безпеки все частіше виходить за межі класичної парадигми, оскільки його необхідно

здійснювати у деякому багатомірному просторі де все активніше проявляють себе інші суб'єкти міжнародних відносин, наслідки важко передбачуваних суспільно-політичних процесів національного та регіонального рівня, активізованих глобалізацією, тобто він не дозволяє враховувати реалії сучасного мінливого і суперечливого світу. Оскільки національна стійкість є фундаментальною основою національної безпеки це стосується й розробки механізмів забезпечення вказаної стійкості.

Одним із кроків пошуку оптимальних рішень з питань безпеки та стійкості соціальних систем, який виходить за межі класичної парадигми, є поєднання інструментів та методології напрацьованих в межах інституціонального та цивілізаційного підходів. Йдеться про інституційно-цивілізаційний підхід, який передбачає комплексне врахування: принципів і підходів системно-синергетичного аналізу, які знайшли своє відображення у цивілізаційній парадигмі дослідження суспільних процесів; кардинальних змін пріоритетів у структурі виробництва; принципів системного аналізу та ролі суспільної свідомості; результатів філософсько-політологічного та правового аналізу, а також досліджень нормативно – ціннісної та етичної суті процесу забезпечення безпеки та стійкості соціальних систем; організаційного підходу, оскільки вказані механізми є організаційними системами, створеними людьми для досягнення певних цілей.

РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНИ

3.1. Пріоритети забезпечення національної стійкості в процесі відновлення територіальної цілісності України

Національна стійкість – це комплекс характеристик держави, який забезпечує її здатність зберігати суверенітет, територіальну цілісність та функціональність на виклики у політичній, економічній, соціальній, військовій площині. Це динамічний процес, що передбачає постійне пристосування держави до змін внутрішнього та зовнішнього середовища, здатність ефективно реагувати на кризи та виходити з них зміцненою.

Указом Президента України №479/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» національну стійкість визначено як здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій [115].

Національна стійкість України в процесі відновлення територіальної цілісності є багатогранним процесом, що вимагає координації зусиль на всіх рівнях державного управління. Це комплексний підхід, що обумовлює адаптивність держави до різноманітних загроз та поєднує військові, економічні, соціальні та політичні заходи для забезпечення стабільності та розвитку держави.

Поняття «національна стійкість» і «національна резильєнтність» близькі за змістом і часто використовуються як синоніми, але між ними існують певні відмінності, які

[115] Указ Президента України №479/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості». URL : https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181

відображають різні аспекти управління та реагування на виклики, з якими стикається держава.

Національна стійкість (іноді вживається термін «національна стійкість до криз») стосується здатності держави зберігати свою функціональність і безперервність управління перед обличчям різних внутрішніх і зовнішніх загроз. Це поняття включає широкий спектр заходів, спрямованих на попередження, підготовку, реагування та відновлення від надзвичайних ситуацій або криз.

Національна стійкість включає такі компоненти, як: оборонна та безпекова спроможність держави захистити себе від зовнішніх загроз; економічна стабільність як здатність підтримувати функціонування економіки під час кризи; соціальна єдність як здатність суспільства зберігати єдність і підтримувати довіру до уряду; захист та ефективність роботи об'єктів критичної інфраструктури, таких як енергетика, транспорт, зв'язок тощо.

Національна резильєнтність (від англ. *resilience*) акцентує увагу на здатності держави та суспільства адаптуватися до змінних умов, швидко відновлюватися після потрясінь і криз, а також навчатися на досвіді, щоб запобігти або зменшити наслідки майбутніх загроз. Резильєнтність стосується не лише захисту від небезпек, але й здатності до трансформації, адаптації та розвитку в умовах невизначеності.

Ключовими аспектами національної резильєнтності є:

– адаптивність (здатність до швидкого і гнучкого реагування на нові виклики);

– стійке відновлення (здатність відновлювати критичні функції держави після кризи);

– інноваційність (здатність використовувати нові підходи та технології для вирішення проблем);

– розвиток соціального капіталу (взаємодія та кооперація всередині суспільства, довіра до державних інституцій тощо).

Національна стійкість і національна резильєнтність можуть розглядатися як взаємопов'язані складові частини єдиної системи захисту і розвитку держави. Стійкість зосереджується на захисті

та збереженні існуючих структур і процесів, у той час як резильєнтність фокусується на адаптації, відновленні та розвитку у відповідь на змінні та непередбачувані умови.

Таким чином, національна стійкість забезпечує базову платформу для функціонування держави під час кризи; резильєнтність дозволяє державі та суспільству адаптуватися та еволюціонувати після потрясінь, забезпечуючи довготривалий розвиток та безпеку. Обидва поняття необхідні для побудови ефективної системи національної безпеки та сталого розвитку держави.

Захист державних кордонів є першочерговим завданням для України. Збереження суверенітету включає не лише фізичний захист, але й протидію гібридним війнам та дезінформації. Важливо забезпечити безпеку інформаційного простору, запобігаючи поширенню фейків та маніпуляцій, які можуть підірвати довіру до державних інституцій.

Відновлення територіальної цілісності шляхом звільнення окупованих територій та їх інтеграція у загальнонаціональний простір передбачає не лише військові дії, але й створення умов для повернення населення, відновлення інфраструктури та забезпечення стабільного функціонування органів влади на цих територіях.

Для досягнення національної стійкості необхідно забезпечити стабільну роботу державних інституцій, економіки та соціальної сфери, що передбачає ефективне управління, підтримку стратегічних галузей економіки, розвиток інфраструктури, забезпечення соціальної захищеності громадян, а також відданості цінностям та цілям, визначеним у Порядку денному в галузі сталого розвитку на період до 2030 року [116].

Оскільки стійкість до зовнішніх загроз обумовлюється здатністю протистояти будь-яким викликам: військовим, економічним, політичним, це потребує зміцнення обороноздатності, розвитку стратегічних партнерств та інтеграції у міжнародні структури, що забезпечують колективну безпеку.

[116] Цілі Сталого Розвитку: Україна. URL : http://surl.li/sgaybt

Згуртування нації та подолання соціальних розколів є важливими для національної стійкості. Відновлення довіри в суспільстві можливе через прозору та ефективну діяльність державних органів, підтримку громадських ініціатив та забезпечення рівних можливостей для всіх громадян.

Виходячи з цього, можна виділити наступні пріоритети забезпечення національної стійкості в процесі відновлення територіальної цілісності України.

Зміцнення військової спроможності України. Національна безпека України, особливо в умовах триваючої російської збройної агресії, вимагає системного підходу до зміцнення військової спроможності. Цей напрям є одним із найважливіших для забезпечення відновлення територіальної цілісності та загальної стійкості держави. Для досягнення цілей вказаного пріоритету окреслимо декілька основних завдань, серед яких варто виділити модернізацію Збройних Сил України, підвищення рівня підготовки військовослужбовців, розвиток оборонно-промислового комплексу та створення ефективної системи територіальної оборони.

Одним із основних завдань є модернізація Збройних Сил України, що передбачає оснащення сучасною зброєю та технікою, а також перехід на стандарти НАТО. Окрім того, забезпечення Збройних Сил України сучасними зразками озброєння, які відповідають викликам сучасної війни, є критично важливим, що включає наступальне і оборонне озброєння, засоби протиповітряної оборони, системи зв'язку та управління. Модернізація армії підвищує її ефективність та спроможність захищати державу, що підтверджують численні дослідження [117].

Інтеграція Збройних Сил України в систему безпеки НАТО потребує поступового переходу на стандарти Альянсу для ефективної співпраці з партнерами та отримання необхідної допомоги. Перехід на стандарти НАТО включає уніфікацію

[117] Стандарти НАТО механізм і темпи впровадження, адаптація до українських реалій. Міністерство оборони України. URL : https://www.mil.gov.ua/special/news.html?article=61609/

військової техніки, підготовку кадрів та адаптацію військових процедур до вимог Альянсу.

У 2016 році НАТО визначив сім базових вимог до національної стійкості (табл. 3.1), які передбачають:

– гарантовану безперервність роботи уряду та критично важливих служб управління;

– стійке енергопостачання;

– здатність ефективно боротися з неконтрольованим переміщенням людей і розв'язувати конфлікти між цими переміщеннями під час розгортання військових сил;

– наявність продовольчих та водних ресурсів;

– здатність реагувати на масові жертви та руйнівні кризи в галузі охорони здоров'я;

– функціонування стійких цивільних систем зв'язку, що включає потребу в надійних системах зв'язку, включаючи 5G, надійних варіантах відновлення цих систем, пріоритетному доступі до національних органів влади під час кризи та ретельній оцінці всіх ризиків для систем зв'язку;

– наявність стійких транспортних систем [118].

Ці вимоги відображають три ключові функції національної стійкості, які повинні підтримуватися навіть у найскладніших умовах: безперервність роботи уряду, надання основних послуг населенню та цивільна підтримка армії. Всі ці функції та вимоги взаємопов'язані, тому вплив на одну з них може мати наслідки для інших.

Таблиця 3.1

Основні вимоги НАТО до національної стійкості

Вимога	***Опис***
Безперервність роботи уряду	гарантоване функціонування уряду та критично важливих служб управління в умовах кризи

[118] Resilience, civil preparedness and Article 3. URL : https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm

Стійке енергопостачання	забезпечення безперервного постачання енергії та наявність резервних планів для подолання збоїв
Боротьба з неконтрольованим переміщенням людей	здатність ефективно управляти переміщеннями людей і розв'язувати конфлікти, що виникають під час розгортання військових сил
Наявність продовольчих та водних ресурсів	забезпечення стійких поставок продовольства та води, які убезпечені від збоїв або саботажу
Здатність реагувати на масові жертви та кризи в охороні здоров'я	ефективне функціонування системи охорони здоров'я, забезпечення запасів медичних засобів
Функціонування стійких цивільних систем зв'язку	забезпечення роботи телекомунікаційних та кібермереж навіть у кризових умовах, включаючи надійні системи зв'язку та резервні потужності
Наявність стійких транспортних систем	забезпечення швидкого пересування збройних сил і можливість використання транспортних мереж цивільними службами навіть в умовах кризи

Джерело: складено за [53].

В сучасних умовах необхідно розвивати та адаптивно управляти потенціалом стійкості держави та суспільства як складних систем. Цю роль виконує система забезпечення національної стійкості. Хоча в Україні використовуються деякі з її механізмів, для повноцінного впровадження необхідний системний підхід і певні зміни в безпековій політиці. Це включає вдосконалення організаційних та правових аспектів національної безпеки та державного управління, координацію існуючих і нових загальнодержавних систем (цивільного захисту, протидії тероризму, медичної допомоги, соціального захисту, кібербезпеки, правоохоронної, банківської та інших), а також забезпечення ефективної співпраці між силами безпеки та оборони, органами державної і місцевої влади, бізнесом і громадянським суспільством. Важливо налагодити ефективну

координацію діяльності та впровадити принципи стійкості в різних сферах, особливо в національній безпеці [119].

Якісне виконання поставлених завдань неможливе без високопрофесійного особового складу. Важливо вдосконалювати систему військової освіти, проводити регулярні навчання та тренування, а також забезпечувати мотивацію особового складу. Створення сучасних навчальних центрів, розробка нових програм підготовки та залучення досвіду країн-партнерів є ключовими для підвищення рівня професіоналізму військовослужбовців. Навчання має бути спрямоване на адаптацію до сучасних викликів та використання новітніх технологій. При цьому зазначимо, що проведення регулярних навчань і тренувань з урахуванням досвіду бойових дій є важливим елементом підготовки та швидкої адаптації військових до нових умов.

Мотивація військовослужбовців є ключовим аспектом забезпечення ефективності та боєздатності Збройних Сил. В умовах сучасних викликів, з якими стикається Україна, створення гідних умов служби, забезпечення соціальних гарантій та підвищення престижності військової служби набувають особливого значення. Висока мотивація сприяє кращій віддачі та ефективному виконанню завдань, що є критичним для національної безпеки та оборони. У Верховній Раді України зареєстровано законопроєкт №11012, який спрямований на підвищення мотивації до військової служби. Цей законопроєкт передбачає комплекс заходів, спрямованих на створення гідних умов служби, забезпечення соціальних гарантій та підвищення престижності військової служби [120].

Міцна оборона неможлива без розвиненого оборонно-промислового комплексу. Це включає підтримку вітчизняних

---

[119] Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-03/reznikova-ukraineresilience2022_02.pdf

[120] У Верховній Раді зареєстровано законопроєкт №11012 про мотивацію до військової служби. URL : https://www.rada.gov.ua/news/news_fr/246620.html

виробників, диверсифікацію виробництва та співпрацю з науковими установами. Для розвитку оборонно-промислового комплексу необхідним є створення сприятливих економічних та податкових умов для розвитку вітчизняних підприємств, зниження залежності від зовнішніх постачань, залучення інвестицій та співпраця з міжнародними компаніями. Розширення номенклатури виробів, освоєння нових технологій та забезпечення конкурентоспроможності на світовому ринку є важливими для розвитку оборонно-промислового комплексу, що обумовлює здатність адаптуватися до сучасних викликів та забезпечити армію необхідною технікою та озброєнням.

Територіальна оборона є важливим елементом системи національної безпеки. Для її ефективного функціонування важливим видається необхідність залучення громадян, надання необхідного обладнання та зброї, а також формування системи військово-патріотичного виховання. Залучення широких верств населення до участі в територіальній обороні та проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи сприяють формуванню національної згуртованості та готовності захищати свою країну.

Таким чином, зміцнення військової спроможності України є ключовим пріоритетом для забезпечення національної стійкості. Це вимагає комплексного підходу, що включає модернізацію Збройних Сил, підвищення рівня підготовки військовослужбовців, розвиток оборонно-промислового комплексу та створення ефективної системи територіальної оборони.

Поряд зі зміцненням військової спроможності України, що є важливим кроком для забезпечення національної безпеки та відновлення територіальної цілісності, необхідно оперативно вирішувати також **питання гуманітарного розмінування**. Цей аспект є критичним для забезпечення безпеки мирного населення та відновлення нормального життя у звільнених територіях.

Масштаби мінної загрози в Україні після бойових дій вимагають систематичного підходу до розмінування. За даними Державної служби України з надзвичайних ситуацій, на звільнених територіях залишаються значні кількості мін та

невибухлих боєприпасів, що становлять небезпеку для місцевих жителів та перешкоджають відновленню інфраструктури.

Розмінування здійснюється за участю як державних органів [121], так і міжнародних організацій, таких як HALO Trust та Датська група з розмінування (DDG), які надають технічну підтримку та навчають місцевих фахівців[122]. Постраждалі від мінних інцидентів часто потребують не тільки медичної, але й психологічної допомоги. Травматичні події залишають глибокий слід на психічному здоров'ї, тому важливо забезпечити доступ до професійної психологічної підтримки для постраждалих та їхніх родин.

Програми психологічної допомоги включають індивідуальні та групові сесії, а також спеціалізовані програми реабілітації для дітей. Наприклад, міжнародна організація Handicap International реалізує програми психологічної підтримки в Україні, спрямовані на реабілітацію постраждалих від мінних інцидентів [123].

Інтеграція України з Європейським Союзом та НАТО є стратегічно важливим пріоритетом державної політики, який має суттєвий вплив на зміцнення безпеки, економічний розвиток, демократичні реформи та покращення якості життя громадян. Цей процес передбачає реалізацію кількох ключових напрямів. Одним із основних завдань є виконання Плану дій щодо членства в ЄС. Україна активно імплементує вимоги цього плану, що свідчить про її готовність до повноцінного членства. Адаптація законодавства є важливим аспектом цього процесу, оскільки Україна впроваджує європейські стандарти в різні сфери, включаючи економіку, політику та соціальну сферу. Важливою частиною є активна участь у європейських програмах, що сприяє

[121] Уряд визначив розмінування одним із п'яти ключових пріоритетів швидкого відновлення країни. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-vyznachyv-rozminuvannia-odnym-iz-piaty-kliuchovykh-priorytetiv-shvydkoho-vidnovlennia-krainy-iuliia-svyrydenko

[122] Help Save Lives in Ukraine. URL : https://www.halotrust.org/where-we-work/europe-and-caucasus/ukraine/

[123] Handicap International. Ukraine. URL : https://www.hi.org/en/country/ukraine

розвитку різних секторів економіки та суспільства. Розвиток двосторонніх відносин з країнами-членами ЄС також сприяє обміну досвідом і підтримці реформ, що є необхідним для успішної інтеграції [124].

В Україні також активно реалізується План дій щодо членства в НАТО, що демонструє її прагнення до повноцінної інтеграції в Альянс. Участь у міжнародних операціях під егідою НАТО є важливим елементом, що сприяє зміцненню обороноздатності та інтеграції у військово-політичну структуру Альянсу [125].

Важливим аспектом є реформа сектору безпеки і оборони, яка проводиться відповідно до стандартів НАТО, що включає також посилення військового співробітництва. Збільшення обсягів військового співробітництва з країнами-членами НАТО та участь у спільних навчаннях допомагає Україні наблизитися до стандартів Альянсу [126].

Інтеграція з ЄС та НАТО має значний потенціал для зміцнення безпеки України, оскільки членство в НАТО забезпечить додаткові гарантії безпеки. Євроінтеграція відкриває нові можливості для економічного зростання, завдяки чому українська економіка отримає доступ до європейських ринків і інвестицій, стимулює проведення демократичних реформ, що підвищує імідж України як сучасної європейської держави на міжнародній арені.

Інтеграція України з ЄС та НАТО також передбачає посилення міжнародної ізоляції Росії. Продовження та

---

[124] Переговори про вступ України до ЄС: повний гід у 12 питаннях. URL : https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/peregovory-pro-vstup-ukrayiny-do-yes-povnyj-gid-u-12-pytannyah-i-10-mifah-2/

[125] North Atlantic Treaty Organization. Відносини з Україною. URL : https://www.nato.int/cps/fr/natohq/topics_37750.htm?selectedLocale=uk

[126] Vilnius Summit Communiqué. Issued by NATO Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Vilnius 11 July 2023. URL : https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_217320.htm

посилення санкцій проти Росії є важливим інструментом тиску з боку міжнародного співтовариства. Активна інформаційна кампанія, спрямована на розкриття злочинів Росії та підтримку України, допомагає формувати міжнародну підтримку. Дипломатична ізоляція Росії на міжнародній арені, зокрема через обмеження її участі у міжнародних організаціях, також є важливим компонентом стратегії.

Разом з тим, інтеграція супроводжується певними викликами. Продовження російського повномасштабного вторгнення на територію України створює додаткові перешкоди для інтеграційних процесів. Внутрішні реформи, які є необхідними для досягнення відповідності європейським стандартам, потребують значних зусиль і ресурсів. Крім того, Україна стикається з конкуренцією з іншими країнами за увагу міжнародних партнерів.

Інформаційна безпека займає важливе місце серед пріоритетів національної безпеки України, особливо в умовах посилення гібридних загроз з боку Росії. В сучасному світі, де інформаційні технології та засоби масової інформації відіграють центральну роль у формуванні громадської думки, питання захисту інформаційного простору стають надзвичайно важливими для збереження стабільності та безпеки суспільства. Дезінформаційні кампанії послуговуються використанням так званих «ботів» та «тролів» у соціальних медіа, які розповсюджують неправдиву або перекручену інформацію з метою створення хибного уявлення про події або явища. Такі кампанії часто фінансуються або підтримуються державами, що прагнуть дестабілізувати інші країни, або недержавними акторами, які переслідують власні інтереси.

Протидія дезінформації та пропаганді є першочерговим завданням, оскільки інформаційні атаки націлені на підрив довіри до державних інституцій, розпалювання соціальної напруги та формування негативного іміджу України на міжнародній арені. Дезінформаційні кампанії, які часто організовуються зовнішніми або внутрішніми суб'єктами, спрямовані на маніпулювання інформацією з метою дестабілізації суспільства, посіву паніки,

недовіри до влади та підриву національної єдності пов'язуються із поширенням фейкових новин, спотворенням фактів, маніпулятивним використанням соціальних медіа та іншими методами інформаційного впливу. У відповідь на це держава повинна розвивати системи моніторингу інформаційного простору, посилювати медіаграмотність населення та розвивати канали поширення достовірної інформації [127].

Іншим важливим аспектом інформаційної безпеки є захист критичної інфраструктури від кібератак. В умовах, коли кібератаки стають все більш витонченими і складними, національна кібербезпека потребує значних інвестицій у технології, підготовку спеціалістів та розвиток міжнародного співробітництва в цій сфері [128]. Зокрема, варто звернути увагу на забезпечення безперебійного функціонування електромереж, транспортних систем, медичних установ і фінансових інститутів, оскільки ці об'єкти є потенційними цілями для кібератак.

Важливість інформаційної безпеки також полягає в тому, що вона є ключовим елементом інтеграції України з Європейським Союзом та НАТО. Співпраця з міжнародними партнерами у сфері кібербезпеки і боротьби з дезінформацією сприяє захисту національних інтересів, підвищенню рівня загальної безпеки в євроатлантичному просторі. Реалізація цих заходів дозволить Україні стати потужним та надійним партнером у сфері глобальної безпеки, що відповідає стратегічним цілям євроінтеграції.

Забезпечення інформаційної безпеки та протидія дезінформації тісно пов'язані з іншим важливим пріоритетом національної стійкості - **кібербезпекою та цифровою стійкістю.** У сучасному світі, де більшість інформаційних потоків та

---

[127] Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 року) / упор. У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 1084 с.

[128] Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 26 березня 2021 р.). Київ : НА СБУ, 2021. 346 с.

критично важливих процесів відбуваються в цифровому середовищі, кібербезпека стає не менш значущою, ніж фізичний захист територій. Перехід до цифрової економіки та електронного урядування збільшує уразливість держав та організацій перед кіберзагрозами, що робить питання кібербезпеки одним із ключових пріоритетів національної політики.

Кібербезпека охоплює широкий спектр заходів, спрямованих на захист комп'ютерних систем, мереж та даних від несанкціонованого доступу, крадіжки, пошкодження або знищення. У контексті національної безпеки особлива увага приділяється захисту критичної цифрової інфраструктури, яка включає державні інституції, енергетичні системи, транспортні мережі, банки та інші стратегічно важливі об'єкти.

Одним з основних завдань у сфері кібербезпеки є розробка та впровадження ефективної стратегії захисту критичної цифрової інфраструктури. На нашу думку, така стратегія повинна включати наступні ключові елементи:

–*оцінка ризиків та вразливостей.* Проведення регулярних оцінок ризиків і вразливостей дозволяє виявити слабкі місця в системах безпеки та розробити адекватні заходи для їх усунення. Це може включати проведення кіберзахисних навчань, тестування систем на проникнення та аналіз потенційних загроз;

–*модернізація та оновлення технологій.* Для ефективного захисту цифрової інфраструктури необхідно постійно оновлювати технологічну базу, впроваджувати нові методи шифрування, удосконалювати системи виявлення та запобігання кібератакам, а також розвивати системи управління інцидентами;

–*впровадження політик та стандартів кібербезпеки.* Розробка та впровадження національних стандартів кібербезпеки, що відповідають міжнародним практикам, дозволяє забезпечити високий рівень захисту та сумісність між різними секторами економіки. Такі стандарти мають включати вимоги щодо захисту персональних даних, безпеки мереж та інформаційних систем;

–інформаційна обізнаність та навчання персоналу. Людський фактор є однією з основних загроз для кібербезпеки. Тому важливо забезпечити належний рівень навчання персоналу, підвищення їхньої обізнаності про кіберзагрози, а також проведення регулярних тренувань з кіберзахисту.

Ефективний кіберзахист вимагає створення потужних національних можливостей, включаючи розвиток кіберпідрозділів у рамках Збройних Сил України, спеціалізованих агентств та організацій, які займаються моніторингом та реагуванням на кібератаки. Важливою складовою є також розвиток національного центру кіберзахисту для координації дій між різними структурами, аналізу кіберінцидентів та розробки рекомендацій для їх запобігання.

Державні інституції та стратегічні об'єкти, такі як енергетичні станції, транспортні мережі та фінансові установи, є основними цілями для кібератак. Захист цих об'єктів вимагає застосування найсучасніших технологій та підходів. Наведемо основні з них.

Розробка систем раннього попередження про кібератаки. Важливою частиною захисту є впровадження систем, що дозволяють виявляти та реагувати на загрози на ранніх етапах. Це включає використання штучного інтелекту для аналізу аномалій у трафіку, моніторинг активності в мережах та забезпечення безперервного контролю за станом систем.

Захист від атак на ланцюги постачання. Атаки на ланцюги постачання є однією з нових форм загроз, що набувають популярності серед зловмисників. Забезпечення кібербезпеки на всіх етапах ланцюга постачання дозволяє мінімізувати ризики компрометації критичних систем.

Інтеграція систем фізичної та кібербезпеки. Для захисту стратегічних об'єктів важливо забезпечити взаємодію між системами фізичної охорони та кібербезпеки, що дозволяє оперативно реагувати на будь-які загрози, як у фізичному, так і у цифровому середовищі.

Таким чином, кібербезпека та цифрова стійкість є ключовими компонентами національної стійкості у XXI столітті.

В умовах зростаючих кіберзагроз, суб'єкти управління у сфері національної безпеки повинні активно розвивати свої можливості для захисту критичної цифрової інфраструктури, впроваджувати сучасні технології та стандарти кібербезпеки, а також забезпечувати навчання та підвищення обізнаності серед населення та персоналу. Такий комплексний підхід до вирішення цих завдань дозволить забезпечити стабільність та безпеку в цифровому середовищі.

При цьому варто зазначити, що міцна оборона, військова спроможність, забезпечення інформаційної та кібернетичної безпеки, євроінтеграційні та євроатлантичні процеси неможливі без забезпечення стабільної економічної бази.

Відновлення економіки є наступним критично важливим пріоритетом для забезпечення національної стійкості України. Економічна стабільність не лише створює необхідні ресурси для підтримки армії, але й забезпечує соціальну згуртованість та стійкість до зовнішніх і внутрішніх загроз. Відновлення економіки України після завершення активної фази війни є одним з найважливіших завдань, яке передбачає не лише повернення до довоєнного стану, а створення нової, більш стійкої та конкурентоспроможної економіки. У цьому контексті особливу увагу слід приділити реконструкції зруйнованої інфраструктури, залученню інвестицій, підтримці малого та середнього бізнесу, розвитку експорту та створенню нових робочих місць.

Мінінфраструктури розроблено законопроект «Про засади відновлення України», який визначає основні правові, економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та організаційні засади державної політики та спрямований на створення ефективної та прозорої системи відновлення, здатної забезпечити сталий розвиток та покращення якості життя громадян у післявоєнний період. Законопроект має кілька ключових цілей: забезпечити ефективне, прозоре та підзвітне відновлення України; ліквідувати збитки, спричинені російською збройною агресією; забезпечити стале зростання економіки; створити безпечні, соціальні та фінансово-економічні умови для громадян України. Законопроект ґрунтується на кількох основоположних

засадах, які мають забезпечити успішне та стале відновлення країни: людиноцентричність, інклюзивність, відсутність дискримінації, зелена економіка, цифрова економіка, реалізація принципу «будуй краще, ніж було». У центрі політики відновлення стоїть людина, її права, свободи та законні інтереси. Законопроект також визначає конкретні інструменти та механізми відновлення, які включають: фінансування (залучення необхідних фінансових ресурсів для реалізації відновлювальних проектів); координація (створення механізмів для ефективної взаємодії різних учасників процесу відновлення); моніторинг (впровадження систем моніторингу та контролю за виконанням відновлювальних заходів) тощо [129].

Відновлення зруйнованих територій після збройних конфліктів є складним процесом, що вимагає комплексного підходу, інтегруючи економічні, соціальні та інституційні заходи. Одним із ключових економічних інструментів цього процесу є створення спеціальних економічних зон (СЕЗ), які можуть забезпечити податкові пільги та спрощений регуляторний режим, що сприяє залученню інвесторів і розвитку підприємництва. Успішний приклад застосування СЕЗ можна побачити в післявоєнній Боснії та Герцеговині, де їх створення сприяло зростанню виробництва та експорту, що в кінцевому підсумку допомогло відновленню економіки. Важливо також інвестувати в інфраструктуру, яка підвищить привабливість регіону для інвесторів і сприятиме розвитку бізнесу.

Залучення інвестицій, як внутрішніх, так і зовнішніх, є критично важливим для відновлення економіки зруйнованих територій. Це може забезпечити необхідні ресурси для відновлення інфраструктури, розвитку промисловості та створення робочих місць. Держава повинна створювати сприятливі умови для інвесторів через податкові пільги, субсидії та гарантії. Наприклад, у післявоєнній Німеччині план Маршалла

[129] Повідомлення про оприлюднення пропозицій робочої групи з напрацювання законодавчих ініціатив щодо відновлення України. Проєкт Закону України «Про засади відновлення України». URL : https://mtu.gov.ua/news/35630.html

був ключовим фактором у залученні інвестицій, що сприяло швидкому відновленню економіки.

Водночас, у післявоєнний період важливо мінімізувати ризики для інвесторів, забезпечуючи стабільність правової системи та передбачуваність економічної політики. Це може включати створення прозорих умов для ведення бізнесу, забезпечення захисту прав власності та боротьбу з корупцією. Такі заходи сприятимуть зниженню ризиків і підвищенню довіри з боку потенційних інвесторів, що, у свою чергу, стимулюватиме притік капіталу в країну.

У травні 2008 року тодішній Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун затвердив документ під назвою «Політика ООН щодо постконфліктів, зайнятості, отримання доходів та реінтеграції». Цей документ регламентує роботу Комісії з розбудови миру та розробки міжвідомчих стратегій постконфліктної стабілізації, реінтеграції, економічного відновлення та розвитку.

Згідно з Політикою, програми для створення і реінтеграції робочих місць повинні бути структуровані за трьома паралельними напрямами, зокрема: трек А (стабілізація доходу та екстрена зайнятість). Цей напрям фокусується на швидкому реагуванні на потреби постконфліктного населення шляхом забезпечення термінових робочих місць і стабілізації доходу, включати тимчасову зайнятість і екстрену допомогу для забезпечення життєвих потреб людей у період відновлення.

Трек В (Labour Employment and Reintegration - LER) орієнтований на довгострокове працевлаштування та реінтеграцію в суспільство. Програми цього напряму допомагають людям знайти сталу роботу і відновити свої економічні та соціальні позиції, враховуючи специфічні потреби постконфліктних територій. LER включає стратегії та програми, спрямовані на забезпечення працевлаштування, підтримку зайнятості та допомогу у реінтеграції осіб, які втратили свої джерела доходів або опинилися у складних соціально-економічних умовах внаслідок війни. Програми LER охоплюють підвищення кваліфікацій і перепідготовку, стимулювання створення нових робочих місць, підтримку підприємництва та

соціальну підтримку; їх реалізація розпочинається одночасно під час мирних переговорів, однак вони мають різну інтенсивність і тривалість в залежності від місцевої ситуації.

Трек С (створення сталої зайнятості і гідної роботи). Мета цього треку - забезпечення стабільної і довгострокової зайнятості, що передбачає створення якісних робочих місць, поліпшення умов праці, підтримку професійного розвитку та навчання для покращення довгострокових економічних перспектив населення (рис 3.1) [130].

Рис. 3.1 Напрями реалізації Політики ООН щодо постконфліктів, зайнятості, отримання доходів та реінтеграції

Джерело: складено за [40].

[130] Local Economic Recovery in Post-Conflict. URL : https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/documents/instructionalmaterial/wcms_141270.pdf

Підтримка малого та середнього бізнесу також є важливим елементом економічного відновлення, оскільки він відіграє ключову роль у створенні робочих місць і сприяє економічному зростанню на місцевому рівні. В умовах післявоєнного відновлення важливо стимулювати розвиток малого та середнього бізнесу через програми фінансової підтримки, включаючи субсидії, кредити на пільгових умовах та гранти.

Фінансова стійкість держави в умовах війни є однією з найважливіших умов для забезпечення економічної стабільності. Війна спричиняє значні витрати, пов'язані з обороною, соціальною підтримкою населення та відновленням інфраструктури, що може призвести до значного збільшення державного боргу та зростання дефіциту бюджету [131].

У таких умовах міжнародна фінансова допомога забезпечує короткострокову стабільність, дозволяючи державі покривати необхідні витрати. Проте залежність від зовнішнього фінансування несе в собі ризики, такі як збільшення боргового навантаження та втрата економічного суверенітету.

Зростання боргового навантаження є однією з головних проблем, з якою стикаються країни під час війни. Витрати на оборону, соціальну допомогу та відновлення інфраструктури призводять до зростання державного боргу, що може спричинити зростання дефіциту бюджету. Для уникнення негативних наслідків високого рівня боргу важливим є розробка ефективних стратегій управління державним боргом, включаючи реструктуризацію боргу та пошук альтернативних джерел фінансування. Наприклад, після Другої світової війни Німеччина отримала значні послаблення умов виплати боргу, що дозволило знизити боргове навантаження та сприяти економічному відновленню.

Довгострокові наслідки високого рівня державного боргу можуть обмежити можливості для економічного розвитку,

[131] Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану (грудень 2023 р. - січень 2024 р.). URL : https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voyennoho-17

оскільки значна частина державного бюджету спрямовується на обслуговування боргу, а не на інвестиції в інфраструктуру та соціальну сферу. Тому, поряд з управлінням борговим навантаженням, важливо здійснювати державну політику, спрямовану на стимулювання економічного зростання та зниження рівня боргу в довгостроковій перспективі.

Таким чином, для забезпечення економічної та фінансової стійкості держави в умовах війни та після неї необхідно впроваджувати комплексні заходи, включаючи створення спеціальних економічних зон, залучення інвестицій, підтримку малого та середнього бізнесу, ефективне управління міжнародною фінансовою допомогою та борговим навантаженням. Вказані заходи сприятимуть стабілізації економіки, відновленню зруйнованих територій та створенню умов для довгострокового економічного зростання.

В умовах післявоєнного відновлення, крім економічної та фінансової стійкості, особливого значення набуває **забезпечення енергетичної безпеки та стійкості.** Енергетичний сектор відіграє ключову роль у функціонуванні економіки та забезпеченні життєдіяльності населення, тому його відновлення і розвиток стає критичним для стабільності держави.

Дослідження ролі енергетичної безпеки в контексті національної стійкості набуває особливої актуальності в умовах війни та післявоєнного відновлення. Стійка енергетична система здатна забезпечити незалежність від зовнішніх джерел енергії, що важливо для зменшення ризиків, пов'язаних із можливими перебоями в постачанні. У цьому контексті особливу увагу слід приділити стратегіям диверсифікації енергопостачання, що дозволить зменшити залежність від одного або декількох джерел і, таким чином, знизити вразливість енергетичної системи.

Важливим елементом підвищення енергетичної стійкості є впровадження відновлюваних джерел енергії, таких як сонячна та вітрова енергія. Це дозволяє зменшити залежність від імпортованих енергоресурсів, знижуючи тим самим стратегічні ризики. Крім того, розвиток інфраструктури для зберігання енергії є необхідним для забезпечення надійності

енергопостачання, особливо в умовах, коли частка відновлюваних джерел енергії постійно зростає.

Після завершення бойових дій, відновлення енергетичної інфраструктури на звільнених територіях стає однією з ключових задач для забезпечення стабільності в цих регіонах. Це включає не тільки реконструкцію пошкоджених об'єктів, але й модернізацію енергетичних мереж та впровадження нових технологій, що підвищать ефективність та стійкість енергетичної системи в цілому.

Таким чином, енергетична безпека є невід'ємною складовою національної стійкості, а комплексний підхід до її забезпечення включає диверсифікацію джерел енергопостачання, розвиток відновлюваних джерел енергії, модернізацію інфраструктури та відновлення енергетичних об'єктів на постраждалих територіях.

З метою забезпечення сталого розвитку країни необхідно втілити також комплексні **реформи у сфері публічного управління.** Децентралізація є важливим елементом реформи державного управління, що дозволяє передати частину владних повноважень від центральних органів влади до місцевих та сприяє підвищенню ефективності управління, забезпечує швидке реагування на місцеві проблеми та підвищує залученість громадян у процеси прийняття рішень [132]. Прикладом успішної децентралізації може служити польський досвід, де передача повноважень місцевим громадам дозволила значно підвищити ефективність управління на місцях та забезпечити стале економічне зростання регіонів [133].

Підвищення ефективності публічного управління передбачає також необхідність забезпечення прозорості та підзвітності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Це включає впровадження електронних систем

[132] Реформа децентралізації. URL : https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi

[133] Кращі практики децентралізації: досвід країн ЄС для України : матер. К 77 науково-практичного круглого столу (Суми, 27 травня 2022 р.). Суми : Сумський державний університет, 2022. 95 с.

документообігу, відкритих даних та електронних платформ для взаємодії громадян з державними установами. Наприклад, система «ProZorro» стала успішним прикладом впровадження електронної системи державних закупівель, що значно підвищило прозорість та зменшило корупційні ризики у цій сфері.

Реформа публічного управління, зокрема децентралізація влади та посилення прозорості, спрямована на створення ефективних механізмів взаємодії між державними інституціями і громадянами. Це дозволяє не лише підвищити ефективність прийняття рішень, але й створити умови для більш справедливого та відповідального розподілу ресурсів. Такий підхід закладає основу для **зміцнення соціальної згуртованості**, оскільки ефективна влада здатна забезпечити підтримку всіх верств населення, особливо внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих груп.

Соціальна згуртованість є важливим пріоритетом забезпечення національної стійкості в процесі відновлення територіальної цілісності України. Мова йде про підтримку внутрішньо переміщених осіб, забезпечення соціальних гарантій для всіх громадян, а також розвиток громадянського суспільства як ключового елементу реалізації демократичних процесів в країні [134]. Ці аспекти є невід'ємною частиною стратегії реформування публічного управління, адже лише об'єднане суспільство може ефективно протистояти викликам і сприяти побудові успішної та процвітаючої держави.

Вибір індикаторів для оцінки різних пріоритетів забезпечення національної стійкості ґрунтується на необхідності детального вимірювання і контролю ключових аспектів, що впливають на безпеку та розвиток країни. Для зміцнення військової спроможності вибрані індикатори, які зосереджені на оцінці рівня технічного оснащення Збройних Сил України, підготовки військовослужбовців, ефективності оборонно-

[134] Cedos. Соціальне відновлення та згуртованість для України: 15 рекомендацій. URL : https://cedos.org.ua/researches/soczialne-vidnovlennya-ta-zgurtovanist-dlya-ukrayiny-15-rekomendaczij/

промислового комплексу та готовності до територіальної оборони, що дозволить визначити, наскільки країна здатна захищати свої території та забезпечувати національну безпеку.

Гуманітарне розмінування оцінюється за допомогою індикаторів, що відображають масштаби проведених робіт з розмінування, ефективність заходів з надання психологічної допомоги та загальний прогрес у забезпеченні безпеки територій. Для оцінки процесів інтеграції з ЄС та НАТО використані індикатори, які дозволяють оцінити прогрес у виконанні Плану дій щодо членства в ЄС, рівень співпраці з країнами-членами та загальну готовність до інтеграції.

Інформаційна безпека та кібербезпека оцінюються за допомогою індикаторів, що відображають рівень кіберзагроз, ефективність заходів щодо захисту критичної інфраструктури та рівень довіри громадян до інформації. Відновлення економіки оцінюється через індикатори, що показують темпи економічного зростання, обсяг інвестицій, ефективність державної підтримки бізнесу та рівень зайнятості, які відображають загальний стан економічного відновлення та розвиток бізнес-середовища.

Енергетична безпека аналізується за допомогою індикаторів, що засвідчує рівень енергозалежності, ефективність використання енергоресурсів та розвиток відновлюваних джерел енергії.

Реформа публічного управління оцінюється індикаторами, які відображають рівень довіри громадян до державних органів, ефективність надання адміністративних послуг та прозорість прийняття рішень. Ці показники важливі для визначення ефективності реформ у сфері управління та покращення взаємодії між державою та суспільством.

Соціальна згуртованість вимірюється через індикатори, що відображають рівень соціальної захищеності населення, рівень безробіття та активність громадянського суспільства.

Вважаємо, що запропоновані індикатори дозволять комплексно оцінити прогрес у досягненні кожного пріоритету національної стійкості. Вони є конкретними, вимірними та релевантними до поставлених цілей. Регулярний їх моніторинг

дозволить виявляти проблеми, коригувати стратегії та забезпечувати ефективне використання ресурсів.

При цьому варто зазначити, що вибір індикаторів є динамічним процесом і може коригуватися з часом залежно від зміни зовнішніх умов та пріоритетів; їх слід розглядати в контексті загальної системи національної стійкості. Для кожного показника необхідно розробити методологію розрахунку та джерела даних.

Таким чином, структуровано представимо основні пріоритети забезпечення національної стійкості України в процесі відновлення територіальної цілісності (табл 3.2).

Таблиця 3.2

Пріоритети забезпечення національної стійкості в процесі відновлення територіальної цілісності України

Пріоритет	Характеристика	Ключові індикатори	Основні джерела фінансування	Заходи для досягнення
Зміцнення військової спроможності	Модернізація ЗСУ, інтеграція у НАТО, розвиток ОПК, територіальна оборона	Рівень оснащення ЗСУ сучасною зброєю, кількість військовослужбовців, що пройшли підготовку за стандартами НАТО, обсяг виробництва оборонної продукції, кількість підготовлених територіальних оборонців	Державний бюджет, міжнародна допомога, оборонні замовлення	Розробка та реалізація державних програм модернізації ЗСУ, збільшення військового бюджету, розвиток військово-промислового комплексу, залучення міжнародної допомоги, проведення військових навчань

Гуманітарне розмінування	Очищення територій від мін, надання психологічної допомоги постраждалим	Площа розмінованих територій, кількість вилучених вибухових пристроїв, кількість осіб, які отримали психологічну допомогу	Державний бюджет, міжнародна допомога, благодійні фонди	Фінансування робіт з розмінування, залучення міжнародних організацій, розробка та впровадження програм реабілітації постраждалих
Інтеграція з ЄС та НАТО	Виконання Плану дій щодо членства в ЄС, адаптація законодавства, розвиток співробітництва з країнами-членами	Рівень виконання Плану дій щодо членства в ЄС, кількість укладених угод про співпрацю, обсяг прямих іноземних інвестицій	Кошти державного бюджету, міжнародна допомога, Європейські фонди	Реалізація програм євроінтеграції, адаптація законодавства до європейських стандартів, розвиток торговельно-економічних відносин
Інформаційна безпека та кібербезпека	Захист від кібератак, протидія дезінформації, розвиток медіаграмотності, захист критичної інфраструктури	Кількість кібератак, рівень довіри до державних інститутів, поширеність фейкових новин, рівень захищеності критичної інфраструктури	Державний бюджет, міжнародна допомога, кошти приватного сектору	Розробка та впровадження стратегії кібербезпеки, створення національного центру кіберзахисту, підвищення обізнаності населення, захист критичної інфраструктури

Відновлення економіки, фінансова спроможність	Реконструкція інфраструктури, залучення інвестицій, підтримка МСБ, розвиток експорту	Обсяг інвестицій, темпи зростання ВВП, кількість створених робочих місць, експорт / імпорт	Державний бюджет, міжнародна допомога, приватні інвестиції	Створення спеціальних економічних зон, спрощення процедур ведення бізнесу, підтримка експорту, розвиток інфраструктури
Енергетична безпека	Диверсифікація джерел енергії, розвиток відновлюваних джерел енергії, модернізація енергетичної системи	Частка відновлюваних джерел енергії у загальному енергобалансі, рівень енергоефективності, обсяг імпортованих енергоресурсів	Державний бюджет, міжнародна допомога, інвестиції приватного сектору	Інвестування у відновлювані джерела енергії, модернізація енергетичної мережі, енергоефективні технології
Реформа публічного управління	Децентралізація, прозорість, підзвітність	Рівень довіри громадян до державних інститутів, ефективність надання адміністративних послуг, рівень корупції	Державний бюджет, міжнародна допомога	Делегування повноважень місцевим органам влади, впровадження електронного урядування, посилення контролю за використанням бюджетних коштів

Соціальна згуртованість	Підтримка внутрішньо переміщених осіб, забезпечення соціальних гарантій, розвиток громадянського суспільства	Рівень безробіття, соціальні виплати, активність громадських організацій	Державний бюджет, міжнародна допомога, благодійні фонди	Розробка та реалізація програм соціальної підтримки, сприяння розвитку громадянського суспільства, забезпечення рівних можливостей

Джерело: складено автором.

При формуванні переліку індикаторів для кожного пріоритету ми керувалися наступними принципами:

– *релевантність* (індикатори мають безпосередньо відображати прогрес у досягненні поставленої мети);

– *вимірність* (індикатори повинні бути кількісними або якісними, але такими, що піддаються вимірюванню);

– *достовірність даних* (інформація для розрахунку індикаторів повинна бути коректною та достовірною);

– *співставність* (індикатори мають бути порівнянні з іншими країнами або регіонами для оцінки відносного прогресу);

– *комплексність* (для кожного пріоритету обрано набір індикаторів, який дозволяє оцінити різні аспекти досягнення мети).

3.2. Інституційний механізм забезпечення національної стійкості

У сучасному світі держави стикаються з численними викликами, які суттєво впливають на їхню стабільність і здатність функціонувати. Глобалізація, економічні кризи, зміни клімату, кібератаки та інші фактори підвищують вразливість

національних систем до зовнішніх і внутрішніх загроз. В таких умовах забезпечення національної стійкості стає одним із ключових пріоритетів для урядів і суспільств.

Як зазначалось у попередньому підрозділі, національна стійкість - це комплексне поняття, яке включає здатність держави та її суспільства протистояти, адаптуватися і відновлюватися після кризових ситуацій, зберігаючи при цьому свої основні функції, цілісність і стабільність. Це поняття охоплює політичні, економічні, соціальні, безпекові, екологічні та інші аспекти, що дозволяють державі та суспільству залишатися функціональними і злагодженими навіть у найскладніших умовах.

З огляду на багатоаспектність національної стійкості, систематизуємо компоненти, які її складають, та визначимо їх характеристику (табл 3.3).

Таблиця 3.3

Ключові компоненти національної стійкості

Компонент національної стійкості	**Основні елементи**	**Характеристика**
Інституційна спроможність	ефективність державного управління, розвинені суспільні інститути, правова система, міжнародне співробітництво	прозорість влади, громадянське суспільство, верховенство права, участь у міжнародних організаціях
Політична стійкість	демократичні інститути, соціальний консенсус, легітимність влади, політична культура	ефективна система влади, спільні цінності, довіра громадян, традиції та норми, що сприяють стабільності
Оборонна спроможність	збройні сили, оборонно-промисловий комплекс, військове співробітництво, цивільна оборона	сильні військові, виробництво зброї, партнерські відносини з іншими країнами, підготовка населення до надзвичайних ситуацій

Економічна стійкість	диверсифікація економіки, фінансова стабільність, соціальна захищеність, інноваційний розвиток	зменшення залежності від окремих секторів, збалансований бюджет, соціальні програми, стимулювання нових технологій
Соціокультурна стійкість	національна ідентичність, толерантність, освіта, здоров'я	спільна історія, культура, повага до різноманітності, високий рівень освіти, доступна медична допомога

Джерело: складено автором.

Дослідження цих компонентів дозволяє ефективніше формувати державну політику та стратегії, спрямовані на зміцнення стійкості держави, а також на підвищення її здатності до протидії загрозам і відновлення після криз.

При цьому варто зазначити, що саме інституційна спроможність має фундаментальне значення для забезпечення ефективного функціонування інституційного механізму забезпечення національної стійкості, оскільки цей механізм забезпечує функціонування державних органів, нормативно-правового забезпечення їх діяльності та безпосередньо впливає на політичну стабільність і демократичний розвиток.

Ефективність державного управління, прозорість влади та верховенство права є основою для легітимності влади, що в свою чергу забезпечує довіру громадян і політичну стабільність. Дієве керівництво оборонними структурами, зокрема збройними силами та оборонно-промисловим комплексом, неможливе без розвиненого інституційного механізму.

Прозорість діяльності органів влади, боротьба з корупцією та участь у міжнародних організаціях сприяють укріпленню оборонної спроможності держави.

Економічна стійкість тісно пов'язана з ефективністю державного управління, яка формує інвестиційний клімат, підтримує економічні реформи та забезпечує стабільність фінансової системи, відтак без інституційної спроможності неможливо створити умови для диверсифікації економіки, забезпечення фінансової стабільності, соціального захисту тощо.

Інституційний механізм забезпечення національної стійкості представляє собою систему взаємодії та координації між різними державними та недержавними інститутами з метою забезпечення національної безпеки та стійкості країни. Це механізм, що включає в себе організаційні структури, нормативно-правову базу, процеси та інструменти, спрямовані на своєчасне виявлення та адекватне реагування на загрози, які можуть вплинути на національну безпеку та стабільність. Інституційний механізм забезпечує реалізацію державної політики національної стійкості через ефективне управління ресурсами, координацію дій між органами влади, мобілізацію ресурсів і оперативне реагування на кризові ситуації.

Термін «організаційна стійкість» у Концепції забезпечення національної системи стійкості трактується як здатність державних і місцевих органів влади, підприємств, установ і організацій ефективно діяти в умовах загроз і кризових ситуацій. Це включає в себе виявлення загроз, підготовку до них, адаптацію до змін у безпековому середовищі та підтримання стабільного функціонування. Організаційна стійкість забезпечує збереження функціонування та розвиток організацій до, під час і після кризових ситуацій.

Вважаємо, що кореляція між інституційним механізмом забезпечення національної стійкості та організаційною стійкістю полягає в тому, що інституційний механізм є основою для реалізації та підтримки організаційної стійкості. Інституційний механізм створює умови та інструменти для досягнення організаційної стійкості шляхом:

– розробки політик і нормативно-правових актів (встановлення чітких правил і стандартів для забезпечення організаційної стійкості);

– координації між різними інститутами (налагодження ефективної взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами та іншими організаціями);

– мобілізації ресурсів (забезпечення доступу до необхідних ресурсів для підготовки і реагування на загрози);

– проведення навчань і тренувань (підготовка та вдосконалення механізмів реагування на кризові ситуації);

– аналізу і моніторингу загроз (постійне відстеження безпекового середовища та адаптація до змін) тощо.

Таким чином, інституційний механізм забезпечення національної стійкості створює структурну і організаційну основу для досягнення та підтримки організаційної стійкості на всіх рівнях управління та діяльності та є складною системою, що базується на чітких і логічно взаємопов'язаних принципах, які визначають її ефективність. Реалізація цих принципів на практиці є ключовою для забезпечення стабільності та функціонування системи.

Основні принципи, на яких повинна базуватися система, можна поділити на кілька груп. По-перше, загальні принципи організації системи включають комплексність, системність, стійкість, адаптивність і прозорість. Комплексність означає, що система повинна охоплювати всі сфери життя суспільства, від економіки до екології. Системність передбачає взаємопов'язаність усіх компонентів системи, які повинні працювати на спільну мету. Стійкість забезпечує здатність системи протистояти різноманітним загрозам і швидко відновлюватися після криз. Адаптивність дозволяє системі бути гнучкою і змінюватися відповідно до нових умов. Прозорість забезпечує відкритість діяльності системи для суспільства.

По-друге, функціонування системи ґрунтується на принципах передбачення ризиків, проактивності, співробітництва, інноваційності та ресурсного забезпечення. Передбачення ризиків пов'язується із постійним аналізом можливих загроз і розробку планів дій для їх нейтралізації. Проактивність означає орієнтацію на попередження проблем, а

не лише на їх вирішення. Співробітництво між державними органами, громадськими організаціями та міжнародними партнерами підвищує ефективність системи. Інноваційність забезпечує постійне вдосконалення через нові технології та підходи, а ресурсне забезпечення гарантує наявність необхідних ресурсів для функціонування системи.

По-третє, важливими є принципи, що стосуються людського фактора. Це включає підготовку кадрів, мотивацію персоналу та формування культури безпеки. Необхідно постійно готувати висококваліфікованих фахівців і створювати умови для їх ефективної роботи. Культура безпеки повинна формуватися в суспільстві для забезпечення готовності до надзвичайних ситуацій.

По-четверте, принципи міжнародного співробітництва включають інтеграцію в міжнародні системи та обмін досвідом. Активна участь у міжнародних ініціативах та залучення міжнародного досвіду сприяє вдосконаленню національної системи забезпечення стійкості.

Таким чином, реалізація цих принципів є основою для створення ефективного інституційного механізму забезпечення національної стійкості, що дозволить країні ефективно реагувати на різноманітні виклики і загрози (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Ключові принципи функціонування інституційного механізму забезпечення національної стійкості

Група принципів	**Принципи функціонування**	**Характеристика**
Загальні принципи організації системи	комплексність	система повинна охоплювати всі сфери життя суспільства, від економіки до екології
	системність	всі компоненти системи мають бути взаємопов'язані і працювати на спільну мету
	стійкість	система повинна бути спроможна протистояти

		різноманітним загрозам і швидко відновлюватися після криз
	адаптивність	система має бути гнучкою і здатна змінюватися відповідно до нових умов
	прозорість	діяльність системи має бути відкритою для суспільства
Принципи функціонування системи	передбачення ризиків	постійний аналіз можливих загроз і розробка планів дій для їх нейтралізації
	проактивність	орієнтація на попередження проблем, а не лише на їх вирішення
	співробітництво	співпраця між державними органами, громадськими організаціями та міжнародними партнерами для підвищення ефективності системи
	інноваційність	постійне вдосконалення системи за рахунок нових технологій та підходів
	ресурсне забезпечення	забезпечення наявності необхідних ресурсів для функціонування системи
Принципи, що стосуються людського фактора	підготовка кадрів	постійне навчання та підготовка висококваліфікованих фахівців
	мотивація персоналу	створення умов для ефективної роботи персоналу
	культура безпеки	формування в суспільстві культури безпеки і готовності до надзвичайних ситуацій

Принципи міжнародного співробітництва	інтеграція в міжнародні системи	активна участь у міжнародних ініціативах
	обмін досвідом	залучення міжнародного досвіду для вдосконалення національної системи забезпечення стійкості

Джерело: складено автором.

Отже, забезпечення національної стійкості в Україні є результатом комплексної взаємодії різних інституцій із законодавчо визначеними повноваженнями та засадничими принципами діяльності. Ключовими елементами цієї системи є:

Вищі органи влади.

Президент України [135] відіграє ключову роль в реалізації інституційного механізму забезпечення національної стійкості, виконуючи низку важливих функцій і маючи відповідні повноваження. Наведемо основні функції та повноваження Президента України у цій сфері.

Координація і стратегічне керівництво. Президент України визначає стратегічні напрями державної політики у сфері національної безпеки та оборони, включаючи національну стійкість. Він забезпечує координацію між різними гілками влади та органами державної влади для ефективної реалізації відповідних заходів.

Прийняття ключових рішень. Президент має право ухвалювати рішення, що стосуються національної безпеки та оборони, зокрема ті, які спрямовані на зміцнення національної стійкості: затвердження стратегій, програм, планів дій і інших нормативних документів, що визначають напрями державної політики у цій сфері.

Верховний головнокомандувач Збройних Сил України. У разі загроз національній безпеці Президент здійснює керівництво

[135] Президент України. URL : https://www.president.gov.ua/

обороною держави, включаючи мобілізацію до Збройних Сил України та інших військових формувань, забезпечуючи належну реакцію на військові загрози та зміцнити національну стійкість.

Забезпечення національної безпеки. Президент здійснює загальне керівництво у сфері національної безпеки, включаючи ухвалення рішень щодо запровадження або скасування надзвичайного або воєнного стану, що є важливими інструментами для збереження національної стійкості в умовах кризових ситуацій. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» Президент має право ухвалити рішення про введення воєнного стану у разі збройної агресії або загрози нападу на Україну, а також інших загроз державній незалежності та територіальній цілісності. Указ Президента про введення воєнного стану має бути затверджений Верховною Радою України упродовж двох днів [136].

Ініціювання та контроль виконання законодавства. Президент може ініціювати розробку і прийняття законодавчих актів, спрямованих на зміцнення національної стійкості. Він також здійснює контроль за виконанням законів та інших нормативних актів у сфері національної безпеки.

Міжнародна співпраця. Президент представляє державу в міжнародних відносинах, що включає підписання міжнародних договорів та угод у сфері безпеки, які можуть сприяти зміцненню національної стійкості через міжнародну співпрацю, зокрема з ЄС, НАТО та іншими партнерами.

Таким чином, Президент України виконує функції стратегічного керівництва, координації, контролю та представництва, що є ключовими для ефективного функціонування інституційного механізму забезпечення національної стійкості.

Рада національної безпеки і оборони України [137] (РНБО) є координаційним органом з питань національної безпеки і

[136] Закон України «Про правовий режим воєнного стану» URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

[137] Рада національної безпеки і оборони України. URL : https://www.rnbo.gov.ua/

оборони при Президентові України, який координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, розробляє та реалізує заходи з національної безпеки та оборони, а також формує основи політики національної стійкості. Відповідно до ст. 107 Конституції України Головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України.

В межах діяльності РНБО ухвалюються рішення щодо стратегії та тактики забезпечення національної стійкості [138], [139], [140], [141], які реалізуються відповідними органами державної виконавчої влади.

Верховна Рада України [142] є законодавчим органом, який відіграє важливу роль у забезпеченні національної стійкості через прийняття законів, контроль за їх виконанням та інші функції. Основними функціями та повноваженнями Верховної Ради України в рамках реалізації інституційного механізму забезпечення національної стійкості є наступні.

Прийняття законодавчих актів. Верховна Рада приймає закони, які регулюють питання національної безпеки, оборони, цивільного захисту, боротьби з тероризмом, управління кризовими ситуаціями та інших аспектів національної стійкості.

---

[138] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». Указ президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661

[139] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки». Указ Президента України № 685/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069

[140] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки». Указ Президента України 16 лютого 2022 року № 56/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text

[141] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості». Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181

[142] Верховна Рада України. URL : https://www.rada.gov.ua/

Наприклад, Закони України «Про національну безпеку» [143], «Про запобігання корупції» [144], «Про критичну інфраструктуру» [145] тощо. Також український парламент затверджує стратегічні документи, що визначають основи державної політики у сфері національної стійкості.

Контроль за виконанням законів. Верховна Рада контролює виконання прийнятих законів через відповідні комітети та підкомітети. Вона може запитувати звіти від Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади та контролювати їх діяльність у сфері забезпечення національної стійкості.

Затвердження бюджету. Верховна Рада затверджує державний бюджет, що включає фінансування сфер, критичних для національної стійкості, таких як оборона, безпека, соціальні програми. Контроль за ефективністю використання бюджетних коштів є важливим для підтримання стабільності та стійкості.

Розгляд заяв і доповідей. Верховна Рада розглядає доповіді та заяви від органів виконавчої влади щодо стану національної безпеки та інших важливих питань. Це може включати інформацію про загрози національній безпеці, результати діяльності в сфері оборони та інші ключові аспекти.

Кадрові призначення. Верховна Рада призначає ключових посадовців, таких як Генеральний прокурор, члени Рахункової палати, що можуть мати значний вплив на реалізацію заходів з забезпечення національної стійкості.

Розгляд і схвалення угод та договорів. Верховна Рада схвалює міжнародні угоди та договори, які мають значення для національної стійкості, зокрема ті, що стосуються військових альянсів, оборонних зобов'язань та міжнародного співробітництва у сфері безпеки.

---

[143] Закони України «Про національну безпеку». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

[144] Закон України «Про запобігання корупції». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text

[145] Закон України «Про критичну інфраструктуру». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text

Ці функції і повноваження Верховної Ради України сприяють формуванню ефективної системи забезпечення національної стійкості, що включає законодавче забезпечення, контроль за виконанням політики і реалізацію стратегічних заходів для захисту інтересів держави та її громадян.

Кабінет Міністрів України [146] (КМУ) є вищим органом у системі органів виконавчої влади. КМУ здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів, в тому числі й у сфері національної безпеки та стійкості.

В рамках реалізації інституційного механізму забезпечення національної стійкості КМУ відіграє ключову роль у координації дій органів виконавчої влади, забезпеченні реалізації державної політики, здійсненні оперативного управління у кризових ситуаціях. Основні функції та повноваження КМУ в цьому контексті є такі.

Розробка та впровадження державної політики. КМУ розробляє, затверджує та реалізує державну політику в сфері національної стійкості, включаючи заходи з забезпечення критичної інфраструктури, економічної стійкості, інформаційної безпеки, та інших ключових сфер.

Координація міжвідомчої співпраці. КМУ забезпечує координацію діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та державних підприємств для досягнення єдності в діях щодо забезпечення національної стійкості.

Оперативне управління у кризових ситуаціях. У разі виникнення надзвичайних ситуацій, криз чи воєнних загроз, КМУ здійснює оперативне управління, ухвалює рішення щодо мобілізаційних заходів, залучення ресурсів, та організації роботи державних інституцій в умовах криз.

[146] Кабінет Міністрів України. URL : https://www.kmu.gov.ua/

Розробка та виконання державних програм. КМУ розробляє та впроваджує державні програми з підвищення національної стійкості, які охоплюють різні аспекти безпеки: економічну, енергетичну, інформаційну тощо.

Фінансування та контроль залучення ресурсів. КМУ визначає пріоритети фінансування заходів з національної стійкості, забезпечує розподіл ресурсів, і здійснює контроль за ефективністю використання бюджетних коштів на ці цілі.

Міжнародне співробітництво. КМУ сприяє розвитку міжнародного співробітництва в сфері національної стійкості, зокрема, інтеграції України в європейські та євроатлантичні структури, участі в міжнародних програмах та ініціативах.

Підготовка законодавчих ініціатив. КМУ розробляє та подає на розгляд Верховної Ради України законодавчі ініціативи, спрямовані на зміцнення національної стійкості, удосконалення правової бази в цій сфері.

Звітування та моніторинг. КМУ здійснює моніторинг виконання завдань і заходів у сфері національної стійкості, а також звітує перед Верховною Радою та Президентом України щодо стану і результатів роботи в цьому напрямі.

Силові структури.

Міністерство оборони України [147] забезпечує обороноздатність країни і оборонну політику, організовуючи мобілізацію та військові навчання. Його повноваження в цьому контексті охоплюють різні аспекти, спрямовані на підтримку і зміцнення національної безпеки. Основні повноваження МОУ в цьому контексті включають наступні.

Розробка і реалізація оборонної політики. Міністерство оборони відповідає за розробку та реалізацію державної оборонної політики, яка є основою для забезпечення національної безпеки та стійкості. Це включає стратегічне планування, визначення пріоритетів оборонних заходів і координацію дій з іншими державними органами.

[147] Міністерство оборони України. URL : https://www.mil.gov.ua/

Організація і управління Збройними Силами України (ЗСУ). МОУ забезпечує функціонування і розвиток ЗСУ, їх комплектування, навчання та підготовку особового складу. Міністерство контролює стан технічного оснащення військ, їх оперативну готовність і здатність реагувати на загрози.

Кризове управління і реагування на загрози. МОУ відповідає за організацію кризового управління та оперативне реагування на загрози національній безпеці, що передбачає розробку і реалізацію планів і заходів щодо захисту від зовнішніх загроз і агресії, а також участь у реалізації планів на випадок надзвичайних ситуацій.

Співпраця з міжнародними партнерами. Міністерство оборони активно співпрацює з міжнародними партнерами, включаючи участь у міжнародних військових альянсах і організаціях, таких як НАТО, зокрема, обмін досвідом, проведення спільних навчань і операцій, а також залучення міжнародної допомоги.

Оборонне планування і підготовка до національної мобілізації. МОУ відповідає за розробку планів оборонного планування, які включають стратегії мобілізації, підготовку та організацію мобілізаційних заходів у разі потреби та передбачає забезпечення належної підготовки до можливих кризових ситуацій.

Забезпечення інформаційної безпеки у сфері оборони, включаючи захист військових даних і комунікаційних систем від кіберзагроз, а також забезпечення захисту інформації про оборонні можливості і стратегії.

Моніторинг і оцінка ситуації в сфері оборони, оцінка потенційних загроз і розробка відповідних заходів для забезпечення стійкості та готовності оборонної системи, включаючи забезпечення охорони державного кордону, боротьбу з тероризмом і забезпечення стабільності в кризових ситуаціях.

Отже, Міністерство оборони України відіграє ключову роль у забезпеченні національної стійкості, виконуючи ці функції та повноваження у тісній співпраці з іншими державними органами, громадськими організаціями та міжнародними партнерами.

Служба безпеки України [148] (СБУ) є основним державним органом, що відповідає за забезпечення національної безпеки, і відіграє важливу роль у реалізації інституційного механізму забезпечення національної стійкості України. Її повноваження в цьому контексті включають.

Захист державного суверенітету і територіальної цілісності. СБУ здійснює заходи щодо протидії диверсіям, терористичним актам, сепаратизму, шпигунству та іншим діям, що загрожують суверенітету і територіальній цілісності України.

Контррозвідувальна діяльність. СБУ веде роботу з виявлення, запобігання та нейтралізації діяльності іноземних спецслужб та інших структур, що загрожують національній безпеці України. Це включає контррозвідувальний захист державних органів, підприємств, установ і організацій.

Боротьба з тероризмом. СБУ здійснює оперативно-розшукову діяльність і бере участь в антитерористичних операціях, розробляє та реалізує заходи для запобігання терористичним загрозам на території України.

Захист критичної інфраструктури. СБУ координує заходи щодо захисту об'єктів критичної інфраструктури від диверсій, кібернетичних атак та інших загроз, що можуть порушити функціонування життєво важливих систем держави.

Забезпечення інформаційної безпеки. СБУ забезпечує виявлення та запобігання інформаційним операціям, що спрямовані на дестабілізацію суспільства, розпалювання соціальної напруги, поширення дезінформації та інші загрози інформаційній безпеці держави.

Контроль за виконанням режиму воєнного стану. Під час введення воєнного стану СБУ має повноваження контролювати виконання встановлених обмежень, забезпечувати правопорядок, підтримувати правомірність діяльності органів влади та забезпечувати реалізацію заходів з національної стійкості.

Протидія корупції та економічним злочинам. СБУ проводить роботу з виявлення та нейтралізації загроз економічній

[148] Служба безпеки України. URL : https://ssu.gov.ua/

безпеці, у тому числі виявлення та припинення корупційних дій у сферах, що мають критичне значення для національної стійкості.

Забезпечення правопорядку в умовах надзвичайних ситуацій. СБУ бере участь у забезпеченні правопорядку і координації дій органів державної влади у разі виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних з загрозами національній безпеці.

Таким чином, Служба безпеки України відіграє ключову роль у забезпеченні національної стійкості держави, здійснюючи комплекс заходів, спрямованих на запобігання та нейтралізацію загроз національній безпеці, зокрема в умовах кризових ситуацій та під час воєнного стану.

Міністерство внутрішніх справ України [149] (МВС) відіграє важливу роль у реалізації інституційного механізму забезпечення національної стійкості. Його повноваження в цьому контексті наступні.

Забезпечення громадського порядку та безпеки. МВС відповідає за підтримання громадського порядку, запобігання та протидію злочинності, а також забезпечення безпеки громадян під час кризових ситуацій. Органи Національної поліції, що підпорядковуються МВС, виконують важливу роль у забезпеченні правопорядку та захисту населення від можливих загроз.

Управління надзвичайними ситуаціями. МВС координує діяльність Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), яка займається попередженням та ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, організовує та здійснює заходи щодо захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, забезпечує оперативну допомогу постраждалим.

Координація антитерористичної діяльності. МВС бере участь у розробці та реалізації заходів щодо попередження та протидії тероризму в Україні. Підрозділи МВС, зокрема

[149] Міністерство внутрішніх справ України. URL : https://mvs.gov.ua/

Національна гвардія, здійснюють заходи з нейтралізації терористичних загроз, захисту критичної інфраструктури та забезпечення громадської безпеки. Національна гвардія України [150] є військовим формуванням з правоохоронними функціями, яке входить до системи Міністерства внутрішніх справ України. Вона підпорядковується безпосередньо Міністру внутрішніх справ України та, у питаннях, передбачених законодавством, Президенту України як Верховному Головнокомандувачу Збройних Сил.

Основні повноваження Національної гвардії України включають:

– забезпечення громадської безпеки та порядку (підтримка правопорядку, забезпечення безпеки під час масових заходів, запобігання та припинення масових заворушень);

– захист державного суверенітету та територіальної цілісності (участь у відсічі збройної агресії проти України, охорона та оборона державного кордону, критичної інфраструктури та інших стратегічних об'єктів;

– антитерористична діяльність (участь у проведенні антитерористичних операцій, боротьба з організованою злочинністю та незаконними збройними формуваннями);

– охорона державних об'єктів та представництв (охорона дипломатичних установ, органів державної влади, а також супровід і захист посадових осіб);

– забезпечення правопорядку в зоні надзвичайних ситуацій (надання допомоги органам місцевої влади у разі надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, участь у ліквідації наслідків таких ситуацій);

– охорона громадського порядку під час воєнного стану (виконання завдань з підтримки правопорядку та захисту населення під час воєнного стану);

– участь у міжнародних миротворчих операціях (залучення до виконання завдань у рамках міжнародних

[150] Національна гвардія України. URL : https://ngu.gov.ua/

миротворчих місій та забезпечення виконання міжнародних договорів України).

Забезпечення прикордонної безпеки. МВС здійснює контроль за державним кордоном України через діяльність Державної прикордонної служби України (ДПСУ) [151]. Забезпечення національної стійкості вимагає ефективного контролю на кордонах для запобігання незаконному перетину кордону, контрабанді та іншим загрозам національній безпеці. ДПСУ є центральним органом виконавчої влади, що здійснює свою діяльність під керівництвом та координацією Кабінету Міністрів України через міністра внутрішніх справ. Вона відповідає за реалізацію державної політики щодо захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній економічній зоні. Діяльність Державної прикордонної служби регулюється Конституцією та законами України, указами Президента і постановами Верховної Ради України.

Інформаційна безпека та кібербезпека. МВС здійснює заходи щодо захисту інформаційних ресурсів, протидії кіберзлочинності та забезпечення інформаційної безпеки. Спеціальні підрозділи МВС займаються моніторингом та реагуванням на кіберзагрози, що можуть вплинути на національну безпеку.

Співпраця з іншими органами влади та міжнародними організаціями. МВС координує свою діяльність з іншими державними органами, зокрема з Міністерством оборони, Службою безпеки України, а також з міжнародними організаціями та партнерами. МВС бере участь у міжнародних програмах, що спрямовані на підвищення рівня національної безпеки та стійкості.

Підготовка та навчання кадрів. МВС забезпечує підготовку та підвищення кваліфікації особового складу, зокрема у сфері кризового управління, реагування на надзвичайні ситуації та протидії тероризму. Навчання і підготовка кадрів МВС

[151] Державна прикордонна служба України. URL : https://dpsu.gov.ua/

проводяться з урахуванням нових загроз та викликів, що стоять перед національною безпекою України.

Таким чином, МВС України виконує низку критично важливих функцій у контексті забезпечення національної стійкості, координуючи діяльність різних підрозділів, забезпечуючи правопорядок, безпеку громадян та захист критичної інфраструктури.

Міністерства та спеціалізовані органи.

Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України контролює критично важливі галузі промисловості, що мають значення для національної безпеки. Цей орган відповідає за розробку і реалізацію політики у сфері розвитку стратегічних галузей промисловості, що є критичними для забезпечення національної стійкості; підтримує розвиток оборонно-промислового комплексу, що є важливим для забезпечення обороноздатності країни [152].

Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України забезпечує розробку та реалізацію політики щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій та їхнього населення, працює над забезпеченням стійкості регіонів, що постраждали від конфліктів [153].

Національний банк України забезпечує фінансову стійкість та захист фінансово-економічної системи країни. Реалізує політику стабільності національної валюти, а також протидіє фінансовим кризам і сприяє економічній стійкості [154].

Державний центр кіберзахисту Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (Держспецзв'язку) [155] є ключовою установою, що відповідає за

---

[152] Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України. URL : https://mspu.gov.ua/

[153] Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL : https://minre.gov.ua/

[154] Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/

[155] Державний центр кіберзахисту Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL : https://scpc.gov.ua/uk

забезпечення кібербезпеки в державі. Його діяльність спрямована на захист критичної інформаційної інфраструктури, виявлення та реагування на кіберзагрози, а також на координацію зусиль у сфері кіберзахисту між різними державними установами та приватними організаціями. Основні функції та напрямки роботи Державного центру кіберзахисту є:

Моніторинг та аналіз кіберзагроз. Державний центр кіберзахисту здійснює постійний моніторинг кіберпростору для виявлення потенційних загроз та атак на національну інформаційну інфраструктуру. Це включає аналіз даних про кіберінциденти, відстеження нових методів кібератак та створення відповідних заходів для їх нейтралізації.

Захист критичної інформаційної інфраструктури. Центр забезпечує захист критичних об'єктів державної інфраструктури, таких як енергетика, фінанси, транспорт і комунікації. НЦКЗ працює над тим, щоб ці об'єкти були захищені від кібератак, які можуть мати руйнівні наслідки для національної безпеки та економіки.

Реагування на кіберінциденти. У разі виявлення кіберінциденту Державний центр кіберзахисту організовує оперативні заходи з ліквідації наслідків атак, а також надає рекомендації щодо посилення захисту. Центр також співпрацює з правоохоронними органами для розслідування кіберзлочинів.

Координація міжвідомчої взаємодії. Державний центр кіберзахисту відіграє важливу роль у координації дій різних державних установ та приватного сектору з метою забезпечення єдиного підходу до кібербезпеки. Це включає проведення спільних навчань, обмін інформацією про загрози та найкращі практики захисту.

Підвищення кіберготовності та кіберграмотності. Центр бере участь у розробці національних стандартів та політик у сфері кібербезпеки. Також він проводить освітні програми та тренінги для підвищення рівня кіберготовності персоналу державних установ і приватних компаній.

Міжнародна співпраця. Державний центр кіберзахисту активно співпрацює з міжнародними партнерами, включаючи інші національні центри кібербезпеки, міжнародні організації та

альянси. Це дозволяє Україні інтегруватися у глобальну систему кібербезпеки та отримувати допомогу в питаннях кіберзахисту.

При цьому варто зазначити, що Державний центр кіберзахисту України стикається з численними викликами, включаючи швидкий розвиток технологій, зростання кількості та складності кібератак, а також необхідність удосконалення законодавчої бази та технічних можливостей. Однак, його діяльність є критично важливою для забезпечення національної безпеки в умовах сучасних кіберзагроз. Центр продовжує зміцнювати свої можливості та впроваджувати нові технології для забезпечення захисту кіберпростору України.

Місцеві органи влади. Обласні державні адміністрації (ОДА) реалізують політику держави на місцях та координують діяльність силових структур у відповідних областях. Міські, районні та сільські ради відповідають за вирішення місцевих питань, що можуть впливати на стійкість та безпеку в їхніх адміністративних одиницях.

Міжнародні організації та партнери. Український уряд співпрацює з міжнародними організаціями, такими як ООН, НАТО, ЄС, що допомагають у питаннях безпеки, оборони, гуманітарної допомоги та відновлення. Міжнародний валютний фонд (МВФ) та інші фінансові організації надають фінансову допомогу та підтримку.

Громадські організації. Громадські організації залучені до моніторингу і оцінки загроз, а також надання допомоги в кризових ситуаціях. Волонтерські рухи беруть участь у гуманітарних місіях, допомагаючи в надзвичайних ситуаціях та національних кризах. Основні функції та взаємодія органів влади щодо забезпечення національної стійкості наведено у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Основні функції та взаємодія органів влади щодо забезпечення національної стійкості

Орган влади	Основні функції в системі забезпечення національної стійкості	Взаємодія з іншими органами
Президент України Рада національної безпеки і оборони України (РНБО)	Стратегічне керівництво, прийняття рішень, верховний головнокомандувач ЗСУ, міжнародна співпраця	РНБО, ВРУ, КМУ, силові структури
	Координація, розробка стратегій, контроль	Президент, ВРУ, КМУ, силові структури
Верховна Рада України (ВРУ)	Законодавство, контроль, бюджет, кадрові рішення	Президент, РНБО, КМУ
Кабінет Міністрів України (КМУ)	Виконавча влада, розробка та реалізація політики, координація	Президент, РНБО, ВРУ, силові структури, міністерства
Міністерство оборони України (МОУ)	Оборона, безпека, мобілізація	Президент, РНБО, КМУ, інші силові структури
Служба безпеки України (СБУ)	Контррозвідка, боротьба з тероризмом, захист критичної інфраструктури	Президент, РНБО, КМУ, інші силові структури
Міністерство внутрішніх справ України (МВС)	Громадський порядок, надзвичайні ситуації, антитероризм	Президент, РНБО, КМУ, інші силові структури
Національна гвардія України (НГУ)	Забезпечення громадської безпеки, участь в антитерористичних операціях	МВС, ЗСУ

Державна прикордонна служба України	Захист державного кордону	МВС, ЗСУ
Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України	Розвиток стратегічних галузей промисловості	КМУ, Міноборони
Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України	Реінтеграція, відновлення	КМУ, ОДА
Національний банк України (НБУ)	Фінансова стабільність	КМУ
Державний центр кіберзахисту Держспецзв'язку України	Кібербезпека	КМУ, СБУ, інші державні органи
Обласні державні адміністрації (ОДА)	Реалізація державної політики на місцях	КМУ

Джерело: складено автором.

Така комплексна система взаємодії різних органів влади забезпечує ефективне управління національною стійкістю, підтримуючи стабільність і безпеку України в умовах різноманітних загроз та викликів у досліджуваній сфері.

Забезпечення національної стійкості в Україні регулюється низкою законів та підзаконних актів, які створюють правову основу для управління і координації заходів у цій сфері. Вони взаємодіють між собою, утворюючи комплексну систему норм і стандартів.

Конституція України є основним законом країни, який визначає основи державного устрою, права і обов'язки громадян, а також загальні принципи забезпечення національної безпеки. Документ містить декілька статей, які безпосередньо або опосередковано стосуються забезпечення національної безпеки та стійкості держави. Зокрема, стаття 1 визначає, що Україна є

суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Стаття 17 встановлює, що оборона України, забезпечення її безпеки є найважливішими функціями держави. У статті 64 зазначено, що права і свободи людини і громадянина можуть бути обмежені лише законами, що є необхідними для захисту національної безпеки, прав і свобод інших осіб, охорони суспільного порядку, забезпечення державної і соціальної безпеки. Статтею 85 встановлено право Верховній Раді України ухвалювати рішення про введення або скасування надзвичайного стану. Стаття 106 визначає Президента України Головнокомандувачем Збройних Сил України, який здійснює керівництво в сфері оборони і безпеки.

Ці статті закладають основи для розбудови системи національної безпеки, визначаючи принципи державного устрою, прав і обов'язків громадян, а також компетенцію органів влади у сфері безпеки.

Закон України «Про національну безпеку України» [156] визначає основи національної безпеки, функції органів державної влади та інших інституцій у сфері забезпечення безпеки та закладає основи для формування державної політики у цій сфері. Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» [157] регулює питання захисту інформації та інформаційних систем, що є критично важливим для забезпечення національної безпеки. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» [158] визначає процедури введення та управління надзвичайним станом, що є ключовим аспектом забезпечення національної стійкості в умовах кризових ситуацій. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та

[156] Закон України «Про національну безпеку України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

[157] Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text

[158] Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text

мобілізацію» [159] унормовує питання мобілізації людських і матеріальних ресурсів у випадку загрози національній безпеці або надзвичайних ситуацій.

Президент України має повноваження видавати укази, які стосуються національної безпеки та стійкості держави. Ці укази часто стосуються таких аспектів, як введення надзвичайного стану, мобілізація, забезпечення обороноздатності, та інші питання, що мають стратегічне значення для безпеки країни.

Указ Президента України № 540/2015 «Про часткову мобілізацію» стосувався проведення часткової мобілізації в Україні у зв'язку з необхідністю підвищення обороноздатності держави [160].

Указ Президента України № 406/2018 «Про введення воєнного стану в окремих областях України» виданий у зв'язку з агресією Росії в Керченській протоці та запроваджував воєнний стан в окремих областях України.

Указ Президента України № 117/2019 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 7 травня 2019 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», яким було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України щодо санкцій проти окремих фізичних та юридичних осіб, що загрожують національній безпеці України. Перелік таких осіб включає російських та іноземних громадян і компаній, які брали участь у діяльності, що підриває територіальну цілісність та суверенітет України, а також пов'язаних із ними осіб. Санкції включають блокування активів, обмеження торговельних операцій, запобігання виведенню капіталу з України, призупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань тощо.

Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про

[159] Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text

[160] Указ Президента України № 540/2015 «Про часткову мобілізацію». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15/2015#Text

Стратегію воєнної безпеки України» [161] визначає стратегічний курс у сфері воєнної безпеки на наступні роки. Стратегія є основоположним документом, який регулює діяльність держави у сфері забезпечення воєнної безпеки. Основні цілі Стратегії включають підвищення обороноздатності України, забезпечення її національної безпеки та стабільності в умовах сучасних загроз і викликів. Завдання Стратегії охоплюють модернізацію військових сил, вдосконалення системи оборонного управління, підвищення рівня готовності до можливих воєнних конфліктів. Стратегія визначає пріоритетні напрями розвитку воєнної безпеки, включаючи забезпечення стратегічної стійкості, інтеграцію новітніх технологій, зміцнення міжнародного співробітництва у сфері безпеки. Указ встановлює механізми контролю за реалізацією Стратегії, включаючи моніторинг та оцінку виконання поставлених завдань. Передбачено регулярний перегляд та оновлення Стратегії у відповідь на зміни в зовнішньому середовищі і внутрішньому стані країни. Документ формує основу для подальшого розвитку і вдосконалення національної оборонної політики України.

Указ Президента України №623/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 10 листопада 2021 року «Про внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» [162]. Вказаний указ вносить зміни до списку осіб, на яких накладені санкції, або коригує умови застосування цих санкцій. Загалом, ці укази спрямовані на захист національних інтересів України через обмежувальні заходи, що мають на меті протидіяти загрозам

[161] Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text

[162] Указ Президента України №623/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 10 листопада 2021 року «Про внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» URL : https://www.president.gov.ua/documents/6232021-40825

національній безпеці, зокрема з боку Російської Федерації та її союзників.

Указ Президента України 16 лютого 2022 року № 56/2022 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» [163]. Основною метою стратегії є забезпечення національної безпеки України через комплексний підхід, включаючи всі сфери безпеки - політичну, економічну, соціальну та військову. Завдання стратегії включають зміцнення державного суверенітету, боротьбу з загрозами національній безпеці, забезпечення стабільності в державі та запобігання кризовим ситуаціям. Реалізація положень Стратегії здійснюватиметься на плановій основі на період до 2025 року.

Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [164] виданий 24 лютого 2022 року у зв'язку з агресією Російської Федерації проти України. Цим указом запроваджено воєнний стан на всій території України.

Ці укази відображають повноваження Президента України у сфері національної безпеки та оборони і їхню роль у реагуванні на загрози та забезпеченні стійкості держави.

Кабінет Міністрів України ухвалює постанови, що регулюють реалізацію законів у сфері національної безпеки, створює нормативні акти, що визначають порядок і процедури для виконання законодавства. Постанова КМУ від 30 грудня 2022 р. № 1487 «Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів» [165] регулює створення та функціонування Єдиного

---

[163] Указ Президента України 16 лютого 2022 року № 56/2022 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text

[164] Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». URL : https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397

[165] Постанова КМУ від 30 грудня 2022 р. № 1487 «Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-%D0%BF#Text

державного реєстру військовозобов'язаних, що є важливим інструментом для організації мобілізаційних заходів. Постанова визначає обов'язки органів військового управління, органів місцевого самоврядування та інших відповідних структур у питаннях ведення військового обліку. Це включає організацію облікових робіт, проведення мобілізаційних заходів та інші аспекти управління обліком.

Постанова КМУ № 415 від 15 червня 2021 року «Про затвердження Положення про територіальну оборону України» встановлює порядок організації та функціонування територіальної оборони України, що є важливим елементом забезпечення національної безпеки та стійкості.

Міністерства, такі як Міністерство оборони, МВС, МЗС, видають накази і інструкції, що деталізують конкретні вимоги і процедури у визначених напрямах відповідальності.

Однак, незважаючи на наявність комплексної системи нормативних актів, існують декілька прогалин у законодавчому забезпеченні національної стійкості. По-перше, існує проблема неповної інтеграції між різними стратегічними документами, що може призвести до дублювання зусиль або суперечностей у реалізації політики безпеки. По-друге, деякі стратегічні документи визначають загальні цілі без чітких механізмів реалізації, що ускладнює їх практичну реалізацію. По-третє, існують труднощі у взаємодії між різними органами державної влади та місцевим самоврядуванням, що може затримувати оперативне реагування на кризові ситуації на місцях.

Стандарти і технічні регламенти є важливими інструментами для забезпечення технічної безпеки, особливо в таких критичних сферах, як кібербезпека, енергетика, оборонна промисловість та інші. ДСТУ ISO/IEC 27001:2015 «Інформаційні технології. Методи захисту. Системи управління інформаційною безпекою. Вимоги». Цей стандарт встановлює вимоги до створення, впровадження, підтримання і постійного вдосконалення систем управління інформаційною безпекою в

установах та організаціях, які працюють з критично важливими даними [166].

Ресурсне забезпечення є важливим інструментом інституційного механізму забезпечення національної стійкості, яке включає три основні типи ресурсів: фінансові, матеріальні та людські [167].

Моніторинг та оцінка національної стійкості є важливою складовою інституційного механізму забезпечення безпеки та стабільності держави. Цей процес включає застосування різних методів і систем для постійного спостереження за станом національної стійкості, аналізу загроз та ефективності заходів, що вживаються. Системи раннього попередження є ключовим інструментом для виявлення потенційних загроз і небезпек на ранніх етапах. Вони включають технічні засоби (радари, супутники, сенсори, інформаційні системи, які забезпечують збір і обробку даних у реальному часі) та аналітичні платформи, які використовуються для аналізу великих обсягів даних, прогнозування можливих криз і катастрофічних подій. Моніторинг і оцінка є динамічним процесом, який забезпечує постійну актуалізацію політики і механізмів забезпечення національної стійкості, що дозволяє державі ефективно реагувати на нові виклики та загрози.

Додаткові елементи інституційного механізму забезпечення національної стійкості включають зовнішні фактори, стрес-тести, і механізми адаптації, які відіграють критичну роль у підтримці безпеки і національної стійкості держави. Моделювання можливих загроз, таких як терористичні атаки, техногенні аварії, кібернапади, дозволяє оцінити готовність державних структур до

---

[166] Наказ державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 16.10.2019 № 312 Про прийняття та скасування національних стандартів, прийняття поправок до національних стандартів. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0312774-19#Text

[167] Організація системи забезпечення національної стійкості на регіональному і місцевому рівнях : аналіт. доп. / [Резнікова О. О., Войтовський К. Є. Лепіхов А. В.] ; за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД, 2021. 140 с.

ефективного реагування. Виявлення уразливостей в існуючих системах безпеки, інфраструктурі та інших критично важливих галузях, дозволяє прийняти превентивні заходи для мінімізації ризиків. Стрес-тести інфраструктури (енергетичної, транспортної, цифрової) дозволяють визначити, наскільки вона здатна витримати екстремальні навантаження і якість її резервних систем.

Механізми адаптації відіграють ключову роль у здатності держави і суспільства пристосовуватися до змінних умов і викликів. Адаптивне управління при цьому розглядається як здатність урядових структур і організацій швидко і ефективно змінювати свої підходи та політику у відповідь на нові загрози або зміни в зовнішньому середовищі. Це передбачає регулярне оновлення стратегій національної безпеки, перегляд пріоритетів державної політики та дозволяє державі та суспільству не лише реагувати на існуючі загрози, але й проактивно готуватися до майбутніх викликів, забезпечуючи стабільність і безпеку в довгостроковій перспективі.

Таким чином, розглянуті вище елементи дають можливість структурувати компоненти інституційного механізму забезпечення національної стійкості та відобразити їх у таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Інституційний механізм забезпечення національної стійкості

Компонент	**Складові компоненту**	**Деталізація складових**
Інституційна структура	Органи влади	Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Збройні Сили України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України інші служби
	Громадянське суспільство	Громадські організації (наприклад, Червоний Хрест, різноманітні фонди), волонтерські рухи

	Приватний сектор	Корпорації, малий та середній бізнес
	Міжнародні організації	ООН, НАТО, ЄС, Рада Європи
Нормативно-правова база	Сукупність законів, підзаконних актів, що регулюють питання національної безпеки	Конституція України, Закони України «Про національну безпеку», «Про цивільний захист», «Про надзвичайні ситуації»
	Підзаконні акти	Постанови КМУ, ВРУ тощо
Ресурсне забезпечення	Фінанси	Державний бюджет, міжнародна допомога, приватні інвестиції
	Матеріальні ресурси	Інфраструктура, обладнання, запаси матеріальних цінностей
	Людські ресурси	Кваліфіковані кадри, добровольці
Інформаційні технології	Системи управління, кібербезпека, електронний уряд	Єдиний державний портал адміністративних послуг, системи моніторингу загроз, захищені канали зв'язку
Культурні та соціальні фактори	Національна ідентичність, соціальна згуртованість, цінності	Патріотизм, толерантність, довіра до державних інститутів
Міжнародні договори та угоди	Договори про співпрацю в галузі безпеки, економіки, гуманітарної допомоги	Договори про дружбу і співробітництво, угоди про взаємну допомогу в разі стихійних лих і катастроф
Моніторинг та оцінка	Системи раннього попередження, соціологічні дослідження, експертні оцінки	Системи моніторингу загроз, опитування громадської думки, експертні ради

Механізми адаптації	Здатність системи до змін і розвитку	Стратегічне планування, навчання, розвиток інновацій

Джерело: складено автором.

Інституційний механізм забезпечення національної стійкості в Україні є складною системою, яка інтегрує різноманітні інституції, органи влади, громадські організації та міжнародних партнерів. Однак, попри важливі досягнення у формуванні цієї системи, існують суттєві прогалини, що обмежують її ефективність. Законодавча база, що регулює питання національної стійкості, є фрагментованою і часто не узгодженою між собою. Наприклад, закони, що стосуються національної безпеки, інформаційної безпеки, надзвичайних ситуацій, мобілізації, приймалися в різні періоди, часто без належної координації. Це призводить до розрізненості в підходах та дублювання функцій між різними інституціями, що ускладнює оперативну реакцію на кризи. Окрім того, вважаємо, що система забезпечення національної безпеки є недостатньо гнучкою у відповіді на нові загрози, такі як кіберзагрози та гібридні війни, оскільки законодавство часто не встигає за швидким розвитком нових форм загроз. Потребує удосконалення також процедура обліку і мобілізації, зокрема в частині ведення облікових записів і проведення мобілізаційних заходів. Необхідно також збільшити фінансування для реалізації заходів безпеки тощо.

Поліпшення координації між державними органами, актуалізація стратегічних документів, забезпечення гнучкості системи безпеки та збільшення фінансування можуть допомогти усунути ці прогалини і підвищити ефективність державної політики забезпечення національної стійкості.

В Україні відсутня єдина інтегрована система моніторингу та аналізу загроз, що охоплювала б усі аспекти національної стійкості: політичну, економічну, оборонну, соціокультурну тощо. Це ускладнює виявлення та оцінку потенційних загроз на ранніх стадіях та вчасне прийняття відповідних заходів.

Фінансове та матеріальне забезпечення інституційного механізму національної стійкості залишається на недостатньому рівні. Це стосується як фінансування окремих органів, відповідальних за безпеку, так і ресурсного забезпечення їх діяльності. В умовах обмеженого бюджету багато аспектів, таких як модернізація інфраструктури, підготовка кадрів, закупівля новітніх технологій, не отримують належної уваги.

Незважаючи на важливість кадрового забезпечення, в Україні спостерігається дефіцит кваліфікованих фахівців у сфері національної безпеки та стійкості. Це стосується як державних службовців, так і працівників у приватному секторі, відповідальних за критично важливі функції. Недостатня підготовка кадрів і відсутність постійного професійного розвитку знижують ефективність управління національною стійкістю. Хоча приватний сектор відіграє значну роль у забезпеченні національної стійкості, рівень інтеграції між державою та бізнесом залишається низьким. Це стосується як спільних ініціатив у сфері кібербезпеки, так і координації в питаннях економічної стійкості. Багато компаній не готові до кризових ситуацій через відсутність належного партнерства з державними органами.

Громадянське суспільство має потенціал відігравати важливу роль у забезпеченні національної стійкості, його залученість до цього процесу є обмеженою. Відсутність механізмів для систематичного залучення громадських організацій до планування та реалізації політики національної стійкості знижує їхню ефективність та можливості.

Попри активну участь України в міжнародних організаціях, таких як ООН, НАТО, ЄС, існують прогалини у координації з міжнародними партнерами, особливо в питаннях стратегічного планування та обміну інформацією. Це призводить до недостатньої узгодженості дій у сфері безпеки та обмеженого доступу до критично важливих ресурсів та технологій.

Висновки до розділу

З'ясовано, що забезпечення національної стійкості в процесі відновлення територіальної цілісності України є комплексним та багатогранним завданням, яке вимагає інтеграції зусиль на всіх рівнях публічного управління. Національна стійкість визначається як здатність держави зберігати суверенітет і функціональність перед різними загрозами, зокрема політичними, економічними, соціальними та військовими.

Доведено, що відповідно до Указу Президента України №479/2021, національна стійкість включає ефективне протистояння загрозам, адаптацію до змін безпекового середовища та підтримання стійкого функціонування держави.

Обґрунтовано, що одним з ключових пріоритетів для відновлення територіальної цілісності є зміцнення військової спроможності України, що передбачає модернізацію Збройних Сил, підвищення підготовки військовослужбовців, розвиток оборонно-промислового комплексу та створення ефективної системи територіальної оборони.

Визначено важливість адаптації до стандартів НАТО, що включає уніфікацію техніки та процедур, підвищення рівня мотивації військових, розвиток оборонно-промислового комплексу та залучення міжнародних партнерів для забезпечення армії сучасними технологіями та озброєнням. Гуманітарне розмінування є критичним аспектом відновлення, оскільки мінна загроза на звільнених територіях є значною, що вимагає систематичного розмінування з залученням міжнародних організацій та надання медичної та психологічної допомоги постраждалим.

Обґрунтовано, що інтеграція з Європейським Союзом та НАТО є стратегічним пріоритетом для зміцнення безпеки та розвитку економіки, що передбачає виконання планів дій щодо членства, адаптацію законодавства до європейських стандартів, активну участь у міжнародних програмах та посилення міжнародної підтримки України. Однак процес інтеграції

стикається з викликами, такими як продовження російського вторгнення та необхідність внутрішніх реформ.

З'ясовано, що інформаційна безпека є надзвичайно важливим пріоритетом в умовах гібридних загроз, що потребує розвитку систем моніторингу інформаційного простору, протидії дезінформації та забезпечення захисту критичної інфраструктури від кібератак.

Обґрунтовано, що економічна стабільність є основою для відновлення національної стійкості, що включає відновлення економіки через реконструкцію інфраструктури, підтримку бізнесу та залучення інвестицій. Законопроект «Про засади відновлення України» визначає основні принципи відновлення, такі як людиноцентричність, інклюзивність та сталий розвиток.

Доведено, що успішна відбудова України можливе за умови інтеграції реформ у сфері державного управління, зокрема децентралізації та делегування владних повноважень місцевим органам влади, що сприяє ефективному управлінню у територіальних громадах.

Сформована таблиця пріоритетів національної стійкості України є цінним інструментом для планування та оцінки прогресу у відновленні країни після повномасштабного вторгнення, охоплюючи широкий спектр ключових сфер: військову, економічну, соціальну, інформаційну тощо, забезпечуючи цілісний погляд на процеси післявоєнного відновлення територіальної цілісності.

З'ясовано, що національна стійкість вимагає цілісного та системного підходу, який поєднує заходи з різних сфер, таких як безпека, економіка, фінанси, технології та управління, що забезпечує здатність держави ефективно реагувати на різноманітні виклики та загрози.

Доведено, що ефективність інституційного механізму забезпечення національної стійкості значною мірою залежить від спроможності інститутів державного управління адаптуватися до нових умов, оперативно приймати рішення та здійснювати координацію між різними рівнями влади і секторами.

Обґрунтовано критичну важливість впровадження механізмів для забезпечення скоординованої дії, обміну інформацією та узгодженості дій різних відомств для підтримання національної стійкості.

Визначено, що громадянське суспільство відіграє важливу роль у забезпеченні національної стійкості через участь у процесах прийняття рішень, моніторинг діяльності органів влади та надання допомоги під час кризових ситуацій. Інтеграція громадянського суспільства в інституційні механізми сприяє підвищенню ефективності та прозорості управлінських процесів.

Також з'ясовано, що в умовах швидкозмінного світу важливо, щоб система управління була достатньо гнучкою для адаптації до нових викликів, включаючи регулярний перегляд політик, процедур та структур для забезпечення їх актуальності та ефективності.

Отже, доведено важливість комплексного, скоординованого та адаптивного підходу до формування інституційного механізму забезпечення національної стійкості, що дозволить державі ефективно реагувати на виклики та забезпечувати стабільний розвиток у довгостроковій перспективі.

Обґрунтовано, що ефективність цього механізму в Україні значною мірою залежить від комплексного підходу та активної участі всіх зацікавлених сторін – органів державної влади, бізнесу, громадянського суспільства та міжнародних партнерів.

РОЗДІЛ 4. ПРАВОВІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ СТІЙКІСТЮ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

4.1. Правові аспекти управління національною стійкістю України

Національна стійкість країни означає гідну відповідь на виклики і випередження загроз та їх нейтралізацію. За своєю суттю вона є стратегією недопущення переростання викликів у загрози, а загроз у кризи. Проте це є певним ідеалом, оскільки в певний момент часу кризові явища можуть виникнути у будь-якій країні. Зважаючи на це національна стійкість також має означати й здатність до ефективного відновлення після криз. Тобто «національна стійкість країни – це така стратегія її існування, коли вона здатна зберігати збалансованість розвитку та успішно відповідати на зовнішні і внутрішні виклики, протистояти загрозам і кризам, більш того, зусиллями політичної та інтелектуальної еліти вчасно передбачати й ефективно реагувати на них заради гідної самореалізації та гуманістичного розвитку людини, які забезпечує держава в балансі з громадянським суспільством. Таке розуміння національної стійкості робить її реальним потенціалом національної безпеки країни»[168].

Водночас, «на відміну від національної безпеки, яка більше концентрується на військовій складовій, національна стійкість є більш ширшим поняттям і охоплює протидію загрозам в усіх сферах – політичній, економічній, військово-політичній, інформаційній, гуманітарній, екологічній»[169]. Тому «головний

[168] Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.

[169] Пирожков С.І. Національна стійкість України: стратегія забезпечення. *Український географічний журнал.* № 2(188). 2022. С. 3-10. URL: https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGZ_2022_2_003.pdf

акцент національної стійкості не на реагуванні на гібридні виклики та деструктивні впливи, а на застосуванні стратегій випередження їх появи, формування у державі та суспільстві стійкого імунітету до них за допомогою створення несприятливого середовища для реалізації гібридних загроз і викликів»[170].

Проте не відміну від вищезазначеного, у вітчизняних нормативно-правових актах, зокрема в Стратегії національної безпеки України 2020 року (далі – Стратегія), стійкість визначається як «здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей»[171].

Згідно із вищезазначеною Стратегією, держава запроваджує національну систему стійкості для забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до реагування на широкий спектр загроз, що передбачатиме: «оцінку ризиків, своєчасну ідентифікацію загроз і визначення вразливостей; ефективне стратегічне планування і кризовий менеджмент, зокрема впровадження універсальних протоколів реагування на кризові ситуації та відновлення з урахуванням рекомендацій НАТО; дієву координацію та чітку взаємодію органів сектору безпеки і оборони, інших державних органів, територіальних громад, бізнесу, громадянського суспільства і населення у запобіганні й реагуванні на загрози та подоланні наслідків надзвичайних ситуацій; поширення необхідних знань і навичок у цій сфері; налагодження та підтримання надійних каналів комунікації державних органів із населенням на всій території України. Держава створює ефективну систему безпеки та стійкості

[170] Пирожков С.І. Національна стійкість України: стратегія забезпечення. *Український географічний журнал.* № 2(188). 2022. С. 3-10. URL: https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGZ_2022_2_003.pdf

[171] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037

критичної інфраструктури, засновану на чіткому розподілі відповідальності її суб'єктів та державно-приватному партнерстві»[172].

Крім Стратегії, про стійкість зазначається і в іншому документі стратегічного характеру: Стратегії воєнної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121, якою передбачається «забезпечення національної стійкості у ході всеохоплюючої оборони України»[173]. Зокрема у ній зазначається, що стійкість у ході такої оборони досягається «здатністю системи управління державою, сил оборони, національної економіки, інфраструктури та суспільства швидко відновлюватися та адаптуватися до змін у безпековому середовищі. При цьому, взаємодія в процесі всеохоплюючої оборони України вимагає координації заходів, що здійснюються в державі під час воєнних дій та відбудовного періоду, із заходами, що вживаються для підтримки України інституціями Європейського Союзу, НАТО та їх державами-членами, іншими державами та міжнародними організаціями»[174].

На відміну від вищезгаданих стратегій, у Концепції забезпечення національної системи стійкості, затвердженій Указом Президента України від 27.09.2021 р. № 479, національна стійкість визначається як «здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій»[175].

---

[172] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037

[173] Стратегія воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text

[174] Стратегія воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text

[175] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня

Зазначена Концепція визначає мету, основні принципи, напрями, механізми та строки запровадження і функціонування національної системи стійкості, спрямованої на «забезпечення здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози, виявляти вразливості та оцінювати ризики національній безпеці, запобігати або мінімізувати їх негативні впливи, ефективно реагувати та швидко і повномасштабно відновлюватися після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу, але не обмежуючись ними»[176].

Впроваджувана національна система стійкості має передбачати забезпечення функціонування таких базових елементів:

«1) гарантована дієвість та спроможність до повноцінного функціонування системи державних органів, їх інституційна стійкість;

2) безпека та захищеність об'єктів критичної інфраструктури, зокрема: стійке постачання продовольства, водопостачання, енергопостачання, постачання теплової енергії; стійке функціонування транспортних систем; кібербезпека; захищеність та безперебійне функціонування інформаційних та комунікаційних послуг; забезпечення оборони та правопорядку; здатність системи охорони здоров'я функціонувати в умовах посилених навантажень;

3) спроможність єдиної державної системи цивільного захисту до дій в умовах загрози чи виникнення надзвичайних ситуацій;

4) здатність ефективно реагувати на неконтрольоване масове переміщення людей;

2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» введеним дію Указом Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181

[176] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» введеним дію Указом Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181

5) суспільна стійкість, зокрема, до інформаційних впливів;

6) фінансово-економічна стійкість, зокрема, безперервність основних бізнес-процесів»[177].

При цьому національна система стійкості забезпечує здатність суспільства і держави, як вищої форми його інституціалізації, здійснювати ідентифікацію зовнішніх і внутрішніх загроз, спрямовувати свою діяльність у сфері національної безпеки на своєчасне виявлення інших вразливостей, проводити оцінювання реальних і потенційних ризиків національній безпеці, вживати дії щодо запобігання негативним впливам, а також забезпечувати ефективне реагування і швидке відновлення за наслідками виникнення надзвичайних ситуацій та кризових подій, враховуючи загрози гібридного характеру.

У вищезазначеній Концепції також йдеться про концептуальні засади національної системи стійкості, до якої слід відносити «комплекс цілеспрямованих дій, методів та механізмів взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, інститутів громадянського суспільства, які гарантують збереження безпеки і безперервності функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час і після настання кризової ситуації»[178].

Ураховуючи те, що формування системи забезпечення національної стійкості є складним завданням, вирішення якого передбачає залучення державних інституцій та експертів, визначення на початковому етапі концептуальних засад відповідного процесу покликане забезпечити спільне бачення

[177] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» введеним дію Указом Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181

[178] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» введеним дію Указом Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181

проблем та завдань, які необхідно реалізувати, а також визначення принципів функціонування відповідної системи тощо.

У затвердженому Кабінетом Міністрів України на виконання вищезгаданої Концепції Плані заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року[179] передбачено виконання комплексу завдань та відповідних заходів:

– ідентифікація загроз, виявлення вразливостей, оцінювання та пріоритезація ризиків національній безпеці, що передбачає: запровадження цілісної системи ідентифікації, оцінки та пріоритезації загроз і ризиків, здійснення оцінки відповідних вразливостей і ризиків національній безпеці органами публічної влади;

– запобігання виникненню загроз і настанню кризових ситуацій та мінімізація ризиків, що передбачає: підвищення готовності органів публічної влади та їх спроможності до кризових ситуацій; формування професійних компетентностей публічних службовців для забезпечення національної стійкості, створення відповідної системи стійкості та залучення до цієї системи інших суб'єктів, підвищення обізнаності населення та його окремих цільових груп з одночасним формуванням відповідної культури поведінки з реагування на загрози;

– реагування на загрози і кризові ситуації, що передбачає: розроблення та оновлення підходів до реагування на виникнення загроз національній безпеці, забезпечення сталого функціонування органів публічної влади та надання основних послуг населенню у разі настання кризової ситуації, проведення оцінки спроможності територіальних громад надавати підтримку силам безпеки і оборони у кризовий період;

– подолання наслідків виникнення загроз або настання кризових ситуацій, а також відновлення сталого функціонування, що передбачає: посилення спроможностей органів публічної

[179] Про план заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.11.2023 р. № 1025-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1025-2023-%D1%80

влади для належного відновлення сталого функціонування, розвиток міжнародної співпраці та залучення бізнесу до забезпечення відновлення, спроможності громад під час відновлення за принципом «краще, ніж було»;

– моніторинг реалізації та аналізу ефективності ухвалених рішень, що передбачає запровадження єдиної уніфікованої системи збору інформації для відстеження стану національної стійкості, здійснення постійного моніторингу показників та періодичного аналізу стану досягнення стійкості у сфері безперервності урядування, удосконалення підходів до розроблення та впровадження управлінських рішень у сфері безпеки, кібербезпеки та реагування на гібридні загрози[180].

Водночас варто зазначити, що створення нормативно-правової бази для забезпечення національної системи стійкості передбачає розроблення та прийняття низки законодавчих на підзаконних нормативно-правових актів України, зокрема щодо:

– внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України»[181], Кодексу цивільного захисту України[182] та інших нормативно-правових документів щодо визначення організаційного механізму системи забезпечення національної стійкості, розподілу відповідальності та координації відповідної діяльності;

– упровадження практики та визначення єдиної методики оцінювання ризиків та ідентифікації загроз національній безпеці, оцінювання стану спроможностей та виявлення уразливостей на державному та регіональному й місцевому рівнях, з урахуванням визначення форматів поширення відповідних результатів;

---

[180] Про план заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.11.2023 р. № 1025-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1025-2023-%D1%80

[181] Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469- VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

[182] Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text

– прийняття Закону України про державне стратегічне планування, внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» та Бюджетного кодексу України з метою формування цілісної системи стратегічного планування з урахуванням бюджетного процесу;

– внесення змін до законодавчих актів з питань планування у сферах національної безпеки щодо вдосконалення планування спільних заходів на випадок кризових ситуацій зі складними каскадними ефектами, упровадження універсальних протоколів узгоджених дій з реагування на загрози та кризові ситуації на різних етапах їх розвитку тощо;

– визначення в країні регіональних та місцевих координаційних органів з питань забезпечення стійкості регіонів та місцевих громад, створення діючих на постійній основі організаційних форматів взаємодії на територіальному рівні та визначення їх повноважень у відповідній сфері;

– визначення механізмів стимулювання наукових досліджень, розбудови державно-приватного партнерства у сфері забезпечення національної безпеки та стійкості, у тому числі встановлення зобов'язань державних та приватних партнерів; визначення порядку, каналів та форматів обміну інформацією між суб'єктами забезпечення національної стійкості про поточні та прогнозовані загрози, сигнали раннього виявлення загроз, стан відповідних спроможностей, виявлені уразливості, а також про плани, механізми та процедури запобігання й реагування на них та відновлення у посткризовий період тощо;

– визначення цільових аудиторій та впровадження практики регулярного проведення навчань, тренувань з питань забезпечення готовності та реагування на загрози та кризові ситуації[183].

Крім того, в процесі реалізації стратегії національної стійкості слід проаналізувати співвідношення глобальних та локальних викликів і загроз, у тому числі гібридних, в яких змішуються глобальне та локальне, а деструктивне маскується

[183] Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.

під конструктив. Троте результат такого аналізу можливий лише за умов створення глобалізаційної стратегії країни, як кульмінації стратегії національної стійкості, успішне втілення якої сприятиме зростанню цивілізаційної суб'єктності України у сучасному світі.

Зважаючи на зазначене, основні пріоритети стратегії національної стійкості України складають:

– економічна стійкість: успішна економіка є базисом цивілізаційної суб'єктності країни, тож є важливим елементом стратегії національної стійкості. Важливою складовою економічної стійкості є енергетична стійкість, яка потребує проведення моніторингу світового й регіональних енергетичних ринків та ефективної енергетичної політики держави в контексті усвідомлення актуальних загроз і викликів та можливостей протидіяти ним;

– соціально-політична й правова стійкість передбачають аналіз і нейтралізацію деструктивних викликів і загроз в контексті розвитку внутрішньої політики держави, її політикуму, взаємодії держави та громадянського суспільства, правової та правоохоронної систем країни, їх місце в міжнародно-правовій архітектурі;

– гуманітарна стійкість потребує забезпечення базових потреб та прав людини, аналіз викликів та загроз розвитку людини в Україні та адекватну відповідь на них шляхом ефективного функціонування гуманітарної сфери, її суб'єктів та інститутів. До структури гуманітарної стійкості має бути включено демографічну стійкість, яка в умовах військової агресії та значних людських втрат має адекватно реагувати на міграційні проблеми країни у сучасному глобалізованому світі та наслідків агресії Росії. Складовою цієї стійкості є етнонаціональну стійкість, яка є результатом етнонаціональної політики держави у взаємодії з поліетнічним громадянським суспільством і означає гармонійну цілісність етнічних спільнот України об'єднаних навколо поваги до прав людини та демократичних цінностей;

– духовно-культурна стійкість вимагає дослідження мистецького та релігійного середовища України, оскільки вони мають найбільший вплив на формування світогляду, оцінку

викликів та загроз у цій сфері та розроблення рекомендацій з метою їх попередження та нейтралізації;

– морально-психологічна стійкість означає здатність народу країни бути вірним цінностям та принципам суспільної моралі, що дозволяє формувати установки громадян для успішної протидії гібридним загрозам, особливо в умовах війни;

– освітня та наукова стійкість передбачає аналіз викликів та загроз у контексті розвитку освіти і науки, з урахуванням зовнішніх впливів на ці сфери;

– стійкість масових комунікацій (мережево-інформаційна) потребує оцінки інформаційного середовища країни щодо викликів та загроз (насамперед у засобах масової інформації та соціальних мережах Інтернету) та здатності ефективно їм протидіяти спільними діями держави та громадянського суспільства;

– кіберстійкість означає прогнозування та нейтралізацію спрямованих на дестабілізацію в політичній, економічній, технологічній та військовій сферах країни кібератак, які можуть спричиняти послаблення її суб'єктності та спровокувати різноманітні кризові ситуації;

– військово-політична стійкість в стані війни, в якому перебуває держава може бути виділена як окрема складова[184].

За умов збалансованої взаємодії держави й громадянського суспільства зазначені складові стратегії національної стійкості України стануть реальними, а не утопічними.

Вищевикладене дає підстави дійти наступних висновків:

– серед науковців і законотворців немає єдиного розуміння тлумачення змісту поняття «національна стійкість»;

– національна стійкість на відміну від національної безпеки є більш широким поняттям;

– для належного правового забезпечення управління національною стійкістю вітчизняне законодавство має зазнати змін з метою визначення організаційного механізму системи

[184] Пирожков С.І. Національна стійкість України: стратегія забезпечення. *Український географічний журнал.* № 2(188). 2022. С.3-10. URL: https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGZ_2022_2_003.pdf

забезпечення національної стійкості, розподілу відповідальності, координації відповідної діяльності, стратегічного планування тощо.

Зважаючи на зазначене, пропонуємо під час підготовки проєктів законодавчих та стратегічних документів у сфері національної безпеки закріпити на рівні законодавства визначення поняття «національна стійкість», під якою пропонуємо розуміти стратегію існування держави та суспільства, засновану на здатності зберігати збалансованість розвитку та адекватно реагувати на зовнішні і внутрішні виклики, протистояти загрозам і кризам будь-якого походження та характеру, швидко адаптуватися до змін безпекового середовища та відновлюватися після кризових ситуацій.

4.2. Зарубіжний досвід забезпечення національної стійкості: досвід для України

Досвід забезпечення національної стійкості країнами-членами НАТО. Для країн-членів НАТО стійкість стосується принципів військового співробітництва та стримування. Проте, внаслідок масштабних та різнопланових агресивних дій рф на міжнародній арені сьогодні НАТО прагне підвищити стійкість країн-членів Альянсу у військовій та цивільній сферах. При цьому остання розглядається як один з основних факторів для забезпечення ефективності та боєздатності військової складової оборонного блоку. Готовність до реагування на загрози будь-якого походження є важливим елементом системи забезпечення національної стійкості Альянсу. Тому в умовах змін у безпековому середовищі цим питанням Альянсом приділяється особлива увага.

Починаючі з подій на сході України та анексії росією Криму НАТО активізує перегляд підходів до забезпечення стійкості країн-учасниць. Так, у відповідь на зміни в глобальному безпековому середовищі на Уельському саміті у вересні 2014 р. Північноатлантична рада затвердила «План дій НАТО щодо забезпечення готовності». Він передбачав негайне посилення військової присутності та активності для забезпечення безпеки і

стримування на східному фланзі Альянсу, а у довгостроковій перспективі передбачав зміни для створення можливостей оперативнішого реагування на кризові ситуації незалежно від місця їх виникнення. Запропоновані заходи були спрямовані на:

– посилення оборонних спроможностей Альянсу (збільшення кількості військової техніки та особового складу підрозділів, включаючи наземну, повітряну та морську складові);

– підвищення мобільності та оперативності підрозділів;

– удосконалення управління військами (створення командних (штабних) структур, поліпшення співпраці і координації між структурами Альянсу і національними збройними силами, а також перегляд та оновлення оборонних планів щодо східноєвропейського регіону);

– збільшення кількості навчань та тренувань задля відпрацювання заходів антикризового управління та колективної оборони;

– посилення захисту об'єктів національної інфраструктури східних союзників;

– посилення спроможностей щодо отримання розвідувальної інформації[185].

На цьому ж саміті для посилення стійкості Альянсу та країн-партнерів НАТО надає важливого значення співпраці з ними, вибудовуючи формат спільних зусиль у протидії загрозам безпеці. Так, з метою допомоги Україні щодо належного забезпечення національної безпеки і оборони в умовах агресії РФ держави-члени Альянсу заснували шість цільових трастових фондів:

– з модернізації системи командування, управління, комунікації і комп'ютеризації;

– з реформування систем логістики і стандартизації;

– з кіберзахисту;

– з перепідготовки та соціальної адаптації військово-службовців;

[185] NATO's Readiness Action Plan. URL : https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2014_12/20141202_141202-facstsheet-rap-en.pdf

– з медичної реабілітації;

– з протидії саморобним вибуховим пристроям та розмінування[186].

У грудні 2015 р. в рамках реалізації «Плану дій НАТО щодо забезпечення готовності» міністри закордонних справ країн Альянсу ухвалили нову Стратегію реагування на прояви гібридної війни, основні положення якої передбачають:

– удосконалення обміну розвідувальними даними та механізмів раннього попередження для прогнозування і фіксації гібридної та воєнної діяльності (насамперед, з боку рф);

– використання державними та недержавними суб'єктами для протистоянні гібридним загрозам масштабних та поєднаних між собою традиційних та нетрадиційних засобів, відкритої та прихованої військової сили, воєнізованих формувань та заходів цивільного характеру;

– розроблення показників раннього попередження для опрацювання різних варіантів реагування на кризові ситуації;

– у рамках колективної оборони можливість прийняття Північноатлантичною радою НАТО рішення про приведення у дію статті 5 Вашингтонського договору для протидії гібридній війні;

– продовження ефективної співпраці та координації з партнерами та міжнародними організаціями (зокрема, ЄС) відповідно до домовленостей, спрямованих на протидію гібридній війні[187].

На зустрічі міністрів оборони країн-членів НАТО у червні 2016 р. керівники оборонних відомств Альянсу домовилися про нові заходи зі зміцнення оборони та засобів стримування НАТО і

---

[186] Місюра А.О., Паливода В.О. Концептуальні підходи НАТО та ЄС до забезпечення стійкості держави і суспільства у сфері національної безпеки. Аналітична записка. НІСД, березень 2018 р. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalnabezpeka/konceptualni-pidkhodi-nato-ta-es-do-zabezpechennya-stiykosti

[187] Онофрійчук А. Досвід НАТО та ЄС щодо формування національної стійкості у безпековій сфері. *Social Development and Security*. 2024. Vol. 14. № 1. С. 138-149. DOI: 10.33445/sds.2024.14.1.12

затвердили «Керівні принципи стійкості», зміст яких полягає у наступному:

– гарантована дієвість уряду та критично важливих урядових служб;

– стійке постачання енергії;

– стійкі цивільні системи зв'язку;

– стійкі джерела продуктів та води;

– здатність ефективно вирішувати ситуацію з неконтрольованим переміщенням людей;

– здатність впоратися з проблемою значних людських втрат;

– стійкі транспортні системи (для потреб НАТО)[188].

Узагальнюючи підсумки аналізу вищезазначених документів Альянсу, ми поділяємо бачення Д. Шея щодо нових сучасних вразливостей для стійкості, як основного елементу колективного захисту. Ними насамперед є:

– кіберпростір, як найбільш екстремальна форма вразливості, оскільки він з'єднує всю планету в режимі реального часу, дозволяючи будь-кому атакувати будь-яку електронно керовану ціль з будь-якого місця в будь-який момент часу. Це значно ускладнює завдання захисників, які зазвичай не можуть заздалегідь знати, що починається атака, звідки вона почнеться і де буде завдано удару. Таким чином, захисники повинні постійно намагатися захистити кожну важливу частину національної економічної та військової інфраструктури, тоді як атакуючий може обрати окремий сегмент або вразливу «лінію розлому», яку він хоче порушити;

– перехід від Інтернету речей до Інтернету всього призвів до зростання інфраструктури, від якої залежить нормальні умови життєдіяльності, автоматизації або контролю з великих відстаней чи інтеграції у більш складні мережі. Глобалізація мереж та інтеграція фізичної інфраструктури у віртуальний світ (зберігання даних в «хмарах») привели до ефективності та

[188] Sustainability Guidelines. July 2016 First Edition. URL: https://www.sustainabilityconsult.com/downloads-blanks/our-work/11-imace-sustainability-guidelines/file

економії. Водночас це значно посилило наслідки збою та кількість ключових вузлових точок і поверхонь атак, якими можуть скористатися зловмисники;

– готовність цивільного сектора, як критично важливого інструменту забезпечення колективної оборони. Забезпечення сил НАТО, необхідних для підтримання колективної оборони або для використання поза межами території Альянсу суттєво залежить від цивільної інфраструктури. Якщо за часів холодної війни транспортна інфраструктура (залізниці, порти, аеродроми, електромережі) належала переважно державі й у разі кризи чи війни її легко було передати під контроль НАТО, то тепер 90% постачання і логістичного забезпечення Альянсу здійснюють приватні компанії. Зокрема, на східному фланзі НАТО приватний сектор на основі контрактів забезпечує 75% підтримки передових сил Альянсу. З одного боку, передача права власності та відповідальності приватному сектору принесла економічну ефективність; а з іншого – прагнення зменшити витрати для підвищення прибутковості призвело до зменшення стійкості. Крім того, оскільки гібридні загрози нижче порогу, визначеного положенням про колективну оборону НАТО (стаття 5 засновницького договору) стирають традиційну різницю між миром і війною, спеціальні повноваження уряду, засновані на законодавстві про кризові ситуації під час війни, стали менш практичними для реалізації або навіть застаріли[189].

У результаті НАТО стикається з двома різними, але взаємопов'язаними проблемами стійкості:

по-перше, забезпечити можливість швидкого переміщення всіх необхідних сил і обладнання до будь-якої частини Альянсу, яка стикається з неминучою загрозою або нападом, забезпечуючи повний і безперешкодний доступ до всієї необхідної для цього інфраструктури;

[189] Shea J. Resilience: a core element of collective defence. *NATO Review*. 30 March 2016. URL: https://www.nato.int/docu/review/articles/2016/03/30/resilience-a-core-element-of-collective-defence/index.html

по-друге, мати можливість передбачати, ідентифікувати, пом'якшувати гібридні атаки та відновлюватися після них з мінімальним руйнівним впливом на соціальну, політичну та військову згуртованість Альянсу[190].

Цивільна готовність є національною відповідальністю, тож країни-члени Альянсу повинні забезпечити адекватний кіберзахист для своїх критично важливих мереж інформаційних технологій, особливо тих, від яких НАТО залежить у своїх операціях. При цьому безпека членів Альянсу залежить від того як окремі країни дотримуються цього зобов'язання. НАТО зацікавлений в максимальній прозорості для оцінки потенційної вразливість або прогалини та точно вимірювати прогрес. Метою має бути уникнення неприємних несподіванок у кризових ситуаціях, коли Альянсу потрібна швидка та надійна інформація та аналіз якої дозволятиме приймати адекватні рішення та швидко реагувати на ситуацію.

Вищевикладене свідчить про те, що стійкість все частіше є результатом заходів стримування та забезпечення гарантій у військовій сфері як частині комплексної стратегії безпеки Альянсу.

Зважаючи на викладене, для підвищення стійкості 28 країн-членів Альянсу фахівці виокремлюють п'ять наступних сфер:

Кіберзахист. По-перше передбачає покращення захисту власних мереж Альянсу шляхом надання Спроможності НАТО з реагування на кіберінциденти (NCIRC) додаткових можливостей для раннього виявлення та швидкого реагування на кібератаки, а також надання допомоги членам Альянсу для покращення їх кіберстійкості.

Для вирішення проблеми кіберзахисту у рамках НАТО вжито наступні заходи:

– створені команди кіберреагування;

[190] Shea J. Resilience: a core element of collective defence. *NATO Review*. 30 March 2016. URL: https://www.nato.int/docu/review/articles/2016/03/30/resilience-a-core-element-of-collective-defence/index.html

– підписано Меморандум про порозуміння між Альянсом і окремими його країнами-членами щодо забезпечення захищених підключень для обміну інформацією і врегулювання криз;

– Центр передового досвіду з кіберзахисту НАТО активізував діяльність щодо розвитку спеціальних можливостей протидії шкідливим програмам та підготовки відповідного рівня фахівців;

– налагоджується співпраця між Альянсом і найбільш інноваційними компаніями-розробниками кібертехнологій;

– під час саміту НАТО у Варшаві підписаний документ «Зобов'язання щодо кіберзахисту», за яким країни-члени Альянсу підтвердили курс на розвиток сил і засобів для зміцнення загальної стійкості організації;

– у країнах-членах НАТО прийняті національні стратегії кібербезпеки і внесені зміни до законодавства щодо злочинів проти неї[191].

У штаб-квартирі НАТО вважають, що у середньостроковій перспективі посилення стійкості Альянсу в протистоянні кіберзагрозам має розвиватися за наступними напрямами:

– широке втілення кіберзахисту в операції і місії НАТО, підвищення статусу внесків країн-членів Альянсу у кіберзахист з допоміжного до більш самостійного;

– розвиток сил і засобів кіберзахисту серед членів НАТО, обмін досвідом між членами Альянсу з використанням формальних і неформальних каналів (включаючи процес оборонного планування в НАТО);

– чітке визначення міжнародної ролі Альянсу у підтримці відповідальної поведінки держави в кіберпросторі і заходів з розбудови довіри в кіберсфері;

– обмін розвідувальними даними та інформацією про стан справ у кіберсфері як між членами НАТО, так і з іншими міжнародними організаціями;

[191] NorthAtlantic Treaty Organization. Cyber Defence Pledge. URL : https://www.nato.int/cps/su/natohq/official_texts_133177.htm

– налагодження співпраці на основі взаємного доповнення з Центром ЄС з боротьби з кіберзлочинами, особливо у світлі гібридної війни та конфліктів у сірих зонах[192].

По-друге, вивчення політичних, правових та операційних наслідків оголошення кіберпростору доменом, як в багатьох країнах-членах Альянсу щодо національних кіберстратегій. Зважаючи на те, що більшість конфліктів і криз сьогодні мають кібернетичний вимір і командувачі НАТО потребують необхідних інструментів і повноважень для захисту від передових кібератак і для дій по всій території, оскільки НАТО нарощує військову діяльність для забезпечення колективної оборони.

Гібридні загрози. Другою сферою стійкості є стратегія реагування на гібридну війну. НАТО вдосконалює процеси обміну розвідувальною інформацією та раннього попередження для кращого передбачення та картографування дій гібридної війни. Для цього розроблено набір індикаторів раннього попередження, які можуть запустити низку варіантів реагування на кризу. Адже швидке виявлення гібридної атаки (на відміну від ізольованого чи випадкового інциденту) і прийняття рішень є важливими для блокування цих атак на етапі зародження з метою стримування ескалації. НАТО проведені симуляційні та сценарні навчання для коригування ситуаційної обізнаності та реагування на спеціально розроблені неоднозначні загрози. Ефективні стратегічні комунікації для виявлення недостовірної інформації, пропаганди, брехні, фейків та міфів також є важливою складовою протидії гібридним атакам, спрямованим на спотворення громадської думки, підірв довіри до урядів та загострення соціальної напруги.

Військово-цивільна готовність. Третя сфера стосується здатності НАТО повністю реалізувати План дій готовності для підсилення та захисту членів Альянсу на сході чи півдні. Члени НАТО повинні адаптувати свої механізми територіальної

[192] NATO: changing gear on cyber defence. URL: https://www.nato.int/docu/Review/2016/Also-in2016/cyberdefense-nato-security-role/EN/index.htm

оборони та інфраструктуру до нового середовища безпеки та відродити форуми планування, що існували за часів холодної війни. Зокрема, планувальники НАТО потребують домовленостей про транскордонний транзит для швидкого розгортання Об'єднаної оперативної групи високої готовності та Сил реагування НАТО. В ході ухвалення нових планів поетапного реагування для детальних заходів колективної оборони члени Альянсу мають забезпечити повну інтеграцію транспорту, коридорів польотів, цивільно-військової координації повітряного простору, запасів палива, попередньо розміщеного обладнання, доступу до портів і правових угод планування.

Крім того, необхідно оновити заходи реагування на кризу для активації цивільних надзвичайних заходів та приділяти більше уваги вимогам цивільної оборони на основі військових вимог до Плану дій готовності та відповідних пакетів можливостей для його розгортання. Зараз налагоджується діалог між військовими командуваннями та національними цивільними органами з питань надзвичайних ситуацій.

Розширення співпраці з ЄС. Четвертою сферою є відносини між НАТО та ЄС. НАТО веде переговори з ЄС щодо посилення співпраці в чотирьох сферах: цивільно-військове планування; кіберзахист; обмін інформацією; аналіз і скоординована стратегічна комунікація для виявлення дезінформації та передачі достовірної інформації. В рамках цієї співпраці варто відзначити технічну домовленість між NCIRC НАТО та Групою реагування на комп'ютерні надзвичайні ситуації ЄС (EU CERT) щодо обміну інформацією.

Важливою також є співпраця щодо подолати інші виклики стійкості, зокрема міграційною кризою. В рамках цього НАТО було розгорнуто морську оперативну групу в Егейському морі для співпраці з Грецією, Туреччиною та прикордонним агентством ЄС Frontex задля відстеження потоків біженців і мігрантів та стримування незаконної діяльності контрабандистів та торговців людьми.

Робота з країнами-партнерами. Партнери НАТО можуть допомогти підвищити загальну стійкість Альянсу. Оскільки

жертвами гібридних операцій стала не лише Україна, а й інші країни-партнери, їхній досвід може допомогти НАТО краще зрозуміти тип та вплив гібридних тактик. Обмін інформацією та раннє попередження можуть допомогти особам, які приймають рішення в НАТО, визначити напади на етапі зародження, що можуть початися в країні-партнері та швидко поширитися на територію НАТО.

Натомість досвід і експертиза НАТО можуть допомогти країнам-партнерам покращити власний потенціал стійкості. Такі сфери як кіберзахист і планування на випадок цивільних надзвичайних ситуацій все частіше включаються в пакети розбудови оборонного потенціалу для країн-партнерів (Грузія, Молдова, Йорданія та Ірак).

Масштабне вторгнення російської федерації в Україну в лютому 2022 року стало потужним стимулом для окремих країн і міжнародних організацій для перегляду концептуальних підходів до забезпечення стійкості держави та суспільства з метою їх адаптації до нових умов[193]. Зокрема, актуальність забезпечення стійкості НАТО зросла настільки, що її розглядають як окремий напрям діяльності Альянсу на додаток до колективної оборони, кризового менеджменту та співробітництва у сфері безпеки[194].

Підсумовуючи вищевикладене варто зазначити, що готовність до реагування на загрози будь-якого походження є важливим елементом системи забезпечення національної стійкості НАТО в умовах змін у безпековому середовищі. Саме тому членам Альянсу необхідно постійно до них адаптуватися, оскільки з'являються нові вразливі місця та загрози від недержавних акторів (так звана «Ісламська держава») та від державних акторів (росія). І оскільки стійкість залишається

[193] Місюра А.О., Паливода В.О. Концептуальні підходи НАТО та ЄС до забезпечення стійкості держави і суспільства у сфері національної безпеки. Аналітична записка. НІСД, березень 2018 р. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalnabezpeka/konceptualni-pidkhodi-nato-ta-es-do-zabezpechennya-stiykosti

[194] Брежнєва Т.В. Стійкість як ключовий елемент колективної оборони НАТО. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3 (44). С. 12-21.

основним елементом колективної оборони, НАТО зосереджується на зменшенні впливу на загрози своїй єдності, незалежності та безпеці.

Досвід забезпечення національної стійкості державами-членами Європейського Союзу. На відміну від країн-членів НАТО держави-члени ЄС поняття стійкості використали у контексті державного будівництва, належного врядування, прав людини та сталого розвитку. Тож тривалий час стійкість розглядалась в контексті стратегій розвитку та гуманітарної політики ООН та Організації з економічного співробітництва і розвитку, що підтверджує повідомлення Єврокомісії 2012 р. «Підхід ЄС до стійкості: досвід безпеки харчових продуктів та криз»[195]. Але воно стосувалося виключно ситуації у північно-східній Африці, викликаної продовольчою кризою у цьому регіоні. Тоді у ЄС визначали стійкість як «здатність особи, окремого господарства, суспільства, країни або регіону протистояти, адаптуватися та швидко відновлюватися після стресів та шоків»[196]. Таке визначення є більш широким, порівняно з підходами, які пропонувалися НАТО, і охоплює не лише військову сферу.

Поступово підхід ЄС до використання стійкості еволюціонує в бік включення у безпековий дискурс, і вже Висновки Ради ЄС (2013 р.)[197] та План дій щодо стійкості в

---

[195] Communication From The Commission to the European Parliament And the Council. The EU Approach To Resilience: Learning From Food Security Crises, Brussels, 03.10.2012 COM(2012) 586. URL: https://ec.europa.eu/echo/files/policies/resilience/com_2012_586_resilience_en.pdf

[196] Communication from the Commission to the European Parliament and the Council the EU approach to resilience: Learning from food security crises. URL: http://ec.europa.eu/echo/files/policies/resilience/com_2012_586_resilience_en.pdf

[197] Council Conclusions on the EU's approach to Resilience, May, 28, 2013. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/foraff/137319.pdf

країнах, охоплених кризою (2013 р.)[198] фокусуються на стійкості як інструменті забезпечення безпеки.

Анексія Криму та події на сході України призвели до суттєвої активізації ЄС у пошуках вирішення проблеми забезпечення стійкості держави і суспільства в умовах сучасних викликів і загроз.

У травні 2015 р. Рада міністрів закордонних справ ЄС, висловлюючи стурбованість ситуацією на континенті та у світі, закликала до «дієвих пропозицій, спрямованих на подолання гібридних загроз та зміцнення стійкості ЄС та її держав-членів, а також партнерів»[199]. Це стало сигналом до початку розробки нової Стратегії європейської безпеки.

У цей час Інститут ЄС з досліджень проблем безпеки опублікував доповідь «На шляху до Глобальної стратегії ЄС: передумови, процес, рекомендації», у якій на підставі аналізу документів ЄС, Стратегічної концепції НАТО (2010 р.) та Стратегії національної безпеки США (2015 р.) відзначалась роль стійкості для забезпечення безпеки на рівні окремих держав і міжнародних об'єднань[200].

У Щорічному звіті ЄС «Про політику розвитку та політику зовнішньої допомоги Європейського Союзу та їхню реалізація у 2014 р.» було запропоновано перетворити гуманітарну допомогу в інструмент для посилення стійкості, зменшення ризику стихійних лих та більш ефективної співпраці в галузі розвитку. Особливо ЄС зацікавлений у тому, щоб сусідні з ним держави

---

[198] Action Plan for Resilience in Crisis Prone Countries 2013-2020, Brussels, 19.6.2013. URL: https://ec.europa.eu/echo/files/policies/resilience/com_2013_227_ap_crisis_prone_countries_en.pdf

[199] Council of the European Union. Council Conclusions on CSDP. URL: http://www.consilium.europa.eu/media/24520/st08971en15.pdf

[200] Missiroli A. (ed.). Towards an EU Global Strategy: Background, processes, references. Paris: European Union Institute for Security Studies, 2015. URL: https://europa.eu/globalstrategy/en/towards-eu-global-strategy-%E2%80%93-background-processreferences

були більш стійкими, демократичними, процвітаючими, безпечними та мали ефективне управління[201].

У квітні 2016 р. Високий представник ЄС із закордонних справ та безпекової політики, Заступник Голови Єврокомісії Ф. Могеріні надала на розгляд керівних органів організації документ «Спільна програма з протидії гібридним загрозам: відповідь Європейського Союзу» (далі – Програма), у якому зазначалось про необхідність створення потенціалу стійкості як однієї з головних цілей ЄС. У документі зазначалось, що стійкість ЄС загалом залежить від стійкості його держав-членів. Більшість із 22 заявлених заходів передбачала підвищення стійкості у забезпеченні енергетичної та кібербезпеки, у протидії радикалізації та екстремізму, зокрема через співпрацю із зовнішніми партнерами[202].

У червні 2016 р. була представлена Глобальна стратегія зовнішньої та безпекової політики ЄС «Спільне бачення, спільна дія: сильніша Європа» (далі – Стратегія), у якій зазначалося, що зміцнення стійкості демократичних держав ЄС є одним із найважливіших принципів організації. До переліку стратегічних пріоритетів діяльності ЄС включені забезпечення безпеки кіберінфраструктури, енергетичної безпеки, стратегічних комунікацій та складових «Європейського електронно-цифрового простору». Іншим стратегічним пріоритетом ЄС визначено підтримку стійкості сусідніх держав, якому присвячений розділ 3.2 «Стійкість держави і суспільства в країнах, розташованих на схід і південь від нас». Основні положення цього розділу:

---

[201] 2015 Annual reporton the European Union'sdevelopment and external assistance policies and their implementation in 2014. URL: http://www.consilium.europa.eu/media/21481/natoeu-declaration-8-july-en-final.pdf

[202] High Representative for Foreign Affairs and Security Policy. Joint Communication to the European Parliament and the Council.Joint Framework on countering hybrid threats a European Union response. Brussels, 08.04.2016. URL: https://ccdcoe.org/sites/default/files/documents/EU-160406-JointFrameworkOnCounteringHybridThreats.pdf

– нестабільність, навіть за межами ЄС, загрожує його життєво важливим інтересам;

– здатність держав та суспільств завдяки проведенню реформ протидіяти внутрішнім і зовнішнім кризам та відновлюватися після них (тобто, їх стійкість до загроз) вигідна для ЄС і сусідніх з ним країн;

– ЄС спільно з партнерами сприятиме підвищенню стійкості в сусідніх регіонах;

– стійкість держави безпосередньо пов'язана з її безпекою, що є ключовим фактором для процвітання та демократії;

– ЄС для забезпечення стійкої безпеки підтримуватиме все суспільство, яке за наявності демократії, довіри до державних інституцій та стійкого розвитку стає основою стійкої держави[203].

Проголошуючи стійкість стратегічним пріоритетом у діяльності стосовно тих країн, які беруть участь у Європейській політиці сусідства, і тих, що не мають таких намірів, ЄС планує використовувати багатосторонній підхід і підтримувати досягнення стійкості різними шляхами. Стратегія визначала «дорожню карту», яка, зокрема, передбачала:

– продовження спеціальної політики підтримки відкритого управління в боротьбі з тероризмом, корупцією та організованою злочинністю;

– захист прав людини через діалог і підтримку навіть в найскладніших випадках;

– підтримка нестабільних держав у реформуванні системи юстиції, безпеки і оборони, сприяння підвищенню їх потенціалу, зокрема в сфері кібербезпеки;

– допомога у посиленні стійкості суспільства шляхом поглиблення відносин з громадянським суспільством (підтримка забезпечення підзвітності урядів);

– поширення ідей плюралізму, співіснування та поваги шляхом поглиблення роботи в галузі освіти, культури та з молоддю;

---

[203] Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eugs_review_web_0.pdf

– сприяння підвищенню енергетичної та екологічної стійкості сусідніх з ЄС регіонів для уникнення загострення соціальної напруженості[204].

На виконання Стратегії у грудні 2016 р. Європейська рада затвердила «План імплементації заходів у сфері безпеки і оборони» (далі – План), підготовлений Ф. Могеріні. Документ визначив три стратегічні пріоритети діяльності ЄС:

– захист ЄС та його громадян;

– реагування на конфлікти і зовнішні кризи;

– розбудова потенціалу партнерів шляхом систематичних внесків у їх стійкість та стабільність.

Для цього було заплановано такі заходи:

– започаткувати скоординований щорічний оборонний огляд (CARD) для зміцнення оборонного співробітництва країн-членів ЄС;

– створити орган планування і проведення військових операцій (MPCC) для вдосконалення структур кризового управління;

– зміцнити інструменти швидкого реагування ЄС, включаючи бойові групи та цивільні можливості;

– встановити постійну структурну співпрацю (PESCO) для зміцнення оборонного співробітництва між зацікавленими країнами-членами ЄС[205].

Потягом 2017 р. ЄС реалізовував зазначений План. Так, Європейська рада узгодила низку рішень щодо створення Спроможності військового планування та ведення (MPCC) у рамках Військового штабу ЄС, спільного фінансування бойових груп та початку реалізації проекту PESCO (Постійна

[204] Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eugs_review_web_0.pdf

[205] EU Global Strategy Implementation Plan on Security and Defence. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eugs_implementation_plan_st14392.en16_0.pdf

структурована співпраця), учасниками якого є майже усі країни-члени Євросоюзу (крім Данії, Мальти і Великої Британії)[206].

Отже, нова безпекова стратегія ЄС (2016 р.)[207] стала відповіддю на внутрішню уразливість ЄС через перспективи Брекзіту, зростання популярності євроскептичних популістських партій та розширення переліку зовнішніх загроз (гібридні війни, кібератаки, енергетична залежність, зміни клімату тощо). Потреба у спроможності відповідати на багаторівневі комплексні та багатовимірні загрози сформувала позиціонування ЄС як безпекового актора з глобальними амбіціями. Останнє підтверджувалося декларацією про взяття відповідальності за боротьбу з регіональними конфліктами (через комплекс заходів кризового менеджменту: попередження, розв'язання, постконфліктна відбудова), участь у формуванні світового порядку, комплексний багаторівневий підхід до боротьби із загрозами (із застосуванням усіх існуючих секторальних політик на локальному, національному та наднаціональному рівнях), відповідь на загрози разом із іншими глобальними учасниками – колективне глобальне управління[208].

В Глобальній стратегії (2016 р.) зроблено акцент на певні елементи жорсткої безпеки (війни, кризи, безпека ЄС і сусідів), кооперативний регіональний порядок і ефективне глобальне управління та на розбудову стійкості в країнах сусідах. При цьому застосування концепції розбудови стійкості фактично виглядає як зменшення міжнародного втручання ЄС[209], що

---

[206] Council of the European Union. EU cooperation on security and defence. URL: http://www.consilium.europa.eu/en/policies/defence-security

[207] Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy, June 2016. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf

[208] Європейський Союз у мінливому світі: монографія / В. В. Копійка, С. О. Маковський, М. А. Миронова та ін.; за ред. В. В. Копійки. К.: О. Зень, 2022. 219 с.

[209] Baldaro E., Costantini I., Fragility and Resilience in the European Union's security strategy: comparing policy paragigms. *Italian Political Science Review*. 2020. P.1-16. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/italian-political-science-review-rivista-italiana-di-scienza-politica/article/fragility-and-

підтверджується тезами про відповідальність національних урядів за неспроможність реалізації власних політик. Таким чином, пріоритизація стійкості залишає за ЄС роль координатора, консультанта, надає технічну та фінансову допомогу. В такому контексті розбудова стійкості розглядається як вираз «принципового прагматизму», де стійкість – не стільки створення умов для розбудови порядку, заснованого на демократії та ринковій економіці, скільки механізм адаптації до небезпечного середовища, що постійно змінюється.

Звернення до розбудови стійкості відбиває розширення пріоритетів зовнішньої політики і певний зсув з демократизації, як ключового інструменту трансформацій на просторі сусідства, в бік жорсткої безпеки. Європейська стратегія безпеки (2003 р.) пріоритизувала захист безпеки ЄС через створення «світу демократичних держав з гарним урядуванням»[210]. І розбудова стабільного і безпечного сусідства через механізми демократизації та трансформаційної сили мала призвести до безпеки самого ЄС. Ряд конфліктів на просторі східного сусідства спонукали ЄС до переосмислення інструментів та механізмів своєї зовнішньої політики, що підштовхнуло до пошуку нового ідентичнісного зовнішньополітичного підходу, яким виявився «принциповий прагматизм».

Глобальна стратегія розглядає стійке суспільство як таке, що демонструє прихильність до демократії, довіри до інституцій та сталого розвитку[211]. Відповідно, пріоритетними напрямами розбудови стійкості в регіоні східного сусідства є боротьба із корупцією, реформа судової системи, повага до прав людини, сектору безпеки і оборони, розвиток вільного ринку, підтримка

---

resilience-in-the-european-unions-security-strategy-comparing-policy-paradigms/73F6866C2CAEC3918E943CF60A37CB38/share/6a72810f5df39b72ea7d4fea7d3e59bc04b68618

[210] European Security Strategy, Brussels, 8 December 2003, 15895/03. URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15895-2003-INIT/en/pdf

[211] Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy, June 2016. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf

громадянського суспільства, розвиток стратегічних комунікацій, захист енергетичної та іншої інфраструктури, кібербезпека, покращення сполученості (connectivity), транзит мігрантів. Квінтесенцією стійкої держави є зріла демократія, довіра до інститутів, сталий розвиток[212].

Метою розбудови стійкості є збереження прогресивних трансформацій у випадку криз/воєн/конфліктів задля підтримки миру і демократії, верховенства права, права людини, забезпечення можливостей для розвитку та інших цінностей. В безпековому і оборонному сенсі стійкість розуміється як опір зовнішнім загрозам (у т. ч. гібридного характеру, які провокує РФ)[213]. І такий підхід резонує з доповіддю 2019 р., яка визнає внутрішню стійкість ЄС інтегральною частиною політики ЄС щодо Росії[214].

Акцент робиться на боротьбі із гібридними загрозами, енергетичній безпеці та стратегічних комунікаціях. Розбудова стійкості в цих сферах має забезпечити ЄС та країн-сусідів свободою вибору – політичного, дипломатичного, економічного – через зменшення масштабу зовнішнього тиску. Відповідно, завданням ЄС стосовно себе та сусідів стає попередження, відповідь і відновлення як квінтесенція стійкості[215].

Варто зазначити, що останнім часом зміцнилася тенденція наближення підходів НАТО і ЄС до забезпечення стійкості. Це викликано ускладненням міжнародної ситуації, спільністю

---

[212] Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy, June 2016. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf

[213] Nathalie Tocci, Resilience and the role of the European Union in the world. *Contemporary Security Policy*. 2020. Vol. 41. № 2. P. 176-194.

[214] Joint Communication to the European Parliament and the Council «A Strategic Approach to Resilience in the EU's External Action», Bruxelles, 07.06.2017. URL: https://eeas.europa.eu/head quarters/headquarters-homepage/27711/joint-communication-european-parliament-and-council-strategic-approach-resilience- eus-externalen

[215] Європейський Союз у мінливому світі: монографія / В. В. Копійка, С. О. Маковський, М. А. Миронова та ін.; за ред. В. В. Копійки. К.: О. Зень, 2022. 219 с.

поглядів на питання безпеки та тим, що більшість країн ЄС одночасно входять до НАТО. Зараз співробітництво між НАТО і ЄС посилюється у таких сферах, як: цивільно-військове планування; кіберзахист; обмін інформацією; аналіз і узгоджена стратегічна комунікація з метою виявлення дезінформації і передачі правдивої інформації.

У липні 2016 р. у ході саміту НАТО у Варшаві була підписана Спільна декларація Президента Європейської ради Д. Туска, Президента Єврокомісії Ж.-К. Юнкера та Генерального секретаря НАТО Є. Столтенберга[216], у якій зазначалося, що для обох організацій необхідно підвищувати здатність протистояти гібридним загрозам за рахунок посилення стійкості, спільної роботи з аналізу, попередження та раннього виявлення загроз шляхом своєчасного обміну розвідувальною інформацією.

У жовтні 2017 р. на виконання «Спільної програми з протидії гібридним загрозам: відповідь Європейського Союзу» у Хельсінкі був відкритий Експертний центр ЄС з протидії гібридним загрозам. На його базі проводяться заходи з обміну досвідом між країнами-членами ЄС та НАТО і тренінги для фахівців у цій сфері.

Варто відзначити, що попередні стратегічні концепції були зосереджені переважно на суміжних регіонах та країнах-партнерах щодо трансформаційного порядку денного: через фінансову допомогу та часткову участь в євроінтеграції сприяти демократичним та ринковим реформам в країнах, сприяючи таким чином формуванню зони миру та співпроцвітання вздовж кордонів ЄС. Зважаючи на те, що в результаті ЄС отримав зростання нестабільності на східній та південній периферіях, Глобальна стратегія ЄС визначає центральною складовою захист інтересів ЄС та забезпечення стабільності та стійкості (resilience)[217]. Нова стратегія підкреслює необхідність зміцнення

[216] North Atlantic Treaty Organization.Joint declarationby the President of the European Council, the President of the European Commission, and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization. URL: https://www.nato.int/cps/de/natohq/official_texts_133163.htm

[217] The EU Global Strategy: A compass for our action in difficult times. *European*

оборонного потенціалу ЄС щодо розвитку стратегічної автономії, що передбачає низку ініціатив спрямованих на посилення військових потужностей, оборонної кооперації та покращення потенціалу реагування на кризи.

Такий підхід спрямований на розбудову комплексного захисту від зовнішніх факторів ризику, забезпечення трансатлантичних відносин, управління взаємодією з Китаєм та трансформацію багатосторонності у вирішенні ключових глобальних та регіональних проблем. Для подальшого розвитку ідей концепції глобальної суб'єктності ЄС у 2019 р. була запропонована ідея «геополітичної Комісії»[218-219].

Доповідь 2019 р. «Глобальна стратегія ЄС: три роки поспіль, дивлячись вперед» об'єднує розбудову стійкості з інтегрованим підходом до конфліктів і криз[220] (де враховуються ідентичнісні, соціо-економічні, політичні, військові, енергетичні, екологічні компоненти конфлікту) як єдину мету ЄС з огляду на те середовище, в якому перебував ЄС три роки після появи Глобальної стратегії. Таким чином, підкреслюється нерозривний взаємозв'язок між безпекою і розвитком. З огляду на визначення стійкості, що містяться у вищенаведених документах, ЄС розуміє під нею здатність держав та суспільств до управління, протистояння, адаптації та відновлення від криз та потрясінь, а також до реформування, в такий спосіб здійснюючи опір внутрішнім і зовнішнім кризам та відновлюючись від них.

External Relation Service, June 16, 2019. URL: https://eeas.europa.eu/topics/eu-global-strategy/64160/eu-global-strategy-compass-our-action-difficult-times_en

[218] Meet von der Leyen's 'geopolitical Commission'. *POLITICO*. 2019. URL: https://www.politico.eu/article/meet-ursula-von-der-leyen-geopolitical-commission/#:~:text=Meet%20von%20der%20Leyen%E2%80%99s%20%E2%80%98geopolitical%20Commission%E2%80%99

[219] Європейський Союз у мінливому світі: монографія / В. В. Копійка, С. О. Маковський, М. А. Миронова та ін.; за ред. В. В. Копійки. К.: О. Зень, 2022. 219 с.

[220] The European Union's Global Strategy. Three Years On, Looking Forward, 2019. URL: https://eeas.europa.eu/sites/default/files/eu_global_strategy_2019.pdf

Стратегія безпекового союзу ЄС (2020 р.) стала поєднанням безпекового управління і розбудови стійкості як комплекс заходів, спрямованих на управління новими, у тому числі гібридними загрозами. Стратегія акцентує увагу на ранньому виявленні, попередженні та запобіганні кризам; розбудові стійкості об'єктів критичної інфраструктури, які стають об'єктами кібернетичних та фізичних атак, з посиленням уваги до прямих іноземних інвестицій в такі об'єкти; посилення стійкості інтернет-ресурсів, зокрема, створення власної системи доменних імен; оновлення європейської стратегії кібербезпеки та створення спільного кіберцентру при Єврокомісії; зміцнення операційної стійкості фінансового сектору тощо[221]. Окрім того, передбачена інтеграція до безпекової політики штучного інтелекту, BigData, космічних технологій та систем високопродуктивних обчислень, захист персональних даних, що має посилити стійкість у довготерміновій перспективі. Розбудова стійкості визнається центральним компонентом запобігання і попередження гібридних загроз. Запроваджується поняття «секторальної гібридної стійкості»[222].

В світлі вищезазначених проблем Д. Шей зазначає, що фахівці з питань стійкості повинні побудувати мережу обміну інформацією в режимі реального часу, раннього попередження про загрози, що насуваються, досвідом управління кризою та спілкування з громадськістю, а також довгострокового покращення стійкості. Мережа та обмін інформацією є засобом

[221] Communication from the Commission to the European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee of The Regions on the EU Security Union Strategy, Brussels, 24.07.2020. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/ communication-eu-security-union-strategy.pdf

[222] Communication from the Commission to the European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee of The Regions on the EU Security Union Strategy, Brussels, 24.07.2020. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/ communication-eu-security-union-strategy.pdf

розвитку передбачення, що є необхідною умовою успішного управління кризою[223].

Щодо надання допомоги країнам в рамках східного сусідства у розбудові їхньої стійкості, варто відзначити, що ЄС виявив ефективність у наданні технічної допомоги, а його внесок у реформування сектору безпеки України є прикладом успішної діяльності ЄС з адаптації та відновлення, що виконується разом з іншими суб'єктами безпеки (ОБСЄ та НАТО). Консультативна місія ЄС в Україні з реформування сектору цивільної безпеки успішно реалізує проекти та заходи щодо реформування правоохоронних органів та інститутів верховенства права в Україні та відновлення довіри суспільства до державних інститутів[224]. Іншими проектами, спрямованими на розвиток регіонального потенціалу для уникнення сепаратистських настроїв, є спільний проект ЄС-Deutsche Gesellschaft für internationale Zusammenarbeit (GIZ) «EU4 Resilient Regions – Спеціальна програма допомоги в Україні» за підтримки місцевих громад, зокрема на сході та півдні України[225]; спільний проект ЄС-ПРООН, спрямований на сприяння інклюзивному економічному зростанню та інноваціям у містах країн Східного партнерства[226].

ЄС в рамках реформування сектору безпеки здійснив фінансування реформ державного управління, децентралізації,

---

[223] Shea J. Resilience: A global challenge needing a global response. *Resilience Rising*. 2023. URL: https://resiliencerisingglobal.org/resilience-a-global-challenge-needing-a-global-response/

[224] The European Union Advisory Mission Ukraine (EUAM Ukraine). URL: https://www.euam-ukraine.eu/

[225] New EU4 Resilient Regions programme finances implementation of best practices of Local Development in up to 80 Communities. URL: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/100159/node/100159_en?fbclid=IwAR2qxo1cklroeaQ9xnJzbmLdLZcnT7K-xFna6xBhyxHSFZklhwhHFE3qxL0

[226] EU and UNDP launch new Mayors for Economic Growth Facility in Ukraine. June 30, 2021. URL: https://www.ua.undp.org/content/ukraine/en/home/presscenter/pressreleases/2021/eu-and-undp-launch-new-mayors-for-economic- growth-facility-in-ukraine.html

державних закупівель. Група підтримки України в Брюсселі координує зусилля ЄС і спрямовує їх на індивідуальні потреби України. У фокусі політики ЄС – створення ефективної системи кібербезпеки в Україні, протидія російській дезінформації. ЄС надав допомогу Україні у відновленні логістичних шляхів транспортування після блокади трафіку України з боку Росії у 2018 р. Держави-члени ЄС надають медичну та реабілітаційну допомогу пораненим у російсько-українській війні.

ЄС підтримав тріо-асоціацію України, Грузії та Молдови, сприймаючи її як інструмент горизонтального формування стійкості[227], як і раніше існуючі формати співпраці (Вишеград, Бенілюкс, Північна група).

Водночас, ЄС не сприяє посиленню стійкості України щодо відповіді на загрози жорсткій безпеці[228]. Німеччина, Польща, Румунія, Литва окремо залучають українських військових до військових навчань та освітніх можливостей. Причому до виходу Великобританії з ЄС саме вона була найбільшим контрибутором в посилення оборонних спроможностей України та сумісності збройних сил України із силами НАТО (наприклад, навчання Joint Endeavour в 2020 р., що були вкрай доречними і вчасними, оскільки виступили контрбалансиром при проведенні Росією навчань Кавказ-2020). Литва, Латвія, Польща, Словаччина, Румунія та Болгарія на різних етапах російсько-української війни надавали Україні елементи озброєнь, бойові припаси або запасні частини для збройної техніки. Серед зазначених вище держав особливо вагомою є роль Польщі і Литви у посилення оборонної спроможності України, прикладом чого стала бригада

[227] Eastern Partnership: Remarks by High Representative/Vice-President Josep Borrell following the meeting with Foreign Ministers of Georgia, the Republic of Moldova and Ukraine. Brussels, 24.06.2021. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/100628/eastern-partnership-remarks-high-representativevice-president-josep-borrell- following-meetingen

[228] Gustav Gressel, Nicu Popescu, The best defence: Why the EU should forge security compacts with its eastern neighbours, ECFR, November, 2020. URL: https://ecfr.eu/publication/the-best-defence-why-the-eu-should-forge-security-compacts-with-its-eastern-neighbours/

УкрПолЛитБриг, яка забезпечує необхідний досвід координації зусиль і співставлення потенціалів між силами ЄС і України. Окрім того, незначний контингент збройних сил України та Грузії представлені у Вишеградській бойовій групі.

Загалом, ЄС обережний у забезпеченні обороноздатності України і фактично перекладає цю частину розбудови стійкості на НАТО та США.

Вищевикладене дозволяє дійти висновку про відданість ЄС у відносинах з третіми партнерами принципам співпраці в рамках м'якої безпеки з одночасним покладанням на НАТО та США як акторів, що працюють в сфері жорсткої безпеки і можуть посилювати обороноздатність партнерів та їх спроможність протистояти жорстким загрозам. Така стратегія ставить під питання ефективну спроможність ЄС контрбалансувати політику і дії Росії на просторі спільного сусідства (яким є східне сусідство ЄС) з огляду на застосування Росією засобів, характерних для жорсткої безпеки[229].

Водночас варто зазначити, на шляху впровадження підходу з розбудови стійкості в країнах східного сусідства ЄС стоїть перед рядом викликів:

наскільки ЄС готовий прогнозувати, як саме буде відновлюватись держава-сусід після ураження загрозою (потрясінням), і наскільки готовий скорегувати траєкторію руху? Адже стійкість передбачає, що після потрясінь об'єкт якісно змінюється, оновлюється, реорганізується[230]. І ключовою проблемою стає спроможність визначити і відстояти власний шлях оновленого розвитку – без втручання ззовні. Особливо у випадку східних сусідів, де завжди буде присутній інший гравець (Росія), який намагатиметься запропонувати/нав'язати власну форму організації розвитку об'єкта аналізу;

---

[229] Європейський Союз у мінливому світі: монографія / В. В. Копійка, С. О. Маковський, М. А. Миронова та ін.; за ред. В. В. Копійки. К.: О. Зень, 2022. 219 с.

[230] Nathalie Tocci, Resilience and the role of the European Union in the world. *Contemporary Security Policy*. 2020. Vol. 41. № 2. P. 176-194.

розбудова стійкості – перспективний рецепт роботи із сусідами для досягнення довгострокових цілей ЄС. Водночас, на шляху їх досягнення ЄС може втратити сусідів в тій якості, в якій він хотів би їх бачити, бо програє прагматичній геополітиці Росії. І події останніх років навколо України, Білорусі, Придністров'я і виборів у Молдові, конфлікт між Вірменією і Азербайджаном – демонструють такі втрати. Адже основною проблемою спільного сусідства завжди було зіткнення прагматичної геополітики Росії і ціннісно-орієнтованої геополітики ЄС[231]. Тож, поки ЄС переймається, чи не звинуватять його опоненти в інтервенціоністській політиці, Росія буде використовувати жорсткі механізми з високим рівнем зовнішнього втручання[232].

З огляду поєднання розбудови стійкості та інтегрованого підходу до управління конфліктами та кризами, постає питання, чи зможе ЄС здійснювати регулювання криз через їх стримування, а не завершення.

У внутрішньополітичному дискурсі ЄС висловлювалось занепокоєння можливим сприянням зростання стійкості перетворенню авторитарних режимів на ще більш репресивні[233]. Такі побоювання висловлювались щодо країн південного сусідства, але події 2020 р. в Білорусі ставлять під питання застосовність даного підходу до країн східного сусідства. Тож тут пріоритет має бути наданий необхідності розбудови як державної так і соцієтальної стійкості.

Спроможність ЄС розбудовувати стійкість на просторі сусідства прямо залежатиме від його власної внутрішньої стійкості до зовнішніх викликів (наслідки Брекзіту, російське втручання, фрагментація внаслідок конкуренції щодо участі в

---

[231] Youngs R., Pishchikova K. Smart Geostrategy for the Eastern Partnership. 14.11.2013. URL: http://carnegieendowment.org/2013/11/14/smart-geostrategy-for-eastern-partnership/gtsl?reloadFlag=1

[232] Європейський Союз у мінливому світі: монографія / В. В. Копійка, С. О. Маковський, М. А. Миронова та ін.; за ред. В. В. Копійки. К.: О. Зень, 2022. 219 с.

[233] Tocci N. Resilience and the role of the European Union in the world. *Contemporary Security Policy*. 2020. Vol. 41. № 2. P. 176-194.

інфраструктурних проектах КНР, різні погляди на перспективу трансатлантичних відносин).

Ці виклики вимагають відповіді ЄС і готовності країн східного сусідства реагувати на зазначені проблеми в контексті оцінки власних амбіцій щодо темпів та глибини інтеграції та співробітництва. Здатність ЄС відповісти на поставлені детермінуватиме його власну стійкість та ефективність як регіонального та глобального безпекового актора[234].

Підсумовуючи проведене дослідження варто зазначити про те, що спостерігається розширення безпекової складової діяльності ЄС у забезпеченні стійкості, а також розширення співпраці з НАТО з метою протидії загрозам у інформаційній сфері. Зміни у безпековому середовищі стали каталізатором для НАТО і ЄС у справі наближення підходів до забезпечення стійкості і пошуку спільної платформи для протистояння гібридним загрозам[235].

Позитивний досвід та напрацювання НАТО і ЄС у ході розробки концептуальних та стратегічних документів щодо посилення стійкості країн-членів організацій має враховуватись у ході реформування сектору безпеки і оборони України, зміцнення власної стійкості і наближення до стандартів євроатлантичної і загальноєвропейської спільноти.

Окремо варто зазначити про забезпечення національної стійкості у Великій Британії. Уряд цієї країни 19.12.2022 р. оприлюднив нову Рамкову програму забезпечення національної стійкості[236]. Документ розроблено відповідно до урядових зобов'язань, визначених у звіті щодо Комплексного огляду

---

[234] Європейський Союз у мінливому світі: монографія / В. В. Копійка, С. О. Маковський, М. А. Миронова та ін.; за ред. В. В. Копійки. К.: О. Зень, 2022. 219 с.

[235] Онофрійчук А. Досвід НАТО та ЄС щодо формування національної стійкості у безпековій сфері. *Social Development and Security*. Vol. 14. № 1. 2024. С. 138-149. DOI: 10.33445/sds.2024.14.1.12

[236] The UK Government Resilience Framework. *GOV.UK*. 2022. 19 Dec. URL: https://www.gov.uk/government/publications/the-uk-government-resilience-framework

безпеки, оборони, розвитку та зовнішньої політики від 16.03.2021 р. з урахуванням тенденції посилення невизначеності в глобальному безпековому середовищі, та розраховано на реалізацію до 2030 р. Основні тези документа:

– удосконалення організаційних засад координації та управління стійкістю: створення нового цільового підкомітету Ради національної безпеки, урядового директорату стійкості та призначення в уряді нового керівника з питань стійкості, який координуватиме найкращі практики, заохочуватиме дотримання стандартів і встановлюватиме правила, що підвищить прозорість і підзвітність діяльності уряду в цій сфері;

– створення нової Академії стійкості Сполученого Королівства на базі Коледжу планування у сфері надзвичайних ситуацій;

– впровадження щорічного звітування перед парламентом щодо ризиків для національної безпеки та діяльності уряду Великої Британії у сфері стійкості;

– уточнення ролей і обов'язків в уряді Великої Британії щодо кожного ризику відповідно до результатів національного оцінювання ризиків у сфері національної безпеки з метою вдосконалення управління діяльністю впродовж життєвого циклу ризику;

– удосконалення методології оцінювання ризиків у сфері національної безпеки;

– розширення консультативно-дорадчих груп уряду Великої Британії, які складаються з науковців та експертів галузі, долучаються до процесів збирання інформації про ризики, зовнішні впливи й планування відповідних дій;

– розвиток керівних органів з питань стійкості, модернізація мережі ситуаційних центрів на основі високотехнологічних інновацій;

– значне посилення місцевих форумів стійкості в Англії завдяки проведенню роботи за основними напрямами реформи: лідерство, підзвітність та інтеграція у сфері стійкості;

– розроблення інструменту для вимірювання соціальної вразливості як індикатора соціально-економічної стійкості з

метою подальшого формування та ухвалення управлінських рішень;

– проведення щорічного опитування щодо сприйняття громадськістю ризиків, стійкості та готовності реагування на надзвичайні ситуації[237].

Висновки до розділу

Національна стійкість на відміну від національної безпеки є більш широким поняттям, проте серед науковців і законотворців немає єдиного розуміння тлумачення його змісту. Тож під час підготовки проєктів законодавчих та стратегічних документів у сфері національної безпеки необхідно закріпити на законодавчому рівні визначення поняття «національна стійкість», під якою пропонуємо розуміти стратегію існування держави та суспільства, засновану на здатності зберігати збалансованість розвитку та адекватно реагувати на зовнішні і внутрішні виклики, протистояти загрозам і кризам будь-якого походження та характеру, швидко адаптуватися до змін безпекового середовища та відновлюватися після кризових ситуацій.

Для належного правового забезпечення управління національною стійкістю у вітчизняному законодавстві має бути визначено організаційний механізм системи забезпечення національної стійкості, розподіл відповідальності, координації відповідної діяльності, стратегічного планування тощо.

Виходячи з мети створення НАТО та ЄС, існують певні розбіжності у їх підходах до розуміння стійкості:

від початку для НАТО стійкість пов'язана з принципами військового співробітництва та стримування, але останнім часом внаслідок масштабних різнопланових агресивних дій російської федерації на міжнародній арені НАТО прагне підвищити стійкість країн членів Альянсу у військовій і цивільній сферах,

[237] Лепіхов А. Нові підходи Великої Британії до забезпечення національної стійкості. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/novi-pidkhody-velykoyi-brytaniyido-zabezpechennya-natsionalnoyi

розглядаючи останню як фактор забезпечення ефективності та боєздатності військової складової оборонного блоку;

ЄС використовує поняття стійкості в контексті державного будівництва, належного врядування, прав людини та сталого розвитку, але в сучасних умовах з метою протидії загрозам спостерігається розвиток безпекової складової діяльності ЄС, розширення співпраці з НАТО, зокрема щодо протидії загрозам в інформаційній сфері.

Отже зміни у безпековому середовищі стали каталізатором об'єднання підходів НАТО та ЄС до забезпечення стійкості та пошуку спільних шляхів протидії гібридним загрозам.

Досвід розробки концептуальних та стратегічних документів НАТО і ЄС стосовно посилення стійкості має враховуватись під час реформування сектору безпеки і оборони України, зміцнення її стійкості та наближення до стандартів загальноєвропейської та євроатлантичної спільноти.

РОЗДІЛ 5. СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

5.1. Сутність та класифікація воєнно-політичних конфліктів

Одним із головних завдань, які ставляться перед демократичною, правовою, соціальною та суверенною державою полягає у гарантуванні та забезпеченні прав, свобод та законних інтересів людини. Створення механізмів такого захисту в умовах невизначеності, а саме воєнно-політичних конфліктів, які не припиняються весь час існування людства, є настільки глибокою, що невілює цінність життя людини, яке є базовим принципом сучасного суспільства.

У XX столітті з'явилося ряд досліджень, які вказують на певні відмінності між поняттями «війна» та «збройний конфлікт».

Женевські конвенції 1949 року термін «війна» використовується разом із виразами «міжнародний збройний конфлікт» та «неміжнародний збройний конфлікт». Разом з тим, з другої половини XX ст., поняття «збройний конфлікт» стало використовуватися набагато частіше, ніж термін «війна». Це спричинено спробами зміщення акцентів цих понять та забороною війни з метою вирішення міжнародних спорів.

В цілому, відмінність між поняттями «війна» та «збройний конфлікт» стала досить умовною. В той же час поняття «збройний конфлікт» вважається ширшим та включає в себе поняття «війна». Але, не всі збройні конфлікти можуть бути охарактеризовані як «війна», оскільки вони мають суттєві відмінності.

Відповідно до норм міжнародного права війна має такі ознаки:

1) наявність формального акту оголошення війни (відповідно до III Гаазької конвенції 1907 року);

2) припинення дипломатичних відносин між державами, що перебувають у стані війни;

3) анулювання двосторонніх угод, перш за все політичних;

4) початок роботи спеціального правового режиму, який впроваджує часткові обмеження прав людини тощо.

Враховуючи вищевикладене, лише держава або групи держав можуть вести війну відповідно до прийнятого визначення міжнародного права.

XXI століття характеризується воєнно-політичними конфліктами, які не схожі на традиційні, а саме – на війну у класичному її вираженні. О. Я. Лещенко говорить, що «різноманітність форм і методів ведення цих конфліктів, використання при цьому широкого спектру невоєнних методів тиску (економічних, інформаційних, соціальних, політичних тощо), поступове стирання чіткої межі між локальним воєнно-політичним конфліктом і «великою» війною поставили проблему нового розуміння сучасного воєнно-політичного конфлікту «гібридного характеру»[238].

Дослідник В. П. Бочарніков зазначає, що «сучасні війни ведуться через підпорядкованих сателітів (проксі-війни) з акцентом на дезорієнтацію населення противника за рахунок множини узгоджених впливів різної природи (мережеві війни). Основні зміни торкнулися витіснення держави як суб'єкта війни й заміни її інтересів інтересами великого транснаціонального бізнесу»[239].

Продовжуючи дану ідею, можна зазначити, що транснаціональний бізнес, який займає важливе місце у сучасних воєнно-політичних конфліктах, потребує наукового осмислення з позиції дослідження меж впливу такого бізнесу, зокрема, мається на увазі і потенційно можливого впливу на процеси державотворення та міжнародну політику. Дане питання вимагає дослідження на міжнародному рівні за участю провідних

---

[238] Bershov H. Y., Hrytenko O. A., Khashev V. H., Fialka M. I. Assessing and evaluating the general legal characteristics of war crimes: a basic necessity or a confused platform. *Humani. Law Journal.* 2022. № 1(11). P. 45. DOI: https://doi.org/10.31207/ih.v11i1.295

[239] Бочарніков В. П. Погляди на характер сучасних воєнних конфліктів. *Наука і оборона.* 2017. № 1. С. 3-8

міжнародних організацій з метою врахування позицій основних акторів в сучасному глобалізованому світі.

Дослідник Л. В. Чупрій висловлює думку про те, що «війна, як і будь-які воєнні конфлікти – це різні ступені вираження організованої збройної боротьби, неминуче позначені масовим кровопролиттям. У них – гігантський потенціал знищення і руйнування, вони здатні вбити людство, життя на Землі, роздробити саму планету»[240] .

Беручи до уваги дану позицію, можна зазначити, що воєнно-політичні конфлікти руйнують саму систему цінностей людства, вони сприяють викривленню світосприйняття, зокрема ставлять під сумнів принцип непорушності норм міжнародного гуманітарного права. Ці характеристики, сприяють усвідомленню про воєнний конфлікт не лише як про поточне явище, що супроводжується великою кількістю людських жертв серед цивільного населення та руйнуваннями, як військової так і громадської інфраструктури, але й як серйозну загрозу існування всього людства в майбутньому.

Дослідник В. В. Сокуренко зазначає, що більшість воєнно-політичних конфліктів, які виникли в євроатлантичному регіоні в останнє десятиліття, мали місце на територіях, що раніше відносилися до неконфліктних. «Ще декілька років тому ні про жодні воєнні дії, кровопролиття й насильство в цих районах навіть не йшлося»[241].

Підтримуючи позицією даного дослідника, можна зазначити регіональний критерій під час осмислення феномену воєнно-політичних конфліктів. Тобто, розгляд тих чи інших регіонів як потенційно напружених, повинно бути зазначене у стратегіях як на рівні європейського співтовариства, так і на рівні окремих держав у сфері комплексної розбудови системи

---

[240] Чупрій Л. В. Теоретико-методологічні підходи до дослідження воєнних конфліктів в сучасних глобалізаційних реаліях. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса.* 2018. № 3.С. 10-15

[241] Сокуренко В. В. Воєнно-політичні конфлікти сучасності та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ.* 2010. № 4. С. 221

національної безпеки, зокрема при переосмисленні економічних та соціальних аспектів державного управління.

Таким чином, воєнно-політичний конфлікт може бути охарактеризовано як зіткнення між двома або більше воєнно-політичними силами чи групами, на основі реальних або штучно створених політичних, соціальних чи ідеологічних протирічь, що може проявлятися у веденні відкритих бойових дій, політичному тиску, інформаційно-психологічному впливі тощо.

Відповідно до дослідника Г. М. Перепелиці, воєнно-політичний конфлікт — «це вид соціальної взаємодії, що являє собою вищу стадію розвитку антагоністичного протиріччя, яке складається з приводу політичної влади і вирішення якого досягається нанесенням шкоди кожній із сторін за допомогою військової сили»[242].

Для воєнно-політичного конфлікту властиві збройні повстання, прикордонні зіткнення, збройні інциденти і військові акції, що відбуваються з метою вирішення протиріч, при цьому, характерним є застосування воєнного насильства, як в середині країни, так і за її межами. Також, під час воєнно-політичного конфлікту характерні бойові дії триваючого характеру між збройними силами двох або більше держав, або між урядовими військами та іррегулярними формуваннями.

Оскільки не існує таких воєнно-політичних конфліктів, які б повністю відповідали певному типу і не містили в собі ознак, які властиві іншим типам конфліктів, виникає потреба їх класифікації. Через це, доцільним буде на початку виокремлювати типи воєнно-політичних конфліктів, а вже потім уточнювати їх змістовну класифікацію. Це дозволить з'ясувати найбільш загальні та сутнісні характеристики воєнно-політичного конфлікту, а також дозволить виявити особливості, якими він характеризується, а також максимально повно зазначити його специфіку.

На природу воєнно-політичних відносин, а разом з тим і на воєнно-політичні конфлікти сучасності впливають зміни у

[242] Перепелиця Г.М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. К.: Стилос — ПЦ «Фоліант», 2003.— 256 с., с. 16

світовій економіці, фінансах, засобах комунікацій тощо. Останнім часом багато дослідників, наприклад В Горбулін у своїй роботі «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу»» зазначали, що «сучасні воєнні конфлікти набули нових властивостей порівняно з минулими конфліктами, в яких ставка робилася на силове домінування. Акцент на певних характерних рисах конфліктів призвів до появи нових термінів, таких як «проксі-війна», «гібридна війна», «мережева війна»[243].

Дослідник Ю. Бадах зазначає, що класифікація сучасних війн і збройних конфліктів може характеризуватися кількісними показниками, такими як: «розмах і тривалість воєнних (бойових) дій; площа території, на котрій розгортається конфлікт; кількість втягнених у війну держав; залучених військ (сил) тощо. Деякі історики пропонують трохи розширити типологічні рамки воєнного конфлікту і внести в них війни на захист порушених громадянських прав. Класифікуючи війни за характером політичних цілей, вони пропонують доповнити їх таким рівнем, як ступінь підтримки світових співтовариств - безумовна, часткова, несхвалення, застосування міжнародних санкцій»[244].

Разом з тим, позиція поділу воєнних конфліктів за ступенем підтримки світових співтовариств може виглядати неоднозначною, оскільки, ми вважаємо, що воєнний конфлікт не може бути підтриманий в жодному разі. Чи то держави, чи їх об'єднання, які підтримують військові конфлікти, повинні бути засуджені світовою спільнотою. В той же час, може бути підтримка однієї зі сторін конфлікту. Причиною такої підтримки можуть бути захист власної державності, демократичного вектору розвитку тощо. Тобто, коли держава вимушена оборонятися та стримувати воєнну агресію супротивника. Разом з тим, підтримка країни-агресора чи терористичного руху, або

[243] Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. URL: www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/012315_Gorbulyn.pdf.

[244] Бадах Ю. Причини виникнення та класифікація воєнних конфліктів. *Воєнна історія.* 2004. № 3–4. С. 84–88

схвалення ведення ними воєнного конфлікту є неприпустимою, а отже вимагає відповідної реакції з боку світового співтовариства.

Говорячи про класифікацію воєнно-політичних конфліктів, важливим буде врахування їх наслідків. Якщо брати до прикладу російсько-українську війну, то це дозволить досить широко проаналізувати наслідки воєннополітичного конфлікту. Тому, їх виокремлення є досить важливим при створенні дієвої системи національної безпеки та оборони. Це дозволить осмислити масштаби воєнного конфлікту та ефективніше висвітлювати його на заході і характеризувати ті виклики, які постають перед військовими та цивільним населенням за таких умов.

Так, дослідниці Л. Л. Гончаренко та В. В. Абламська в роботі «До питання сутності та класифікації воєнно-політичних конфліктів»[245] розглядають питання класифікації воєнно-політичних конфліктів за наслідками. На їх думку воєнно-політичні конфлікти можуть бути поділені на наступні групи:

1) за руйнуванням базових систем життєзабезпечення населення:

а) з рівнем пошкодження транспортної інфраструктури;

б) за рівнем руйнування енергосистеми;

в) за пошкодженням теплових мереж та інших систем життєзабезпечення населення;

2) за рівнем пошкодження цивільної інфраструктури:

а) за руйнуванням адміністративних будівель;

б) за руйнуванням культурних споруд (пам'яток архітектури та мистецтва);

в) за руйнуванням базових систем життєзабезпечення населення тощо;

3) за масштабом наслідків застосування окремого виду озброєння:

а) загальносвітові (застосування стратегічного ядерного озброєння);

[245] Гончаренко Л. Абламська В. До питання сутності та класифікації воєнно-політичних конфліктів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 28(1), 147–157. URL: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.13

б) міждержавні (руйнування системи електрозабезпечення чи мінування водних артерій, яке може мати наслідки для кількох держав);

в) загальнодержавні (застосування тактичного ядерного озброєння, масовані ракетні удари по енергетичним об'єктам держави, руйнування важливих транспортних систем загальнодержавного значення);

г) регіональні (ракетні удари по регіональним енергетичним об'єктам, пошкодження теплових мереж регіону).

Як підсумок, можемо зазначити, що воєнно-політичні конфлікти руйнують систему цінностей людства, при цьому, не лише реальні протиріччя можуть зумовити окремі воєнно-політичні конфлікти, але й так звані штучні, нав'язані протиріччя, які формують у населення специфічні, часто помилкові погляди до певного об'єкту.

При цьому, воєнно-політичній конфлікт не може бути підтриманий, але може бути підтримка певної сторони конфлікту, яка захищає свій державній, суверенітет, цінності тощо.

Також, варто передбачити ще один вид класифікації для воєнно-політичних конфліктів, а саме за наслідками (руйнацією) як для цивільного населення, так і для держави в цілому.

5.2. Воєнно-політичні конфлікти сучасності

Безумовно, дослідження такого складного явища, як воєнний конфлікт, є можливим з погляду багатьох аспектів. Але тут увага зосереджена на дослідженні воєнного конфлікту передусім з точки зору аналізу воєнно-політичної обстановки, зокрема воєнно-політичних відносин, у яких основне змістовне навантаження мають такі ознаки: суб'єкт, який формулює політичні цілі; суб'єкт, який здійснює дії з протиборства; характер дій з протиборства; інструменти протиборства. З погляду цих ознак відомі воєнні конфлікти можна поділити на типи, як показано в *табл. 5.1*.

Розглянемо типи воєнних конфліктів у порядку, який з певною часткою умовності відповідає послідовності їх появи.

Таблиця 5.1

Основні характеристики воєнних конфліктів[246]

Тип конфлікту	Ознака			
	Суб'єкт, який формулює політичні цілі	Суб'єкт, який здійснює дії з протиборства	Характерні дії з воєнного протиборства	Пріоритетність сфер протиборства, на які робиться основний акцент
Класична війна	Держава	Держава	Військові операції	Воєнна, економічна, політична, інформаційна
Проксі-війна	Держава	Сателіт (інша держава або збройні формування)	Військові операції	Воєнна, економічна, політична, інформаційна
Гібридна війна	Держава	Держава	Спеціальні операції	Економічна, політична, інформаційна, воєнна
Мережева війна	Держава	Множина дрібних суб'єктів, у тому числі сателіти	Спеціальні операції, дії незаконних збройних формувань, кримінальних структур	Інформаційна, економічна, політична, воєнна
Приватизована війна	Транснаціональний бізнес	Множина дрібних суб'єктів, у тому числі сателіти	Спеціальні операції, дії приватних військових компаній, незаконних збройних формувань, кримінальних структур	Економічна, політична, інформаційна, воєнна

[246] Бочарніков В. П., С. Свєшніков Погляди на характер сучасних воєнних конфліктів. *Наука і оборона*. 2017. № 1. С. 3-8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nauio_2017_1_3

В усі часи основною рушійною силою воєнно-політичних відносин були питання, які містилися в економічній площині, тобто у забезпеченні сприятливих для себе умов серед сукупності світових товарно-грошових потоків. Тобто, це «забезпечення контролю над ринками сировини, ринками збуту товарів, комунікаціями і світовою фінансовою системою»[247].

Досягнення таких цілей може здійснюватися через геополітичне домінування, яке проявляється в підпорядкуванні більш слабких держав через схиляння їх до певних компромісів або за допомогою воєнної сили.

Далі, спробуємо охарактеризувати кожен тип конфлікту більш детально, характеризуючи основні його ознаки.

Класичні війни. Це конфлікти, що відбувалися між державами (коаліціями держав) і були актуальними до винайдення ядерної зброї. Вони характеризувалися рішучими політичними цілями та великими військовими формуваннями (арміями). Мета війни формувалася правлячою елітою держави, яка уособлювала собою саму державу. Хоча у класичній війні участь держави проявлялася в усіх сферах, але основний акцент було сконцентровано на військових діях. Починаючи з другої половини XX століття потужним державам, які були визначальними при формуванні воєнно-політичної обстановки світу вдалося винайти технології за допомогою який стала реалізація проекту по створенню ядерної зброї. Як наслідок, протиборство між даними країнами стало життєво-небезпечним, тому це призвело до зміни цілей, але не усунуло суперечностей.

Оскільки провідними країнами світу виділяються на оборону великі кошти, що дозволяє їм утримувати мільйонні армію та мати сучасну зброю, в тому числі і зброю масового ураження, то конфлікт між такими країнами може призвезти до глобальної війни. Через це, виникла потреба у такому засобі вирішення конфліктів, який би був менш руйнівний та більш безпечніший для усього світу. Таким засобом стала гібридна війна, яка включає в себе сукупність військово-політичних,

[247] Porter M. Competition in Global Industries. Boston : Harvard Business School Press, 1986.

економічних та інформаційних чинників у протистоянні та часто має вигляд прихованого конфлікту[248].

Через це було знайдено іншу концепцію геополітичного домінування, яка полягала у веденні воєнних конфліктів чужими руками, тобто посередництвом. Назва даної війни «проксі» запозичена з комп'ютерного лексикону. Сам термін «проксі» означає «замінник», а *проксі-війни* – це «збройний конфлікт за опосередкованої участі третьої сторони, метою якої є вплив на стратегічний результат на свою користь»[249].

Дана концепція дозволяє впливовим світовим державам (державам-домінантам) протистояти одна одній не у відкритому бою, а через провокування та ведення воєнних конфліктів між їхніми партнерами (сателітами). Сателітами у війні можуть бути як політично та ідеологічно підпорядковані держави, так і різноманітні внутрішні збройні формування, тобто сили, які мають політичну мету та бажають отримати владу, в тому числі і за допомогою засобів збройного насильства. У проксі-війні воєнні дії покладаються саме на сателітів, які застосовують різноманітні, неядерні засоби збройного насильства. Держави-домінанти перш за все забезпечують сателітам економічну, інформаційну, воєнну допомогу при цьому, часто не беруть прямої участі у конфлікті. Такий тип воєнного конфлікту змушує державу-домінанта здійснювати великі витрати, оскільки сателітами виступають, як правило, слабкі, нерозвинені держави, які потребують допомоги на ведення бойових дій та яким важко вести війну самостійно.

Проксі-війні надають значну перевагу для держав-домінантів. Перш за все, це зниження ризику ядерної війни та ударів у відповідь, також, це відсутність безпосередніх втрат серед власного населення, інфраструктури тощо. Більше того, у випадку програшу, держава-домінант, хоч і зазнає збитків, але не

[248] Сучасна гібридна війна: нові форми гібридної агресії. URL: http://racurs.ua/ua/1063-suchasna-gibrydna-viyna-ta-yiyi-vidobrajennyau-virtualniy-realnosti-chastyna-2

[249] Mumford, L. Proxy Warfare and the Future of Conflict. London : *The RUSI Journal*. 2013. 158 (2). P. 40–46.

настільки критичних, які б могли бути загрозливими для її існування.

Також, треба зазначити, що в проксі-війнах протистояння між державами-домінантами нікуди не зникає. Вони постійно формулюють і підтримують політичні цілі конфлікту. В той же час, держави-домінанти проявляють своє протиборство у економічній, політичній та інших сферах. Через це, проксі-війна – це один з видів гібридної війни, оскільки вона включає в себе різні за природою та характером цілі та засоби їх досягнення.

Якщо дати визначення проксі-війн, то можемо зазначити, що це військово-політичний конфлікт між двома або більше державами, при цьому ці держави не здійснюють прямих військових дій між собою, а замість цього широко використовують непрямі дії (повстанців, повірених осіб) з метою досягнення своїх стратегічних цілей. Основна ідея проксі-війн полягає в тому, що держави втягуються в конфлікт, підтримуючи місцеві сили, які борються за їх інтереси.

Ось кілька прикладів проксі-війн та їх особливостей:

- В'єтнамська війна (1955-1975)[250], яка відбувалася між Південним і Північним В'єтнамом. Радянський Союз та Китай підтримували Північний В'єтнам, в той час як Сполучені Штати Америки та їх союзники підтримували Південний. Незважаючи, що це по факту була громадянська війна між двома частинами В'єтнаму, ця війна вважається проксі-війною між США та СРСР, оскільки вони підтримували протилежні сторони конфлікту та всіляко намагалися їх спонсорувати, забезпечувати зброєю, технікою, продовольством та іншими необхідними речами.

– Афганська війна (1979-1989)[251], де Радянський Союз почав війну проти опозиційних угруповань в Афганістані, щоб підтримати місцеву комуністичну влади. Сполучені Штати

[250] Korostylov Henadii, Olga Dolska, Dezhong Wang, Andriy Protsenko, Yuliia Makieshyna. The militarytechnical revolution of the XXI st century (Philosophical and analytical review). *Cuestiones Politicas*. 2021. Vol. 39 № 71. P. 858-870. URL: https://doi.org/10.46398/cuestpol.3871.52

[251] Afghanistan Proxy War – Harvard – Belfer Center for Science and International Affairs. URL: https://www.belfercenter.org/publication/afghanistans-proxywar

Америки та їхні союзники, зокрема Пакистан, забезпечували підтримку місцевим повстанцям, які боролися проти радянської окупації. Цю війну також вважають проксі-війною між СРСР та США;

– громадянська війна в Сирії (2011-дотепер)[252], яка почалася у вигляді місцевих протестів проти уряду президента Башара аль-Асада. З часом протести переросли у збройний конфлікт в який були задіяні зовнішні сили, одні з яких підтримували як повстанців, так і сирійську владу. Іран та Росія зі свого боку надавали підтримку урядовим силам, яка полягала у військовій допомозі та консультуванні, а з іншого боку, група країн серед яких США, Саудівська Аравія, Туреччина та інші, надали підтримку різним опозиційним групам, які ведуть збройну боротьбу проти урядових сил. Даний конфлікт має ознаки проксі-війни оскільки різні держави підтримують протилежні сторони, ведучи боротьбу за свої геополітичні інтереси;

– громадянська війна в Нікараґуа (1979-1990)[253], де після повалення диктаторського режиму Анастасіо Сомози в Нікараґуа, було утворено революційну урядову коаліцію. З одного боку, Радянський Союз та Куба надавали підтримку урядовим військам, а з іншого боку, США фінансували та забезпечували зброєю антиурядові повстанські угруповання. Даний конфлікт став однією з найбільш відомих проксі-війн між США та СРСР протягом холодної війни;

Дані приклади говорять про те, що у проксі-війнах можна виділити кілька особливостей щодо їх початку та проведення:

– *залучення місцевих сил*. Проксі-війни характеризуються підтримкою місцевих груп державами-домінантами, які борються за їхні інтереси. До цих груп можуть відноситись повстанці, повірені особи або інші суб'єкти непрямих дій.

---

[252] Шуляк С. В. Гірман А. П. Інтернаціоналізація громадянської війни в Сирії (регіональний вимір). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*, 2021, Вип. 31-32. с. 195-206

[253] Гачкевич А. Громадянська війна в Нікарагуа (1981–1988) крізь призму концепції гібридної війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.* 2018. № 2 (4), с. 90-99

Держави-домінанти як правило надають фінансову, військову, політичну або логістичну підтримку цим групам;

– *зовнішня підтримка*. Проксі-війни часто характеризуються зовнішньою підтримкою від різних держав. Ця підтримка проявляється у постачанні зброї, фінансуванні, військовій допомозі або консультуванні. Держави-домінанти можуть мати власні геополітичні інтереси або розцінювати існуючий конфлікт як частину свого впливу або протистояння з іншими державами;

– *геополітичний контекст*. Як правило, проксі-війни відбуваються в умовах більш масштабних геополітичних протистоянь між великими державами. З одного боку це може або проявами суперництва, наприклад Холодна війна між США та СРСР (зараз Росією) або з метою боротьби за регіональний вплив між державами регіону;

– *непрямі дії*. Для проксі-війн не є характерним безпосередня військова конфронтація великих держав одна з одною. Замість цього, держави-домінанти підтримують місцеві сили, які ведуть бойові дії в їхніх інтересах та на їхніх умовах. Це дозволяє великим державам досягати своїх цілей, при цьому, уникаючи прямих зіткнень, оскільки вони можуть мати непередбачувані наслідки і призвести до ескалації конфлікту;

– *продовження конфлікту*. Проксі-війни можуть відбуватися протягом тривалого проміжку часу і перерости у довготривалі конфлікти. Великі держави, які є зацікавленими гравцями, можуть продовжувати надавати підтримку своїм проксі-силам та забезпечувати їх необхідними ресурсами для продовження бойових дій, при цьому, самі не вступаючи у пряме зіткнення одна з одною;

– *гуманітарна криза*. Проксі-війни зазвичай характеризуються значною гуманітарною кризою, оскільки вони можуть призвести до великих жертв серед цивільного населення, руйнування інфраструктури, потоків мігрантів та супроводжуватися великими людськими стражданнями і жертвами.

Оскільки, проксі-війни можуть нести серйозні наслідки, як для регіону, де вони відбуваються, так і для геополітичного балансу сил у світі, то вони є складними і небезпечними конфліктами. У проксі-війнах беруть участь кілька сторін через непрямі дії та геополітичне протистояння. Також, це часто веде до страждання населення та знищення держави.

Оскільки під проксі-війною розуміється конфлікт між двома або більше державами, які не беруть участь у збройному протистоянні прямо одна проти одної, а замість цього використовують проксі-суб'єкти або повстанські групи для бойових дій, то до характерних факторів, які здійснюють вплив на особливості та ефективність ведення проксі-війн зазвичай відносять:

- *геополітичні інтереси*. Використання проксі-суб'єктів великими державами може відбуватися з метою протистояння іншим країнам або з метою зміни політичних режимів у важливих регіонах. Мотивацією для проксі-війни можуть послужити геополітичні стратегії, що можуть включати в себе контроль над ресурсами, вплив на геополітичне положення або здійснення заходів з обмеження впливу конкуруючих держав тощо;

- *релігійні або етнічні конфлікти.* Напруження на релігійному або етнічному грунті можуть також бути причиною ведення проксі-війн. Країнами-домінантами можуть підтримуватися проксі-суб'єкти, які відстоюють інтереси певної релігійної або етнічної громади;

- *геостратегічне розташування.* Істотним фактором щодо початку проксі-війн може бути стратегічне розташування країни або регіону, оскільки мета проксі-війни може полягати у захопленні контролю над важливими транспортними маршрутами, морськими пристанями або важливими географічними об'єктами;

- *ідеологічні протистояння*. Існуючі ідеологічні протиріччя між країнами можуть спонукати до підтримки проксі-суб'єктів, які можуть підтримувати певну ідеологію або політичний напрям. Необхідність розповсюдження ідеологічних переконань або бажання змінити політичну ситуацію в інших країнах може

бути причиною підтримки повстанських рухів або озброєних формувань;

- *економічні інтереси*. Це одна з мотивацій до ведення проксі-війн, яка полягає у контролі над ресурсами, ринками збуту або доступом до стратегічних торговельних маршрутів. З метою захисту своїх економічних інтересів або отримання переваг у торгівлі, держави можуть підтримувати проксі-суб'єкти для ведення подібних війн;

- *загострення регіональних конфліктів*. Наявність конфліктогенних ситуацій в певних регіонах може привести до ескалації конфліктів шляхом залучення інших держав, які можуть підтримувати протилежні сторони конфлікту. Такі ситуації можуть вести до розширення протистоянь шляхом використання проксі-суб'єктів.

Оскільки основна характеристика проксі-війни полягає в тому, що це конфлікт, де дві або більше держави ведуть воєнні дії через непрямі форми воєнних дій, а саме через повстанців чи диверсантів, то серед основних форм та способів ведення проксі-війн можна виділити наступні:

- *постачання зброї і військової техніки*. Фінансова, технічна та військова підтримка можуть надаватися від великих держав своїм союзникам або повстанцям у вигляді зброї, боєприпасів, спеціального обладнання та навчально-тренувальних програм;

- *фінансова підтримка*. Фінансова підтримка може надаватися шляхом фінансування повстанців чи терористичних груп. Також, фінансові ресурси можуть виділятися на підтримку політичних опонентів у ворожих державах;

- *інформаційна війна*. Використання пропаганди, дезінформації та кібератак для маніпулювання громадською думкою, дестабілізації ворожих урядів та залучення населення до свого боку;

- *військові консультанти та спеціальні сили*. Для надання підтримки та навчання місцевих сил у країнах, що ведуть війну, великі держави можуть навчати та відправляти військових консультантів, спеціальні сили або військових радників;

- *перехідні бази*. Для зберігання зброї, забезпечення логістичної підтримки або допомоги у проведенні спеціальних операцій, великі держави можуть засновувати військові бази або точки підтримки у ворожих країнах.

- *технологічна підтримка*. За для посилення позицій повстанців у зв'язку та розвідці, великі держави можуть надавати технологічну допомогу повстанцям;

- *спонсорство тероризму.* Для здійснення терористичних актів на ворожі цілі, держави можуть фінансувати терористичні організації;

- *економічний тиск*. Крім традиційної зброї, держави можуть застосовувати економічні санкції, провокувати бойкоти, страйки або здійснювати інші економічні заходи для впливу на ворожі країни та підриву їхнього економічного стану;

- *військові операції*. Проведення військових операцій шляхом авіаційних ударів, артилерійських обстрілів, розміщення військових контингентів, але без залучення головних державних сил на пряму.

Всі вищеперераховані форми та способи ведення проксі-війн дають державами можливість уникати прямого втрачання власних військ та зменшувати власну відповідальність. Також, це дозволяє досягати своїх стратегічних цілей шляхом непрямого втручання у конфлікти інших держав.

Такі війни ведуть до зростання ролі приватних військових компаній, які «мають дві важливі переваги перед регулярною армією: їх використання обходиться дешевше, оскільки потрібна менша кількість інфраструктури, і, на відміну від регулярної, не потрібні гроші на пенсії відставникам та сім'ям загиблих»[254].

З огляду на це, дуже вдалим є визначення проксі-війни дослідника А. Мамфорда у своїй статті «Проксі війна і майбутнє конфліктів». Він зазначив, що «проксі-війна – це конфлікт між двома країнами, які намагаються досягти своїх власних цілей за допомогою військових дій, що відбуваються на території та з

[254] Eland I.. *Turn The War on Terrorism Into a War By Proxy. Wayback Machine*. Cambridge : Cambridge Polity Press. 2013. 141 p.

використанням ресурсів третьої країни, під прикриттям вирішення внутрішнього конфлікту у цій третій країні»[255].

Гібридні війни. Сьогоднішні конфлікти все більше характеризуються гібридністю. У своїй роботі «Про природу війни» К. фон Клаузевіца зазначає, що «війна є продовження політики іншими засобами»[256], і порівнює війну із водою, щоб показати, що «війна не має жорстких і чітких форм, як вода не має сталої форми, а набуває різних форм залежно від обставин».

Ті перетворення, які сьогодні відбуваються у світі, зокрема в політичній, економічній та технологічній сферах змінили підходи до «класичної» (конвенціальної) війни та говорять про необхідність перегляду концепції К. фон Клаузевіца.

Трансформація підходів до війни сучасності говорить про те, що в сучасних конфліктах на перше місце виходять високі технології, що використовуються ворогуючими силами. Бурхливий розвиток сучасних технологій вводить нові підходи до військового насильства, що веде до зміни форм війни.

Дослідниця М. Калдор в своїй роботі про війну «Нові і старі війни. Організоване насильство у глобальну епоху», вводить нове поняття, яке застосовується для опису збройних конфліктів «глобальної епохи». Воно звучить як «нові війни». Даючи визначення даному поняттю, дослідниця говорить, що як правило, «нові війни – це асиметричні конфлікти, спровоковані прагненням проводити політику ідентичності (етнічна чи релігійна). Засобом боротьби в них стає не бій на полі бою, а встановлення контролю над громадянським населенням»[257].

На думку Ф. Хоффмана, «гібридна війна – це війна, що є поєднанням у застосуванні конвенційної зброї, партизанської війни, тероризму, кібервійни, економічноторговельних конфліктів, патентних війн, реваншистських рухів, пропаганди, порушень прав людини, злочинів проти людяності, переселення,

---

[255] Mumford, L. Proxy Warfare and the Future of Conflict. London : *The RUSI Journal*. 2013. 158 (2), P. 40–46.

[256] Клаузевіц К. *Природа війни*. Харків: Vivat. 2018. 416 с., с. 7

[257] Kaldor M. *New & old wars: organized violence in a global era*. Stanford : Stanford University Press. 2012. 268 p.

узурпації, впливів на громадську думку, злочинні акти цензури, тощо»[258].

Узагальнюючи дане визначення, можемо зазначити. що гібридна війна – це такий спосіб ведення конфлікту, який поєднує в собі використання як військових, так і не-військових методів. Тобто, основною сутністю гібридної війни є поєднання різних інструментів, до яких відносяться кібератаки, дезінформація, політична маніпуляція, фінансові санкції, конвенційна військова сила та інші методи, які є невійськовими і слугують у досягненні цілей воюючими сторонами.

В таких гібридних війнах використовуються різні військові та невійськові методи. Головна ідея гібридної війни полягає в тому, щоб для досягнення своїх цілей були використані всі доступні інструменти та можливості, які є у розпорядженні воюючих країн. Особлива увага в таких війнах приділяється військовій силі, кібератакам, економічному тиску, інформаційній впливовості тощо.

Конфліктуючі сторони, за допомогою гібридний війн та використовуючи найбільш ефективні та оптимальні методи, за необхідності, можуть досягати своїх цілей. Це здійснює вплив на традиційні військові стратегії та змушує держави займатися розробкою нових підходів до свого захисту та попередження потенційних загроз.

В сучасному світі гібридні війни набувають все більшого поширення, оскільки створюються та розвиваються технології, які дозволяють здійснювати кібератаки і впливати на інформаційну сферу. В цілому, інформаційний вплив на суспільство може призвести до зміни політичних та геополітичних реалій.

Підсумовуючи, можна зазначити, що гібридна війна – це складне і багатогранне явище, що для досягнення власних цілей може використовувати різноманітні методи та засоби інформаційного, економічного, політичного та іншого характеру.

[258] Hoffman F. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid War. Arlington : Potomac Institute for Policy Studies. 2007. 58 p.

Для попередження загроз гібридної війни необхідний комплексний підхід та використання інтегрованих заходів.

Щодо структури сучасної гібридної війни, то враховуючи те, що даний тип конфлікту використовує широкий спектр засобів і методів її ведення, то її складові можуть бути досить різноманітними, а саме:

– інформаційна складова, що включає в себе кібератаки, дезінформаційну діяльність та пропаганду;

– гібридна військова діяльність, яка включає в себе спецоперації та створення нелегальних нерегулярних військових формувань;

– політична складова, яка проявляється через політичний тиск чи використання політичних інструментів для створення нестабільності в країні або регіоні;

– економічна складова проявляється через введення санкцій чи економічних обмежень, які мають своєю ціллю завдати шкоди або зруйнувати економіку;

– соціальна складова проявляється в інформаційному впливові на суспільство шляхом використання соціальних мереж чи інших інструментів з метою маніпулювання громадською думкою.

Ці складові можуть як поєднуватися, так і діяти поодинці, в залежності від конкретного контексту гібридного конфлікту.

Оскільки гібридна війна сама по собі є досить динамічною та адаптивною формою конфлікту, то в процесі її ведення можуть з’являтися технології та види озброєнь, в залежності від науково-технічного прогресу, які мають усі шанси бути задіяними у військовому конфлікті.

Можемо виділити наступні види гібридних війн:

- *кібергібридна війна*. Це такий вид гібридної війни, де для досягнення військових або політичних цілей використовуються такі інструменти як кібератаки та шпигунство. Наприклад, під час конфлікту можуть здійснюватися кібератаки на важливі інфраструктурні об'єкти, електронні системи зв’язку або комп’ютерні мережі з тією метою, щоб паралізувати ворожі сили,

отримати конфіденційну інформацію або здійснити заходи дестабілізуючого характеру в країні;

- інформаційна гібридна війна – це один з видів гібридної війни, який використовується для впливу на громадську думку, політичні процеси та міжнародні відносини шляхом маніпулювання інформацією та вкидання дезінформаційних даних. На практиці це може проявлятися у поширенні фейкових новин, маніпулюванні соціальними мережами, створенням ботів та тролів для зміни сприйняття подій та провокування конфліктів.

Особлива форма гібридної війни проявляється в її інформаційності. Характерною ознакою інформаційної війни є те, що вона орієнтована не на захоплення території супротивника, а на зниженні його бажання супротиву. Також, мета інформаційної війни може включати зміну військово-політичного керівництва супротивника, встановлення (без кровопролиття) політичної влади переможця, включаючи реалізацію його економічних та ідеологічних інтересів. Крім цього, можуть бути нанесені ушкодження інформаційним засобам супротивника. Через це інформаційна війна може бути охарактеризована як «безкровна», «безконтактна», «керована», «дистанційна» тощо.

Поява інформаційної зброї стала одним з найвизначніших факторів, що змінив підходи до ведення сучасної війни. Інформаційна зброя включає в себе: «засоби для високо точного визначення розташування військового обладнання та впливу на його радіоелектронні компоненти, програмний ресурс військового управління, процес передачі інформації, а також засоби пропаганди та дезінформації. Інформаційна зброя, на відміну від традиційної, спрямована не на руйнування об'єкту, а на зміну його поведінки»[259].

Інформаційну віну можна поділити на інформаційно-технічну та інформаційно-психологічну. Говорячи про інформаційно-технологічну війну, то тут головними об’єктами впливу є інформаційно-технічні системи зв’язку,

[259] Коростильов Г. Л. Сучасна війна а її види: соціально-філософський аналіз. *Актуальні проблеми філософії та соціології* 2023. № 42. с. 48-56

телекомунікації, радіоелектронні засоби, комп'ютерні мережі тощо. Щодо інформаційно-психологічної війни, то суб'єктами впливу в даному разі є психіка та психоемоційний стан особового складу збройних сил та населення противника. Також, важливим для інформаційно-психологічної війни є система формування громадської думки та прийняття рішень. Поява інформаційної зброї стала одним з найважливіших факторів ведення інформаційної війни. Оскільки існують різні підходи до визначення сутності інформаційної зброї, це зумовлює і різноплановість поглядів на сутність і природу самої інформаційної війни, перш за все висвітлення її з психологічного чи технологічного боку[260] Це веде і до різноплановості потенційних об'єктів застосування такого виду зброї.

Кібервійна складається з двох складових – шпигунство та атаки. Застосування кіберзброї приводить до збоїв в роботі техніки або виведення її з ладу. На думку дослідника Девіда Е. Сенгера у праці «Досконала зброя», особливістю кіберзброї є те, що «за останні роки різні держави безліч разів застосовували кіберзброю одна проти одної. Проте жодна атака не призвела до загибелі людей, у всякому разі безпосередньо. Ані американські атаки на іранські та північно корейські оборонні програми, ані північнокорейські – на американські банки, а також відому голлівудську студію та британську систему охорони здоров'я, ані російські – на Україну, Європу та на самі основи американської демократії»[261].

Одним з різновидів інформаційно-психологічної війни є ментальна війна. Її сутність полягає у знищенні самосвідомості та зміні ментальної основи. Ідея ментальної війни полягає у так-званій «війні розуму» або «війні за розум». Одним з основних її засобів є соціальні мережі, які постійно посилюють вплив на населення, що торкається і морально-етичних питань. Ця війна безпосередньо впливає на свідомість людини, а саме

[260] Szafranski, R. A Theory of Information Warfare: Preparing for 2020. *Airpower Journal 9. 1995*, no. 1, P. 60.

[261] Mumford L. Proxy Warfare and the Future of Conflict. London : *The RUSI Journal*, 2013. no. 158 (2), P. 40–46, c. 6

відбуваються зрушення у площині когнітивного характеру людей.

Прикладом ментальної війни може бути ідеологічне протистояння у рамках війни між росією та Україною. Досліджуючи конфлікт між росією та Україною, вітчизняні дослідниці В. Денисенко і С. Громенко запропонували власне визначення цьому конфлікту, як виду гібридної війни: «…скоординована сукупність різного масштабу дій та операцій, спрямованих на «окупацію» свідомості супротивника з метою паралічу його волі, зміни індивідуальної та масової свідомості населення для деморалізації армії та суспільства, знищення духовно-моральних цінностей, традицій та культурно–історичних засад держави, стирання національної ідентичності народу»[262].

Слід зазначити, що явище ментальної війни стало можливим через підвищення техніко-технологічного рівня розвитку сучасного інформаційного середовища, а саме: нової зброї масової поразки ментальної дії, яка через вплив на інформаційне поле, нав'язування думок та людських уподобань, а також прямої дезінформації, яка спрямована на свідомість людей та соціальних груп. Мета ментальної війни полягає у нав'язуванні супротивнику своєї волі. Також, вона може бути продовженням політики насильницькими засобами.

Ментальна війна характеризується антропологічним фактором, який полягає у застосуванні ненасильницьких засобів безпосередньо на свідомість людини[263].

---

[262] Денисенко В., Громенко С. «Ментальна війна» як складова гібридної. До чого готується Росія і до чого слід готуватися Україні?». «Аналітичні матеріали, Новини». Український інститут майбутнього (UIFuture). 20.05.2022 р.URL: https://uifuture.org/publications/mentalna-vijna-yak-skladovagibrydnoyi-do-chogo-gotuyetsya-rosiya-i-do-chogo-slidgotuvatysya-ukrayini

[263] Денисенко В., Громенко С. «Ментальна війна» як складова гібридної. До чого готується Росія і до чого слід готуватися Україні?». «Аналітичні матеріали, Новини». Український інститут майбутнього (UIFuture). 20.05.2022 р.URL: https://uifuture.org/publications/mentalna-vijna-yak-skladovagibrydnoyi-do-chogo-gotuyetsya-rosiya-i-do-chogo-slidgotuvatysya-ukrayini

Як зазначає український науковець М. Требін, «на початку XXI-го століття виник ще один тип війни – терористична. Філософське осмислення терористичної війни, як найганебнішного типу сучасної війни є важливим гносеологічним завданням. Крім того, генезис даного явища свідчить про його значну трансформацію: змінюються форми здійснення терористичних війн, змінюються методи їх діяльності, особливості організаційного будівництва та інші»[264].

Якщо проаналізувати терористичний тип війни, то можемо зазначити, що це особливий тип війни, який може використовувати як сучасні інформаційних засоби, так і новітні зразки зброї та військових технологій, які мають постійний розвиток. В сучасному світі терористична війна становить серйозну загрозу для держав світу через свою деструктивність.

Як видно з вищевикладеного, в сучасних умовах спроможність держави вести війну залежить не лише від воєнного потенціалу, але й від інших складових. Так, розвиток технологій та засобів збройної боротьби вже не надає провідним державами можливість переваги, оскільки з розвитком класичного озброєння, паралельно відбувається і розвиток технологій, які можуть бути задіяні у сучасних гібридних конфліктах.

Мережеві війни, які стали черговим стрибком у використанні інформаційних засобів з метою досягнення воєнно-політичних цілей. Мережеві війни стали можливими в результаті швидкого розвитку інформаційних засобів та їх розповсюдження по всьому світу. Даний тип війн іноді називають мережецентричними. Дана війна стає можливою в умовах тотальної комп'ютеризації сил і засобів збройної боротьби. Тобто, на відміну від концепції платформо-центричної війни, де акцент робився на кількості озброєння та військової техніки, перевага у мережоцентричній війні може бути наслідком більш розвиненого інформаційного забезпечення супротивника.

---

[264] Требін М.П. Війна і тероризм: симбіотичні відносини. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, Політологія*. 2017. Вип. 18. С. 365-369.

Проте, різниця полягає в тому, що під термін «мережецентричний» мається на увазі особливий тип бойових дій, а термін «мережевий» означає особливий тип війни як соціально-політичного явища.

Термін «мережева війна» був запропонований аналітиками корпорації «RAND» Дж. Арквіль та Д. Ронфелдт. Для розробки концепції зменшення інтенсивності воєнних дій, дослідники взяли за основу ідеї і методи ведення війни в кіберпросторі, при цьому для вирішення тих завдань, які раніше вирішувалися за допомогою воєнної сили[265].

Мережеві війни перш за все впливають на населення супротивника, а саме на його дезорієнтацію та зміну світорозуміння. Це означає, що населення не змушують підкорюватися насильно, воно повинно підкоритися саме. Серед усіх інструментів, які працюють над цим завданням, перевага надається інформаційним інструментам, перш за все, інформаційно-психологічним.

Дослідники нової війни виділили два її типи. Перший тип – ненасильницький. Він полягає у боротьбі за права людини з метою переходу від авторитаризму до демократії та відкритого суспільства, оскільки такий вид суспільства найбільш придатний для зовнішнього впливу. Другий тип – насильницький. Він полягає в протистоянні кримінальних, терористичних, етнічних, націоналістичних формувань проти держави. Його мета полягає у підриві державної влади як такої. У мережевій війні держава-агресор надає перевагу внутрішнім суб'єктам – політичним партіям, недержавним організаціям, кримінальним угрупованням тощо. В той же час, вона не відмовляється від зовнішніх суб'єктів – держав-сателітів, міжнародних терористичних організацій тощо.

Дана війна отримала назву мережевої, оскільки в ній присутня велика кількість суб'єктів, що централізовано працюють над проникненням та в подальшому впливі на державні та недержавні структури з метою підриву державності

[265] Arquilla J., Ronfeldt D. (eds.). Networks and Netwars. The Future of Terror, Crime, and Militancy / *J. Arquilla, D. Ronfeldt*. – RAND, 2001

суб'єкта-жертви. Мережева війна зосереджує свою увагу на тому, щоб охопити супротивника як з середини, так і з усіх боків. Для підвищення ефективності інформаційно-психологічних впливів створюється сприятливе підґрунтя яке дозволяє виховувати та формувати споживчі настрої у населення та піднести споживання у ранг філософії життя. Так, для розкладу еліти держави та суспільства, може бути використане таке явище як корупція.

З розвитком суспільства, появою нових можливостей та інтересів серед населення, зростає і спектр інструментів, доступних у мережевій війні. Він може бути майже необмеженим. Також, не можна забувати і про воєнну силу та насильство, де в умовах мережевої війни чільне місце можуть займати партизанські війни, диверсії, заколоти, провокації тощо.

Така велика кількість можливих інструментів у мережевій війні призводить до того, що держава-агресор може застосовувати до супротивника велику кількість, з першого погляду, не пов'язаних одна з одною дій, до яких можуть відноситись провокації, дезінформації, дипломатичні демарші, дії різноманітних політичних лідерів, рухів, телеканалів, соціальних мереж тощо. В той же час, ці дії є добре узгодженими між собою, оскільки в їх основі лежить єдина стратегічна концепція. Це підвищує ефективність мережевої війни за рахунок координації дій та дозволяє скоординувати їх раптовість і складність організації заходів з протидії, оскільки попереджувати та протистояти даного роду заходам з усіх боків може лише професійне та інтелектуально-розвинуте керівництво держави. Мережеві війни роблять неспроможними діяти ефективно ряд державних інститутів, такі як, наприклад, збройні сили, оскільки в них відсутні інструменти, які б були адекватними до характеру дій супротивника. Більше того, сучасна класична держава, як правило, не має єдиного інституту, який би зміг протидіяти у гібридній війні. Координація дій органів влади в даних ситуаціях здійснюється, як правило, радами національної безпеки.

Якщо підсумувати, то головна відмінність мережевих війн від інших видів конфлікту, що були зазначені вище, це те, що головний суб'єкт впливу розділений на кілька інших суб'єктів.

При цьому, ці суб'єкти можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми. Вони не обов'язково можуть володіти засобами збройного насильства. Більше того, можуть навіть не розміти істинні цілі своїх дій. Як прилад мережевої війни може бути наведена війна в Лівії у 2010 році, коли суб'єктами впливу на владу М. Каддафі були війська повітряних сил НАТО, неурядові організації, місцеві племена кочівників, впливові клани тощо.

Приватизована війна. Ще одним новим видом воєнного конфлікту є приватизована війна. Не зважаючи на те, що характер сучасних війн достатньо повно відображається у концепції мережевих війн, але з систематичним винайденням та впровадженням нових засобів та інструментів ведення війни, еволюціонують і способи протиборства.

Сучасне протиборство передбачає використання всіх інструментів, насамперед невоєнних, які можуть бути застосовані у гібридній війні. Сучасні війни характеризуються мінімізацією безпосереднього протиборства натомість використання інші підпорядковані сили – держави-сателіти, замінники або прокладки. Подібно до мережевої війни, не має чітко вираженого суб'єкта впливу на супротивника при цьому, широко використовуються внутрішні суб'єкти.

Тим не менше, сьогодні можна виділити кілька особливих нових ознак:

• світова фінансова криза призвела до того, що стало проблематичним фінансування підпорядкованих сателітів необхідними ресурсами;

• головним інструментом досягнення воєнно-політичних цілей став тероризм, практика якого поширилася по всьому світу. При цьому, наразі є не лише здійснення окремих терористичних актів, а поширення цілих терористичних кампаній, навіть, створюються терористичні держави зі своєю ідеологією;

• спостерігається неспроможність ефективних дій міжнародних інститутів, які призначені для попередження та вирішення конфліктів. При цьому, конфлікти перетворюються на один з політико-дипломатичних інструментів;

• спостерігається практика формування політичної еліти держави представниками великих корпорацій, які мають економічний потенціал, що може бути більшим за могутність деяких держав. Це призводить до витіснення національних інтересів та заміщення їх інтересами великих корпорацій. При цьому, великий бізнес часто отримує преференції, що можуть прямо або опосередковано шкодити державі;

• поширилася практика залучення до участі у воєнних конфліктах приватних військових компаній або незаконних збройних формувань. Незважаючи на те, що вони майже не ототожнюються з державою, управління даними суб'єктами здійснюється приховано, а їх дії майже не обмежуються правилами міжнародного гуманітарного права.

Вищенаведені особливості сучасних конфліктів відображають характер сучасної війни, що отримала назву – «приватизована війна». Розглядаючи мережеву війну, можна говорити про розмивання структури суб'єкта впливу на супротивника. Натомість, у приватизованій війні можна спостерігати розмивання структури держави-агресора як суб'єкта війни. Це пояснюється тим, що справжній агресор не бажаючи бути викритим, приховує власну суб'єктність, а замість себе підставляє іншу державу.

В таких умовах, державою поступово втрачається виключне право на формування та реалізацію воєнної політики. Вона перетворюється на сателіта інших воєнно-політичних сил, які являють собою недержавні бізнес-структури, олігархат тощо.

Переваги даного типу війни полягають в наступному:

По-перше, такого знеособленого суб'єкта воєнно-політичних відносин важко виявити, а значить, він є менш уразливим для супротивника;

По-друге, він може діяти поза межами міжнародного права і не перейматися його дотриманням, на відміну від держави;

По-третє, суб'єкт ведення війни може використовувати асиметричні інструменти, які не потребують великих ресурсів. При цьому, частина фінансування воєнної кампанії цілковито може бути забезпечена державними джерелами.

Поширеною стає схема самофінансування, де підпорядковані суб'єкти виконуючи поручену їм роботу, самі можуть забезпечити своє фінансування при цьому, певну частину прибутку можуть навіть віддавати суб'єкту-агресору. Це значить, що у приватизованій війні головний інтерес суб'єкта-агресора полягає в отриманні прибутку.

Прикладом приватизованої війни може слугувати війна у Сирії, яка почалася у 2011 році. Характерною ознакою приватизованої війну було те, що захоплення сирійських територій відбувалося через міжнародні терористичні угруповання, які мали в своїх лавах громадян різних національностей з усього світу. Ці угруповання змогли налагодити видобуток нафти та її продаж у вигляді контрабанди. При цьому, левова частка виручених коштів йшла на фінансування бойових дій.

Висновки до розділу

Сучасна війна – відносно нове явище особливості якого полягають не лише у засобах і способах збройної боротьби, а й у сукупності технологій беззбройної і збройної агресії, у їх взаємозв'язку та принципах їх застосування в тій чи іншій військово-політичній ситуації.

Паралельно з терміном війна наразі використовуються такі терміни як «міжнародний збройний конфлікт» та «неміжнародний збройний конфлікт».

В роботі зазначено, що з другої половини XX ст. поняття «збройний конфлікт» набуло більшого поширення ніж термін «війна», оскільки війна все частіше почала підпадати під заборону як інструмент вирішення міжнародних спорів.

Вказано, що в наш час, відмінність між поняттями «війна» та «збройний конфлікт» стала досить умовною. Разом з тим, поняття «збройний конфлікт» вважається ширшим та включає в себе поняття «війна». Також, сюди можуть бути віднесені воєнні операції, певні дії з вирішення протиріч тощо. При цьому, не всі

збройні конфлікти можуть бути охарактеризовані як «війна», оскільки ряд конфліктів мають суттєві відмінності.

Процеси глобалізації спричинили надзвичайно швидке підвищення рівня взаємозалежності як економік держав, так і їх інформаційного простору. Одночасно, збитки від застосування воєнної сили лежать в економічній, фінансовій та інформаційній площині. Це веде до того, що безпосередньо класичні воєнні дії почали переміщуватися на другий план, а воєнні конфлікти набувають гібридних форм.

Гібридні конфлікти в своєму арсеналі окрім традиційних воєнних засобів мать широкий асортимент інструментів економічного, інформаційного, екологічного, енергетичного, політичного характеру тощо.

До різновидів гібридних конфліктів відносяться проксі-війни, інформаційні війни, мережеві війни тощо.

Незважаючи на те, що у гібридних війнах держава продовжує формулювати цілі воєнних конфліктів, самі конфлікти перетворюються на спеціальні операції, які переслідують обмежені локальні цілі. До того ж, політичні цілі війни також зазнають змін.

Сучасні військово-політичні конфлікти у своїй основній тенденції розвитку враховують швидко зростаючі інформаційні можливості, які пов’язані з цілеспрямованим системним використанням інформаційної складової для підвищення ефективності бойового управління.

Встановлено, що інформація стала окремим та невід’ємним засобом ведення війни. Ворогуючі сторони максимально намагаються використати інформаційні технології та інформаційні впливи для демотивації та дезорганізації супротивника. При цьому, сторони конфлікту займаються розробкою та створенням патріотичних інформаційних продуктів, наприклад, відеороликів чи фільмів, щоб максимально схилити населення до війни та залучити своїх громадян у ряди війська. Через це, радіо, телебачення, інтернет – стали невід’ємною складової не лише у пропаганді, але у справі мобілізації населення на активні дії. На відміну від друкованих

засобів масової інформації, що здійснюють опосередкований вплив на населення, радіо і телебачення впливають на підсвідомість людей безпосередньо. Знаходячись під державним контролем, засоби масової інформації виконують завдання, що необхідні державі.

Разом з тим, поширення набувають і інформаційні війни, де інструментами стають хакерські атаки на сайти і бази даних країн-супротивників.

Зазначено, що якщо раніше основна мета війни полягала у захопленні територій, то конфлікти сучасності передбачають зміну уряду, примус супротивника до підпорядкування або постановка під контроль його правлячої еліти.

Основна небезпека даних конфліктів полягає в тому, що часто-густо, агресор не бажає викривати свою суть, намагається підставити або використати інші держави чи політичні сили, діючи приховано і опосередковано. З одного боку, це дає державі-агресору діяти за межами міжнародного права, не розкриваючи своєї суті, а з іншого, важко виявити та знешкодити такі впливи, оскільки в більшості країн відсутні ефективні інструменти попередження та знешкодження гібридних впливів.

Встановлено, що військово-політичні конфлікти сучасності можуть бути поширені на велику кількість країн. З науково-технічним прогресом зростають не лише технічна оснащеність армії, але й військова мобільність та арсенал використовуваної зброї. Причинами конфліктів можуть бути як джерела сировини, родовища і підприємства, так і етичні, релігійні питання та незадоволеність владою.

РОЗДІЛ 6. ОСОБЛИВОСТІ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЇХ ВРЕГУЛЮВАННЯ

6.1. Особливості воєнно-політичних конфліктів у XXI столітті.

Особливості виникнення воєнно-політичних конфліктів у XXI столітті полягають у тому, що вони стали можливими після підвищення ефективності застосування інформаційних та інших новітніх технологій. Потужними темпами зростають торгівельні операції, потоки приватного капіталу та інвестицій, що в свою чергу поглиблює взаємозалежність у міжнародному середовищі, створює реальні можливості вирішення нагальних питань щодо досягнення економічного розвитку, розповсюдження політичних свобод і укріплення миру.

Різноманітність форм і методів ведення цих конфліктів, поступове стирання чіткої межі між регіональними та локальними воєнними конфліктами і «великою» війною зумовили необхідність нового тлумачення сучасного воєнно-політичного конфлікту. Це створило необхідність більш точної типізації способів ведення війн, з яких традиційно виокремлюються чотири покоління війн (воєнно-політичних конфліктів) *табл.6.1.*

Таблиця 6.1.

Типізація способів ведення війн

Тип війни	Особливості ведення військових дій
Війни першого і другого покоління	Велися державами із використанням численних мас військових, які застосовували гладкоствольну вогнепальну зброю. Їм притаманна лінійна тактика перших масових армій за наявності відносно невеликих за розмірами задіяних в конфлікті армій та невеликою територією, на якій велися безпосередні воєнні дії. Мали нетривалий характер вирішальних зіткнень

Війни третього покоління	Нелінійні війни, в яких перевага досягається через маневр, тактичну та оперативну майстерність використання військових інструментів.
Війни четвертого покоління	Це сучасні війни із асиметричним характером, відповідною тривалістю, використанням терористичних методів, децентралізованою, транскордонною та наддержавною базою конфлікту, зосередженням уваги на цивільному населенні як меті тактичних дій, зникненням поділу на фронт і тил, відсутністю можливості проведення вирішальної битви і такою специфічною характерною рисою як наявність засобів масової інформації, що транслюють війну в прямому ефірі широким масам населення впливаючи таким чином на громадську думку.

Джерело: узагальнено автором за посиланням на [240].

Війни першого покоління – це війни доіндустріальної епохи, що велися державами із використанням численних мас військових, які застосовували гладкоствольну вогнепальну зброю. Вони віддзеркалювали лінійну тактику перших масових армій і характеризувалися відносно невеликими розмірами армій, що брали участь у конфлікті, та невеликою територією, на якій велися безпосередні воєнні дії. Битви (окрім облоги) мали нетривалий характер вирішальних зіткнень (у більшості – протягом одного дня). Вищого розвитку війни першого покоління досягли в епоху наполеонівських воєн[266].

Як зазначається у монографії фахівців НІСД, війни першого та другого поколінь вважаються лінійними, оскільки в них боротьба ведеться шляхом зіткнення бойових порядків або ліній. З третього покоління можна говорити про нелінійні війни, в яких перевага досягається через маневр, тактичну та оперативну майстерність використання військових інструментів. У цьому розумінні усі сучасні війни є нелінійними.

[266] Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія. Під. заг. ред. проф. Р. О. Додонова. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 412 с., С.19.

З кінця XX століття пріоритетним об'єктом наукових досліджень є так звані «війни нового (четвертого) покоління» (анг. 4 GW – 4-th Generation War). Вищевказаний тип воєнно-політичних конфліктів базується на використанні проривних технічних інновацій (лазери, електромагнітні гармати, інші види високоточної зброї, дистанційно керовані пристрої, комп'ютеризовані мережі зв'язку, засоби аерокосмічної розвідки, радіоелектронної боротьби та кіберзброї) у поєднанні із комплексом заходів щодо підриву спроможності противника чинити опір без виведення з ладу його основної збройної сили. Війни 4 GW – це сучасні війни із асиметричним характером, відповідною тривалістю, використанням терористичних методів, децентралізованою, транскордонною та наддержавною базою конфлікту, зосередженням уваги на цивільному населенні як меті тактичних дій, зникненням поділу на фронт і тил, відсутністю можливості проведення вирішальної битви і такою специфічною характерною рисою як наявність засобів масової інформації, що транслюють війну в прямому ефірі широким масам населення впливаючи таким чином на громадську думку[267].

Разом з тим, ці процеси призводять до виникнення потужних сил соціальної фрагментації, які, у свою чергу, створюють проблемні ситуації і породжують конфлікти та насилля в світі, а саме економічні кризи виходять за межі національних кордонів і породжують глобальні ускладнення і впливають на безпекове середовище; розповсюдження передових технологій і масової міграції і, пов'язані з цими явищами загрози, набувають глобального обсягу, що в свою чергу, породжують збурення та проблеми безпеки у вигляді безробіття, зростання етнічного екстремізму, нерівних можливостей економічного розвитку та фінансової нестабільності.

Виникають ситуації, коли уряди неспроможні впоратися з цими проблемами і вони починають сприяти посиленню наявних проблем – міжнародної злочинності, зростання міграції та потоку біженців, проявів екстремізму.

---

[267] Світова гібридна війна: український фронт. Монографія. За заг. ред. В. П. Горбуліна. К.: НІСД, 2017. 496 с.

Саме прояви екстремізму є результатом виникнення різного роду конфліктів, які умовно можна розподілити на затяжні, спорадичні та «гарячі».

Таблиця 6.2

Типізація конфліктів

Затяжні конфлікти	Ситуація, коли дане явище є ні станом війни, ні станом миру, їх ще називають «замороженими» конфліктами, вони зазвичай є результатом пост конфліктних ситуацій, які остаточно не були врегульовані.
Спорадичні конфлікти	Миттєві операції, загострення затяжних конфліктів чи наявних розбіжностей, які час від часу переростають в насильницькі чи терористичні дії.
«Гарячі» конфлікти	Включають в себе війни чи конфлікти із застосуванням насильства двох чи більше держав, може виникнути із-зі зіткнення непримиримих національних чи етнічних інтересів, його прискорення та розвиток можуть пояснюватися різними причинами і тому дії щодо припинення насильства та усунення непорозумінь.

Джерело: узагальнено автором за посиланням [119].

Затяжні конфлікти

Затяжні конфлікти це ситуація, коли дане явище є ні станом війни, ні станом миру, їх ще називають «замороженими» конфліктами, вони зазвичай є результатом пост конфліктних ситуацій, які остаточно не були врегульовані, тобто – як під час, так і після конфлікту відбулися суттєві зміни, але стабільного миру досягнуто так і не було.

В ситуації затяжних конфліктів певна група встановлює контроль над конкретною територією у вигляді режиму з яскраво окресленими рисами культу особистості, механізми і структури розробки та ухвалення рішень якого надзвичайно централізовані і непрозорі. Спираючись на свої сили і ресурси, правляча еліта спроможна забезпечити високий ступінь суверенітету (навіть у випадку, коли цей суверенітет не визнає міжнародна спільнота,

як приклад, можна навести Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія, ЛНР, ДНР тощо). Тобто територіальні сепаратисти створюють державні утворення де-факто, які слід зазначити, є не досить дієздатними у створенні своїх збройних сил, збереженні контролю над своєю територією, створенні власної системи освіти і розвитку місцевої економіки.

І оскільки такі держави де-факто забезпечили свій внутрішній суверенітет, хоча і є невизнаними на міжнародному рівні і їхні уряди розглядаються як нелегітимні, а джерела фінансування незаконні, вони спроможні гарантувати своє виживання за рахунок контролю над дохідними галузями економіки і виробництва, які ці режими успадкували чи створили і використанням доходів, отриманих в результаті використання природних ресурсів, наявних на підконтрольній території та митних зборів транзитних товарів, які поставляються через «їхню територію».

Маючи так би мовити «облоговий» менталітет, який притаманний правлячим елітам в такого роду утвореннях, їхні особисті статки прямо пов'язуються з долею їхніх режимів. При цьому загроза з боку зовнішнього світу - в основному з боку держав, від яких вони відмежувалися, всіляко перебільшується для підвищення легітимності правлячої еліти (як приклад можна навести Автономну республіку Крим). Така стратегія часто апелює до лозунгів щодо етнічної приналежності і прагнення до незалежності та правом націй на самовизначення.

Однією з ймовірних причин відсутності помітного прогресу врегулювання таких ситуацій, може полягати в тому, що впливові особи в урядах тих держав, від яких відмежувалися «квазі-державні» режими, мають власну вигоду із наявного статус-кво, тобто спостерігається певна причетність центральних урядів до ситуації, що склалася (впливові особи, починаючи від високопосадовців і до рядових прикордонників, можуть отримувати свою долю від прибутків, які генеруються регіонами, що відмежувалися. В таких випадках ключові фігуранти обох сторін зацікавлені в увіковічуванні статус-кво, тому що від нього обидві сторони мають вигоду.

Ще однією з причин того, що конфлікти можуть не підлягати врегулюванню, є наявність держав-сусідів, які зацікавлені у «заморожуванні» конфлікту для встановлення свого впливу, а також політично чи економічно зацікавлених у поглибленні чи збереженні «етнічного конфлікту» покровителями заколотників конфліктів за кордоном за суто особистою мотивацією (як приклад можна навести такі африканські держави як Ліберія, Демократична Республіка Конго чи Сьєра-Леоне). .

Спорадичні конфлікти.

Спорадичні конфлікти включають миттєві операції, загострення затяжних конфліктів чи наявних розбіжностей, які час від часу переростають в насильницькі чи терористичні дії.

Як і у випадку із «затяжними» конфліктами, заколотникам спорадичних конфліктів необхідні достатні ресурси для підтримки існування свого та прибічників, а також для створення збройних формувань. Основна відмінність полягає в тому, що заколотники спорадичних конфліктів досить рідко контролюють територію, мають в наявності набагато менше і нерівномірно розподіленої бази підтримки та формують керівництво менш залежне від популярності однієї якоїсь особи.

Джерелами доходів груп, які залучені до спорадичних конфліктів, зазвичай є контрабанда (зброя, наркотики, люди), відмивання грошей, викрадення з метою викупу, грабіж чи вимагання. Підтримка, фінансова та інша допомога можуть також поступати від покровителів з сусідніх чи етнічно родинних заколотникам конфлікту держав, ідеологічних союзників, членів етнічної діаспори чи осіб, які зацікавлені чи мають певну вигоду в дестабілізації ситуації. Очолювати такі групи можуть професіонали, але до них приєднуються і недосвідчені представники з незаможних прошарків населення, оскільки вони не беруть участь у серйозних бойових діях і отримують долю від награбованого і легкий доступ до наркотиків та алкоголю.

Доходи від злочинної діяльності використовуються для закупівлі зброї, вибухівки, надання фінансової підтримки прибічникам і проведенню операцій. В інших випадках злочинна

діяльність може бути застосована як відволікаючий чинник чи як елемент забезпечення необхідної підтримки, в такому випадку різниця між злочинною діяльністю та етнічним конфліктом стираються (як приклад: спорадичні спалахи насильства на абхазько-грузинський лінії припинення вогню, що свідчать, що ці інциденти відбуваються як з причин, пов'язаних з контрабандною діяльністю обох сторін, так і досягненням політичних та етнічних цілей). Поєднання злочинних дій та ідеологічного екстремізму стає все більш очевидним в гарячих точках, коли у прагненні реалізації своїх територіальних амбіцій очільники угрупувань вважають виправданими грабежі, викрадення людей, фізичне знищення своїх ворогів та мирних жителів.

«Гарячі» конфлікти

«Гарячі» конфлікти включають в себе війни чи конфлікти із застосуванням насильства двох чи більше держав. В таких випадках важливим є усвідомлення причин спалаху насильства та причин, які сприяють збереженню цієї ситуації насильства тривалий час. Конфлікт може виникнути із-зі зіткнення непримиримих національних чи етнічних інтересів, його прискорення та розвиток можуть пояснюватися різними причинами і тому дії щодо припинення насильства та усунення непорозумінь, які є підґрунтям, можуть зводитися нанівець, якщо ці етнічні інтереси використовуються в якості прикриття для діяльності екстремістів і авантюристів, які мають вигоду у збереженні нестабільності.

У передконфліктній ситуації, якщо правляча еліта національної більшості розігрує Національну карту, може виникнути загроза того, що національні інтереси як держави, її етнічної та культурної більшості, будуть пов'язані з інтересами правлячого режиму і представлені як ідентичні. Це може призвести до тимчасової заборони демократичних свобод для захисту вітчизни, обмеження прав меншин і націоналізації приватних підприємств.

Коли конфлікт спалахує, перед політичними партіями постає питання пошуку засобів на проведення політичних та

інших акцій, заохочення активності своїх прибічників і забезпечення безпеки членів керівництва, при цьому демократичне правління поступається етнічно-клієнтурному, при якому правляча еліта заохочує та опікує тих, хто захищає її національні інтереси. Ця еліта є етнічно однорідною і переслідує націоналістичні цілі, а етнічна приналежність, способи та засоби її захисту забезпечують легітимність один одного і як результат – виникнення зони безкарності, вони можуть включати як грабежі, ґвалтування, обхід встановлених міжнародним співтовариством санкцій експлуатацію праці і національних ресурсів, незаконне привласнення земель, незаконна торгівля і розкрадання міжнародної допомоги.

Така ситуація також може сприяти створенню озброєних формувань, які можуть стати зручним інструментом політичних лідерів, що використовують силу для захисту своїх інтересів, але на певному етапі виходять з-під контролю своїх засновників і стають на заваді тих, хто прагне зберегти мир. Формування, які ведуть збройну боротьбу проти держави дуже часто спираються на підтримку політиків, військових, співробітників МВС та органів зовнішньої розвідки, сусідніх держав, діаспори.

Практично у всіх випадках в конфліктах присутньою є ідеологічна компонента, що зумовлює підтримування нестабільної обстановки, що робить небезпечним зв'язок між злочинністю і конфліктом і, на тлі націоналістичних настроїв можуть зривати процеси встановлення миру, створювати нестабільність і переростати у воєнно-політичні конфлікти із застосуванням військової сили.

Обґрунтування воєнно-політичних конфліктів та їх застосування для вирішення міждержавних протиріч спонукали до зародження і розвитку різних теорій та концепцій сфері соціальних та політичних відносин.

У концепції «політичного реалізму» є теза про те, що досконаліть становища у світі це результат дії сил, закладених у недосконалій природі самої людини. Відтак потрібно не протистояти цим силам, а враховувати їх у політиці. Згідно з цією концепцією найважливішим орієнтиром, який допомагає знайти

раціональний шлях у сфері міжнародної політики, є інтерес. У міжнародній політиці він виступає головним чином як національний інтерес, тому будь-яка зовнішня політика має будуватися, спираючись на фізичну, політичну і культурну реальність, якою є нація. Всі нації відповідно до наявних у них можливостей прагнуть до одного - захисту своєї фізичної, політичної і культурної ідентичності перед загрозою зовнішнього нападу. Відповідно до концепції «політичного реалізму» суттю міжнародних відносин є боротьба за владу між суверенними державами, що прагнуть до глобального чи регіонального домінування. У процесі боротьби за реалізацію національних інтересів у сфері міжнародних відносин кожна держава посідає місце, що відповідає її силі. При цьому сила держави визначається як її економічним та воєнним потенціалом, так і союзницькими відносинами з іншими державами, авторитетом на міжнародній арені. Основним механізмом, що регулює відносини між державами на міжнародній арені, є «баланс сил» між блоками та союзами на чолі з наймогутнішими державами світу. Центри сили підтримують баланс у певній рівновазі, яка має динамічний характер. Війна або активна підготовка до неї є наслідком порушення рівноваги[268].

Для передбачення майбутнього важливо розуміти, що є причиною, а що є наслідком. З точки зору системного підходу, на який сьогодні схильні спиратись більшість дослідників, неможливо зрозуміти результат розвитку складної системи без розуміння її структури, складу елементів, взаємозв'язків між ними. Вони є частиною еволюції суспільного життя, змінюються разом із розвитком соціального середовища, в якому вони виникають.

Сутності війн і воєнних конфліктів та їхній вплив на забезпечення національної та міжнародної безпеки присвятили свої дослідження багато науковців. Серед зарубіжних дослідників слід зазначити фахівців-політологів, філософів, і дослідників геополітики: Ф. Фукуяму, Г. Маккіндера,

[268] Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки). К.: Либідь, 2005. 576 с.,С.477.

З. Бжезінського, Г. Кіссінджера, А. Тойнбі, Е. Тоффлера, С. Гантінгтона та інших.

Дослідженню трансформацій форм та характеру війн і воєнно-політичних конфліктів нового покоління («гібридних війн») присвячені доробки зарубіжних науковців - Т. Мак Куєна, У. Немета, М. Кревельда, Ф. Гоффмана та інших.

Нинішній стан безпекового середовища характеризується наявністю воєнно-політичних конфліктів, які відрізняються від своєї, так би мовити «традиційної» форми, – класичної конвенційної війни. Вітчизняні науковці В. Горбулін, Г. Ситник, Г. Перепелиця, Б. Парахонський та ін. присвятили свої праці аналізу дієвості застосування способів, засобів та методів дослідження проблем «гібридних» воєн та воєнно-політичних конфліктів.

Сам по собі воєнно-політичний конфлікт - це зіткнення між двома або більше воєнно-політичними силами чи групами, зумовлене реальними або штучно створеними політичними, соціальними, ідеологічними протиріччями, що знаходить свій вияв у веденні відкритих бойових дій, політичному тиску, інформаційно-психологічному впливі тощо. Щодо відповідальності за розв'язання воєнно-політичних конфліктів у контексті російсько-української війни, Денакпон Чобо зазначає, що Путін може бути притягнутий до відповідальності за ланцюгом прийняття рішень командирів та начальників на тій підставі, що він не вжив усіх необхідних і розумних заходів у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення вчинення цих злочинів. Крім того, ці злочини, вчинені в Україні, також можуть потенційно становити злочини проти людяності, що є широкомасштабним або систематичним нападом на цивільне населення[269].

Сьогоднішні реалії виникнення воєнно-політичних конфліктів базуються на використанні технічних винаходів, це види високоточної зброї, дистанційно керовані пристрої,

[269] Tchobo D. L. R. Potential international crimes in Ukraine: should atrocities in Bucha be classified as genocide, war crimes, or crimes against humanity? Law and Safety. 2022. № 2(85). P. 19. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.01.

комп'ютеризовані мережі зв'язку, засоби аерокосмічної розвідки, радіоелектронної боротьби та кіберзброї у поєднанні із комплексом заходів щодо підриву спроможності противника чинити опір без виведення з ладу його основної збройної сили. Це сучасні війни, які носять асиметричний характер, застосування терористичних методів, характеризуються зосередженням уваги на цивільному населенні - як меті тактичних дій, зникненням поділу на фронт і тил, унеможливлення чи відтермінування проведення вирішальної битви і при цьому застосування засобів масової інформації, що транслюють війну в прямому ефірі широким масам населення впливаючи таким чином на громадську думку. До конфлікту все частіше залучаються треті сторони (наприклад, протистояння росії та України чи Ізраїлю і Палестини), що у свою чергу набуває нового забарвлення – так би мовити набуває статусу проксі-конфлікту. Переговори, консультації, посередництво, угоди і подібні засоби врегулювання виявляють тут свою дуже низьку ефективність, їхня дієвість визначається можливостями формалізації конфлікту, надання йому офіційного статусу, чіткого визначення його причин та ідентифікації явних легітимних представників сторін - тобто саме тим, що, як правило, заперечується учасниками аналізованих конфліктів. Звідси порушення вже укладених угод, неповага до посередників (і навіть їхнє фізичне усунення). Відсутня ясність і щодо протагоністів конфліктів, їх головних задіяних осіб.

Різноманітність форм і методів ведення воєнно-політичних конфліктів зумовлюють необхідність пошуку інструментарію реагування на них, генезис конфліктів та їх сутність, базуючись на дослідженнях науковців та аналітиків дають змогу виокремити такі характерні риси воєнно-політичних конфліктів сучасності, а саме:

їх метою стає не фізичне знищення противника, а досягнення його внутрішнього колапсу та руйнування усієї державної системи шляхом атаки на свідомість соціуму та політикуму, примушення його до відмови від подальшого опору різними способами - руйнування осередків культурного

середовища та інфраструктури, унеможливлення управління, дискредитація національних та військово-політичних лідерів, придушення волі до боротьби, намагання зруйнувати енергетичну і промислову інфраструктури тощо;

акцент робиться не на воєнну відкриту ескалацію проти ворога, а на дискредитацію противника перед його сусідами для загострення між ними протиріч, результати якого будуть інтерпретуватися у вигідному для організатора світлі, зокрема внутрішньополітичних протиріч та нестабільності для формування руху опору чи громадянського конфлікту;

об'єктом пливу стає все суспільство противника цілком , тобто удар може бути нанесений по будь-яких вразливих об'єктах противника. При виборі цілей для ураження основним критерієм стає важливість об'єкта, який відіграє значиму роль у здатності суспільства противника до організованого опору як у матеріальному,, культурному, ідеологічному та духовному плані (представники уряду, вище воєнно-політичне керівництво, елементи стратегічної інфраструктури тощо);

використання новітніх технологій є вагомим засобом, таких, наприклад, як інформаційно-комунікативні технології - для залучення та впливу на «протікання» конфлікту різних соціальних груп, спільнот, здійснення «кібератак» патріотично налаштованими хакерами, інформаційно-психологічний вплив за допомогою маніпуляції засобами масової інформації;

удосконалюються форми і способи ведення збройної боротьби, зростають масштаб, інтенсивність і темп операцій, маневреність сучасних воєнних і бойових дій – наслідком є неможливість контролювати в рамках класичної системи управління.

Процес врегулювання воєнно-політичного конфлікту, з урахуванням вищезазначеного, має здійснюватися, починаючи з його зародження до остаточного розв'язання, тобто необхідно враховувати чинники, що вимагають специфічних підходів до їх

нейтралізації на кожному етапі розвитку воєнно-політичного конфлікту[270].

На думку П. Є. Трофименко, Ю. І. Пушкарьова та С. П. Латіна воєнний конфлікт це форма розв'язання (вирішення) політичних, соціальних, територіальних, економічних, етнічних, релігійних (конфесійних) та інших протиріч між конфліктуючими сторонами із застосуванням воєнної сили з різними політичними цілями та масштабами воєнних (бойових) дій. Як бачимо, дані дослідники поклали в основу осмислення сутності воєнного конфлікту саме протиріччя різного рівня. Дійсно, протиріччя лежать в основі етимологічного розуміння конфлікту як такого. Проте не лише реальні протиріччя зумовлюють окремі воєнно-політичні конфлікти. Варто також бути свідомими щодо так званих штучних, нав'язаних протиріч, які лежать в основі феномену ресентименту, заснованого на складних та багатогранних механізмах формування серед населення ненависті до визначеного об'єкту[271].

Загалом конфлікти є універсальним засобом, який притаманний усім сферам суспільного життя. Поєднання процесів втрати монополії на легітимне насильство та дезінтегрованності раніше унітарних держав створюють такий собі симбіоз, що не вкладається в класичну типологію, побудовану на основі відмінностей у засобах застосування (політичний тиск, економічна блокада, збройна сутичка), ступенях застосування насильства (війни малої інтенсивності тощо), геостратегічних (глобальні, локальні і регіональні конфлікти), мотиваційних (територіальні і нетериторіальні

[270] Лещенко О. Я. Трансформація системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу. Дисер. на здобуття наук. ступ. к.політ. н.(доктора філософії) за спец. 21.01.01 – основи національної безпеки держави (політичні науки) – НІСД, Київ, 2020.

[271] Трофименко П. Є., Пушкарьов Ю. І., Латін С. П. та ін. Тактична підготовка артилерійських підрозділів: підручник. Суми: Сумський державний університет, 2012.

конфлікти), структурних (ідеологічні, економічні, політичні тощо) та інших відомих критеріїв.

Загалом визначення змісту поняття «конфлікт» носить досить різноплановий характер сприйняття цього феномену в наукових та правових колах. У міжнародному праві, на думку С. І. Денисенко, поняття «конфлікт» вживається неоднозначно через відсутність його чіткого визначення, його міждисциплінарного використання, а також наявності в міжнародно-правових актах безлічі інших термінів (міжнародний спір, спірна ситуація, криза, війна). Він вважає, що вживання терміну «конфлікт» в міжнародному праві має слідувати його загальним визначенням - ситуації граничного загострення існуючих протиріч, що проявляються в поведінці сторін. Поняття «міжнародний спір» і «спірна ситуація» не є видами конфлікту, перетворення їх на конфлікт залежить від ступеня інтенсифікації протиріч і поведінки сторін»[272]. Але слід зауважити на те, що в підготовці та проведенні таких конфліктів, їх ідеологічному обґрунтуванні на рівні виступів та звернень, а також участь вищого політичного керівництва та його відповідальність за дії військового командування конфліктуючих сторін, зумовлюють застосування саме категорії «воєнно-політичний конфлікт» з огляду на принципову роль вищого політичного керівництва конфліктуючих сторін.

Одночасно відбувається і баналізація зазначених типів недержавних конфліктів. Як і нові їхні види, вони вже не можуть бути врегульовані за допомогою механізмів з арсеналу класичної міжнародної стратегії (військове придушення, баланс сил, рівновага страху тощо). У конфліктах у Північній Ірландії, на Близькому Сході, на півдні і на півночі Індії, у Камбоджі, В'єтнамі, Афганістані, між республіками колишньої Югославії, на території колишнього СРСР зазвичай можна знайти подібні риси.

Проте ця подібність більше стосується відсутності якої-небудь повної ясності щодо природи і шляхів врегулювання

[272] Денисенко С. І. Теоретичні і практичні аспекти розвитку правового регулювання митних процедур на міжнародному і національному рівнях. Зовнішня торгівля: право та економіка. 2009. № 5(46). С. 135–140.

зазначених конфліктів, їх "неправильності", з погляду співвідношення цілей і засобів їхніх учасників, небезпеки, яку вони являють для світового співтовариства. Кожний із цих конфліктів багатовимірний, містить у собі не один, а декілька криз і протиріч, кожний унікальний за своїм характером. "Бойовики", "мафіозні угруповання", "сепаратисти", "бандформування" і подібні терміни відображають не так розуміння проблеми, як її емоційне сприйняття. Таким чином, відомі сьогодні результати дослідження міжнародних конфліктів якщо і не втрачають свого значення у світлі нових явищ, то виявляють безпідставність своїх претензій на загальність, відображають лише частину міжнародних реалій. Цей висновок є правильним і щодо міжнародного співробітництва[273].

Глобалізаційні процеси, що відбуваються сьогодні в світі, суттєво змінюють уявлення про цивілізації і спонукають до нового бачення перспектив світового розвитку і виникнення нових викликів перед світовим суспільством. У статті „Зіткнення цивілізацій" С. Хантінгтон висунув гіпотезу щодо неминучості конфліктів у період культурно-релігійного поділу світу. Він твердив, що головним наприкінці XX – початку XXI століття буде конфлікт між цивілізаціями. Науковець підкреслював, „що у світі, який народжується, головним джерелом конфліктів буде вже не ідеологія і не економіка. Найважливіші кордони, що розділяють людство, та переважні джерела конфліктів визначатимуться культурою. Нація-держава залишиться головною дійовою особою у міжнародних справах, але найбільш значущі конфлікти глобальної політики розгортатимуться між націями та групами, що належать до різних цивілізацій. Зіткнення

[273] Лещенко О.Я. Трансформація системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу: дис… канд. політ. наук (доктора філософії) 21.01.01 – НІСД, Київ, 2020., 293с. С.48-50. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-12/aref_leschenko_fin_3-.pdf.

цивілізацій стане домінуючим фактором світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів" [274].

Зіткнення цивілізацій можна розглядати на різних рівнях: глобальному, регіональному, локальному, місцевому, груповому і міжособистісному[275] . Приміром, на глобальному рівні відбуваються лише функціональні зіткнення: антиталібська операція США та їх союзників в Афганістані (починаючи з 2001 року), антисаддамівська операція США та їх союзників в Іраку (2003 рік); на локальному рівні: війна між росіянами і мусульманами на Північному Кавказі (Чечня), боротьба між вірменами та азербайджанцями, між осетинами та інгушами, між сербами та албанцями в колишній Югославії; на місцевому рівні: терористична акція на Манхеттені; психологічний тиск провідних країн Заходу на Лівію, Сирію, Іран, Палестину. Ці події підтверджують насильницький характер відносин між західною та ісламською цивілізаціями, відображають глобальність протиріч і крайностей, реальність зіткнення двох світів – Сходу і Заходу.

Внаслідок науково-технічного прогресу, що є чинником економічної глобалізації, країни Заходу мають більшу військово-політичну і фінансово-економічну могутність. Вони залучають до коаліції більшість країн світу і насаджують власні демократичні цінності на основі технічних можливостей, впливають на зони і території, де домінує інша культура. „Глобалізація, що ґрунтується на науково-технічних засобах, трансформує суспільні відносини в більш конфліктні. Ініціатором цього конфлікту виступає Захід, агресивність якого ґрунтується на технічній і технологічній перевазі над Сходом"[276].

---

[274] Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон // Полис. – 1994. – № 1. – С.33–48.

[275] Сірий С. Особливості локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації // Політичний менеджмент, №2, 2007 С.147.

[276] Будз В. Техніка як чинник глобального міжцивілізаційного конфлікту // Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій. Матеріали науково-практ. конф. – К.: Нац. акад. упр., 2003. – 329 с., С. 147.

І як наслідок - головною причиною стає не міжетнічне та міжрелігійне протистояння, а конкуренція певних соціально-економічних структур, організацій і регіонів. Технологічний прогрес і потужні засоби інформації сприяють поширенню ядерних технологій. На світовій арені з'явилися нові ядерні держави, які відчувають вразливість перед більш потужними у військовому й економічному відношенні державами, що змушує ці держави розвивати сучасні технології для оволодіння ядерною зброєю і саме вони можуть використовувати свій потенціал з більшою вірогідністю, що може забезпечити їм певне місце як світового політичного та економічного актора на світовій арені.

Витоком джерел сучасних локальних війн і воєнних конфліктів у багатьох випадках є колоніальне минуле країн. Неспроможність протистояти якісно сильнішому у військовому відношенні противнику змушує слабких гравців на міжнародній арені вишукувати асиметричні відповіді у різних їх проявах. Для сучасних локальних війн і воєнних конфліктів характерним є застосування різних видів військових формувань у збройному протиборстві, терористичних актів та інформаційну зброю. Уряди застосовують регулярну армію, сили державної безпеки, поліцію. Військові формування етносів, що прагнуть політичної незалежності, зазвичай є іррегулярними збройними загонами, сформованими переважно з представників даного етносу, добровольців з інших, етнічно споріднених соціальних прошарків або й найманців. У нових незалежних державах (наприклад, в Грузії, Молдові), де ще не було регулярних армій, уряди використовували іррегулярні збройні формування[277].

Дуже часто в локальних війнах і воєнних конфліктах бере участь значна кількість нерегулярних військових формувань з незначним рівнем або й повною непідпорядкованістю єдиному командуванню.

Іншою тенденцією, яка нині є потенційним джерелом локальних війн і воєнних конфліктів, є боротьба (у прямій чи прихованій формі) за природні ресурси та шляхи доступу до них.

---

[277] Перепелиця Г. М**.** Конфлікти в посткомуністичній Європі: Монографія. – К.: ПЦ „Фоліант", 2003. – 432 с., с. 384.

Виснаження природних ресурсів, екологічні проблеми, зростання населення Землі (переважно у найменш розвинутих країнах) вимагають скоординованої діяльності міжнародної спільноти через відповідні інститути, які поки що не демонструють ефективності свого функціонування. Відтак, боротьба між країнами за убезпечення від можливої економічної та екологічної катастрофи стає пріоритетною і може набувати надзвичайно жорстоких, насильницьких форм.

В цій боротьбі, в умовах формування нової системи міжнародних відносин, провідні країни світу за браком „балансу сил" все частіше стають якщо не прямими, то опосередкованими учасниками локальних війн і воєнних конфліктів. „Серед основних протиріч і причин, що призводять до виникнення локальних війн і збройних конфліктів, які впливають на їх хід і результат, домінуючу роль відіграють інтереси високорозвинених держав..."[278].

Локальні війни і воєнні конфлікти все менше стають міждержавними і все більше, по суті своїй, мають внутрішньодержавний характер. За підрахунками фахівців, у 1990-2004 роках тільки 4 з 57 конфліктів були міждержавними: Еритрея, Ефіопія (1998 ' 2000 рр.), Індія, Пакистан (1990, 1992 і 1996-2003 рр.), Ірак, Кувейт (1991 р.), Ірак проти США, Великої Британії і Австралії (2003 р.)[279].

Із закінченням „холодної війни" межа між міждержавними і внутрішньодержавними конфліктами почала розмиватися. За останні півтора десятиліття „...обмежені конфлікти внутрішнього інтернаціоналізованого характеру стали основним типом збройного протистояння...". Під „інтернаціоналізацією" слід, ймовірно, розуміти не тільки пряме втручання сил іноземних держав на боці одного з учасників внутрішнього збройного конфлікту, але й увесь комплекс

[278] Толубко В. Б., Бут Ю. І., Косевцов В. О. Основні закономірності сучасних локальних війн та збройних конфліктів. – К.: НАОУ, 2002. – 68 с., С. 34.

[279] SIPRI Yearbook 2005. – Oxford University Press, 2005, C. 121.

В умовах комплексних загроз, створених конфліктами, гуманітарна ситуація в конфліктних зонах істотно погіршилась, а кількість жертв серед цивільного населення зросла. Порівняно швидку інтернаціоналізацію внутрішньодержавних протиріч на межі XX – XXI століть слід розглядати як один з проявів загальносвітової тенденції глобалізації – зростання глобальної взаємозалежності, посиленої етнополітичним перерозподілом, який супроводжується розпадом біполярної системи.

Необхідно зазначити, що під час локальних війн і воєнних конфліктів відбуваються суттєві зміни характеру діяльності міжнародних організацій, перш за все – ООН: „Усвідомлення того, що у світі, де ступінь взаємозалежності постійно збільшується, національні структури все менше здатні вирішувати проблеми міжнародного характеру..."[280] .

У зв'язку із завершенням стратегічного протистояння супердержав нині країни з різним державним устроєм і традиціями можуть об'єднуватися вже не за ідеологічними принципами, а з позицій захисту загальногуманітарних цінностей і міжнародної, а відтак і національної безпеки. Це призвело й до трансформації і розширення функцій ООН та її інститутів в діапазоні від раніше переважно дипломатичних заходів до все більш зростаючого воєнного елемента в запобіганні, врегулюванні конфліктів і здійсненні над ними міжнародного контролю.

Монополярний період у міжнародних відносинах характеризується активізацією діяльності і швидким зростанням кількості міжнародних і гуманітарних операцій з підтримання миру та втручанням у локальні війни та воєнні конфлікти інших сторін під егідою ООН. У перспективі ООН може зосередити свої зусилля на запобіганні конфліктів, встановленні і підтриманні миру.

Розпочалася нова епоха війн – епоха високоточних технологій. Провідні країни світу досягли небувалих у воєнному відношенні результатів завдяки появі нових елементів збройної

[280] Шейко В. М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX –початок XXI ст.): Монографія.: В 2 т. – Х.: Основа, 2001. – Т. 1.– 520 с., С. 227.

боротьби і перенесенням її в навколоземний простір. Космічні засоби відіграли значну роль у підготовці та забезпеченні бойових дій та управлінні ними 1999 року в Югославії, 2001року – в Афганістані, 2003 року – в Іраку. В цих операціях було завдано ефективного ураження противнику, але набагато менше використовувалась зброя, застосування якої призводить до великих людських втрат, руйнування інфраструктури та негативних екологічних наслідків.

Отже, воєнна перемога в сучасних війнах і воєнних конфліктах можлива завдяки діям з позиції силового тиску, для чого необхідно мати вирішальну технологічну перевагу над противником, перш за все – в наукоємних видах зброї. Країни, що володіють нею, отримали велику військову перевагу над ворогом, який залишається на індустріальному рівні розвитку суспільства і на озброєнні має традиційні типи зброї. Характерною рисою локальних війн і воєнних конфліктів є те, що в них змінюються умови досягнення перемоги. У воєнній теорії і практиці розвинених країн домінуючим стає принцип досягнення військово-політичних цілей за мінімальних людських і матеріальних втрат зі своєї сторони.

Процеси глобалізації позначаються і на модернізації основних концепцій воєнних стратегій. За використання новітніх інформаційних технологій, поряд з політичним, матеріальним насильством, застосовується й духовне – у вигляді „інформаційних війн", тісно пов'язаних з терміном „інформаційна зброя", головними елементами якої є інформаційні технології та інформаційні процеси, що застосовуються під час ведення традиційних війн або в можливих „інформаційних війнах". Останні можуть вестись в інформаційній сфері і охоплювати майже всю сукупність завдань у політичній, економічній, технічній і воєнній галузях. Однак небезпечність та різноманітність каналів впливу інформаційної зброї призводить не тільки до зростання воєнної могутності розвинених країн, але й змінює весь стратегічний аспект глобального та регіонального балансу сил. Розвиток інформатизації не тільки прискорює розвиток цивілізації, але й

породжує комплекс негативних міжнародно-політичних наслідків. Інформаційна зброя стає дестабілізуючим фактором міжнародних відносин, головним джерелом нестабільності.

6.2. Інструменти врегулювання воєнно-політичних конфліктів

Особливістю сучасних воєнно-політичних конфліктів є пріоритет використання супротивниками широкого спектру невоєнних методів впливу (економічних, інформаційних, екологічних, соціальних, політичних тощо). Більшість науковців та дослідників при аналізі сучасних воєнно-політичних конфліктів відмічають їх гібридний (змішаний характер) та використовують термін – «гібридна війна». Зазначені типи конфліктів (війн) військові аналітики відносять до нелінійних, неконвенційних, асиметричних або «нетрадиційних» війн. Тим складнішим стає пошук шляхів їх врегулювання, відбувається конструювання нової парадигми збройної боротьби, яка ставить на перше місце не зіткнення армій на полі бою, а дезорганізацію управління державою, руйнування економіки і транспорту, позбавлення збройних сил супротивника тилової інфраструктури, а отже, і можливостей вести збройну боротьбу, в такій війні нелегко провести розмежування між комбатантами й некомбатантами, що створює нові труднощі в застосуванні норм міжнародного права[281]

В основі безпекової діяльності ОБСЄ лежать різноманітні механізми від раннього попередження, запобігання конфліктам, кризового менеджменту до постконфліктної відбудови. Намагання запобігти конфлікту, ще до моменту настання збройного протистояння завжди були пріоритетними у роботі ОБСЄ. Саме застосування механізму раннього попередження є одним із основних напрямів діяльності організації із запобігання міжнародних конфліктів. Раннє попередження конфліктів це процес, що охоплює три етапи: раннє попередження, раннє

[281] Батрименко О.В. Особливості сучасних збройно-політичних конфліктів: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2006. 238 с.

політичне та раннє оперативне реагування на конфлікти. В основі швидкого, та ефективного політичного, а згодом і оперативного реагування лежить своєчасний збір, аналіз та поширення інформації. За ідеальних умов, тобто наявності політичної волі та ефективного інструментарію із попередження конфліктів застосування механізму раннього попередження може запобігти виникненню збройного протистояння.

В сучасній науковій літературі домінують два визначення поняття «раннє попередження». Для прикладу Вільям Лінд (визначає його, як засіб превентивної дипломатії, що включає в себе заходи із запобігання чи стримування конфліктів. В основі превентивної дипломатії, на його думку, лежить аргумент, що вирішення проблем ще до їх виникнення є значно кращим ніж реакція на них, коли вони зросли до менш керованого масштабу. На його думку превентивна дипломатія повинна застосовуватись на ранніх етапах виникнення конфлікту для запобігання його переходу у більш гостру фазу. Саме тому, ключовим критерієм, що характеризує превентивну дипломатію у цьому визначенні є інтенсивність конфлікту. В такому випадку раннє попередження спрямоване не на запобігання насильства як такого, а на попередження виключно жорстокого застосування сили[282].

Інший підхід полягає у визначенні раннього попередження, як інструменту публічної дипломатії, що має на меті раннє виявлення подій чи ситуацій, що можуть призвести до спалаху насильства. На відміну від попереднього підходу, в цьому випадку інструменти раннього попередження спрямовані на уникнення будь яких форм конфліктних протистоянь[283].

Механізм раннього попередження, який застосовує в своїй діяльності ОБСЄ – це політичний та оперативний механізм, що полягає у:

---

[282] Lind W. S. The Changing Face of War: Into the Fourth Generation. Marine Corps Gazette. October 1989. P. 22–26.

[283] Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія. Під. заг. ред. проф. Р. О. Додонова. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 412 с., С.19.

• систематичному зборі та аналізі інформації у потенційно кризових регіонах;

• організації та оцінці даних з погляду глобального та регіонального досвіду, для прикладу використовуючи певні індикатори;

• розробці рекомендацій для раннього втручання шляхом дослідження сценаріїв дії, які можуть лежати в основі прийняття рішень відповідальних акторів та інституцій, а також підготовка таких акторів до дій.

Систематичний збір інформації щодо раннього попередження в рамках механізму раннього попередження ОБСЄ забезпечується Центром із запобігання конфліктів у Відні. На основі зібраної інформації центр направляє рекомендації щодо практичної імплементації механізмів раннього попередження у політичному процесі прийняття рішень в рамках Секретаріату ОБСЄ. Відповідно до Рішення Ради Міністрів ОБСЄ № 3/11 щодо Елементів конфліктного циклу місії та координатори на місцях, а також Верховний комісар у справах національних меншин та Бюро демократичних інститутів та прав людини отримали можливість ділитися власними аналізами безпекової ситуації із відповідними робочими підрозділами Секретаріату, що значно розширило та покращило аналітичні можливості ОБСЄ із раннього попередження конфліктів. Завдяки вищезгаданому рішенню розширились і повноваження Генерального Секретаря, який отримав мандат застосовувати механізм раннього попередження держав-учасниць, шляхом інформування Постійної ради, щодо напруги чи конфліктів які виникають на території ОБСЄ, та шляхом надання, після обговорення із державами-учасницями, рекомендацій щодо можливої своєчасної та ефективної відповіді на зростання напруги, а також сприяти, спільно із іншими виконавчими структурами ОБСЄ, консолідації інструментів раннього попередження[284]. Таким

[284] Воротнюк М. О. Особливості міжнародних конфліктів пост-біполярного періоду / М. О. Воротнюк // Стратегічна панорама. – 2009. – № 4. – С. 41–44.; Батрименко О. В. Особливості сучасних збройно-політичних конфліктів: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. політ. наук:

чином комплексне та багаторівневе розуміння причин виникнення конфлікту, а також наявність інструментарію та специфічного мандату для органів організації дає можливість ОБСЄ розробляти більш ефективні стратегії оперативної дії із запобігання ескалації конфліктів.

В теорії вищеописані механізми раннього запобігання конфліктам ОБСЄ є досить вичерпними, проте на практиці «раннє попередження» не завжди призводить до превентивних політичних дій або ж практичного впровадження превентивних механізмів. Не завжди сигнали раннього попередження дають поштовх чітким політичним заявам чи фактичним застосуванням процедур. Причиною цього можуть стати дві наступні парадигмальні проблеми:

1) нездатність ефективно перенести «раннє попередження» на рівень політичного діалогу держав-учасниць, що є основною передумовою для досягнення консенсусу щодо впровадження механізмів реагування на загрозу;

2) відсутність політичної волі та консенсусу між зацікавленими сторонами та державами-учасницями щодо визнання або використання ОБСЄ як інструменту запобігання конфліктам, виключно тому, що превентивні механізми за необхідності буде спрямована на них самих.

Якщо раннє попередження залишається в інформаційній фазі і не переходить у фазу конструктивного політичного діалогу, перехід до оперативного впровадження даних механізмів унеможливлюється. Хоча ефективне запобігання конфліктам повинне базуватись на стабільних, кризостійких каналах комунікації, вичерпному інформаційному забезпеченні діалозі та зміцненні довіри, проте раннє попередження перетворюватиметься в ранню реакцію та дію виключно тоді, якщо інформація, сигнали із застереження та політичні рекомендації виконавчих органів ОБСЄ входитимуть в інституціолізований дискурс держав-учасниць організації, а брак політичної волі держав учасниць призводить до неможливості

спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. В. Батрименко; Ки'в. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 18 с.

раннього оперативного застосування інструментів що можуть запобігти виникненню конфліктів[285].

Події останніх десятиліть свідчать, що в політиці переважають силові методи боротьби, але вони не завжди дають бажаний результат. Такі методи спочатку використовуються опосередковано, шляхом демонстрації воєнної могутності держави, для того, щоб спонукати противника не вдаватися до збройної боротьби, примусити його капітулювати без війни. Звідси головна особливість міжнародного протиборства, локальних війн і воєнних конфліктів кінця XX – початку XXI століття: комплексне використання соціально-політичних, економічних, дипломатичних, інформаційних та воєнних факторів для досягнення політичних цілей. В сучасних умовах ці форми боротьби набули більш цілеспрямованого і скоординованого характеру, збільшилися їх масштаби. Це дозволяє зробити висновок, що розширився зміст і змінився характер локальних війн і воєнних конфліктів. Проте в забезпеченні воєнної безпеки все ще недооцінюються невоєнні засоби, що послаблює безпеку держав. Локальні війни і воєнні конфлікти сучасності спричиняються двома різними тенденціями – «зіткненням цивілізацій» і боротьбою за природні ресурси. Процес глобалізації створює безпрецедентні виклики у сфері безпеки, за своєю суттю він кардинально змінює всю світову ситуацію[286].

Аналізуючи сучасні збройні конфлікти, можна виділити такі основні їх характеристики, як: посилення інтернаціоналізації збройних конфліктів; залучення мирного

---

[285] Г. Паламарчук Проблематичність застосування механізмів раннього попередження міжнародних конфліктів на прикладі діяльності ОБСЄ / Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва**.** Матеріали міжнародної наукової конференції. (Львів, 16 грудня 2022 р.) / Упорядники: Мальський М.З., Кучик О.С., Вовк Р.В. – Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2022. – 129 с, С.71-74.

[286] С. Сірий Особливості локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації // Політичний менеджмент № 2, 2007 С.144.

населення до збройної боротьби; використання широкого спектра озброєнь, зокрема, новітні технології; трансформація методів управління конфліктами, що зумовлює різкі переходи від ескалації конфлікту до його деескалації.

В. Г. Радецький наголошує на глибинних причинах конфліктів нового покоління, до яких належать соціально-економічні й соціально-демографічні зміни; розрив у доходах між різними країнами і різними регіонами в межах однієї країни; надмірну урбанізацію; бурхливе зростання населення в найменш розвинених країнах[287].

Також конфлікти надзвичайно важко прогнозувати, як з погляду їхнього виникнення, розвитку й поширення, так і з погляду наслідків для конфліктуючих сторін. Науковець наголошує на проблемі взаємодії урядових і неурядових структур з урегулювання конфлікту, відводячи провідну роль багатовекторній дипломатії.

На особливу увагу заслуговує і процес трансформації миротворчості, оскільки за останні десятиліття розширюються способи миротворчості, адже більшість сучасних миротворчих операцій – це реакція на внутрішні, а не міжнародні конфлікти, де миротворчість розглядається як операція із примусу до миру. США під егідою НАТО змогли суттєво розширити свій безпековий простір, а НАТО претендує на роль міжнародних миротворчих сил, як це передбачено статутом ООН ще під час створення цієї організації[288].

З 90-х років XIX ст. виділяють два основні підходи щодо врегулювання збройних конфліктів. Перший підхід − з орієнтацією на традиційну миротворчість, теоретичні й практичні основи якої заклала ООН, і визнанням її чільної ролі в цій сфері. Другий − військово-силовий, оснований на примусі

---

[287] Радецький В. Г. Класифікація сучасних военних конфліктів і види миротворчої діяльності / В. Г. Радецький // Вісник Київського міжнародного університету. – 2009. – Вип.9. – С. 89.

[288] Г.Луцишин Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, випуск 26, 2014, С. 128-132, с.130.

до миру, причому в окремих випадках з порушенням чинних норм і принципів міжнародного права». Вплив на конфлікт для його мирного завершення здійснюється завдяки: превентивній дипломатії; підтримці миру; збереженню миру; відновленню миру. Превентивна дипломатія використовується для того, щоб не дати конфлікту перейти в збройну стадію. Вона передбачає діяльність, пов'язану з «відновленням довіри» між конфліктними сторонами; роботу місій цивільних спостерігачів зі встановлення фактів порушення миру; обмін інформацією[289].

Отже, розглядаючи конфлікт як організовану форму збройного протистояння соціальних сил, що може відбуватись усередині держави або на міжнародному рівні, можна стверджувати, що характерним для такого конфлікту є високий рівень керованості, а ключовим – політичні наміри кожної зі сторін. Форми та методи конфліктів постійно змінюються і стають технологічно складнішими, а отже вимагають перегляду та удосконалення інструментів їхнього врегулювання.

Здійснюючи докорінний злам політичних і соціальних відносин, міжнародний, зокрема воєнно-політичний конфлікт поряд з позитивними соціальними функціями, має серйозні негативні наслідки. Неодмінний результат конфлікту - це величезні збитки і сторони, що зазнала поразки, і сторони, що здобула перемогу. Оскільки втрат і збитків у конфлікті уникнути неможливо, то, очевидно, весь зміст впливу на нього може бути зведений до пошуку шляхів усунення негативних наслідків.

Засоби врегулювання мають бути ефективними і відповідати природі воєнно-політичного конфлікту. Виходячи з останньої вимоги їх можна умовно поділити на дві основні групи: політичні та військові. У міжнародній практиці їх прийнято позначати цивільним і військовим елементом. Військовий елемент є сукупністю заходів і форм примусу конфліктуючих сторін, спрямованих на збереження або встановлення миру між ними з використанням спеціальних формувань, оснащених військовою технікою. Після вибору необхідної стратегії

[289] Неліп М. І. Силовий захист прав людини / М. І. Неліп, О. О. Мережко. – К., 1998. – 260 с., С. 8.

врегулювання складається конкретний план її практичної реалізації, де вказується, які заходи, якими силами, у які терміни вони мають бути проведені[290].

План практичних дій містить також перелік засобів, методів і етапів врегулювання конфлікту.

Інструментами, які застосовуються для вирішення конфлікту можуть бути: дипломатичне врегулювання шляхом переговорів; розміщення міжнародних місій врегулювання воєнних конфліктів, зміна політичних лідерів або режимів, досягнення тимчасового компромісу. війна. Найважливішою складовою діяльності по врегулюванню та вирішенню конфліктів є їх попередження та профілактика.

Природа сили цивільного співтовариства в підтриманні миру може мати дипломатичне, економічне, ідеологічне, науково-технічне, гуманітарне, міжнародно-правове виявлення, тоді як природа сили військового елементу полягає в ефективності насильницького впливу на конфліктуючі сторони. Ефект примусу конфліктуючої сторони до миру військовими засобами досягається нанесенням або погрозою нанесення матеріального збитку. У такий спосіб обмежуються її матеріальні можливості для ведення війни. Завдяки цьому військовий елемент здатний чинити найсильніший вплив на конфліктуючі сторони. Але використання військового елементу в підтриманні миру пов'язане зі значними матеріальними витратами, людськими жертвами, що не збігається з гуманітарними ідеалами людства, а отже, постійно потребує виправдання своєї миротворчої місії, освячення її вищими найавторитетнішими міжнародними організаціями. Переваги і вади військового елементу породжують два протилежних погляди на його роль і на роль цивільного елементу в підтриманні миру.

Прихильники так званого традиційного підходу вважають, що тільки військовий елемент є найкращим гарантом встановлення і збереження миру, найрадикальнішим засобом

[290] Бернадський Б.В. Міжнародні конфлікти. *Курс лекцій,* К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2012, 336с, С.230-235.

врегулювання збройних конфліктів. А прихильники протилежної точки зору, навпаки, схильні вважати неприпустимим використання військових засобів у розв'язанні міжнародних суперечок і конфліктів. Усі без винятку питання, пов'язані з встановленням миру, мають, на їхню думку, вирішуватися тільки мирними цивільними засобами.

Очевидно, істина криється між цими полярними позиціями. Для того щоб наблизитися до неї, необхідно дати змістовнішу характеристику і цивільних (політичних), і військових засобів врегулювання воєнно-політичного конфлікту. Серед найважливіших політичних засобів необхідно виділити: переговори, посередництво, діяльність міжнародних наднаціональних органів. Метою переговорів, поширених у практиці врегулювання воєнно-політичних конфліктів, є досягнення угоди між воюючими сторонами. Переговори можуть бути успішними тільки тоді, коли існують для цього необхідні умови, де основною є готовність воюючих сторін змінити конфронтаційний тип поведінки на компромісний. Серед інших умов - достатня організованість, легітимність і статус учасників переговорів, визнання і дотримання ними низки норм на шляху до переговорів. Успіх переговорів залежить також від методу їхнього проведення. На думку р. Фішера і У. Юрі, успіх переговорів має відповідати трьом критеріям: результатом переговорів має бути розумна угода, вони повинні мати високу ефективність, поліпшити або хоча б не зіпсувати відношення між сторонами. Ці критерії особливо важливі для методів ведення переговорів з врегулювання конфліктів, оскільки досить часто ворогуючі сторони використовують переговорний процес для перегрупування сил і подальшої ескалації збройної боротьби.

На думку відомого теоретика р. Е. Волтона, пропонують робити її в чотирьох вимірах: дистрибутивному, інтегративному, емоційному і структурному. Дистрибутивний вимір пов'язаний із наміром сторін відстояти споконвічні цілі. Кожна з цілей характеризується межею, нижче якої запропоноване супротивником рішення стає неприйнятним: тут висвітлюються "поля" перетину, створюючи "зони згоди". Далі відбувається

розширення зони згоди завдяки зусиллям сторін, спрямованим на пошук взаємоприйнятного спільного рішення. Ці зусилля характеризує інтегративний показник. Емоційний вимір переговорів визначається характером емоційних установок сторін стосовно один одного, а також їхньою модифікацією. Структурний вимір характеризує внутрішні відносини в рамках кожної із сторін. Крім викладених характеристик, раціональність переговорів багато в чому залежить від позицій і підходів договірних сторін, що зводяться до трьох основних типів: м'якого, жорсткого і принципового.

Метою м'якого підходу є досягнення угоди за будь-яку ціну. За такого підходу договірні сторони намагаються: уникнути конфлікту, легко змінюють свою позицію, допускають, односторонні втрати заради угоди, довіряють своїм опонентам, піддаються тиску. Зазвичай такий підхід веде до програшу переговорного процесу.

Сторона жорсткої позиції вимагає поступок як умову для продовження переговорів і односторонніх дивідендів за підписання угоди, погрожує, застосовує тиск, розглядає будь-яку ситуацію як змагання волі, у якому вона повинна перемогти. Дотримуючись такого жорсткого підходу, договірна сторона часто зіштовхується з адекватно жорсткою позицією і переговори заходять у глухий кут. За принципового підходу сторони мають домогтися розумного результату, максимуму з того, чим вони можуть поступитися один одному.

Принциповий підхід вимагає від учасників переговорів дотримуватися об'єктивних і справедливих критеріїв, обмірковувати взаємні вигоди і втрати, концентрувати свою увагу на інтересах, а не на позиціях. Оскільки воєнно-політичний конфлікт характеризується високим рівнем емоційного загострення, не завжди конфліктуючі сторони можуть дійти згоди шляхом двосторонніх переговорів. У такому разі засобом, що сприяє врегулюванню конфлікту, стає посередництво. При залученні посередника переговори з урегулювання конфлікту перетворюються на тристоронні. У них сторони переслідують три цілі: відстояти свої інтереси, дійти обопільної згоди

конфліктуючих сторін, обрати таке рішення, яке було б оцінено посередником як якісне і конструктивне. Основне завдання посередника - сприяти досягненню мирної угоди між конфліктуючими сторонами. Тому його дії полягають у формулюванні стратегії переговорів, наданні допомоги в осмисленні ситуації кожній з конфліктуючих сторін, переосмисленні ними вимог один до одного і створенні атмосфери довіри між ними.

Посередництво не обмежується тільки переговорним процесом. Як засіб, воно використовується протягом усіх етапів розвитку конфлікту. І залежно від ступеня його розвиненості може виконувати цілий ряд функцій і ролей. Якщо конфліктуючі сторони відмовляються визнати легітимний статус один одного, на посередників покладається функція організатора зустрічей для обговорення рішень, альтернативних перемозі. Третя сторона виконує також роль "адвоката", переконуючи конфліктуючі сторони в перспективі переговорного процесу. Продуктивною є об'єднуюча роль посередника, коли третя сторона намагається досягти єдності суперників.

Таким чином, кожна сторона переконується, що існує організація, з якою можна обговорювати питання врегулювання. Доповненням до ролі "об'єднувача" може бути роль "репетитора", у якій посередник працює з однією з конфліктуючих сторін, щоб розвинути в неї навички ведення переговорів.

Найвпливовішою наднаціональною організацією є ООН. Відображаючи інтереси міжнародного співтовариства, вона має найширші можливості з врегулювання конфліктів. ООН може спостерігати за роззброюванням збройних формувань, контролювати репатріацію населення і повернення власності, забезпечувати громадську безпеку й адміністративне відновлення основних функцій життєдіяльності. ООН успадкувала основні принципи міжнародного права і тому стверджує законність рішень і дій з урегулювання конфліктів. За багаторічний період ООН відпрацювала міжнародні механізми врегулювання і розв'язання конфліктів, серед них систему

“раннього попередження”. Така система дає підстави отримувати важливу й актуальну інформацію, що дає змогу вчасно вживати заходів щодо запобігання і розв’язання конфліктів, а також контролювати їх. З метою опрацювання інформації в рамках Секретаріату ООН існує Відділ з підтримки миру, а при штаб-квартирі ООН - Ситуаційний Центр. Для спостереження за розвитком конфліктних ситуацій у конфліктогенних регіонах світу ООН розташовує свої тимчасові місії.

Крім спостережливих місій, Статут ООН передбачає колективні дії міжнародного співтовариства з урегулювання конфліктів з використанням військових формувань. Рада Безпеки ООН може звернутися до країн-членів ООН з проханням виділити в її розпорядження національні військові і цивільні контингенти для проведення під своєю егідою миротворчих операцій. Крім військової сили, важливим засобом ООН для врегулювання конфліктів є санкції. Рішення щодо застосування санкцій може ухвалюватися Радою Безпеки і у цьому разі стає обов’язковим або рекомендаційним для членів ООН. Таке саме рішення може ухвалюватися Генеральною Асамблеєю, тоді воно має лише рекомендаційний характер. Міжнародні правові механізми врегулювання військово-політичних конфліктів реалізуються в основному через Міжнародний суд. Свою місію він виконує у формі “кабінетного” судочинства, а також неформального судового посередництва. На жаль, поки що можливості цього міжнародного органу значною мірою залишаються нереалізованими.

Неабияку роль у врегулюванні воєнно-політичних конфліктів відіграють регіональні міжнародні організації, такі як ОБСЄ та НАТО. Головна мета ОБСЄ з моменту її створення полягала в розвитку співробітництва між державами для зниження ризику військової конфронтації. З виникненням регіональних конфліктів у Європі їхнє врегулювання стало одним з важливих завдань цієї організації. Для його вирішення ОБСЄ має відповідні структури і механізми дій. До них належить Центр запобігання конфліктів (м. Відень) і місії. Центр відповідає за аналіз політичних і військових питань, що впливають на безпеку

в Європі та реалізацію програм щодо запобігання конфліктів та управління ними. Однак НАТО, як і ООН, не в змозі забезпечити присутність своїх сил у всіх "гарячих точках" земної кулі і взяти на себе основну відповідальність за нормалізацію обстановки в них. Так чи інакше збільшення потреб у миротворчості ставить на порядок денний необхідність створення нових регіональних структур і тіснішої кооперації з основними міжнародними організаціями.

Загалом міжнародна миротворча операція покликана обмежити прагнення окремих сторін до влади і тим самим замінити його розподілом влади на окремих територіях (або іншими формами її розподілу) в залежності від цілей міжнародної спільноти. Слід зазначити, що цілі міжнародної спільноти формуються протягом тривалого часу – вже тоді, коли воєнно-політичний конфлікт розпочався

Перш за все, говорячи про міжнародні миротворчі операції як про політичний інструмент врегулювання воєнно-політичного конфлікту, слід звернути увагу на понятійно-категоріальний апарат, за допомогою якого доцільно визначати місце цих операцій серед ряду інших дій або заходів міжнародної миротворчої діяльності.

Діяльність міжнародних організацій, а також зазначені політичні засоби врегулювання конфліктів ефективні тільки тоді, коли є об'єктивна основа для компромісу між конфліктуючими сторонами. Такою основою є баланс сил між ними. Отже, засоби врегулювання мають бути такими, які б дозволяли впливати на зміну балансу сил між воюючими сторонами за допомогою підтримки і санкцій. Якщо підтримка припускає зміну балансу або дисбалансу шляхом нарощування сил однієї із сторін, то санкції, навпаки, - шляхом зниження й обмеження сил і ресурсів. Підтримка є дієвим засобом врегулювання конфлікту. Прикладом цього може бути підтримка Сполученими Штатами Кувейту під час війни у Перській Затоці. Володіння величезними політичними, військовими і фінансовими ресурсами дає змогу США мати найбільші серед інших країн світу і міжнародних організацій можливості з врегулювання конфліктів. Санкції, як і

підтримка, можуть застосовуватися в економічній, фінансовій і воєнній сфері. Санкції належать до силових засобів врегулювання військово-політичного конфлікту. Іншим радикальним засобом є військова сила.

Оскільки врегулювання конфлікту за допомогою цивільних, політичних засобів можливе тільки за наявності компромісного типу відносин між ворогуючими сторонами, то філософія застосування військової сили в цьому контексті полягає у переведенні конфронтаційних відносин у площину компромісних шляхом зміни балансу сил. Змінивши баланс (дисбаланс) сил, військова сила сприяє зміні балансу, перегляду інтересів і позицій ворогуючих сторін у напрямі пошуку компромісу. Переважно основна роль військових засобів у врегулюванні конфлікту зводиться до нейтралізації конфліктуючої сторони, що намагається в односторонньому порядку військовим шляхом домогтися перемоги або діяти з позиції сили.

Таким чином, основна мета військової сили у врегулюванні воєнно-політичного конфлікту - встановлення необхідного балансу сил. На відміну від бойових дій застосування військової сили для врегулювання воєнно-політичного конфлікту має специфічні, чітко окреслені критерії і принципи, які розподіляються на політичні та оперативні.

До політичних критеріїв належать: зрозумілий і точний мандат, відкритість, нейтралітет, довіра. Основою для будь-якої місії є зрозумілий і точний мандат ООН або ОБСЄ, розроблений шляхом консультацій з державами, що беруть участь у миротворчій операції, або зацікавленими сторонами. Він має охоплювати всі основні елементи означеної операції. Неодмінною умовою використання військової сили в миротворчих операціях є згода конфліктуючих сторін. Винятки можливі тільки в тому разі, якщо операція за рішенням Ради Безпеки ООН проводиться на основі глави VII Статуту ООН. Цілі та засоби проведення операції мають бути настільки відкритими, наскільки це можливо і сумісно з оперативними вимогами. Забезпечення довіри є важливим для успіху операції, що залежить від політичної рішучості міжнародних організацій і

держав, які ухвалюють рішення, чітких і досяжних військових цілей, наявності достатніх матеріальних ресурсів і якості підготовки військового персоналу цієї операції.

Але основний критерій полягає в тому, що країна, військовий компонент якої бере участь в операції з підтримки миру, має бути абсолютно нейтральною до кожної з воюючих сторін і мати при цьому єдину мету — врегулювати конфлікт.

Щодо оперативних принципів застосування військової сили, то при підготовці операції має бути врахована її специфіка і досягнута точна координація всіх аспектів, зокрема політичного, цивільного, адміністративного, правового, гуманітарного і військового, а також забезпечена єдність військового командування. За всіх типів операцій необхідно чітко визначати межі застосування сили. Якщо застосування сили дозволено, то воно має ретельно контролюватися, бути гнучким і на найнижчому рівні сумісним з наданим мандатом.

Миротворчі військові контингенти, які беруть участь в операції, мають право на самооборону. Зобов'язання щодо захисту миротворчого персоналу має бути невіддільною частиною рішення у проведенні миротворчої операції. Вибираючи учасників операції, необхідно враховувати культурні, історичні, політичні особливості, а також забезпечувати багатонаціональний характер її. З огляду на окреслені принципи визначається чисельність і склад сил для проведення операцій з урегулювання конфліктів. Сили з підтримки миру складаються з цивільного і військового персоналу. Військовий персонал розподіляється на військових спостерігачів та війська з підтримки миру. Кожна з цих груп виконує свої специфічні функції. Важливу роль під час проведення миротворчих операцій відіграє склад і структура військового угруповання. Як свідчить практика, найоптимальнішим варіантом є комплексне застосування всіх трьох видів збройних сил: армії, авіації, флоту. Кожний з цих видів має свої переваги і більш-менш пристосований до військовослужбовців певних конкретних завдань.

За всієї радикальності військових засобів необхідно відзначити, що застосування військової сили, навіть вдале, саме по собі не вирішує проблеми врегулювання. У кращому випадку воно створює лише передумови, необхідні для врегулювання. Остаточний результат залишається за політичними засобами. Отже, головне у врегулюванні воєнно-політичного конфлікту – домогтися вмілого поєднання військових і цивільних засобів. Тому важливо правильно обрати і застосувати методи врегулювання конфлікту. У цьому контексті під методом врегулювання розуміють спосіб використання військових і політичних засобів. Метод вважається ефективним за умови, якщо він найбільшою мірою реалізує переваги як військових, так і політичних засобів, або якщо вади одних засобів перекриваються перевагами інших.

Отже, врегулювання конфлікту з точки зору управління є процесом цілеспрямованого впливу на ворогуючі сторони з метою досягнення продуктивного погодженого результату. Такий вплив може виявлятися як у погрозі, так і в стимулюванні чи заохоченні. На основі цього різновиду мотивацій поведінки, а також з огляду на природу військових і політичних (цивільних) засобів можна виділити два види врегулювання конфлікту, перший з яких ґрунтується на погрозі, а другий – на заохоченні. Перший вид так званих силових методів ґрунтовно розроблений західними конфліктологами і політологами. Ці методи покладені в основу застосування військової сили. Серед них – методи врегулювання конфлікту шляхом погрози силою та шляхом створення балансу сил, застосовуються також у сфері дії політико-правових засобів, їх різновидом є методи дипломатичного тиску, політичної ізоляції, судовий розгляд. Технологія застосування силових методів під час врегулювання конфлікту така: нав’язування компромісного рішення – наслідки для супротивника у разі прийняття ним цього рішення – погроза при відмові – покарання – нав’язування нового рішення тощо. Цикл повторюється. При цьому перспектива відмови має бути загрозливішою за перспективу згоди. За такою технологією

побудована стратегія контрольованої ескалації, до якої вдаються воюючі сторони під час воєнно-політичного конфлікту.

До другого виду належать методи стимулюючого впливу, зокрема метод модифікаційної поведінки, коли компроміс ворогуючих сторін досягається за допомогою винагороди за їхню бажану поведінку. На основі методів стимулюючого впливу американські дослідники М. Дейч та Ч. Осгуд розробили стратегію деескалації конфлікту. Як стимул у цій стратегії розглядаються односторонні поступові поступки тієї сторони, що зацікавлена в урегулюванні конфлікту. За допомогою невеликих поступових поступок і демонстрацією прагнення до примирення можна викликати адекватну реакцію іншої сторони, а потім крок за кроком, роблячи взаємні поступки, дійти остаточного врегулювання конфлікту. На випадок, якщо ініціатива заперечуватиметься супротивником, необхідно зачекати, захистити свої позиції на існуючому рівні інтенсивності воєнно-політичного конфлікту, і знову продемонструвати прагнення до переговорів і примирення.

Синтетичним поєднанням цих двох методів є так званий метод "батога і пряника". Технологія застосування цього методу в урегулюванні конфлікту може бути така: воюючим сторонам пропонується розроблений на основі їхніх спільних або усереднених інтересів варіант врегулювання конфлікту. У разі прийняття варіанта використовується заохочення, а у разі відмови – покарання. Перевага у виборі того або іншого методу врегулювання конфлікту залежить від конкретної ситуації, а також від його розвитку. У цілому вибір методів і засобів врегулювання, багато в чому залежить від того, на якому етапі розвитку конфлікту вони застосовуватимуться.

Роль міжнародних організацій у врегулюванні конфліктів, як вже вказувалось, обумовлюється виконанням ними посередницьких функцій. Найвпливовішою наднаціональною організацією все ще залишається ООН. ООН успадкувала основні принципи міжнародного права і тому стверджує законність рішень і дій з урегулювання конфліктів. Окрім цього, Організація має в своєму розпорядженні збройні сили. Як правило,

миротворчі сили Організації Об'єднаних Націй – це військовослужбовці, надані для здійснення місій ООН на добровільній основі урядами своїх країн, щоб, використовуючи військову дисципліну і виучку, вирішувати завдання відновлення і підтримки миру. Миротворча діяльність є головною прерогативою ООН. У деяких конфліктних районах ООН розміщує миротворчі сили спільно з регіональними та іншими міжурядовими організаціями.

Операції Організації Об'єднаних Націй на підтримку миру можуть відкривати двері для зусиль у сфері миротворчості в цілях досягнення міцного миру, а без них ці "двері" можуть залишатися закритими. Для країн, в яких проводиться розгортання операцій Організації Об'єднаних Націй з підтримки миру, їх легітимність і універсальність:

• обмежує наслідки для національного суверенітету, з якими можуть бути пов'язані інші форми іноземного втручання;

• може стимулювати обговорення суперечливих питань між конфліктними сторонами, якщо раніше це було неможливим;

• може привернути увагу до конфліктів і їх наслідків, які інакше могли залишитись непоміченими.

Для міжнародного співтовариства в ширшому плані операції Організації Об'єднаних Націй:

• можуть стати відправним пунктом для мобілізації міжнародних зусиль, продемонструвати сторонам, що міжнародне співтовариство виступає за мир єдиним фронтом, і можуть обмежити розповсюдження військових альянсів, здатних посилити конфлікти;

• дають багатьом державам можливість розділити тягар, пов'язаний з вживанням заходів з контролю і врегулювання конфліктів, що спричинює підвищення ефективності діяльності в гуманітарній, фінансовій і політичній сферах.

Превентивна дипломатія передбачає широкий спектр політичних, економічних, дипломатичних та воєнних заходів, спрямованих на встановлення довір'я між потенційно можливими учасниками міжнародних конфліктів; раннє попередження конфліктів на основі збору інформації різними

спеціалізованими установами і підрозділами ООН та регіональними організаціями; превентивне розгортання військових контингентів ООН у районах небезпечної напруженості на прохання обох конфліктуючих сторін на їх території або на території однієї сторони за її проханням; створення демілітаризованих зон по обидва боки межі, що відділяє учасників міжнародної суперечки, або з однієї сторони за проханням відповідного уряду. Превентивна дипломатія має на меті запобігання конфліктам і локалізацію конфліктів у разі їх виникнення.

Миротворчість – це один з видів операцій з підтримання миру (ОПМ), які не були передбачені Статутом ООН і які виникли під час холодної війни, коли діяльність РБ була практично паралізована через протистояння США і СРСР та застосування ними свого право вето. Миротворчі операції спрямовані на досягнення угоди між конфліктуючими сторонами головним чином за допомогою мирних засобів, передбачених главою VI Статуту ООН. Примус до миру є також ОПМ, але вже відповідно до глави VII Статуту ООН за допомогою примусових засобів – розгортання у районі конфлікту груп спостерігачів, військових контингентів і/або поліцейського, а часто цивільного персоналу ООН з метою дотримання досягнутих угод про припинення вогню, створення умов для мирного розв'язання конфлікту, недопущення його ескалації. Такого роду операції проводяться лише за дозволом РБ.

Постконфліктне відновлення територій – це заходи, які спрямовані на остаточне зміцнення досягнутого миру та врегулювання спірних проблем у всіх сферах життєдіяльності з метою недопущення повторення конфлікту. До таких заходів належать: роззброєння конфліктуючих сторін і відновлення порядку; збереження і можливе знищення зброї; репатріація біженців; консультаційна допомога; підготовка персоналу, який підтримує безпеку; нагляд за проведенням виборів; сприяння зусиллям, спрямованих на захист прав людини; реформування або зміцнення урядових установ; сприяння формальним і неформальним процесам політичної участі.

Новою тенденцію у діяльності ООН є курс на підвищення ролі регіональних організацій безпеки у врегулюванні конфліктів.

Безумовно, що процес врегулювання має здійснюватися протягом всієї еволюції конфлікту – від його зародження до остаточного розв'язання. Як уже зазначалося, воєнно-політичний конфлікт складається з фаз і етапів, на кожному з яких діють чинники, що вимагають специфічних підходів до їх нейтралізації. У зв'язку з цим видається доцільним також поділити процес врегулювання на етапи, що відповідають етапам еволюції конфлікту. Латентному етапу, особливо його першій фазі – фазі зародження конфлікту, відповідатиме етап запобігання конфлікту; етапу розвитку конфлікту – етап установлення миру, етапу розв'язання конфлікту – етап підтримки миру. Останнім етапом врегулювання конфлікту буде етап зміцнення (будівництва) миру. Етап запобігання конфлікту. На цьому етапі існують найкращі умови для запобігання конфлікту, оскільки конфлікт тільки зароджується.

Основна мета врегулювання полягає у тому, щоб виявити конфлікт на ранніх стадіях і вчасно вжити заходів щодо його розв'язання. Досягається ця мета шляхом цілого комплексу спеціальних заходів і акцій, що класифікуються як "превентивна дипломатія".

Першорядним завданням превентивної дипломатії є своєчасне виявлення воєнно-політичних конфліктів, що зароджуються, визначення потенційних суб'єктів, їхніх цілей та інтересів. Вирішується це завдання за допомогою представницьких і спостережницьких місій, місій для виявлення фактів з метою одержання повної та достовірної інформації, раннє попередження щодо явищ і тенденцій, що генерують конфлікт, розміщення в конфліктогенних зонах цивільних і військових спостерігачів для контролю за розвитком ситуації, постійного моніторингу. Якщо конфлікт виявляють на другій фазі, то основним завданням превентивної дипломатії стає усунення його джерела і предмета.

Шляхом створення системи “добрих послуг”, вечорів, диспутів, брифінгів, неформальних зустрічей потрібно уникнути несумісності цілей, спірних пропозицій, радикальних рішень. Тут доречно здійснювати керівний вплив на суб’єктів з метою формування компромісних ліній поведінки. У третій фазі воєнно-політичного конфлікту найважливішим завданням врегулювання є обмеження ворогуючих сторін в озброєннях та інших військово-технічних ресурсах і відновлення атмосфери довіри між ними. Дієвими заходами щодо цього можуть бути: запровадження ембарго на постачання зброї, контроль над озброєннями, угода про роззброєння, посилення прикордонного режиму, збільшення військової прозорості. Для відновлення довіри дуже важливою є передача конфліктуючим сторонам об’єктивної інформації щодо ситуації, розкриття поглядів і позицій супротивника його опоненту.

Досягненню консенсусу сприяє розвиток урядових і неурядових контактів, конфіденційних зустрічей, посередницьких послуг, проведення переговорів, використання міжнародних правових інститутів, звернення до допоміжних і правових інструментів – до арбітражного суду і погоджувальних процедур. У фазі воєнно-політичної кризи основне завдання превентивної дипломатії полягає в запобіганні початку воєнних дій. Для реалізації цього завдання використовуються екстрені консультації, створюються погоджувальні комісії, скликаються наради впливових міжнародних організацій, які ухвалюють відповідні рішення, відбувається превентивне розгортання цивільного персоналу і збройних сил у зоні потенційного конфлікту. Роль військового елементу на цьому етапі зводиться до контролю за дотриманням міжнародних правових актів у воєнній сфері, демілітаризації зон, контролю за озброєннями тощо. Військові засоби на цьому етапі використовуються у непрямій формі: вони покликані сприяти дипломатичному врегулюванню кризових ситуацій. Військовий елемент постійно або тимчасово присутній у зонах потенційних конфліктів, веде спостереження за діями конфліктуючих сторін та вдається до демонстративних дій щодо потенційного агресора.

Демонстративні дії як форма тиску на ініціатора збройного конфлікту створюють стан непевності, що може змусити ініціатора стати на шлях мирного розв'язання конфлікту. Досить поширеною формою використання військової сили стають так звані операції прикриття, у яких війська прикривають потенційну жертву агресії від можливої інтервенції ззовні[291].

Таким чином, на першому етапі врегулювання завдання превентивної дипломатії вирішуються поетапно, ускладнюючись з перебігом фаз латентного етапу розвитку. У фазі воєнно-політичної кризи першочерговими стають найскладніші завдання: запобігання бойовим діям, розведення конфліктуючих збройних угруповань тощо. У міру вирішення цих завдань постають питання зміцнення розрядки між конфліктуючими сторонами. Якщо не вдалося запобігти конфлікту і він набув форми збройного протиборства, настає етап встановлення миру. Певні труднощі під час розгляду цього етапу становить термінологічна невизначеність у тлумаченні понять "миротворчість" і "примусове встановлення миру". Досить часто під "миротворчістю" розуміють весь комплекс дій третьої сторони з урегулювання конфлікту на всіх етапах його існування, ототожнюючи це поняття з усіма іншими термінами. Тому постає необхідність розробити, чітко визначити всі зазначені терміни виходячи з логіки процесу врегулювання конфлікту.

Встановлення миру – це етап врегулювання конфлікту, який починається після переходу конфлікту до реального стану з метою припинення бойових дій і досягнення перемир'я. Завданням цього етапу є: створення такого балансу у співвідношенні сил, який сприяв би компромісному типу поведінки ворогуючих сторін; налагодження комунікацій між конфліктуючими сторонами; підписання угод про припинення вогню. Для вирішення цих завдань використовуються як мирні, так і воєнні засоби.

Вид дій мирного дипломатичного характеру визначається як миротворчість. У межах цих дій відбуваються зустрічі з

[291] Бернадський Б.В. Міжнародні конфлікти. *Курс лекцій,* К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2012, 336с, С.251-261.

представниками конфліктуючих сторін з метою їхнього примирення, а також заходи щодо підготовки його умов, зокрема й небойові дії військових контингентів миротворчих сил. Вид дій воєнного характеру класифікується як "примусове встановлення миру". Такий вид дій передбачається главою VII Статуту ООН.

Примусове встановлення миру є найрадикальнішим способом врегулювання конфлікту, тому що передбачає участь у бойових діях власне миротворчих сил. У цьому випадку миротворчі сили змушені діяти за законами війни, що порушує принципи довіри та нейтралітету – основні принципи використання миротворчих сил у миротворчих операціях. Тому основною умовою для здійснення "примусових" акцій із залученням збройних сил є ухвалення відповідної резолюції Ради Безпеки ООН, де б чітко визначалися цілі такої акції та вказувалися рамки й умови проведення бойової операції.

Початковий і перший періоди стадії ескалації відкритого етапу воєнно-політичного конфлікту – найнесприятливіші для врегулювання. У ці періоди, як зазначалося, відбувається швидке загострення збройного протиборства, збільшується масштаб та зростає інтенсивність бойових дій, розширюються арсенал застосовуваної зброї, а сторони зазнають найбільших втрат. Тому на стадії ескалації воєнно-політичного конфлікту врегулювання практично неможливе ні мирними, ні воєнними засобами. Понад те, застосування військових контингентів для небойових дій у цей час зазвичай призводить до значних втрат. Військова сила у ці періоди застосовується переважно з метою локалізації конфлікту, щоб унеможливити поширення бойових дій на інші території і постачання до цих районів зброї та боєприпасів. Для цього у районах, суміжних з районами бойових дій, створюються демілітаризовані зони, які беруть під захист військові контингенти ООН, як це було зроблено, наприклад, у Македонії у 1992-1999 рр. Прикладом таких дій є також введення особливого режиму в прикордонній зоні України з Молдовою під час придністровського конфлікту.

Важливим завданням військового контингенту у ці періоди є захист від руйнації стратегічних об'єктів (дамб, атомних

електростанцій, великих народногосподарських споруд, транспортних комунікацій тощо) у районі конфлікту охорона та оборона таборів біженців. Примусове укладання миру за допомогою військової сили на етапі розвитку воєнно-політичного конфлікту зазвичай використовується для відновлення порушеного суверенітету держави.

Крім заходів, пов'язаних з локалізацією бойових дій, найпоширенішим засобом вирішення завдання зі встановлення балансу сил є запровадження ембарго на постачання зброї і матеріальних ресурсів та блокадні дії. Після досягнення необхідного балансу і зриву воєнних планів ворогуючих сторін протягом початкового періоду створюються умови для відновлення комунікацій між ними. Вирішується це завдання за допомогою таких заходів, як надання "добрих послуг", посередництво, консультації, дипломатичні кроки впливових міжнародних, урядових і неурядових організацій. Кінцевим завданням етапу встановлення миру є угода про припинення вогню, що досягається за допомогою двосторонніх (тристоронніх, багатосторонніх) переговорів. Найкращі умови для вирішення цього завдання настають на стадії деескалації воєнно-політичного конфлікту, коли окреслюються рельєфні контури наслідків збройної боротьби, закладаються основи позицій ворогуючих сторін для торгу на переговорах щодо досягнення перемир'я, після якого розпочинається наступний етап врегулювання – підтримання миру.

Етап підтримання миру передбачає сукупність дій, спрямованих на остаточне розв'язання воєнно-політичного конфлікту мирними засобами. Протягом цього етапу вирішується таке коло завдань:

• контроль за виконанням угоди про припинення вогню і закріплення мирного стану у відносинах між ворогуючими сторонами;

• ліквідація матеріальних збитків збройної боротьби; відновлення порядку й умов мирного життя в зоні конфлікту; надання гуманітарної допомоги населенню, що перебуває в зоні конфлікту;

• відновлення структур цивільної влади і післявоєнного державного устрою;

• остаточне розв'язання воєнно-політичного конфлікту мирними політико-правовими методами і закріплення миру у відповідних міждержавних і міжнародних правових актах.

Бойові дії військового контингенту на цьому етапі спрямовані переважно на те, щоб контролювати локальні спалахи збройного протиборства. Відновлення порядку та умов мирного життя в зоні конфлікту здійснюється правоохоронними діями поліції і цивільного персоналу миротворчих місій. При цьому вживаються заходи щодо розмінування і відновлення комунікацій життєзабезпечення.

Головна роль у закріпленні стабільного миру в регіоні приділяється політико-дипломатичним заходам. Зацікавлені сторони шляхом багатосторонніх консультацій розробляють і ухвалюють плани мирного врегулювання воєнно-політичного конфлікту, післявоєнного територіально-державного устрою регіону і встановлення нової системи політичних відносин між конфліктуючими сторонами. Використовуються не тільки переговори, а й інші міжнародні правові механізми.

Результатом такого процесу є укладання договору про мир, який закріплює правовий і міжнародний правовий статус ворогуючих сторін, що сформувався внаслідок врегулювання конфлікту. Потім настає заключний етап – зміцнення миру. Зміцнення миру – це етап врегулювання, який передбачає цілий комплекс заходів, спрямованих на його відновлення. Основними завданнями цього етану є: усунення основних причин і чинників, що сприяли виникненню конфлікту, реалізація мирного договору, створення і підтримка структур, що прагнуть зміцнення політичного врегулювання. Для вирішення цих завдань здійснюються заходи як військового, так і цивільного характеру. Основними з них є: розмінування території, надання допомоги постраждалому населенню; доставка гуманітарних вантажів; відновлення зруйнованих портів, аеродромів, інженерних комунікацій і систем життєзабезпечення; організація проведення і спостереження за перебігом демократичних виборів; сприяння

реалізації та захисту прав людини; підготовка військових і поліцейських фахівців; демаркація кордонів; виконання обов'язків цивільної адміністрації; сприяння реконструкції та економічному розвиткові. Треба згадати і про третій напрям в аналізі міжнародних конфліктів – "дослідження миру".

При розгляді цієї проблематики можна виокремити три основних підходи. Один із них пов'язаний із традиціями англосаксонської школи "регулювання конфлікту", другий ґрунтується на баченні, властивому європейській школі "дослідження миру", третій наголошує на процесі міжнародних переговорів. Прихильники першого підходу приділяють центральне місце аналізу питань, які пов'язані з механізмами розв'язання і контролю конфліктів і пошуком на цій основі шляхів переходу від конфронтації до співробітництва. Велике значення надається розробці математичних та ігрових методів вивчення соціального конфлікту. В одній із позицій наголошується, що конфлікти є універсальним феноменом, властивим усім сферам громадського життя. Це означає, що вони не можуть бути усунуті, у тому числі, із сфери міжнародних відносин. Тому зауважуємо на такому аналізі конфліктів, який дозволив би управляти ними з метою знайдення спільної користі для кожного з учасників. У зв'язку з цієї існує чотири засоби вирішення соціальних конфліктів:

1) угода як наслідок збігу думок всіх сторін;

2) угода відповідно до законодавчої або моральної волі зовнішньої сили;

3) угода, нав'язана однієї зі сторін конфлікту,

4) ситуація, коли застарілий конфлікт утрачає свою актуальність і вирішується само собі.

Висновки до розділу

На межі тисячоліть людство увійшло в еру високотехнологічних локальних війн і воєнних конфліктів, яка характеризується тенденцією до нарощування переважно якісних показників засобів збройної боротьби. Значного поширення

набуло застосування нового покоління високоточних засобів збройної боротьби.

Судячи з усього, нині, враховуючи зазначені особливості локальних війн і воєнних конфліктів, взаємозалежність і взаємопов'язаність у світі, який, попри глобалізацію, зберігає фундаментальні протиріччя та безліч неврегульованих проблем, можна прогнозувати продовження в різних формах багатьох тривалих локальних війн і воєнних конфліктів та появу нових, ще більш небезпечних.

Розпочалася нова епоха війн – епоха високих технологій. Провідні країни світу досягли небувалих у воєнному відношенні результатів завдяки появі нових елементів збройної боротьби і перенесенням її в навколоземний простір.

Отже, характерною рисою локальних війн і воєнних конфліктів є те, що в них змінюються умови досягнення перемоги. У воєнній теорії і практиці розвинених країн домінуючим стає принцип досягнення військово-політичних цілей за мінімальних людських і матеріальних втрат зі своєї сторони.

Процеси глобалізації позначаються і на модернізації основних концепцій воєнної стратегії. За використання новітніх інформаційних технологій, поряд з політичним, матеріальним насильством, застосовується й духовне – у вигляді „інформаційних війн", тісно пов'язаних з терміном „інформаційна зброя", головними елементами якої є інформаційні технології та інформаційні процеси, що застосовуються під час ведення традиційних війн або в можливих „інформаційних війнах". Останні можуть вестись в інформаційній сфері і охоплювати майже всю сукупність завдань усіх сфер життєдіяльності суспільства. Однак небезпечність та різноманітність каналів впливу інформаційної зброї призводить не тільки до зростання воєнної могутності розвинених країн, але й змінює весь стратегічний аспект глобального та регіонального балансу сил.

Можна передбачити докорінну зміну традиційних форм і способів збройної боротьби, утвердження пріоритету концепції

інформаційної війни. Підтвердженням цього є те, що всі останні локальні війни і воєнні конфлікти із застосуванням засобів інформаційної зброї відбувалися в інформаційному просторі. Цей вид зброї значно перевершує звичайні її види за своїми руйнівними можливостями. Від інформаційної зброї, на відміну від звичайної, практично неможливо захиститися, тому врахування морально-психологічних факторів щодо її застосування має посісти провідне місце у концепціях як національної, так і міжнародної безпеки.

Судячи з усього, нині, враховуючи зазначені особливості локальних війн і воєнних конфліктів, взаємозалежність і взаємопов'язаність у світі, який, попри глобалізацію, зберігає фундаментальні протиріччя та безліч неврегульованих проблем, можна прогнозувати продовження в різних формах багатьох тривалих локальних війн і воєнних конфліктів та появу нових, ще більш небезпечних.

Проведений аналіз сучасних збройних конфліктів дозволив виділити такі основні їх характеристики: посилення інтернаціоналізації збройних конфліктів; залучення мирного населення до збройної боротьби; використання широкого спектра озброєнь, зокрема, новітні технології; трансформація методів управління конфліктами, що зумовлює різкі переходи від ескалації конфлікту до його деескалації.

Розглядаючи конфлікт як організовану форму збройного протистояння соціальних сил, що може відбуватись усередині держави або на міжнародному рівні, можна стверджувати, що характерним для такого конфлікту є високий рівень керованості, а ключовим – політичні наміри кожної зі сторін.

Запропоновані два основні підходи щодо врегулювання збройних конфліктів. Перший підхід − з орієнтацією на традиційну миротворчість, теоретичні й практичні основи якої заклала ООН, і визнанням її чільної ролі в цій сфері. Другий − військово-силовий, оснований на примусі до миру, причому в окремих випадках з порушенням чинних норм і принципів міжнародного права». Вплив на конфлікт для його мирного завершення здійснюється завдяки: превентивній дипломатії;

підтримці миру; збереженню миру; відновленню миру, що, у свою чергу, вимагає підвищення ефективності застосування заходів щодо його врегулювання.

Форми та методи конфліктів постійно змінюються і стають технологічно складнішими, а отже вимагають перегляду та удосконалення інструментів їхнього врегулювання. Врегулювання конфлікту з точки зору управління є процесом цілеспрямованого впливу на ворогуючі сторони з метою досягнення продуктивного погодженого результату. Такий вплив може виявлятися як у погрозі, так і в стимулюванні чи заохоченні.

Можна погодитися з одним із важливих висновків, зроблених представниками наукової школи м. Осло, що мир - це не просто відсутність війни, але насамперед - законність і справедливість у відношеннях між державами.

ВИСНОВКИ

1. Суспільство та створені ним інститути як соціальні системи мають складну організаційно-функціональну структуру, тому забезпечення їх стійкості, а відтак і соціальне явище, яке позначають концептом «національна стійкість» та проблема її забезпечення мають постійно перебувати у колі наукового дискурсу як об'єкт наукового пізнання і як пріоритет суб'єктів публічного управління. Головною метою (місією) механізму забезпечення національної стійкості на усіх ієрархічних рівнях соціальних систем є своєчасне та адекватне реагування на фактори, які є причинами небезпек національній ідентичності. При цьому у проблемному полі дослідження національної стійкості у контексті безпеки, цей механізм необхідно розкладати як взаємодоповнюючий елемент (складову) комплексного механізму забезпечення національної безпеки. Це дозволяє використовувати напрацьований методологічний інструментарій в теорії національної безпеки при дослідженні проблем забезпечення національної стійкості.

2. Є всі підстави стверджувати, що національна ідентичність значною мірою є наслідком консолідації правлячої еліти, суспільства і кожної людини навколо національних цінностей, а її формування та збереження - процесом реалізації певного цивілізаційного національного проєкту. Збереження національної ідентичності в сучасних умовах, домінантами яких є глобальна культурно-цивілізаційна криза, перерозподіл влади на всіх рівнях управління, визначальна роль інформації у боротьбі за владу, зіштовхується зі значними труднощами. Тому вирішення практичних завдань щодо забезпечення належного рівня національної стійкості у контексті національної безпеки потребує нових підходів, інститутів, організацій, технологій, які не притаманні для традиційних соціальних інститутів.

При вирішенні проблеми забезпечення належного рівня національної стійкості доцільно вирізняти три компоненти (основні складові): необхідність подальшого розкриття сутності та структури соціального феномена «національна стійкість»;

виявлення та системний аналіз факторів, які здійснюють вплив в інформаційному суспільстві на національну ідентичність, яка є домінантою національної стійкості; розробку прогностичних моделей, які б дозволяли отримувати адекватні оцінки ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівня національної стійкості у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі. Ці моделі мають враховувати принципові особливості та тенденції трансформації влади в сучасному інформаційному суспільстві на всіх ієрархічних рівнях управління та тенденції зміни світового порядку. Результати, отримані з використанням цих моделей, мають враховуватися при розробці відповідних інституціональних механізмів реагування з боку суб'єктів публічного управління та суспільства на фактори, які здійснюють або можуть здійснювати у перспективі негативний вплив на національну стійкість. Тому недосконаліть протидії гібридним загрозам системи національної безпеки не є наслідком відсутності системи забезпечення національної стійкості, а передусім неадекватності визначення національних інтересів та недостатній ефективності механізмів їх реалізації, у тому числі й тих інтересів, які прямо або опосередковано стосуються забезпечення інституційної стійкості держави.

3. Водночас варто враховувати, що при цьому атрибутами проблемного поля оцінювання ризиків для національної безпеки у випадку втрати належного рівня національної стійкості є наступні: вплив факторів, які зумовлюють ці ризики має системний характер; ризики утворюють специфічну, дуже складну та ймовірнісну систему, яка складається з фізичних, біологічних та соціальних елементів; оцінювання факторів, які зумовлюють ризики завжди має об'єктивно-суб'єктивний характер; в умовах суспільно-політичного конфлікту, особливо воєнного-політичного (війни) в межах вказаного проблемного поля формується віртуальна реальність, як своєрідний простір невизначеності та паралельний світ, де домінує маніпулятивний дискурс конфлікту; при розробці загальних методологічних засад оцінювання ризиків необхідно виділяти та враховувати три

взаємопов'язані аспекти дослідження проблеми: онтологічний, гносеологічний та аксіологічний (ціннісний).

4. При дослідженні світоглядно-управлінського аспекту проблеми забезпечення національної стійкості мають бути враховані наступні чинники:

зміст та взаємозв'язок різних соціальних конструктів, оскільки осмислення процесів, які відбуваються в українському суспільстві, яке намагається віднайти сенс свого існування та яке відображається у масовій свідомості, ідеології, культурі, здійснює вплив на національну стійкість, а відтак потребують відповідного інституційного оформлення;

різке зростання соціальної ентропії в умовах криз, які звільняють соціальні інститути від норм та процедур притаманних раціональному мисленню, а відтак щоб не загинути, суспільство, як дисипативна система, має здійснювати постійну роботу проти різкого зростання ентропії. При цьому необхідно враховувати два фактори, які мають світоглядно-управлінську природу: феномен діалектичної єдності економічної, політичної та ідеологічної складових у публічному управлінні; динаміку суспільства, в якому має місце тенденція до розсіяння його духовних, інтелектуальних і матеріальних ресурсів внаслідок спонтанного нелінійного зростання локальних різновекторних процесів концентрації цих ресурсів навколо засобів досягнення мети, помилково визнаних за саму мету;

втрата потенціалу суспільства в умовах суспільно-політичних конфліктів (криз), особливо воєнно-політичних (війни), оскільки втрачає потенціал і система національної стійкості. При цьому взаємозв'язок структурних елементів національної стійкості із елементами системи забезпечення національної безпеки, необхідно розглядати крізь призму того, що оцінка факторів як небезпек завжди має ціннісний характер, яка в різних світоглядно-ціннісних системах може бути різною, що й породжує об'єктивні труднощі при розробці ефективних інституційних механізмів реагування на фактори, які здійснюють або можуть здійснювати негативний вплив на національну стійкість.

Водночас аналіз основних положень Концепції забезпечення національної системи стійкості України та заходів щодо її реалізації свідчить про досить формальний підхід до побудови та забезпечення ефективного функціонування механізмів реагування на фактори, які здійснюють або можуть здійснювати у перспективі негативний вплив на національну стійкість. Це є наслідком неналежного врахування передусім окреслених вище чинників, які зумовлюють необхідність дослідження світоглядно-управлінського аспекту проблеми забезпечення національної стійкості.

5. Людська ідентичність є визначальним чинником формування суб´єктивної соціальної реальності та перебуває в діалектичному взаємозв´язку з формуванням та розвитком суспільства, як соціальної системи. Тому ідентичності реагують на соціальну структуру, у тому числі й структуру національної стійкості підтримуючи або змінюючи її.

Так, політична ідентифікація, в основі якої здатність людини адекватно сприймати, аналізувати та оцінювати політичні процеси, є важливим чинником національної стійкості, оскільки вона допомагає людині збагнути свою своєрідність, самобутність, бути свідомим та активним суб'єктом процесів, пов'язаних із забезпеченням національної стійкості. При цьому можна виокремити дві національні особливості політичного життя України, які впливають на політичну ідентифікацію особистості та здійснюють негативний вплив на національну стійкість: партійні активісти і лідери партій (рухів) з огляду на політичну кон'юнктуру чи свої інтереси швидко змінюють свої ідеали, орієнтації, уподобання, світоглядно-ціннісні орієнтації; становлення та функціонування політичної системи так званого неопатримоніального типу в якій синтезовані елементи традиційного патримоніального панування та сучасні політичні та управлінські практики, які тільки де-юре є демократичними, внаслідок чого в системі домінують тіньові центри прийняття політичних рішень та неформальні домовленостей між ними. При вирішені проблеми забезпечення національної стійкості врахування «соцієтальної ідентичності», яка означає

неподільність і спадковість соціально-матеріального та соціально-ідеального в життєдіяльності індивідів, а відтак уособлює інтегральний образ сукупності ролей, доступних індивідам в їх особистісному досвіді, також має принципово важливе значення.

Очевидно, кожна держава має свої національні особливості політичної ідентифікації та соцієтальної ідентичності особистості. Вони є наслідком національної соціокультурної специфіки держави та впливу глобальної культури. Тому в сучасному суспільстві індивіди вирішують проблему самоідентифікації передусім в контексті ціннісних орієнтацій, які зумовлені історичним минулим, релігією, мовою, звичаями, традиціями та іншими чинниками, які значною мірою формують фундамент національної стійкості.

6. На основі системного аналізу основних чинників і намірів (цілей) ініціаторів дестабілізації політичної системи, її очікуваних наслідків та у контексті підготовки інформаційно-аналітичного підґрунтя для прийняття суб'єктами системи державного управління у сфері національної безпеки стратегічних управлінських рішень виокремлені когнітивні ознаки, які дозволяють цих суб'єктам, визначати, який саме тип дестабілізації політичної системи має місце: еволюційний, модернізаційний, трансформаційній чи комбінований. При цьому окремої уваги заслуговують цілі, стратегії і технології підриву суспільно-політичної стабільності, які можуть використовувати зовнішні сили для цілеспрямованого генерування загроз національній безпеці, зокрема соціальної кризи. Стійкий розвиток політичної системи передбачає структуризацію середовища її існування шляхом внесення до нього певного порядку. Тому вказаний порядок доцільно розглядати як передумову забезпечення стійкості системи та виділяти: моральний, юридичний та концептуальний рівні, які взаємопов'язані. Відсутність належної узгодженості між цими рівнями є своєрідною ахіллесовою п'ятою політичної системи, що зумовлює необхідність першочергової уваги до цього питання при аналізі мотивів ініціаторів дестабілізації системи. При цьому

при дестабілізації політичної системи необхідно здійснювати моніторинг забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності, захисту конституційного ладу, дотримання процедур забезпечення правонаступності влади, а також спроможності державних інститутів та інституцій щодо адекватного реагування на ті чи інші рівні соціального збурення (стабільний стан; соціальний сплеск; соціальна напруженість; структурна криза; режимна (політична) криза; соціальний вибух).

7. Національна стійкість як соціальна система, складається із множини взаємозумовлених елементів, а більшість проблем функціонування та розвитку таких систем мають інституціональне походження, тому для її дослідження доцільним є застосування інституціонального підходу, який здатен найбільш повно забезпечити вивчення соціальних систем в її безпосередньому взаємозв'язку з іншими. З іншого боку, сьогодні цивілізаційний підхід використовують при дослідженні соціальних систем, коли хочуть проаналізувати способи та форми реалізації людської сутності в контексті гармонізації відносин у системі "суспільство – людина – природа" та зміцнення єдності, консолідації людства, як спільноти, перед загрозами його існуванню, що змінює й уявлення про стійкість соціальних систем та підходи щодо механізмів її забезпечення.

Водночас сформувалася класична схема дослідження та формування механізмів забезпечення безпеки, в основі якої твердження, яке набуло обрисів канонічної моделі і стосовно національної безпеки зводиться до того, що вона є інтегральна характеристика безпеки людини, суспільства та держави, а її бажаний рівень залежить від дотримання деякої комбінації змінних у трикутнику: "національні інтереси" – "небезпеки щодо їх реалізації" – "можливості держави". Механізми забезпечення національної безпеки провідних країн світу побудовані згідно канонічної моделі є збалансованими, досконалими та ефективними, але в інших країнах із-за недостатніх у них ресурсів спроби побудувати аналогічні механізми, не є достатньо успішними, що свідчить про не універсальність класичної парадигми формування та дослідження механізмів забезпечення

національної безпеки. Тому пошук оптимальних рішень з питань безпеки все частіше виходить за межі класичної парадигми, оскільки його необхідно здійснювати у деякому багатомірному просторі де все активніше проявляють себе інші суб'єкти міжнародних відносин та наслідки важко передбачуваних суспільно-політичних процесів національного та регіонального рівня, активізованих глобалізацією, тобто він не дозволяє враховувати реалії сучасного мінливого і суперечливого світу. Оскільки національна стійкість є фундаментальною основою національної безпеки це стосується й розробки механізмів забезпечення вказаної стійкості.

Одним із кроків пошуку оптимальних рішень з питань безпеки та стійкості соціальних систем, який виходить за межі класичної парадигми, є поєднання інструментів та методології напрацьованих в межах інституціонального та цивілізаційного підходів. Йдеться про інституційно-цивілізаційний підхід, який передбачає комплексне врахування: принципів і підходів системно-синергетичного аналізу, які знайшли своє відображення у цивілізаційній парадигмі дослідження суспільних процесів; кардинальних змін пріоритетів у структурі виробництва; принципів системного аналізу та ролі суспільної свідомості; результатів філософсько-політологічного та правового аналізу, а також досліджень нормативно – ціннісної та етичної суті процесу забезпечення безпеки та стійкості соціальних систем; організаційного підходу, оскільки вказані механізми є організаційними системами, створеними людьми для досягнення певних цілей.

8. З'ясовано, що забезпечення національної стійкості в процесі відновлення територіальної цілісності України є комплексним та багатогранним завданням, яке вимагає інтеграції зусиль на всіх рівнях публічного управління. Національна стійкість визначається як здатність держави зберігати суверенітет і функціональність перед різними загрозами, зокрема політичними, економічними, соціальними та військовими.

Доведено, що відповідно до Указу Президента України №479/2021, національна стійкість включає ефективне

протистояння загрозам, адаптацію до змін безпекового середовища та підтримання стійкого функціонування держави.

Обґрунтовано, що одним з ключових пріоритетів для відновлення територіальної цілісності є зміцнення військової спроможності України, що передбачає модернізацію Збройних Сил, підвищення підготовки військовослужбовців, розвиток оборонно-промислового комплексу та створення ефективної системи територіальної оборони.

Визначено важливість адаптації до стандартів НАТО, що включає уніфікацію техніки та процедур, підвищення рівня мотивації військових, розвиток оборонно-промислового комплексу та залучення міжнародних партнерів для забезпечення армії сучасними технологіями та озброєнням. Гуманітарне розмінування є критичним аспектом відновлення, оскільки мінна загроза на звільнених територіях є значною, що вимагає систематичного розмінування з залученням міжнародних організацій та надання медичної та психологічної допомоги постраждалим.

9. Обґрунтовано, що інтеграція з Європейським Союзом та НАТО є стратегічним пріоритетом для зміцнення безпеки та розвитку економіки, що передбачає виконання планів дій щодо членства, адаптацію законодавства до європейських стандартів, активну участь у міжнародних програмах та посилення міжнародної підтримки України. Однак процес інтеграції стикається з викликами, такими як продовження російського вторгнення та необхідність внутрішніх реформ.

З'ясовано, що інформаційна безпека є надзвичайно важливим пріоритетом в умовах гібридних загроз, що потребує розвитку систем моніторингу інформаційного простору, протидії дезінформації та забезпечення захисту критичної інфраструктури від кібератак.

Обґрунтовано, що економічна стабільність є основою для відновлення національної стійкості, що включає відновлення економіки через реконструкцію інфраструктури, підтримку бізнесу та залучення інвестицій. Законопроект «Про засади

відновлення України» визначає основні принципи відновлення, такі як людиноцентричність, інклюзивність та сталий розвиток.

Доведено, що успішна відбудова України можлива за умови інтеграції реформ у сфері державного управління, зокрема децентралізації та делегування владних повноважень місцевим органам влади, що сприяє ефективному управлінню у територіальних громадах.

Сформована таблиця пріоритетів національної стійкості України є цінним інструментом для планування та оцінки прогресу у відновленні країни після повномасштабного вторгнення, охоплюючи широкий спектр ключових сфер: військову, економічну, соціальну, інформаційну тощо, забезпечуючи цілісний погляд на процеси післявоєнного відновлення територіальної цілісності.

10. З'ясовано, що національна стійкість вимагає цілісного та системного підходу, який поєднує заходи з різних сфер, таких як безпека, економіка, фінанси, технології та управління, що забезпечує здатність держави ефективно реагувати на різноманітні виклики та загрози.

Доведено, що ефективність інституційного механізму забезпечення національної стійкості значною мірою залежить від спроможності інститутів державного управління адаптуватися до нових умов, оперативно приймати рішення та здійснювати координацію між різними рівнями влади і секторами.

Обґрунтовано критичну важливість впровадження механізмів для забезпечення скоординованої дії, обміну інформацією та узгодженості дій різних відомств для підтримання національної стійкості.

11. Визначено, що громадянське суспільство відіграє важливу роль у забезпеченні національної стійкості через участь у процесах прийняття рішень, моніторинг діяльності органів влади та надання допомоги під час кризових ситуацій. Інтеграція громадянського суспільства в інституційні механізми сприяє підвищенню ефективності та прозорості управлінських процесів.

Також з'ясовано, що в умовах швидкозмінного світу важливо, щоб система управління була достатньо гнучкою для

адаптації до нових викликів, включаючи регулярний перегляд політик, процедур та структур для забезпечення їх актуальності та ефективності.

Ефективне публічне управління є одним з ключових факторів забезпечення національної стійкості. Децентралізація влади, прозорість та підзвітність є важливими кроками для підвищення ефективності державного управління та довіри громадян. Реформа публічного управління також сприяє боротьбі з корупцією та створенню сприятливого бізнес-клімату.

Соціальна згуртованість є важливим фактором для забезпечення стабільності та безпеки держави. Підтримка соціально вразливих груп, розвиток громадянського суспільства, забезпечення рівних можливостей для всіх – це ключові завдання для створення справедливого та інклюзивного суспільства.

12. Інституційна спроможність є основою для ефективного функціонування інституційного механізму забезпечення національної стійкості, роботи державних органів, забезпечення верховенства права, прозорості влади та міжнародної співпраці. Вона безпосередньо впливає на політичну стабільність і економічний розвиток, створюючи умови для ефективної реалізації політики національної стійкості та підвищення здатності держави протистояти загрозам. Ефективність інституційного механізму забезпечення національної стійкості залежить від дотримання низки принципів, таких як комплексність, системність, стійкість, адаптивність та прозорість. Важливим є також передбачення ризиків, проактивність, інноваційність та співробітництво між державними органами і міжнародними партнерами. Реалізація цих принципів дозволяє ефективно реагувати на різноманітні виклики і загрози, зберігаючи стабільність та функціональність системи.

Існують певні прогалини в законодавчому забезпеченні національної стійкості, які потребують подальшого вдосконалення. Це включає проблеми неповної інтеграції між різними стратегічними документами, що призводить до дублювання зусиль або суперечностей у реалізації політики

безпеки. Також важливою є розробка чітких механізмів реалізації стратегій для забезпечення ефективності практичних заходів у сфері національної безпеки та стійкості.

13. Під час підготовки проєктів законодавчих та стратегічних документів у сфері національної безпеки необхідно закріпити на законодавчому рівні визначення поняття «національна стійкість», під якою пропонуємо розуміти стратегію існування держави та суспільства, засновану на здатності зберігати збалансованість розвитку та адекватно реагувати на зовнішні і внутрішні виклики, протистояти загрозам і кризам будь-якого походження та характеру, швидко адаптуватися до змін безпекового середовища та відновлюватися після кризових ситуацій.

Для належного правового забезпечення управління національною стійкістю у вітчизняному законодавстві має бути визначено організаційний механізм системи забезпечення національної стійкості, розподіл відповідальності, координації відповідної діяльності, стратегічного планування тощо.

14. Було встановлено, що виходячи з мети створення НАТО та ЄС, існують певні розбіжності у їх підходах до розуміння стійкості:

від початку для НАТО стійкість пов'язана з принципами військового співробітництва та стримування, але останнім часом внаслідок масштабних різнопланових агресивних дій російської федерації на міжнародній арені НАТО прагне підвищити стійкість країн членів Альянсу у військовій і цивільній сферах, розглядаючи останню як фактор забезпечення ефективності та боєздатності військової складової оборонного блоку;

ЄС використовує поняття стійкості в контексті державного будівництва, належного врядування, прав людини та сталого розвитку, але в сучасних умовах з метою протидії загрозам спостерігається розвиток безпекової складової діяльності ЄС, розширення співпраці з НАТО, зокрема щодо протидії загрозам в інформаційній сфері.

Отже зміни у безпековому середовищі стали каталізатором об'єднання підходів НАТО та ЄС до забезпечення стійкості та пошуку спільних шляхів протидії гібридним загрозам.

Досвід розробки концептуальних та стратегічних документів НАТО і ЄС стосовно посилення стійкості має враховуватись під час реформування сектору безпеки і оборони України, зміцнення її стійкості та наближення до стандартів загальноєвропейської та євроатлантичної спільноти.

15. Сучасна війна – відносно нове явище особливості якого полягають не лише у засобах і способах збройної боротьби, а й у сукупності технологій беззбройної і збройної агресії, у їх взаємозв'язку та принципах їх застосування в тій чи іншій військово-політичній ситуації.

Паралельно з терміном «війна» наразі використовуються такі терміни як «міжнародний збройний конфлікт» та «неміжнародний збройний конфлікт».

В роботі зазначено, що з другої половини XX ст. поняття «збройний конфлікт» набуло більшого поширення ніж термін «війна», оскільки війна все частіше почала підпадати під заборону як інструмент вирішення міжнародних спорів.

Вказано, що в наш час, відмінність між поняттями «війна» та «збройний конфлікт» стала досить умовною. Разом з тим, поняття «збройний конфлікт» вважається ширшим та включає в себе поняття «війна». Також, сюди можуть бути віднесені воєнні операції, певні дії з вирішення протиріч тощо. При цьому, не всі збройні конфлікти можуть бути охарактеризовані як «війна», оскільки ряд конфліктів мають суттєві відмінності.

Процеси глобалізації спричинили надзвичайно швидке підвищення рівня взаємозалежності як економік держав, так і їх інформаційного простору. Одночасно, збитки від застосування воєнної сили лежать в економічній, фінансовій та інформаційній площині. Це веде до того, що безпосередньо класичні воєнні дії почали переміщуватися на другий план, а воєнні конфлікти набувають гібридних форм.

Гібридні конфлікти в своєму арсеналі окрім традиційних воєнних засобів мать широкий асортимент інструментів

економічного, інформаційного, екологічного, енергетичного, політичного характеру тощо.

До різновидів гібридних конфліктів відносяться проксі-війни, інформаційні війни, мережеві війни тощо.

Незважаючи на те, що у гібридних війнах держава продовжує формулювати цілі воєнних конфліктів, самі конфлікти перетворюються на спеціальні операції, які переслідують обмежені локальні цілі. До того ж, політичні цілі війни також зазнають змін.

Сучасні військово-політичні конфлікти у своїй основній тенденції розвитку враховують швидко зростаючі інформаційні можливості, які пов'язані з цілеспрямованим системним використанням інформаційної складової для підвищення ефективності бойового управління.

Встановлено, що інформація стала окремим та невід'ємним засобом ведення війни. Ворогуючі сторони максимально намагаються використати інформаційні технології та інформаційні впливи для демотивації та дезорганізації супротивника. При цьому, сторони конфлікту займаються розробкою та створенням патріотичних інформаційних продуктів, наприклад, відеороликів чи фільмів, щоб максимально схилити населення до війни та залучити своїх громадян у ряди війська. Через це, радіо, телебачення, інтернет – стали невід'ємною складової не лише у пропаганді, але у справі мобілізації населення на активні дії. На відміну від друкованих засобів масової інформації, що здійснюють опосередкований вплив на населення, радіо і телебачення впливають на підсвідомість людей безпосередньо. Знаходячись під державним контролем, засоби масової інформації виконують завдання, що необхідні державі.

Разом з тим, поширення набувають і інформаційні війни, де інструментами стають хакерські атаки на сайти і бази даних країн-супротивників.

Зазначено, що якщо раніше основна мета війни полягала у захопленні територій, то конфлікти сучасності передбачають

зміну уряду, примус супротивника до підпорядкування або постановка під контроль його правлячої еліти.

Основна небезпека даних конфліктів полягає в тому, що часто-густо, агресор не бажає викривати свою суть, намагається підставити або використати інші держави чи політичні сили, діючи приховано і опосередковано. З одного боку, це дає державі-агресору діяти за межами міжнародного права, не розкриваючи своєї суті, а з іншого, важко виявити та знешкодити такі впливи, оскільки в більшості країн відсутні ефективні інструменти попередження та знешкодження гібридних впливів.

Встановлено, що військово-політичні конфлікти сучасності можуть бути поширені на велику кількість країн. З науково-технічним прогресом зростають не лише технічна оснащеність армії, але й військова мобільність та арсенал використовуваної зброї. Причинами конфліктів можуть бути як джерела сировини, родовища і підприємства, так і етнічні, релігійні питання та незадоволеність владою.

16. Сучасні військово-політичні конфлікти у своїй основній тенденції розвитку враховують швидко зростаючі інформаційні можливості, які пов'язані з цілеспрямованим системним використанням інформаційної складової для підвищення ефективності бойового управління. Якщо раніше основна мета війни полягала у захопленні територій, то конфлікти сучасності передбачають зміну уряду, примус супротивника до підпорядкування або постановка під контроль його правлячої еліти. Основна небезпека даних конфліктів полягає в тому, що часто-густо, агресор не бажає викривати свою суть, намагається підставити або використати інші держави чи політичні сили, діючи приховано і опосередковано. З одного боку, це дає державі-агресору діяти за межами міжнародного права, не розкриваючи своєї суті, а з іншого, важко виявити та знешкодити такі впливи, оскільки в більшості країн відсутні ефективні інструменти попередження та знешкодження гібридних впливів. На межі тисячоліть людство увійшло в еру високотехнологічних локальних війн і воєнних конфліктів, яка характеризується тенденцією до нарощування переважно якісних показників

засобів збройної боротьби. Значного поширення набуло застосування нового покоління високоточних засобів збройної боротьби. Розпочалася нова епоха війн – епоха високих технологій. Провідні країни світу досягли небувалих у воєнному відношенні результатів завдяки появі нових елементів збройної боротьби і перенесенням її в навколоземний простір. Встановлено, що характерною рисою воєнних конфліктів є те, що в них змінюються умови досягнення перемоги. У воєнній теорії і практиці розвинених країн домінуючим стає принцип досягнення військово-політичних цілей за мінімальних людських і матеріальних втрат зі своєї сторони.

Доведено, що швидка інтернаціоналізація внутрішньодержавних протиріч на межі XX – XXI століть розглядається як один з проявів загальносвітової тенденції глобалізації, про що свідчить зростання глобальної взаємозалежності, посиленої етнополітичним перерозподілом, який супроводжується розпадом біполярної системи

Процеси глобалізації позначаються і на модернізації основних концепцій воєнної стратегії. За використання новітніх інформаційних технологій, поряд з політичним, матеріальним насильством, застосовується й духовне – у вигляді „інформаційних війн", тісно пов'язаних з терміном „інформаційна зброя", головними елементами якої є інформаційні технології та інформаційні процеси, що застосовуються під час ведення традиційних війн або в можливих „інформаційних війнах". Останні можуть вестись в інформаційній сфері і охоплювати майже всю сукупність завдань усіх сфер життєдіяльності суспільства. Однак небезпечність та різноманітність каналів впливу інформаційної зброї призводить не тільки до зростання воєнної могутності розвинених країн, але й змінює весь стратегічний аспект глобального та регіонального балансу сил.

Можна передбачити докорінну зміну традиційних форм і способів збройної боротьби, утвердження пріоритету концепції інформаційної війни. Підтвердженням цього є те, що всі останні локальні війни і воєнні конфлікти із застосуванням засобів

інформаційної зброї відбувалися в інформаційному просторі. Цей вид зброї значно перевершує звичайні її види за своїми руйнівними можливостями. Від інформаційної зброї, на відміну від звичайної, практично неможливо захиститися, тому врахування морально-психологічних факторів щодо її застосування має посісти провідне місце у концепціях як національної, так і міжнародної безпеки.

Аналіз особливостей локальних війн і воєнних конфліктів дозволив встановити, що враховуючи, взаємозалежність і взаємопов'язаність у світі, який, попри глобалізацію, зберігає фундаментальні протиріччя та безліч неврегульованих проблем, можливим є прогнозування продовження в різних формах багатьох тривалих локальних війн і воєнних конфліктів та появу нових, ще більш небезпечних.

17. Розглядаючи воєнний конфлікт як організовану форму збройного протистояння соціальних сил, що може відбуватись усередині держави або на міжнародному рівні, можна стверджувати, що характерним для такого конфлікту є високий рівень керованості, а ключовим – політичні наміри кожної зі сторін.

Проведений аналіз сучасних збройних конфліктів, який дозволив визначити основні їх характеристики: посилення інтернаціоналізації збройних конфліктів; залучення мирного населення до збройної боротьби; використання широкого спектра озброєнь, зокрема, новітні технології; трансформація методів управління конфліктами, що зумовлює різкі переходи від ескалації конфлікту до його деескалації.

Обґрунтовані основні підходи щодо врегулювання збройних конфліктів. Перший підхід − з орієнтацією на традиційну миротворчість, теоретичні й практичні основи якої заклала ООН, і визнанням її чільної ролі в цій сфері. Другий − військово-силовий, оснований на примусі до миру, причому в окремих випадках з порушенням чинних норм і принципів міжнародного права». Вплив на конфлікт для його мирного завершення здійснюється завдяки: превентивній дипломатії; підтримці миру; збереженню миру; відновленню миру, що, у

свою чергу, вимагає підвищення ефективності застосування заходів щодо його врегулювання.

Доведено, що форми та методи конфліктів постійно змінюються і стають технологічно складнішими, а отже вимагають перегляду та удосконалення інструментів їхнього врегулювання. Було встановлено, що врегулювання конфлікту з точки зору управління є процесом цілеспрямованого впливу на ворогуючі сторони з метою досягнення продуктивного погодженого результату. Такий вплив може виявлятися як у погрозі, так і в стимулюванні чи заохоченні. У роботі обґрунтовані етапи врегулювання воєнно-політичних конфліктів, які можуть сприяти у вирішенні цього складного явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 2015 Annual report on the European Union's development and external assistance policies and their implementation in 2014. URL: http://www.consilium.europa.eu/media/21481/natoeu-declaration-8-july-en-final.pdf.

2. Action Plan for Resilience in Crisis Prone Countries 2013-2020, Brussels, 19.6.2013. URL: https://ec.europa.eu/echo/files/policies/resilience/com_2013_227_ap_crisis_prone_countries_en.pdf.

3. Afghanistan Proxy War – Harvard – Belfer Center for Science and International Affairs. URL: https://www.belfercenter.org/publication/afghanistans-proxywar

4. Alexander Jeffrey C. (2003) The meanings of social life: a cultural sociology. New York. Oxford university press. https://www.academia.edu/39499708/the_meanings_of_social_life_a_cultural_sociology.

5. Arquilla J., Ronfeldt D. (eds.). Networks and Netwars. The Future of Terror, Crime, and Militancy RAND, 2001

6. Baldaro E., Costantini I., Fragility and Resilience in the European Union's security strategy: comparing policy paradigms. *Italian Political Science Review*. 2020. P.1-16. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/italian-political-science-review-rivista-italiana-di-scienza-politica/article/fragility-and-resilience-in-the-european-unions-security-strategy-comparing-policy-paradigms/73F6866C2CAEC3918E943CF60A37CB38/share/6a72810f5df39b72ea7d4fea7d3e59bc04b68618.

7. Baudrillard, J. (1970). La société de consommation. Paris: Denoël. https://monoskop.org/images/b/b2/BAUDRILLARD_Jean_-_1970_-_La_soci%C3%A9t%C3%A9_de_consommation.pdf.

8. Bauman, Z. (2000). Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press. https://giuseppecapograssi.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/01/bauman-liquid-modernity.pdf.

9. Beck, U. (2005). Power in the Global Age: A New Global Political Economy. Cambridge: Polity Press. https://download.e-bookshelf.de/download/0002/9168/77/L-G-0002916877-0004735611.pdf.

10. Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. New York: Anchor Books. https://ia903203.us.archive.org/4/items/BergerSocialConstructionOfReality_201901/Berger%20social-construction-of-reality.pdf.

11. Bershov H. Y., Hrytenko O. A., Khashev V. H., Fialka M. I. Assessing and evaluating the general legal characteristics of war crimes: a

basic necessity or a confused platform. *Humani. Law Journal.* 2022. № 1(11). P. 45. DOI: https://doi.org/10.31207/ih.v11i1.295

12. Cedos. Соціальне відновлення та згуртованість для України: 15 рекомендацій. URL: https://cedos.org.ua/researches/soczialne-vidnovlennya-ta-zgurtovanist-dlya-ukrayiny-15-rekomendaczij/.

13. Communication From The Commission to the European Parliament And the Council. The EU Approach To Resilience: Learning From Food Security Crises, Brussels, 03.10.2012 COM(2012) 586. URL: https://ec.europa.eu/echo/files/policies/resilience/com_ 2012_586_resilience_en.pdf.

14. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council the EU approach to resilience: Learning from food security crises. URL: http://ec.europa.eu/echo/files/policies/resilience/com_2012_586_resilience_en.pdf.

15. Communication from the Commission to the European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee of The Regions on the EU Security Union Strategy, Brussels, 24.07.2020. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/ communication-eu-security-union-strategy.pdf.

16. Council Conclusions on the EU's approach to Resilience, May, 28, 2013. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/foraff/137319.pdf.

17. Council of the European Union. Council Conclusions on CSDP. URL: http://www.consilium.europa.eu/media/24520/st08971en15.pdf.

18. Council of the European Union. EU cooperation on security and defence. URL: http://www.consilium.europa.eu/en/policies/defence-security.

19. Cournot, Auguste. (1908) . Leçons sur les probabilités. Paris: Gauthier-Villars.

20. Durkheim, Émile. (1991). De la division du travail social. Depot legal – 1-re edition: 1930 2-e edition "Quadrige": 1991, juin. Paris: Presses Universitaires de France, 1930 Bibliotheque de Philosophie contemporaine108, boulevard Saint-Germain.

21. Eastern Partnership: Remarks by High Representative/Vice-President Josep Borrell following the meeting with Foreign Ministers of Georgia, the Republic of Moldova and Ukraine. Brussels, 24.06.2021. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/100628/eastern-partnership-remarks-high-representativevice-president-josep-borrell-following-meetingen.

22. Eland I.. *Turn The War on Terrorism Into a War By Proxy. Wayback Machine*. Cambridge: Cambridge Polity Press. 2013. 141 p.

23. EU and UNDP launch new Mayors for Economic Growth Facility in Ukraine. June 30, 2021. URL: https://www.ua.undp.org/content/ukraine/en/home/presscenter/pressreleases/2021/eu-and-undp-launch-new-mayors-for-economic- growth-facility-in-ukraine.html.

24. EU Global Strategy Implementation Plan on Security and Defence. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eugs_implementation_plan_st14392. en16_0.pdf.

25. European Security Strategy, Brussels, 8 December 2003, 15895/03. URL: https://data.consilium.europa.eu/ doc/document/ST-15895-2003-INIT/en/pdf

26. Fromm, Erich. (1950) Psychoanalysis and Religion. New Haven: Yale University Press.

27. Fromm, Erich. (1956) The Art of Loving. New York: Harper & Row.

28. Fromm, Erich. (1976). To Have or to Be? New York: Harper & Row.

29. Gustav Gressel, Nicu Popescu, The best defence: Why the EU should forge security compacts with its eastern neighbours, ECFR, November, 2020. URL: https://ecfr.eu/publication/the-best-defence-why-the-eu-should-forge-security-compacts-with-its-eastern-neighbours/.

30. Handicap International. Ukraine. URL: https://www.hi.org/en/country/ukraine.

31. Help Save Lives in Ukraine. URL: https://www.halotrust.org/where-we-work/europe-and-caucasus/ukraine/.

32. High Representative for Foreign Affairs and Security Policy. Joint Communication to the European Parliament and the Council. Joint Framework on countering hybrid threats a European Union response. Brussels, 08.04.2016. URL: https://ccdcoe.org/sites/default/files/documents/EU-160406-JointFrameworkOnCounteringHybridThreats.pdf.

33. Hoffman F. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid War. Arlington : Potomac Institute for Policy Studies. 2007. 58 p.

34. Huntington, S. P. (1996). The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon & Schuster.

35. Joint Communication to the European Parliament and the Council «A Strategic Approach to Resilience in the EU's External Action», Bruxelles, 07.06.2017. URL: https://eeas.europa.eu/head quarters/headquarters-homepage/27711/joint-communication- european-parliament-and-council-strategic-approach-resilience- eus-externalen.

36. Kaldor M. *New & old wars: organized violence in a global era*. Stanford : Stanford University Press. 2012. 268 p.

37. Korostylov Henadii, Olga Dolska, Dezhong Wang, Andriy Protsenko, Yuliia Makieshyna. The militarytechnical revolution of the XXI st century (Philosophical and analytical review). *Cuestiones Politicas*. 2021. Vol. 39 № 71. P. 858-870. URL: https://doi.org/10.46398/cuestpol.3871.52

38. Lind W. S. The Changing Face of War: Into the Fourth Generation. Marine Corps Gazette. October 1989. P. 22–26. –дис.

39. Local Economic Recovery in Post-Conflict. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/documents/instructionalmaterial/wcms_141270.pdf.

40. Meet von der Leyen's 'geopolitical Commission'. POLITICO, 2019. URL: https://www.politico.eu/article/meet-ursula-von-der-leyen-geopolitical-commission/#:~:text=Meet%20von%20der%20 Leyen% E 2 % 80 % 99 s% 20 % E 2 % 80 % 98 geopolitical% 20 Commission%E2%80%99.

41. Missiroli A. (ed.). Towards an EU Global Strategy: Background, processes, references. Paris: European Union Institute for Security Studies, 2015. URL: https://europa.eu/globalstrategy/en/towards-eu-global-strategy-%E2%80%93- background-processreferences.

42. Mumford, L. Proxy Warfare and the Future of Conflict. London : *The RUSI Journal*. 2013. 158 (2), p. 40–46.

43. Nathalie Tocci, Resilience and the role of the European Union in the world. *Contemporary Security Policy*. 2020. Vol. 41, N 2, p. 176-194.

44. NATO: changing gear on cyber defence. URL: https://www.nato.int/docu/Review/2016/Also-in2016/cyberdefense-nato-security-role/EN/index.htm.

45. NATO's Readiness Action Plan. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2014_12/20141202_141202- facstsheet-rap-en.pdf.

46. New EU4 Resilient Regions programme finances implementation of best practices of Local Development in up to 80 Communities. URL: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/100159/node/100159_en?fbclid=IwAR2qxo1cklroeaQ9xnJzbmLdLZcnT7K-xFna6xBhyxHSFZklhwhHFE3qxL0.

47. North Atlantic Treaty Organization. Відносини з Україною. URL: https://www.nato.int/cps/fr/natohq/topics_37750.htm?selectedLocale=uk

48. North Atlantic Treaty Organization. Joint declaration by the President of the European Council, the President of the European Commission,

and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization. URL: https://www.nato.int/cps/de/natohq/official_texts_133163.htm.

49. NorthAtlantic Treaty Organization. Cyber Defence Pledge. URL: https://www.nato.int/cps/su/natohq/official_texts_133177.htm.

50. Orel M., Yastrubetska L., Havrylenko N., Tonkykh O., Yefimov V. Financial security management under the conditions of digitalization: the state and business entities. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security.* October 2021. Vol. 21. № 10. P. 310–316. DOI: https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2021.21.10.44.

51. Porter M. Competition in Global Industries. Boston : Harvard Business School Press, 1986.

52. Resilience, civil preparedness and Article 3. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm.

53. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eugs_review_web_0.pdf.

54. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy, June 2016. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf.

55. Shea J. Resilience: a core element of collective defence. *NATO Review*. 30 March 2016. URL: https://www.nato.int/docu/review/articles/2016/03/30/resilience-a-core-element-of-collective-defence/index.html.

56. Shea J. Resilience: a core element of collective defence. *NATO Review*. 30 March 2016. URL: https://www.nato.int/docu/review/articles/2016/03/30/resilience-a-core-element-of-collective-defence/index.html.

57. Shea J. Resilience: A global challenge needing a global response. *Resilience Rising*. 2023. URL: https://resiliencerisingglobal.org/resilience-a-global-challenge-needing-a-global-response/.

58. SIPRI Yearbook 2005. – Oxford University Press, 2005.

59. Sustainability Guidelines. July 2016 First Edition. URL: https://www.sustainabilityconsult.com/downloads-blanks/our-work/11-imace-sustainability-guidelines/file.

60. Szafranski, R. A Theory of Information Warfare: Preparing for 2020. *Airpower Journal* 9. 1995, no. 1, p. 60.

61. The EU Global Strategy: A compass for our action in difficult times. *European External Relation Service*, June 16, 2019. URL: https://eeas.europa.eu/topics/eu-global-strategy/64160/eu-global-strategy-compass-our-action-difficult-times_en.

62. The European Union Advisory Mission Ukraine (EUAM Ukraine). URL: https://www.euam-ukraine.eu/

63. The European Union's Global Strategy. Three Years On, Looking Forward, 2019. URL: https://eeas.europa.eu/sites/default/files/eu_global_strategy_2019.pdf.

64. The UK Government Resilience Framework. *GOV.UK*. 2022. 19 Dec. URL: https://www.gov.uk/government/publications/the-uk-government-resilience-framework.

65. Tocci N. Resilience and the role of the European Union in the world. *Contemporary Security Policy*. 2020. Vol. 41, № 2. p. 176-194.

66. Toffler, Alvin. (1990) La métamorphose du pouvoir. Paris: Éditions Robert Laffont.

67. Vilnius Summit Communiqué. Issued by NATO Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Vilnius 11 July 2023. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_217320.htm.

68. Wiener, N. (1948). Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine. Cambridge: MIT Press. https://ia801701.us.archive.org/26/items/cybernetics-or-communication-and-control-in-the-animal-and-the-machine-norbert-wiene-ocr/Cybernetics%20or%20Communication%20and%20Control%20in%20the%20Animal%20and%20the%20Machine%20-%20Norbert%20Wiene_OCR.pdf.

69.Youngs R., Pishchikova K. Smart Geostrategy for the Eastern Partnership. 14.11.2013. URL: http://carnegieendowment.org/2013/11/14/smart-geostrategy-for-eastern-partnership/gtsl?reloadFlag=1.

70. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 26 березня 2021 р.). Київ : НА СБУ, 2021. 346 с.

71. Антипенко І.В. Перспективи запровадження національної оцінки ризиків у контексті розбудови національної системи стійкості в Україні // *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 12. С.80-84

72. Афонін Е. А., Суший О. В., Усаченко Л. М. Суспільні трансформації: міждисциплінарний аспект. Український соціум. 2011. № 3 (38). С. 13

73. Бадах Ю. Причини виникнення та класифікація воєнних конфліктів. *Воєнна історія.* 2004. № 3–4. С. 84–88

74. Батрименко О. В. Особливості сучасних збройно-політичних конфліктів: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня

канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. В. Батрименко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 18 с.

75. Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевности / Пер. з англ. А. Марчинського. – Київ: Критика, 2013.

76. Безпекове середовище 2033: Монографія. К.: НУОУ імені Івана Черняховського, 2022. 117 с.

77. Бек У. Влада та контрвлада у добу глобалізації. К.: Ніка-Центр. 2015. 408 с.

78. Бернадський Б. В. Міжнародні конфлікти. *Курс лекцій,* К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2012, 336с, С.230-261.

79. Більшість українців бачать погіршення ситуації в Україні за рік – соцопитування https://slovoproslovo.info/bilshist-ukraintsiv-bachat-pohirshennya-sytuatsii-v-ukraini-za-rik-sotsopytuvannya/.

80. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії: Моногр. Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 524 с.

81. Бочарніков В. П., С. Свєшніков Погляди на характер сучасних воєнних конфліктів. *Наука і оборона*. 2017. № 1. С. 3-8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nauio_2017_1_3.

82. Брежнєва Т.В. Стійкість як ключовий елемент колективної оборони НАТО. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3 (44). С. 12-21.

83. Валевський О. Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : монографія / О. Л. Валевський. Київ : НІСД, 2001. 240 с.

84. Ващенко, І., & Ананова, І. (2019). Особистість і життєві ситуації у концептуальному просторі психологічної науки. *Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології"*, (46), 59–87. https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-46.59-87.

85. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. К.: Основи, 1994. 261 с.

86. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. Олександр Погорілий. К: Основи, 1998. 534 с.

87. Верховна Рада України. URL: https://www.rada.gov.ua/.

88. Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 року) / упор. У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 1084 с.

89. Воротнюк М. О. Особливості міжнародних конфліктів пост-біполярного періоду / М. О. Воротнюк // Стратегічна панорама. – 2009. – № 4. – С. 41–44.

90. Г. Луцишин Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, випуск 26, 2014, С. 128-132, с.130.

91. Гай-Нижник П. П. Солідаризм як соціально-політична концепція: нарис історії розвитку в Європі та Україні / Петро Петрович Гай-Нижник // Гілея. – 2011. – № 44 (2). – С. 5–24.

92. Гачкевич А. Громадянська війна в Нікарагуа (1981–1988) крізь призму концепції гібридної війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.* 2018. № 2 (4), с. 90-99

93. Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія. Під. заг. ред. проф. Р. О. Додонова. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 412 с., С.19.

94. Гоббс Т. Левіафан. К.; Дух і Літера, 2000. 606 с.

95. Гончаренко Л., Абламська В. До питання сутності та класифікації воєнно-політичних конфліктів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 28(1), 147–157. URL: https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.13

96. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. URL: www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/012315_Gorbulyn.pdf.

97. Горбулін В. П. Системно-концептуальні стратегії національної безпеки України / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. К.: ДП "НВЦ "Євроатлантикінформ", 2007. 592 с.

98. Горбулін В. П. Засади національної безпеки України: підручник / Горбулін В. П., Качинський А. Б. К.: Інтертехнологія, 2009. 272 с.

99. Горбулін В. П., Качинський А. Б., Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Моногр. В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. К.: НІСД, 2011. 288 с.

100. Демографи підрахували, скільки українців перебувають за кордоном. https://tsn.ua/ukrayina/demografi-pidrahuvali-skilki-ukrayinci-perebuvayut-zakordonom-2456881.html.

101. Денисенко В., Громенко С. «Ментальна війна» як складова гібридної. До чого готується Росія і до чого слід готуватися Україні?». «Аналітичні матеріали, Новини». Український інститут майбутнього (UIFuture). 20.05.2022 р.URL: https://uifuture.org/publications/mentalna-vijna-yak-skladovagibrydnoyi-do-chogo-gotuyetsya-rosiya-i-do-chogo-slidgotuvatysya-ukrayini

102. Державна прикордонна служба України. URL: https://dpsu.gov.ua/.

103. Державний центр кіберзахисту Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL: https://scpc.gov.ua/uk.

104. Дзюба Т. М., Опанасенко М. І. Розроблення паспорту загрози для системи раннього виявлення загроз національній безпеці України // *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2021. № 4(12). С. 61-68.

105. Дзюбань О. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій: методологія дослідження та забезпечення : монографія / О. Дзюбань. Харків : Константа, 2006. 440 с.

106. Дуглас Норт, Джон Волліс, Баррі Вайнгест. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. К.: Наш формат. 2017. 352 с.

107. Ентоні Д. Сміт. Національна ідентичність. К.: Основи, 1994. 224 с

108. Європейський Союз у мінливому світі: монографія / В. В. Копійка, С. О. Маковський, М. А. Миронова та ін.; за ред. В. В. Копійки. К.: О. Зень, 2022. 219 с.

109. Закон України «Про запобігання корупції». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.

110. Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text.

111. Закон України «Про критичну інфраструктуру». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text

112. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text.

113. Закон України «Про національну безпеку України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

114. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text .

115. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text.

116. Закони України «Про національну безпеку». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

117. Ідентичність. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1 : А.Л. С. 402-403.

118. Інформаційна безпека держави у контексті протидії інформаційним війнам: Навчальний посібник. За ред. В. Б. Толубка. – К.: НАОУ, 2004. – 176 с.

119. Кабінет Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/

120. Кальниш Ю. Г. Розвиток теорії суспільної солідарності в сучасній політичній доктрині української соборності // Вісник НАДУ при Президентові України (Серія "Політичні науки"). №1 (80). 2016.- С.13.

121. Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень : монографія / А. Б. Качинський. К. : НІСД, 2013. 104 с.

122. Кількість українських біженців зростає у ЄС: де частіше шукають притулок https://informator.ua/uk/kilkist-ukrajinskih-bizhenciv-zrostaye-u-yes-de- chastishe-shukayut-pritulok.

123. Клаузевіц К. *Природа війни*. Харків: Vivat. 2018. 416 с., с. 7

124. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text.

125. Конституція України.- (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, № 30, ст.141). {Із змінами} // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

126. Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. / авт. кол. : Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валевський та ін. ; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова, В. В. Голубь, В. М. Козакова. К. : НАДУ , 2010. С.66.

127. Концептуальні підходи НАТО та ЄС до забезпечення стійкості держави і суспільства у сфері національної безпеки аналіт.зап./ А. О. Місюра, В. О. Паливода

128. Коростильов Г. Л. Сучасна війна а її види: соціально-філософський аналіз. *Актуальні проблеми філософії та соціології* 2023. № 42. с. 48-56

129. Кращі практики децентралізації: досвід країн ЄС для України : матер. К 77 науково-практичного круглого столу (Суми, 27 травня 2022 р.). Суми : Сумський державний університет, 2022. 95 с.

130. Кремень В. Г. Політична безпека України : концептуальні засади та система забезпечення : монографія / В. Г. Кремень, І. Ф. Бінько, С. І. Головащенко. Київ : МАУП, 1998. 92 с.

131. Лепіхов А. Нові підходи Великої Британії до забезпечення національної стійкості. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/novi-pidkhody-velykoyi-brytaniyido-zabezpechennya-natsionalnoyi.

132. Лещенко О.Я. Трансформація системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу. Дисер. на здобуття наук. ступ. к. політ. н. (доктора філософії) за спец. 21.01.01 – основи національної безпеки держави (політичні науки) – НІСД, Київ, 2020.

133. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Повн. зібр. творів. Т. 6. Кн. 1 / ред. Я. Пеленський. Київ – Філад. : Вид-во Ін-т Східноєвропейських досліджень НАН України, 1995. 470 с.

134. Литвиненко О. М. Рівень стійкості та згуртованості громадян України (за результатами соціологічних досліджень). НІСД.2023. https://niss.gov.ua/news/statti/riven-stiykosti-ta-zhurtovanosti-hromadyan-ukrayiny-za-rezultatamy-sotsiolohichnykh.

135. Матвієнко В. Я. Соціальні технології : монографія. Київ : Укр. пропілеї, 2001. 446 с.

136. Меженська О. В. Державний переворот як політичне явище : дис. канд. політ. наук / О. В. Меженська. 2016. 217 с.

137. Міністерство внутрішніх справ України. URL: https://mvs.gov.ua/

138. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: https://minre.gov.ua/.

139. Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України. URL: https://mspu.gov.ua/.

140. Міністерство оборони України. URL: https://www.mil.gov.ua/.

141. Місюра А. О., Паливода В. О. Концептуальні підходи НАТО та ЄС до забезпечення стійкості держави і суспільства у сфері національної безпеки. Аналітична записка. НІСД, березень 2018 р. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalnabezpeka/konceptualni-pidkhodi-nato-ta-es-do-zabezpechennya-stiykosti.

142. Молодцов, О. В. (2020). Феномен діалектичної єдності економічної, політичної та ідеологічної субматриць у публічному управлінні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, (2(8), 160-169. https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-2(8)-160-169.

143. Мотайло О. В. Ризики та загрози національній безпеці // *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Том 31 (70) № 5.С.116-121.

144. Назаров М.С. Національна стійкість України: від концептуальних засад до практичної реалізації // Політикус. 2020. Випуск 2. С.64-69.

145. Назаров Н.С. Національна стійкість України: від концептуальних засад до практичної реалізації. *Науковий журнал «Політикус».* 2020, вип.2. с.64-69. URL: http://politicus.od.ua/2_2020/11.pdf.

146. Наказ державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 16.10.2019 № 312 Про прийняття та скасування національних стандартів, прийняття поправок до національних стандартів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0312774-19#Text.

147. Насиновский В. Е. Вооружённые конфликты: поиск решений. – М.: Объединённая редакция МВД РФ, 1996. – 128 с.

148. Національна гвардія України. URL: https://ngu.gov.ua/.

149. Національна стійкість України та національна безпека. Аналітична записка / за ред. О. М. Майбороди. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 40 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2022/04/Analit.zapyska-2022.pdf.

150. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.

151. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/.

152. Національні системи оцінювання ризиків і загроз: кращі світові практики, нові можливості для України : аналіт. доп. / [Резнікова О. О., Войтовський К. Є. Лепіхов А. В.] ; за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД, 2020. 84 с.

153. Неліп М. І. Силовий захист прав людини / М. І. Неліп, О. О. Мережко. – К., 1998. – 260 с.

154. Ніколаєнко В. Л. та ін. Соціологіка мислення Толкотта Парсонса: монографія /Ніколаєнко В. Л., Ніколаєнко Л. Г., Яковенко Ю. І. ; за ред. Н. І. Соболєвої. К.: ПП «ПФ «Фоліант», 2021 308 с.

155. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт; [пер. з англ. І. Дзюб]. К. : Основи, 200. 198 с.

156. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану (грудень 2023 р. - січень 2024 р.). URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voyennoho-17.

157. Онофрійчук А. Досвід НАТО та ЄС щодо формування національної стійкості у безпековій сфері. *Social Development and Security*. 2024. Vol. 14. № 1. С. 138-149. DOI: 10.33445/sds.2024.14.1.12.

158. Організація системи забезпечення національної стійкості на регіональному і місцевому рівнях : аналіт. доп. / [Резнікова О. О.,

Войтовський К. Є. Лепіхов А. В.] ; за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД, 2021. 140 с.

159. Орел М. Г. Теоретичні основи державного управління у сфері політичної безпеки: монографія. Київ: "Поліграф плюс", 2019. 320 с.

160. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. К.: НІСД, 2019. 560 с.

161. Переговори про вступ України до ЄС: повний гід у 12 питаннях. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/peregovory-pro-vstup-ukrayiny-do-yes-povnyj-gid-u-12-pytannyah-i-10-mifah-2/.

162. Перепелиця Г.М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи / Г. М. Перепелиця. – К.: Стилос – ПЦ. «Фоліант», 2003. – 256 с.

163. Перепелиця Г.М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. К.: Стилос ПЦ «Фоліант», 2003. 256 с., с. 16

164. Петроє О. Інституціональний підхід як методологічна основа дослідження та аналізу соціальних систем у державному управлінні. URL: irbis-nbuv.gov.ua > cgibin > irbis_nbuv > cgiirbis_64 > znpnadu_20.

165. Пирожков С. І. Національна стійкість України: стратегія забезпечення// Український географічний журнал, № 2(188). 2022. С.10. URL:https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGZ_2022_2_003.pdf.

166. Пирожков С. І. Національна стійкість України: стратегія забезпечення. *Український географічний журнал.* № 2(188). 2022. С. 3-10. URL: https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGZ_2022_2_003.pdf.

167. Після війни в Україні чоловіків стане більше, ніж жінок: вчений пояснив, у чому причина https://tsn.ua/exclusive/scho-bude-z-ukrayincyami-pislya-viyni-ekspert-poyasniv-yakim-stane-spivvidnoshennya-zhinok-i-cholovikiv-2369959.htm.

168. Повідомлення про оприлюднення пропозицій робочої групи з напрацювання законодавчих ініціатив щодо відновлення України. Проєкт Закону України «Про засади відновлення України». URL: https://mtu.gov.ua/news/35630.html.

169. Політологічний енциклопедичний словник / упорядн. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенко. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Київ : Генеза, 2004. 736 с.

170. Постанова КМУ від 30 грудня 2022 р. № 1487 «Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-%D0%BF#Text.

171. Президент України. URL: https://www.president.gov.ua/.

172. Примуш р. Б. Система державного моніторингу у сфері національної безпеки України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 4. – URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=614 (дата звернення: 12.08.2024).

173. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2023 р. № 1025-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1025-2023-р#Text.

174. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469- VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

175. Про план заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.11.2023 р. № 1025-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1025-2023-%D1%80.

176. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037.

177. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки». Указ Президента України № 685/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069

178. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості». Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181 .

179. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». Указ президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661.

180. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 вересня 2021 року № 479/2021 «Про запровадження національної системи стійкості». URL: https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181.

181. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки». Указ Президента України 16 лютого 2022 року № 56/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text.

182. Про Стратегію національної безпеки України. Указ Президента України від 12 лютого 2007 року №105/2007. URL: // https://www.president.gov.ua/documents/1052007-5496.

183. Про Стратегію національної безпеки України. Указ Президента України від 8 червня 2012 року №389/2012. URL: // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text.

184. Прокопек О. Трансформація розуміння суспільної реальності на прикладі праць П. Бергера, Т. Лукмана і Н. Лумана. Мультиверсум : філософський альманах. 2015. Вип. 1–2 (139–140). С.169-179.

185. Прокопенко Т. О. Теорія систем і системний аналіз: навч. посіб. Черкаси: ЧДТУ, 2019.139 с.; Величко О. М., Гордієнко Т. Б. Основи системного аналізу і прийняття оптимальних рішень: Підручник. Одеса: Олді+, 2021. 672с.

186. Публічне управління та адміністрування у сфері національної безпеки: (системні, політичні та економічні аспекти): словник-довідник / уклад.: С. П. Завгородня, М. Г. Орел, Г. П. Ситник / за заг. ред. Д. В. Неліпи, Є. О. Романенка, Г. П. Ситника, Київ : Видавець Кравченко Я. О., 2020, 380 с.

187. Пугач В. Г. Метаморфози управлінського ласу сучасної держави // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. № 2 (4). 2019. С.143. DOI: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-4-2-138-145.

188. Рада національної безпеки і оборони України. URL: https://www.rnbo.gov.ua/.

189. Радецький В. Г. Класифікація сучасних воєнних конфліктів і види миротворчої діяльності / В. Г. Радецький // Вісник Київського міжнародного університету. – 2009. – Вип.9. – С. 87–104.

190. Радзівілл О. А. Динаміка соціальних систем як виклик системам регулювання суспільних відносин. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2010. Том 1, №1. С. 97-104.

191. Радзівілл О. А. Причини зростання соціальної ентропії і соціологічно-правові засоби його стримування // *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм.* 2010. Том 2, №2. С. 71-77.

192. Резнікова О. Забезпечення національної безпеки і національної стійкості: спільні й відмінні риси / Резнікова О. // Вісник Львівського університету, 2018. № 19. С. 170–175.

193. Резнікова О. Концептуальні підходи до вибору моделі забезпечення національної стійкості / Ольга Резнікова // Стратегічні пріоритети. 2019. № 1. С. 18–27

194. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.

195. Резнікова О., Войтовський К. Щодо концепції забезпечення національної стійкості в Україні: аналітична записка. К.: НІСД. 2020 // https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-02/analit-resnikova-national-security-8-2020-1-1.pdf.

196. Резнікова О., Войтовський К., Лепіхов А. Щодо координації діяльності з розбудови національної стійкості (стратегічний рівень): аналітична записка. К.: НІСД. 2019 // https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-02/analit-resnikova-national-security-9-2020-1.pdf.

197. Резнікова О. О., Войтовський К. Є. Проблема термінологічної невизначеності у сфері розбудови національної стійкості. НІСД // https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/az-7-gloss-060121_5.pdf.

198. Реформа децентралізації. URL: https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi.

199. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія / М. М. Розумний. К. : НІСД, 2016. 196 с.

200. Руденко О. М. Теорія суспільної стабільності в державному управлінні : монографія / О. М. Руденко. Київ : НАКККіМ, 2010. 304 с.

201. Семенченко А.І. Методологія стратегічного планування у сфері національної безпеки України: Монографія / А.І. Семенченко. К. : НАДУ, 2008. 429 с.

202. Системні чинники взаємодії політики і управління : наук. розробка / авт. кол. : В. А. Ребкало, Е. А. Афонін, В. А. Шахов та ін. ; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. – К. : НАДУ, 2010.- С.14.

203. Ситник Г.П. Взаємозумовленість соціальних явищ, які визначають концептами "небезпека" і "безпека", та її врахування в теорії публічного управління // *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 16. С. 61–67.

204. Ситник Г.П. Державне управління національною безпекою України : теорія і практика : монографія. Київ : Вид-во НАДУ, 2004. 408 с.

205. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник. К.: НАДУ, 2012. 544 с.

206. Ситник Г.П. Основи стратегічного планування національної безпеки : навч. посіб. / Г. П. Ситник, М. Г. Орел ; за ред. Г. П. Ситника. К. : ВПЦ "Київський університет", 2022. 208 с.

207. Ситник Г.П. Про один із підходів щодо концептуалізації соціального явища, яке визначають поняття «національна безпека в теорії публічного управління // *Вчені записки Таврійського національного університету імені Вернадського* (серія: Державне управління). 2019.Том 30 (69), № 5. С.17-22.

208. Ситник Г.П., Орел М.Г. Публічне управління у сфері національної безпеки: підручник /за заг.ред. Г. П. Ситника, Київ: Видавець Кравченко Я.О. 2020. 360 с.

209. Сірий С. Особливості локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації // Політичний менеджмент, №2, 2007 С.147.

210. Служба безпеки України. URL: https://ssu.gov.ua/.

211. Сокуренко В. В. Воєнно-політичні конфлікти сучасності та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ.* 2010. № 4. С. 221

212. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму: (Відкрите суспільство під загрозою) / Пер. з англ. Р. Ткачук, А. Фролкін. К.: Основи, 1999. С.34-35.

213. Стандарти НАТО механізм і темпи впровадження, адаптація до українських реалій. Міністерство оборони України. URL: https://www.mil.gov.ua/special/news.html?article=61609/.

214. Стасюк С. В. Особливості регулювання сучасних збройних конфліктів: проблеми та перспективи / С. В. Стасюк. // Юридична наука – 2011. – № 1 (1). – С. 206–210.

215. Стасюк С. Регулювання сучасних збройних конфліктів міжнародними гуманітарними засобами / С. Стасюк // Віче. – 2010. – № 24. – С. 20–24.

216. Стегній О. Парадигмальні зрушення у вивченні соціальної реальності доби глобалізації. Український соціум. 2010. № 3. С. 59-71.

217. Степанова Е. А. Интернационализация локально региональных конфликтов // Международня жизнь. – 2000. – № 11. – С. 83 – 94.

218. Стійкість — трендове слово чи одна з умов існування держави?: інтерв'ю О. Резнікової // https://armyinform.com.ua/2021/03/13/stijkist-trendove-slovo-chy-odna-z-umov-isnuvannya-derzhavy/.

219. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. К. : НІСД, 2010. 288 с.

220. Стратегія воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text.

221. Сучасна гібридна війна: нові форми гібридної агресії. URL: http://racurs.ua/ua/1063-suchasna-gibrydna-viyna-ta-yiyi-vidobrajennyau-virtualniy-realnosti-chastyna-2

222. Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки у її визначальних сферах: монографія / Ю. В. Богданович, А. І. Семенченко та ін. К.: НАДУ, 2007. 430 с.

223. Толубко В. Б., Бут Ю. І., Косевцов В. О. Основні закономірності сучасних локальних війн та збройних конфліктів. – К.: НАОУ, 2002. – 68 с.

224. Требін М. П. Війна і тероризм: симбіотичні відносини. *Вістник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, Політологія*. 2017. Вип. 18. С. 365-369.

225. У Верховній Раді зареєстровано законопроєкт №11012 про мотивацію до військової служби. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_fr/246620.html.

226. Уильям Г. Самнер. Народні звички [Електронний ресурс] // http://ecsocman.hse.ru/data/238/114/1217/RUBEV12x20-x200010-32.pdf.

227. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text.

228. Указ Президента України 16 лютого 2022 року № 56/2022 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text.

229. Указ Президента України № 540/2015 «Про часткову мобілізацію». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15/2015#Text.

230. Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397.

231. Указ Президента України №392/2020. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 202о року "Про Стратегію національної безпеки України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020.

232. Указ Президента України №479/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про

запровадження національної системи стійкості». URL: https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181.

233. Указ Президента України №623/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 10 листопада 2021 року «Про внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» URL: https://www.president.gov.ua/documents/6232021-40825.

234. Уряд визначив розмінування одним із п'яти ключових пріоритетів швидкого відновлення країни. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-vyznachyv-rozminuvannia-odnym-iz-piaty-kliuchovykh-priorytetiv-shvydkoho-vidnovlennia-krainy-iuliia-svyrydenko.

235. Фромм, Еріх (2020) Мати або бути? Пер. з англ. Г. В. Яновська. Видавництво. Харків: «КСД», 304 с.

236. Фромм, Еріх. Мистецтво любові / Пер. з англ. В. І. Кучменко. Харків: «КСД», 2017. 192 с.

237. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон // Полис. – 1994. – № 1. – С.33–48.

238. Цілі Сталого Розвитку: Україна. URL: http://surl.li/sgaybt

239. Чікін О. А. Ескалація розвитку збройних конфліктів / О. А. Чікін, О. О. Чікін // Персонал. – 2006. – № 9. – С. 48–51.

240. Чупрій Л. В. Теоретико-методологічні підходи до дослідження воєнних конфліктів в сучасних глобалізаційних реаліях. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса.* 2018. № 3.С. 10-15

241. Шабанов В. Патримоніальний політичний режим та його відтворення: системні риси та специфіка //Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2017. Вип.13. С. 164.

242. Шабанов В. Патримоніальний політичний режим та його відтворення: системні риси та специфіка //Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2017. Вип.13. С. 165.

243. Шейко В. М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX –початок XXI ст.): Монографія.: В 2 т. – Х.: Основа, 2001. – Т. 1.– 520 с.

244. Шелест Г. Концепція стійкості НАТО та Україна. https://prismua.org/wp-content/uploads/2021/12/Strategic_ukr.pdf.

245. Шуляк С. В. Гірман А. П. Інтернаціоналізація громадянської війни в Сирії (регіональний вимір). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*, 2021, Вип. 31-32. с. 195-206

Наукове видання

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ ТА ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ВРЕГУЛЮВАННЯ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Монографія

Київ, ННІПУДС КНУ імені Тараса Шевченка

Монографія друкується в авторській редакції

Підписано до друку 15.11.2024
Формат 60×90 1/16
Умовн. друк. арк. 22,5. Обл.-вид. арк. 20,6
Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Таймс. Наклад 100

Видавець – ТОВ «Академпрес»
01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.
E-mail: academpress@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції:
серія ДК № 2634 від 04.10.2006 р.